

10

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

Dr. LUKINICH IMRE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

Dr. RÉDEY TIVADAR

*1926. évi folyam * III—IV. füzet.*

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1926.

TARTALOM.

	Lap
Dr. Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtárának az Alpeseiken innen illuminált kéziratái. (Tíz hasonmással.)	207
Dr. Zalán Menyhért: A Pray-kódex forrásaihoz. (Egy szövegközi ábrával.)	246
Dr. Lukinich Imre: Kossuth Országgyűlési Tudósításainak történetéhez ...	279
Dr. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. (Második közlemény.)	290
Dr. Isoz Kálmán: Liszt Ferenc három kiadatlan levele Mosonyi Mihályhoz	309
Dr. Haraszti Emil: A magyar zene történeti emlékeinek kiadása. (Első közlemény.)	316
Adattár. DR. BAJZA JÓZSEF: Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez	330
— DR. D'ESTER KARL: Egy német újság magyarországi pályafutása...	363
— DR. TÓTH LÁSZLÓ: Magyar vonatkozás a római sajtó történetében...	367
— DR. KELÉNYI B. OTTÓ: Adatok Bikfalvi Falka Sámuel betűöntő és rézmetsző működéséhez	369
— ERNYÉY JÓZSEF: Egy sárospataki jogász könyvei 1764-ben... ..	372
Magyar Könyvesház. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötetéhez (DR. PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN DR.-TÓL)...	376
Tárca. DR. NIKLAY PÉTER: A IV. nemzetközi könyvtárügyi és bibliofil kongresszus Prágában	384
— DIVALD KORNÉL: Eltemetett könyvek	389
akirodalom. FALK MIRSA és KECSKEMÉTHY AURÉL elkobzott levelezése. (Ism. DR. KELÉNYI B. OTTÓ.) — PUKÁNSZKY BÉLA: A magyarországi német irodalom története. (Ism. DR. SCHMIDT HENRIK.) — VÉGH GYULA: Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. (Ism. T. L.) — NEUE ÖSTERREICHISCHE BIOGRAPHIE 1815—1918. (Ism. — H.) — HUSZTI JÓZSEF: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. (Ism. DR. TÓTH LÁSZLÓ.) — ZOLNAI BÉLA: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. (Ism. DR. TÓTH LÁSZLÓ.) — IVÁNYI BÉLA: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. (Ism. HAVRÁN DÁNIEL.) — HARSÁNYI ISTVÁN: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. (Ism. HAVRÁN DÁNIEL.) — UNGARISCHE JAHRBÜCHER. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola könyvtárának címjegyzéke 1913—1925. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — MAGYAR SOCIOGRAPHIAI INTÉZET KIADVÁNYAI I—2. sz. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — A FŐVÁROSI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR ÉRTESEITŐJE 1923—1925. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — GRAFIKAI MŰVÉSZETEK KÖNYVTÁRA 3—4. kötet. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — MAGYAR IRODALMI LEXIKON. (Ism. DR. NYIREŐ ISTVÁN.) — VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTUREGYESÜLETE KÖNYVTÁRÁNAK CÍMJEGYZÉKE. (Ism. Zs.) — A szerkesztőséghez beküldött könyvek ...	393
Folyóiratok szemléje. (Ism. DR. I. K. és DR. NYIREŐ ISTVÁN.)	418
Vegyes közlemények. Kremmer Dezső † (DR. ISOZ KÁLMÁN.) — Új önk. gyakornok az Orsz. Széchényi-Könyvtárban. — Az Orsz. Széchényi Könyvtár hírlaposztályának költözködése. — G. Wells kódex-adománya. Két hasonmással. (DR. JAKUBOVICH EMIL.) — Institut für Zeitungs-wissenschaft, München. (G. A.) — Masnicius Tóbiás emlékkönyve. — Andreas Pannonius «De Regiis Virtutibus» című munkájáról. (DR. HOFFMANN EDITH.)	426
Változások a magyarországi nyomdánál 1926. máj. 1-től 1926. okt. 31-ig	435

A NEMZETI MŰZEUM SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRÁNAK AZ ALPESEKEN INNEN ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

(Tíz hasonmással.)

I. Franciaországi kéziratok.

Az olaszországi munkákkal ellentétben, melyek legfőképen egyházatyák, klasszikus írók és humanisták műveit, azonkívül kolostorok és templomok számára készült Missálékat és Graduálékat tartalmaznak, az Alpeeken innen készült kéziratok a gyűjteményben túlnyomórészt kisebb méretű imádságoskönyvek, vagy pedig Bibliák.

A franciaországi kéziratok sorát mindjárt néhány kis *Biblia* nyitja meg, a XIII—XV. századi Bibliák jellegzetes modorában, parányi, alig olvasható betűkkel, végtelen gondossággal megírva és a csöpp betűk arányához mért figurális iniciálékkal dúsan díszítve. Ide tartozik két kis Biblia (Cod. lat. 32.¹ és Cod. lat. 37.²) és egy harmadik, egy pompás darab a XIII. század végéről, melyet három bejegyzés tanúsága szerint (címlap, F. 441. és 485. v.), POZSONYI Miklós bécsi polgár 1399-ben hagyományozott a gemniki karthausi kolostornak.³ A kézirat miniatűrái északfrancia modort mutatnak s közel állanak a párisi Sainte Chapelle remek Evangéliáriumaéhoz⁴ és az attól függő munkákhoz. Különösen pompás a Genesis képe és a hozzátartozó lapszélornamentika.

¹ Dr. G. HÄNEL. Ungedruckte Handschriften-Kataloge. Elenchus Manuscriptorum Nic. Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Phil. u. Paed. 5. Suppl. Leipzig. 1837. 594. és. 595. l. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 267. sz.

² Könyvkiállítási kalauz. 264. sz.

³ FEJÉR Gy. T. Vadassi Jankovics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. k. 18. l. — Könyvkiállítási kalauz. 272. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 21. sz.

⁴ V. ö. H. MARTIN. La miniature française du XIII. au XV. siècle. Paris és Bruxelles. 1923. 9. tábla és G. VITZTHUM. Die Pariser Miniaturmalerei. Leipzig. 1907. XXII. tábla.

A XV. századból három illuminált kézirat van a Múzeum gyűjteményében; ezek között legkorábbi egy *Officium Beatae Mariae Virginis* (Cod. lat. 227.),¹ mely tizenegy képpel és sok bájos, virágos lapszeldísszel van ékesítve. A francia naptárral és francia felírásokkal ellátott munka, 1480 körül készülhetett. Felöltő sajátága, hogy míg más officiumokban a képek tárgyukat az Újtestamentumból veszik, itt az újtestamentomi eseményeknek Krisztus előtti előzményei vannak ábrázolva. Ebben az ábrázolási modorban benne él még a középkori «Speculum humanae Salvationis»-ok és a «Biblia pauperum»-ok szelleme. E szimbolikus és misztikus felfogással ú. n. tipológikus, azaz képes vagy előképes módon összeállított képsorozatokból, melyekben az Újtestamentom adja a típust, az Ótestamentom az antitípust — itt csak az antitípust kapjuk. Pl. az Angyali üdvözlés helyett a tiburi szibillát, amint Augustus császárnak megmutatja a fellegekben megjelenő Madonnát a Jézus gyermekkel; a napkeleti bölcsek helyett, akik meglátják a bethlehemi csillagot, Mózes a csipkebokorban megjelenő Istennel; a három királyok helyett a Salamon királynak hódoló Sába királynőjét; Jézus bemutatása helyett a templomban, Sámuel bemutatását. A bájos lapok közül külön kiemelem — Máriának a mennyországba való befogadása helyett — az anyjának maga mellett a trónuson helyet adó Salamont ábrázoló képet (49. v. lap), mely kedves, tréfás alakokkal gazdagon díszített finom virágkeretbe van foglalva. Az imakönyv valószínűleg valamely szerzetes számára készült, mert imádkozó alakja oda van festve az egyik képre (32. lap) s ezenfelül ez a ritka fajta ábrázolási mód is határozott megrendelőre vall.

Valamivel későbbi s inkább már a század végének terméke egy kisméretű *Imakönyv* (Cod. lat. 225.),² hat rendkívüli gondnal készült miniaturával, melyek közül szépségével különösen kiemelkedik a

¹ CSONTOSI J. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. Magyar Könyvszemle. 1876. 186. lap. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 1902. 61. sz. Csontos helyes megállapítása dacára XIV. századnak állítja.

² G. HÄNEL. Id. m. 609. l. belgának, brabanti kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 294. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 63. sz.

zenélő angyaloktól körülvelt Madonna gyengéd képe (17. l.), az Angyali üdvözet (25. l.) és Dávid és Góliátnak szép tájképi háttér elé helyezett képe (68. l.). A francia imakönyvek rendes szokása szerint minden egyes szöveglap külső peremét széles, színes szalag tölti ki, virágokkal, gyümölcscsel, madarakkal és szárnyetegekkel gazdagon díszítve, még pedig úgy, hogy a lap recto és verso oldalának díszítőményei tökéletesen fedik egymást. Maga a hat kép jellegzetes terméke Jean BOURDICHON iskolájának. BOURDICHON a toursi miniaturfestőiskola feje, a FOUQUET utáni korszakban Jean COLOMBE mellett a francia miniaturfestés legnagyobb, vagy inkább legnépszerűbb képviselője. Mindkettő rányomta művészetének bélyegét a századforduló miniaturfestészetére úgy, hogy a nagy tömegben előállított imakönyvek túlnyomórészt vagy egyik vagy másik mester modorát mutatják. A Múzeum kézirata ugyan csak a mester iskolájából származik, mindamellett e kör átlagtermékeiből kiválik az érzés melegségével, a kifejezés komolyságával, a színezés, egynehány kompozíció s a tájképi hátterek rendkívüli szépségével.

A század végéről való s ugyancsak BOURDICHON iskolájának modorát mutatja egy *Imakönyv* töredéke is (Cod. lat. 136.), mely csupán az officium defunctorumot tartalmazza, élén a hárfázó Dávid királlyal. Gondos kivitelű munka, de művészi szempontból lényegesen jelentéktelenebb, mint az előbbi. A könyvecske történetére vonatkozólag JANKOVICH, kitől a kézirat származik, abban a tévhitben élt, hogy az RÓBERT KÁROLY magyar királyé volt s ennek megfelelően XIV. századi és ezenfelül brabanti munkának tartotta, kiemelve, hogy Dávid király magyar ruhában van ábrázolva.¹ FEJÉR György,² a kézirat első ismertetője, a darabot szintén XIV. századinak veszi, de RÓBERT KÁROLYT tulajdonosul nem említi, ellenben a következőket állítja: «E példány a Fejérvári custodiatushoz néha napján tartozott, és a mint feljegyeztetett DOMINICUS Préposté, kit MAXIMILIÁN császár a nagy monostor kincses tornyából 1490. esztendőben ostrom által elfogatott, hogy volt légyen, állítatik; em-

¹ JANKOVICH Miklós kéziratainak kéziratos katalógusa a Nemzeti Múzeum könyvtárában. I. 33. lap,

² FEJÉR Gy. Id. m. 19. l.

lékezetre méltónak tartom feljegyezni, hogy itten Dávid király egészen magyar köntösben, kutszában, veres dolmányban, kék nadrágban, veres sarkantyús csizmában öltöztetett, melly rajzolat az iratnak magyar művészet eléggé bizonyította.» Ime, hova nem vezet a nemzeti elfogultság! Egy vörös csizma elég ahhoz, hogy tipikusan francia munkát magyarrá tegyen. «DOMINICUS prépost» alatt nyilván KÁLMÁNCSEHI Domonkos székesfehérvári prépostot kell értenünk, de arra, hogy e kézirat az övé lett volna, semmi más adatunk nincsen. 1787-ben a kódex még teljes volt, ekkor WAGNER Károly jezsuita belőle e részt barbár módon kiemelve, külön köttette, s a többi rész azóta nyilván elkallódott. Lehet, hogy az elveszett részben, talán a kötésen volt valami KÁLMÁNCSEHIRE vonatkozó bejegyzés. A kézirat egyideig a pozsonyi káptalan tulajdona volt, utóbb a székesfehérvári keresztesek egyházáé lett. JANKOVICHHOZ SZEGEDI Pál székesfehérvári prépost ajándékkápen került. A későbbi irodalom mindez adatokról hallgat és egyszerűen XV. századi francia munkának vallja a kis töredéket.¹

II. Flandriai kéziratok.

Ilyen kézirat nyolc van a gyűjteményben. Öt imakönyv, egy kalendárium, egy vallásos és egy orvosi irat.

A század első felében, 1430—1440 körül, Délflandriában keletkezhetett egy *Breviarium* (Cod. lat. 133.),² mely a bejegyzés szerint «olim Senyoraе Catterinae PINELLAE MARELLAE» volt. Az eredeti tulajdonos címere is többször előfordul a kéziratban. Az imakönyv valamikor rendkívül szép lehetett, ma azonban nedvesség és tolvaj-ság következtében úgyszólván teljesen tönkrement. Tizenöt lapja közül tizenegy ki van vágva s a meglévők hajdani szépségét is csak sejteni lehet. Amennyire ily körülmények között a művész hovatartozását meg lehet itélni, bizonyos szorosabb kapcsolatokat állapíthatunk meg néhány művésszel, nevezetesen a délflandriai ú. n. «Guillebert de Mets mesteré»-vel, a keletflandriai «Turin—milanói

¹ Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1877. 10. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 302. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 56. sz.

² G. HÄNEL. Id. m. 600. lap. XIV. századnak mondja.

imakönyvek befejezőjé»-vel és a «Genti privilegiumok mesteré»-vel,¹ kik maguk is többször dolgoztak együtt. Ezeknél kissé régieskedőbb ugyan, amennyiben még mindig kockás háttérrel használ kompozícióihoz, s ez kissé meglepő vonás a Van Eyck testvérek hazájában — de az imakönyv korábbra még sem datálható. E jelenség magyarázatát talán inkább francia kéziratok hatása szolgáltatja, mely minden tekintetben erősen érezhető. E körben és ezen a vidéken különben ez csaknem magától értetődik.

A XV. század első feléből való egy parányi méretű kis *Imakönyv* (Cod. lat. 187.),² mely MÁRCZIBÁNYI István gyűjteményéből származik s tizenhárom képecskével van díszítve. A kompozíciók, az arctípusok és a képeket körülvevő finom lapszéldekorációk egy németalföldi művész modorára mutatnak, kit WINKLER az *Aranyindás imakönyvek mestere* elnevezés alatt ismertet. Ennek a nehezen lokalizálható mesternek működési területét ugyanő a belga-holland területen állapítja meg.³ Rendkívül termékeny műhelye volt, mely kizárólag kereskedelem számára dolgozott, egyetlen ismert művében sem található valamely megrendelő személyére vonatkozó adat. Ez a könyvecske, mely műhelyének legolcsóbb s így legegyszerűbb termékei közé tartozhatott s természetesen csak valamely alsórendű segéd munkája, mégis a művészt is jellemző minden sajátos világot feltüntet. Könnyed, sötét felületen festési modorát, az alakok hanyag rajzát, az orrnak és szájnak rövid, laza ecsetvonásokkal való fölrakását. Ornamentális kereteit jellemzi egy hajszálvékony folyondár, melyből arany levélkének nőnek, itt-ott egy-egy kis színes virággal. Stílusa a francia imakönyvek erős hatását mutatja. A folyondárok formája, a széles szalag, mely a képet a lapszélkerettől elválasztja, provinciális átdolgozásai a francia imakönyvdekorációnak.

A hetvenes évekből származhatik egy kézirat, mely csak címlapján van meglehetősen egyszerű indadísszal ellátva, az ugyancsak

¹ A flandriai miniatürestők részletes és kitérő ismertetését l. Fr. WINKLER. *Die flämische Buchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Leipzig. 1925. 23—29. 31. l.

² Könyvkiállítási kalauz. 301. sz. (Brabanti.) — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 55. sz. (Francia.)

³ F. WINKLER. *Id. m.* 26. lap.

a címlapjára szánt nagyobb fajta kép már el sem készült. Tartalma egy *Tractatus de incarnatione* (Cod. lat. 105.), a címlap alsó lap-szélének közepén néhai ismeretlen tulajdonosának címere látható.

Nagyon igénytelen színes iniciálékkal van díszítve Petrus ARGELATUS *Chyrgiá*-ja (Cod. lat. 117.), melynek két másolóját is ismerjük. Az egyik Joannes PHERINX Physicus, ki 1460-ban, a másik Wilhelm DE ABIETE de Busco, ki 1479-ben Lewisben készült el munkájával. Busco = 's Hertogenbusch, Lewis pedig = Leeuw-Saint-Pierre, mindkettő Brabantban fekszik.

Az 1470 körül Brüggeben felvirágozott könyvdíszítés termékei közül való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 190.),¹ mely 28 képecskével és még néhány díszes iniciáléval s kedves lapszéldíszítésekkel dúsan van díszítve. A figurális részletek hideg és sommás kezelése elég világosan utal arra, hogy a piaci szükséglet kielégítésére szánt darabbal állunk szemben. Ornamentális elemei jellegzetes formáikkal: a fodros levelek gerincén végigszaladó gyöngyöző fehér pontocskák, a kisebb levelek sématis, gyöngyviráglevélszerű rajza s a levelek közé sűrűn odaszórt nagyobb, színes gömböcskék és apró pontok a brüggei miniator-iskolára vallanak.

Ugyancsak Brüggeből származhatik, de valamivel korábbi még egy apró *Imakönyv* (Cod. lat. 354.),² mely kilenc kedves képecskével van díszítve. Ezek közül néhány úgy kompozíció szempontjából, mint színezés tekintetében, feltűnően lombardiai munkák hatására vall, úgy hogy kétségben lehetnénk a miniatúrák eredetét illetőleg. A képek sorában azonban az utolsó, mely az imádkozó Dávid királyt ábrázolja, meggyőző afelől, hogy a munka németalföldi és épen Brüggeből származó. A kompozíció, Dávid király arctípusa és a lapszéldíszítés, mely az előbbi kéziratéval igen rokon, kétségtelenül ide utalják a darabot.

A Múzeum legszebb flandriai kézírata kétségtelenül egy kis

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századi belga kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 312. sz. XV. századi brabant munkának. — Tört. és irod. tört. kiáll. 57. sz. XIV. századi flamand munkának.

² M. Könyvszemle. 1890. 152—153. l. A múzeumi könyvtár nevezetesebb szerzeményei 1889-ben. XV. századi burgundi miniatúráknak mondja.

Kalendárium (Cod. lat. 396.), mely legutóbb Gabriel WELLS úr ajándéka képen került a gyűjteménybe.¹ A kézirat fényét a kedves lapszél-diszítések és bájos hónap- és csillagképek mellett nagymértékben emeli az, hogy a szöveg feketére festett alapon arany és ezüst betűkkel csillog elénk. A munkát R. FORRER² vezette be az irodalomba, ki különböző okoknál fogva CORVIN-kéziratnak tartotta. Először is egy általa arany gyűrűs hollónak vélt ábrázolás miatt, mely az egyik lapszél-diszítésben látható (jan.); másodsor, mert szerinte Mátyás apostol ünnepe (febr. 25.), mint főünnep, ki van emelve; harmadsor, mert a lapszél-diszitek között olyan lövészalakok fordulnak elő, aminek akkor Flandriában ismeretlenek voltak, ellenben MÁTYÁS seregében 1468 óta új és feltűnő jelenség volt épen ez a fegyvernem. Ezenkívül két figura szablyát visel. Az első két állítás nem helyes. A madár nem holló, hanem seregély s a gyűrű, úgy látszik, későbbi hozzáfestés.³ Ami pedig MÁTYÁS napját illeti, ez a nap sincs jobban kiemelve, mint a többi apostolok napjai és így ez a körülmény semmit sem jelent. A harmadik érv helyességéről nem vagyok hivatva véleményt mondani. TÓTH Zoltán⁴ FORRER megállapításait a szablyára vonatkozólag elfogadja, a lövészekre vonatkozó fejtegetéseit bizonyos szkepszissel kíséri ugyan, de elismeri, hogy eredményei, melyekhez eljutott, a magyar harcmódról benne is kialakult nézetnek nem mondanak ellent. Így a kézirat magyar vonatkozását ő is elfogadja.⁵

A magyar vonatkozás valóban tagadhatatlan. Mert amint már

¹ JAKUBOVICH E. G. Wells kódex-adománya. M. Könyvszemle, 1926 III—IV.

² R. FORRER. Ein Kalender für Matthias Corvinus mit Darstellungen gotischer Büchenschützen. Zeitschrift für hist. Waffenkunde. 1920. 222—239. l.

³ Mikor a múlt évben magam is hollónak neveztem e madarat, még nem ismertem az eredeti kéziratot (Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékeről. Magyar Könyvszemle. 1925. 35. l.), ellenben már akkor sem tartottam CORVIN-kéziratnak. Ugyanily értelemben nyilatkoztam másik munkámban is: Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1926. 136. l.)

⁴ TÓTH Z. Mátyás király idegen zsoldos serege, a fekete sereg. Budapest. 1925. 100—103. l.

⁵ A. de HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 93. l. említi ugyan a könyvet, de CORVIN-voltára vonatkozólag nem foglal állást.

FORRER kiemelte, aug. 25-ére szent LAJOS magyar király ünnepe van beiktatva (Lodovici regis ungarie). Ilyen szent ugyan sohasem volt (e napra IX. Lajos francia szent király ünnepe esik), de hogy egyáltalán törekvés látszik egy magyar szent kiemelésére, azt mutatja, hogy e darabnak magyarországi rendeltetése volt.

A festésekre vonatkozólag FORRER nem helyes feltevésekből kiindulva, tökéletesen helyes eredményre jutott. Szerinte a kézirat 1460—1470-ből s egy a gent—brüggei miniaturisták köréből származó művésztől való, ki valószínűleg MÁTYÁS udvarában dolgozott. Ez utóbbi csak bizonyíték nélküli hipotézis. Kétségtelen azonban, hogy a kalendárium 1470 körül készült, még pedig a kitűnő Philippe de MAZEROLLES műhelyében, melynek nem legkiválóbb, de igen jellegzetes termékei közé tartozik.

Philippe de MAZEROLLES 1454-ben Párisban dolgozott, majd 1465—1466 óta MERÉSZ KÁROLY burgundi fejedelem szolgálatában állott; 1467-ben ennek udvari festőjévé lett és Brüggeben telepedett le. Meghalt 1479-ben ugyanott.¹ Számos pompás kézirat tanuszkodik művészetéről, melyek között különösen kiváló a bécsi Kunsthistorisches Museum egy 1467—1477-ben készült kézirata burgundi ANTAL számára, *Merész Károly* imakönyve ugyanezen évből a bécsi Nationalbibliothekban, a boroszlói Egyetemi könyvtár 1470 körül keletkezett híres FROISSART kézirata és egyebek. A Nemz. Múzeum Kalendáriumának kedves színezése, a nyulánk alakok rajza, nemkülönben a drolériákkal élénkített szép lapszélkeretek és végül maga a festési modor világosan arra utalnak, hogy ha nem is sajátkezű munkája MAZEROLLESnak, de az ő műhelyében készült.

Kor szerint legkésőbbi s már a század végéről való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 205.),² melyet régebben MÁTYÁS király imakönyvének tartottak. A csaknem minden lapján, ha nem is egész lapot elfoglaló diszítéssel, de legalább is valami kis ötlettel vagy egy szál virággal ékes könyvecske, a művészeknek azon köréből került ki, kik 1500 körül Brüggeben és Gentben dolgoztak s nevezetesen a «Drezdai imakönyv mestere» (talán a BENING-család

¹ F. WINKLER. Id. m. 89—90. l.

² Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 62. sz.

valamely tagja) és a HORTULUS mester körül csoportosultak.¹ Az 1475—1480 körül fellépő s a század végét jellemző, közvetlen megfigyeléseken alapuló naturalisztikus törekvések itt teljes diadalra jutottak. Korabeli kosztümök, az életből ellesett genrefigurák és jelenetek, tájképek természetű ábrázolásban, naturalisztikusan megrajzolt virágok és állatok egymást követik a bájos lapokon. A legkedvesebbek és legjellemzőbbek egyike szent Katerina képe (55. lap). Érdekes a Jesse fáját ábrázoló lapszéldíszítés is (74. l.), mely nagyon rokon — még színben is — a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum *Breviarium*ának hasonló tárgyú képével.² Ez a kis imakönyv korának e körbe tartozó fejedelmi flamand kéziratok mellett művészi szempontból ugyan nem jelentékeny s csak a nagy tömeg számára készült árút jelent, de még mint ilyen is igen becses, mert jól képviseli az irányzatot, imelynek terméke s fogalmat ad a századvégi nagyszerű flamand miniatürafestés törekvéseiről.

III. Hollandi kéziratok.

Hollandiában illuminált kézirat mindössze három van a gyűjteményben. Művészileg egyik sem jelentékeny ugyan, de megvan az a nagy előnyük, hogy kettő közülök datált, melyek egyikéről azt is tudjuk, ki másolta és illuminálta. A három közül legkorábbi a *Szent Anna és Szűz Mária életét* tartalmazó, hollandi nyelvű munka (Cod. holl. 4.), melynek 257. v. lapján ezt olvassuk «Gheeyndt (azaz befejeztetett) int jaer ons here MCCCC en LVIII des XXVst daghes in september». A 17. lapon levő csinosan díszített címlap a század közepének francia hatás alatt formálódott, tipikus németalföldi ornamentikáját mutatja — fodros levelekkel és hajszálvékony röpülő kacskaringókkal — melyben még nincs nyoma a századvégi naturalizmusnak.

Valamivel későbbi, már 1470—1480 tájáról való egy kis hol-

¹ Nagyon hasonló munkákat l. Comte Paul DURRIEU. *La miniature flamande au temps de la cour de Bourgogne (1415—1530)*. Bruxelles és Paris. 1921. 86., 93., 95., 96., 98. táblák.

² M. CSÁKI. *Das Breviarium Bruckenthal*. Hermannstadt. 1912.

landi nyelven írott *Imakönyv* (Cod. holl. 3.),¹ melynek 299. lapján hamisított bejegyzés olvasható, mely szerint Haarlemben, 1426-ban készült volna a kézirat. A kódex 1807-ben nyilván KAZINCZYÉ volt, mert az ő írásával van a lap aljára bejegyezve, hogy az évszám hamis. A primitív, provinciális modorban dús dekorációval díszített könyv címlapján, az egyetlen figurális iniciále a Madonna ülő alakját mutatja.

A harmadik kézirat szintén hollandi nyelvű *Imakönyv* (Cod. holl. 6.).² 205. v. lapján hosszabb bejegyzést találunk: «Scriptum et explicitum est praesens orarium per me sororem Aleidim REINERI ordinis sancti Johannis hierosolimitani Sacre domus in pratis Werphum. Ob petitionem et dictionem Sororis Christine BRUCHTERS eiusdem ordinis et domus Donate. Anno nostre salutis M. VI. quinto kl. januaris. Illuminatum vero et rubricatum per sororem KUNNIGUNDIM eiusdem ordinis et domus. Anno domini utsupra VIII. kl. Octobris». CSONTOSI úgy vélte, hogy az M. VI.-tal hiányosan jelölt évszámot 1406-ra kell kiegészíteni, de ebben tévedett, mert a lapok festési modora világosan az 1480 körüli évekre utal, így valószínűleg 1486-ra kell az évszámot kiegészíteni. KUNNIGUNDA jánosrendi szerzetesnő nem volt jelentékeny miniaturista, mindössze három figurális iniciálét készített, egyet a Madonna alakjával, egyet a kinszenvedés eszközeit mutató Krisztussal és egy harmadikat a világgömböt tartó Krisztussal. A címlap aljára saját magát is ráfestette, de ez a kép a sok fogdosástól teljesen elmosódott és így alig kivehető. Nagyon csinosak kompozícióinak, főleg az iniciálékban mutatkozó ornamentális részletei, melyekben nem érdektelen forma- és színérzék nyilvánul meg. Általában késői gótikus, stilizált virágokból és levelekből állnak, melyeken érezni a XV. század második feléből való dekoratív rézmetszetek, főleg a «Berlini passzio» németalföldi «mesteré»-nek hatását, a lapszéleken azonban már az új iránynak hódoló, naturalisztikus virágdíszszel találkozunk.

A miniaturfestő apáca mindenesetre figyelmet érdemel ebben a korban, mikor a női miniaturisták Németalföldön (persze főleg

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századnak mondja.

² CSONTOSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 186. lap. XI. szám.

Belgiumban) egyszerre oly nagy teret hódítanak s valóban jelentékeny munkákat hoznak létre. A sok közül csak a kiváló Clara de KEYSERE nevére utalok. A kolostori gyakorlaton kívül, talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy KUNNIGUNDA nővér az ecsethez nyúlt.

IV. Németországban illuminált kéziratok.

Francia hatás alatt készült valószínűleg német munka az a pár lap, melynek eredeti díszje csak két kis tuskés levelű iniciáléból áll. Tartalma ARISTOTELES *De mundo* című műve (Cod. lat. 64.). A régi kézirat egyszerű címlapját az ismert hamisító, LITERÁTI NEMES Sámuel — kinek tulajdona volt — díszítette föl a trónon ülő s címerektől körülvelt ZSIGMOND király durva képével.

1340 körül készült egy öt lapos kis füzetke: *De animalium natura*, könnyedén odavetett tollrajzokkal díszítve, melyek inkább magyarázó, mint művészi ábrák. (Cod. lat. 63.) A végén 134.. olvasható; az utolsó számnál a szű kiette a pergament és így az évszám pontosan ki nem vehető. A kézirat JÁNOS aquilejai patriarka tulajdona volt, ki nevét többször beírta az utolsó lapra.

Meglehetősen egyszerű kézirat egy 1439—1496-ig terjedő németnyelvű *Kalendárium*¹ (Cod. germ. 15.), melybe a kalendárium iratásával egyidőben hét nyersen rajzolt, de csinos csillagképet is festettek. Lehetséges, hogy a kalendárium Bamberg környékén készült, mert szent Kunnigunda ünnepei (márc. 3., márc. 25., szept. 9.) és Ottó bambergi püspök ünnepe (szept. 30.) vörös festékekkel írva, külön ki vannak emelve.

ZSIGMOND király arcképével van díszítve Antonius MINUCCIUS DE PRATO VETERI (megh. 1469) *De feudis* című munkája (Cod. lat. 115.), melyet FRIGYES császár és ORBÁN pápa hűbéri konstitúcióira támaszkodva állított össze és mutatott be a szerző a császárnak. A szöveget Jacobus COLUMBINUS és PILLEUS régi glosszái kísérik. Az előszó végéhez illesztett allocutio a bolognai egyetem elbírálására bizza a munkát azzal a megjegyzéssel, hogy esetleges kifogá-

¹ HÄNEL, Id. m. 608. .

saikat jóvátétel végett terjesszék ZSIGMOND császár elé. HÄNEL¹ szerint ez a példány az egyetlen, mely e munkáról fennmaradt, mert a másik, a párizsi elveszett. Ő kétségtelennek tartja azt is, hogy ez az eredeti ZSIGMONDNak felajánlott példány. Ezt a nézetét azonban nem tudom elfogadni, annak ellenére, hogy a kis miniatur (8. lap) azt a jelenetet ábrázolja, mikor MINUCCIUS felajánlja a munkát ZSIGMONDNak. Mert a bevezetés oly zagyva, hogy az csak rossz másolás lehet s vele együtt az egész munka is, a képpel együtt. A példány nem teszi a császárnak felajánlott dízpéldány benyomását, mert egyszerű papír, mert össze-vissza van jegyezgetve és végül, mert a benne látható címer nem Zsigmondé. A kézirat az augsburgi Comodus PEUTINGER könyvtárából jutott el a FUGGEREKHEZ és hosszú vándorlás után végül JANKOVICH Miklóshoz.

A németországi munkák túlnyomó része a XV. század végéről és a XVI. század elejéről való. E kéziratok az előbb tárgyalt összes csoportoktól elkülönülnek azért, hogy lapjaikon gyakran találkozunk e kor igen kedvelt német metszeteinek valamiféle alkalmazásával.

Ilyen darab a hatvanas évek elejéről való *Apokalipszis* (Cod. lat. 276.), az elején Ev. szent János kedves képecskéjével, de egyébként igen igénytelen díszel. A különböző részek másolásának elkészülését évszámok jelölik. A 185. v. lapon az 1463., a 214. v. lapon az 1462. évszám. 1470-ben a könyv Leonhard RADENER birtokában volt Augsburgban, ezenkívül a 257. lapra egy ima van beírva az Augsburgban elhunyt Anna PÖCHLINGERIN asszonyért s így valószínű, hogy a kézirat Augsburgban is készült. A kódex legfőbb érdekessége három nagyértékű metszetben van, melyek annak két lapjára beragasztva menekültek meg az enyészettől. A gondosan leválasztott metszetek ma a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályában vannak letétbe helyezve, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. E darabok például szolgálnak a ma már nagyon ritkáká vált korai német metszetek véletlen és szerencsés megőrzési módjára. A 186. v. lapra két metszet is volt beragasztva, az egyik a SCHONGAUER előtti idők egyik legnagyobb rézmetszőjének, a felső-

¹ HÄNEL. Id. m. 605. 1.

rajnai E. S. MESTERnek korai lapja, a «griffel viaskodó vadember». Mielőtt MELLER SIMON e máig is unikumpéldányt megtalálta, csak Israhel van MECKENEM tükörképes másolatából volt ismeretes.¹ A másik az 1467-ig működő s valószínűleg németalföldi «Mondatszalogok mesteré»-nek egyik szintén igen korai munkája: «három pár egy asztal körül». A mester csaknem kizárólag kópista volt s valószínű, hogy e munkáját a «Szerelemkertek mesteré»-nek elveszett eredetijéről másolta. «Mondatszalogok mesteré»-nek ez a lapja e műnek szintén egyetlen ismert példánya.² A kódex 219. v. lapja egy 1470 körül dolgozó ismeretlen alemániai mesternek szent Antal kísértését ábrázoló, pompás korai fametszetét őrizte meg.³

A német metszetek másfajta alkalmazási módját észlelhetjük egy a XV. század nyolcvanas éveiből származó, pompás, nagy *Hymnariumban* (Cod. lat. 259.), melynek azonkívül, hogy gazdagon van illuminálva, nagy fontosságot ad az a körülmény, hogy lumnátorát is ismerjük. A 135. v. lap alján ugyanis, melyen a nagy G iniciáléban a Madonna van ábrázolva, egy térdelve imádkozó szerzetesnőt pillantunk meg, a művésznő önarcképét, ki hosszú mondatszalogot tart kezében: «Quis pictura ac floratura istius libri depicta ac florata est per *Margaretam scheiffartz de Meirroete* quendam filia in bornhem regularissa in schillinx capellen. Orate pro ea». Tehát megint egy szerzetesnővel állunk szemben, ki egyúttal illuminator is volt, csakhogy ez sokkal művészibb munkát végzett, mint KUNNIGUNDA nővér. MARGIT szerzetesnő SCHEIFFART VOMME ROIDE bárónak, Bornhem urának (herre zo Bornhem)

¹ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 1503. Strassburg. 1905. 430. sz. — M. LEHRS. Neue Funde zum Werk des Meisters E. S. Jahrbuch der königl. preuss. Kunstsammlungen. XXXIII. 1912. 280. lap. — M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im XV. Jahrhundert. Wien. 1921. IV. k. 147. lap. 97. szám. — M. GEISBERG. Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin, 1924. 317. szám.

² M. LEHRS. Mindkét id. m. u. o.

³ W. L. SCHREIBER. Manuel de l'amateur de la Gravure sur bois et sur métal au XV. siècle. Berlin 1892. II. 1219. szám. A mi példányunkat nem ismeri s csak a bécsi Hofbibliothek példányát említi.

volt leánya, ezért mondja «quendam filia in bornhem». A VOMME ROIDE, vagy mint Margit apáca mondja DE MEIRROETE családot ma VON MERODE-nek hívják. Schillinxcapellen pedig, melyet szerzete helyétül nevez meg, apácakolostor volt Heimerzheim közelében, Rheinbach kerületben és a kölni egyházmegyéhez tartozott.¹ A művésznő festményei nagy dekoratív érzékről tanuskodnak és elragadnak színeikkel. Kompozícióinak figurális részletei nem veszik fel a versenyt a dekoratívekkel s ebből látszik, hogy szerzőjük nagyon mutatós modora ellenére, nem volt iskolázott festő. Az általános gyakorlat szerint legtetszetősebb képecskéit — amint meg tudtam állapítani — német metszetekről másolta le. Így pl. a 84. lap aljának szép frizét három metszetből állította össze: balról hosszú uszályú, virágot tartó bájos fiatal hölgyet ábrázolt, térdelő helyzetben, gótikus virágok és folyondárok között, jobbról pedig bő ruhájú, nyilazó, szőke ifjút. Mind a kettő pontosan van másolva a «Berlini passzió» németalföldi «mesteré»-nek — ki 1450—1465-ben dolgozott — két lapjáról.² A kettőjük közé beillesztett madár pedig a «játékkártyák» finom sorozatának valószínűleg Basel környékén, a XV. század közepén működő mesterétől van átvéve; annál ez az ábrázolás a madár-hármas felső madara volt.³

E hármon kívül még csak egy másolatot tudok megállapítani, de meg kell vallani, hogy ez utóbbi a művésznek igen gyarlón sikerült. Ugyancsak a 84. lapon fölül egy kis lapszéli díszet látunk, melyben a nyulak elfogták a vadászt, most nyárson megsütik, a kutyákat pedig üstökben főzik. Ez a kompozíció némi kis változtatásokkal nyersen van másolva a kölni «P. W. mester» egy rézmetszetéről, azaz annak csak Israhel VAN MECKENEM által készített tükörképes másolatáról.⁴

¹ W. BRADLEY. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copysts. London. — A kéziratot gróf WICKENBURG Károly ajándékozta 1847-ben a múzeumnak.

² M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog. III. 1915. 105. sz. 100. tábla, 265. kép és III. sz. 101. tábla, 271. kép.

³ M. LEHRS. Id. m. I. 1908, 110. lap. 61. sz. 7. tábla, 16. kép.

⁴ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 210. lap, 453. sz.

A kedves humorú jelenet közkedveltségét mutatja, hogy másolatával több más kéziratban is találkozunk.¹

A többi képek önállóbbak, mint ezek, de az «E. S. mester» és a kolmari Martin SCHONGAUER hatása érzik a Madonna képén is (135. lap). Amint a felsorolt előképekből kitűnik, a művésznőnek a metszetekért nem kellett messzire mennie, a felhasznált kompozíciók túlnyomórészt a Köln körüli területről, a belga határról és a Rajna szomszédos vidékeiről kerültek ki. De az átvételek azokban az időkben nem mentek plágiumszámba, sőt a metszetek nagy része egyenesen ilyen célokra készült, miniatoroknak, aranyműveseknek és mindenfajta iparművészeknek előképül. Külön ki kell emelnem a művésznőnek a kedves, játszi humor iránt való érzékét. A «P. W. mester»-től átvett vadászjelenet mellett több más tréfás képet is látunk a lapok szélén, párnán ülő majmot királyi koronával és jogarral, szamarat püspöki ornátusban és a középkori szellem mindenféle egyéb mulatságos szülöttjét. Mindent összevéve, Margarete SCHEIFFARTZ nem volt jelentéktelen miniator tehetség.

A XV. század végéről való egy nagyon egyszerű kis *Imakönyv*, melyet meg nem érthető okokból valamikor CORVIN-imakönyvnek tartottak (Cod. lat. 206.). Egyetlen vadrózsás iniciáléjának keletkezési helye közelebbről meg nem határozható.

Ugyancsak a XV. század végéről való egy fatokba zárt *Utímisekönyv* (Cod. lat. 221.), mely gróf WERTHEIM Erasmus használatára készült,² kinek címere a könyv 1. v. lapjára van befestve.³ A WERTHEIM grófok a német birodalom legelőkelőbb családjai közé tartoztak. Ősi fészük frank földön, Bamberg környékén volt. A család genealógiai táblázata⁴ azt mutatja, hogy a XV. század második

¹ HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. Magyar Könyvszemle. 1925. 44. l. — WAAGEN. Kunstdenkmäler in Wien. II. 22.

² G. HÄNEL. Id. m. 599. l. XIV. századnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 285. szám már helyesen XV. századnak. Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 60. sz.

³ G. A. SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy munkában.) Die deutschen Souveräne und Lande. I. 2. 135. tábla.

⁴ Dr. J. ASCHBACH. Geschichte der Grafen v. Wertheim. Frankfurt. 1843. I. kötet végén.

felében két Erasmus élt. Egyik 1445 körül kölni kanonok volt s mint karthauzi szerzetes halt meg. Erről tehát itt nem igen lehet szó, mert különben fel volna tüntetve a könyvben a tulajdonos papi mivolta. De különben is, a miniaturák művészi jellegét tekintve, igen korai volna ez a dátum, még ha halála évét — melyet nem ismerünk — jóval későbbre tesszük is. Tehát csakis a másik Erasmus jöhet szóba, II. Mihály gróf másodszülető fia, ki világi ember volt s 1509-ben halt meg. A csinos lapszélfolyondárok és figurális iniciálék, melyekkel a könyv díszítve van, bajor eredetre vallanak s hozzájuk hasonló festésekkel gyakran találkozunk bajor, sőt még a velük ez időkből művészeti erősen összeforrott salzburgi munkákban is.

A XV. század végén készült, valamely apácakolostor számára egy kis németnyelvű *Imakönyv* (Cod. germ. 33.), mely egy regensburgi könyvtárból került JANKOVICH Miklós gyűjteményébe. A kézirat tartalmilag egyike a Múzeum legérdekesebb darabjainak, amennyiben e kornak a világ végét váró hangulatát híven tükrözi. Legnagyobb részt a halál előtt elmondandó imádságokból áll, de ezeken kívül minden lap az elmulás, a megváltás gondolatával foglalkozik s a Jézushoz sóvárgás megható szavaival van tele. A könyvet néhány rajz és néhány régi német színezett fametszet díszíti. Ezek tárgya kivétel nélkül a halál és a megváltás elvont eszmeköréből van véve. Különösen nagy értékűek a fametszetek, Jézus címere (F 3, v.), a Feszület szimbóluma (F 4. r.) és ezeken kívül négy inkunábulum-lap, melyek — épúgy, mint az előbb tárgyalt 276. számú kódex metszetei — ma a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményében vannak, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. Az egyik «a halált a pokol torkában» mutatja be (F 152. v.), mely érdekes és misztikus felfogású lap ezenkívül csak egyetlen példányban ismeretes, a British Museuméban. Ez utóbbi példány felvilágosít arról is, hogy a nemz. múzeumi darabot a könyv nagyságához szabva, erősen körülvágták. A teljes lapot nyomtatott verses szöveg veszi körül, melynek végén a művész is meg van nevezve: Hanns HAUSER Briefmaler zu Ulme.¹ Az ulmi

¹ SCHREIBER. Id. m. 1894. sz. A mi példányunkat nem ismeri. Hanns HAUSER személyét Hanns HUSSERrel azonosítja, kitől egy másik fametszetet ismerünk. — C. DODGSON. Catalogue of early German and Flemish woodcuts

művész működési idejét SCHREIBER az 1480—1500 körüli évekre,¹ újabban pedig WEIL az 1490-es évekre teszi. A második színezett fametszet az oltáriszentség allegóriáját tárgyazza (F 194.). A lap, mely SCHREIBER² szerint Augsburgban vagy Ingolstadtban készült, 1475 körül, ezenkívül még egy példányban ismeretes, a stuttgarti Museum der Bildenden Künste gyűjteményében. — «A jámbor halálát» ábrázoló harmadik lap az ebben az időben rendkívüli népszerűségre szert tett ú. n. *Ars Moriendi* című munka egy 1480. körüli dúckönyvkiadásából van kivágva (F 3.). — A negyedik egy koporsót ábrázoló parányi lapocska (F 307. v.), unikumnak látszik; legalábbis eddig nem sikerült egy második példányról tudomást szerezniem.

A kódexben látható kézirat-illusztrációk, melyek miniatúráknak semmi módon sem nevezhetők, oly ügyetlenek, hogy művészi szempontból szót sem érdemelnek. Figyelemreméltóak azonban tárgyuk miatt. Az egyik a haláltánc-sorozat egy jelenetét, az apácát és a halált ábrázolja (F 40—41. között levő lap); a másik az ördög torkában álló világot (F 103. v.), végül a harmadik egy alakot, mely félig szerzetes, félig halál (F 140. v.).

A kéziratnak részint regensburgi származása, részint egyik fametszetének ulmi, másíknak valószínű augsburgi eredete arra enged következtetni, hogy a nevezetes darab Bajorországban készült.

Már a XVI. század elejére visz egy kis *Imakönyv* (Cod. lat. 174.), mely rendkívüli módon meg van csonkítva, néhány még meglevő lapjának ornamentikája azonban feltűnő egyezést mutat Miksa császárnak a bécsi Kunsthistorisches Museumban levő Zeugbuch-jával, mely BALDASS³ szerint 1515 körül, Jörg KÖLDERER innsbrucki körében készült. E darab is, melyről nem gondolnám, hogy tiroli volna, a bajor és osztrák művészet erős kapcsolatait mutatja ebben az időben. A kis kézirat 88. v. lapján egy bejegyzés Jézus és szűz

preserved in the department of prints and drawings. London. 1903. I. 119. l. A. 125. és 72. l. A. 46., ez állítást nem tartja eléggé indokoltnak. — E. WEIL. Der Ulmer Holzschnitt im XV. Jahrhundert. 1923. Berlin. 95. l. és 142. l. 32. jegyzet, a két nevet újra egy művészre vonatkoztatja.

¹ SCHREIBER. Id. m. 1795. sz.

² SCHREIBER. Id. m. 1843. sz. A mi példányunkat nem ismeri.

³ L. BALDASS. Der Künstlerkreis Kaiser Maximilians. Wien. 1923.

Mária ereklyéiről beszél, melyeket NAGY KÁROLY császár a keleti császártól kapott ajándékba. A bejegyzés természetesen nem vonatkozik az imakönyvre, mindamellett csak a rosszul olvasható szöveg félreértésén alapulhat a kézirat régi elnevezése: Codex Hildesheimensis.

1505-re van keltezve a gyűjtemény egyik legjelentékenyebb darabja, ismét egy *Imakönyv* (Cod. lat. 309.),¹ melynek 169. v. lapján, a könyv végén ezt olvassuk: «Completus est liber iste in die octava penthecostes per me fratrem *sixtum schenck de wertingen* monasterij huius professum ad laudem dei, ac honorem reverendi in christo patris et domini Conradi MÖRLIN prefati monasterij abbatis. Anno dominice incarnationis millesimo quingentesimo quinto». Hogy mely kolostor apátja volt az utóiratban említett Conrad MÖRLIN, arról felvilágosítanak az utolsó (170. r.) lapon levő apró címerek. Ezek nagyrészt országok címerai, de az alsó lapszélen, szent Affra, szent Benedek anyja, szent Benedek atyja és szent Ulrik címerai között találunk egyet (balról a második), kék mezőben arany keresztet, körülötte a CMA sziglákkal, melyhez hozzá van írva: «Sig. Conradi MÖRLIN Abbatis ad S. Udalricum et Afram Augustae». Tehát a szent Ulrikról és szent Afráról elnevezett augsburgi bencés-kolostorról van szó, melyet szent Ulrik, augsburgi püspök építtetett a szent Afrának szentelt és a magyaroktól elpusztított kápolna helyére. Conrad MÖRLIN pedig, az imakönyv tulajdonosa s a kolostor 43. apátja, 1496-tól 1510-ig állt a kolostor élén.²

Az a kérdés már most, hogy Sixtus SCHENCK DE WERTINGEN e szavait «completus est liber iste», hogyan értelmezzük? Befejeztetett. De vajjon csak a másolásra vonatkozik ez a kétértelmű szó, vagy a barátot illeti egyúttal a rendkívüli szépségű miniaturák szerzősége is? Alig hiszem. Épen a szent Ulrik- és Afra-kolostor egyéb kódexei bizonyítják ezt legjobban, melyekben teljesen azonos módon nevezi meg magát Sixtus SCHENCK egy rendtársa két *Psalterium* má-

¹ G. HÄNEL. Id. m. 620—621. lap.

² SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy címermunkában.) Klöster. I. 5. 2. 57. tábla.

solójául és befejezőjéül, viszont a kettő közül az egyikben ezenkívül még az illuminátor is meg van nevezve.¹ Nagyon valószínű, hogy a miniaturákat nem is szerzetes, hanem világi ember festette, épügy, mint e kolostor előbb említett két *Psalterium*ában.

A kis képek a XVI. század eleji bajor miniaturfestés legszebb emlékei közé tartoznak s több lapon határozottan megérzik, hogy ez az a környék, melyből Albrecht ALTDORFER és a dunai iskola fakadt.

Körülbelül ugyanezen időből való egy kis *Imakönyv*² (Cod. lat. 226.), melynek 8. lapján, külön beragasztott pergamenlapocskán Jézus bemutatása a templomban van ábrázolva. Ez a képecske Albrecht DÜRER nagy fametszet-passziójának azonos tárgyú kompozíciójáról³ van másolva, a baloldali alak és az architektura elhagyásával. Mivel DÜRER e fametszetének keletkezése közvetlenül az 1506. év előttre tehető, a kis festmény számára ilymódon adódik oly időpont, mely előtt nem keletkezhetett.

Valamivel későbbi egy nagyon rongált állapotban levő, de igen díszesen kiállított németnyelvű *Imakönyv*⁴ (Cod. germ. 16.). A könyvecske különböző lapjain XV. századközépi tulajdonosok névbejegyzéseit találjuk, melyek kivétel nélkül két nevet említenek: a RECHBERG és a DALBURG családokét, ebből tehát — ama feltevésből indulva ki, hogy a kézirat harminc év alatt nem cserélt gazdát — némi bizonyossággal arra lehet következtetni, hogy az imakönyv e családok egyikének készült. Még pedig a család valamely nőtagjának, amire a kézirat elején levő két kép vall, melyeken egyszer Jézushoz, egyszer Máriához imádkozik egy-egy térdelő úrnő. A birtokló családra vonatkozó feltevés megerősítést kap egyéb érvektől is. Az 1. v. és 2. r., valamint a 47. v. és 48. r. lapok 8—8 címerrel, összesen tehát tizenhittal vannak borítva. Ezek között a 2. r. lapon felül, egymás mellett látható a két említett család címere;

¹ München. Staatsbibliothek. C. I. m. 4301. és Augsburg. Kreis- und Stadtbibliothek. Cod. in Fo. 49a. — E. W. BREDT. Der Handschriftenschmuck Augsburgs im XV. Jahrhundert. Strassburg. 1900. 73—84. lap.

² CSONTOSI I. a Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. 185. l. IX. szám.

³ A. BARTSCH. La peintre graveur. Wien. 1808. 88. sz.

⁴ G. HÄNEL. Id. m. 618. l. kb. 1509-re teszi. — Könyvkiállítási kalauz. 322. sz. A festéseken a kölni könyvfestészeti iskola befolyását érzik.

jobbról a DALBERG vagy DALBURG családé: három kék ékre osztott arany pajzsfő, a kék mezőn hat ezüstliliom. A Dalburgok ősrégi pfalzi nemesi család voltak, wormszi kamarások és «des heiligen römischen Reichs vorderste Erbritter», kiknek joguk volt ahhoz, hogy a császár elsőkül üsse őket lovagokká. Csak ha háromszori kiáltásra: «Ist kein Dalberg hie?» nem jelentkezett senki, akkor került a többiekre a sor.¹ A könyv keletkezése idejében már sváb érdekeltségei is voltak a családnak.

Balra emellett a RECHBERG und ROTHEN LÖWEN-család címere található: fehér mezőben két egymásnak háttal forduló, ágaskodó vörös oroszlán. E család az ősrégi sváb nemességhez tartozott.² A többi címer is a sváb arisztokrácia családjaié. Az 1. v. lap első címere pl. (vörös templomi zászló), a MONTFORT grófoké,³ az alatta levő (fehér mezőben vörös rózsza) az EBERSTEIN grófoké⁴ s hogy a belső lapról is említsek egyet, a 47. v. lap alsó baloldali címere a TECK hercegeké.⁵

E családi címerek zárt egysége már magában is rámutat a kézirat bajor eredetére, mert a messze földről hozott — különösen a rendelt és nem készen vett — imakönyvek a legnagyobb kivételek közé tartoznak. A miniaturák jellege is igazolja jogos feltevésünket. Azok modora teljesen egyezik a századeleji egyéb bajor munkákéval és rokon Conrad MÖRLIN imakönyvének miniaturáival is.

A miniaturák korának közelebbi meghatározásához segít az a körülmény, hogy rajtuk nagy mértékben érezzük Albrecht DÜRER műveinek hatását. A 48. lapon levő Sírbatétel pontosan van másolva DÜRERnek 1498-ban készült lapjáról, a nagy fametszet-passzió Sírbatételéről;⁶ ezenkívül akad még néhány, mely csak nagyjából

¹ HEFNER. Der blühende Adel des Königreichs Bayern. (SIEBMACHER címermunkájában.) II. 1. 27. tábla. A család utóbb bárósítva lett, sőt hercegi rangra emelve (Napoleon).

² U. o. I. 13. tábla. Utóbb bárósítva és grófi rangra emelve.

³ GRITZNER. Hoher Adel. (SIEBMACHER.) I. 3. II. 47. tábla.

⁴ SEYLER. Die deutschen Souveraine und Lande. (SIEBMACHER.) I. I., 3., 90. tábla.

⁵ HEFNER. Die Wappen der Souveraine der deutschen Bundesstaaten. (SIEBMACHER.) I. 1. 39—44. tábla.

⁶ A. BARTSCH. Id. m. 14. szám.

van átvéve DÜRER különféle kompozícióiból. Mind e további művek megjelenési éve 1516-ig terjed. Ez volna tehát megközelítőleg az az idő, melyben az imakönyvnek készülnie kellett. Keletkezési ideje 1520 utánra már nem igen tehető. Ezekre az évekre datálja különben egy ima is, mely a Németországban épen a XVI. század második évtizedében oly vehemensen elterjedt vérbaj ellen szól: «Ein gebett für die frantzosen . . . nim von mir die ayssen genant die bösen frantzosen. Nit verlass mich armen sünder mit denenn befleckt werden» stb.

A kézirat végén, a 155. r. lapon, Sixtus SCHENCK utóiratához hasonlóan, a következő szavakat olvassuk: «Wolleñt (azaz vollendet) von mir BERNHART VENND. Újra felmerül a kérdés, hogy Bernhart VENND vajjon miniator is volt-e? Azt hiszem, a «vollendet» szó ebben az esetben is csak a másolásra vonatkozik.

Utolsónak hagytam egy kis *Imakönyvet*, gróf APPONYI Sándor ajándékát (Cod. lat. 380.), mely magyar vonatkozású fontossága miatt külön figyelmet érdemel. A kézirat öt, egész lapot elfoglaló miniatúrával és számtalan lapszédíszítéssel van ellátva. Címlapján — amint az már megállapítást nyert,¹ — a THURZÓK címere látható Kettéosztott pajzs, felső felében vörös mezőben növekvő arany oroszlán, alsó felében aranymezőben három vörös rózsza. 153. r. lapján azonban oly címerösszetételt találunk, mely közelebről is megjelöli a néhai tulajdonost. Itt a D iniciáléban ugyanis három címer van egymás mellett. Fölül a sziléziai sas, alatta balra a THURZÓ címer, jobbról pedig a boroszlói püspökség címere. Ilyen összetételű címer a THURZÓ-családnak csak egyetlen tagját illette meg, THURZÓ V. Jánost, aki 1506 márc. 22-től 1520 aug. 21-ig boroszlói püspök volt. Kétségtelen tehát, hogy a kézirat az ő számára készült. A SIEBMACHER-féle címermunka² azt állítja, hogy Szilézia címerét csak THURZÓ János utódja Jacobus von SALZA (1520—1539) kezdte használni a boroszlói püspökség címere mellett, de ezt az állítást meg-

¹ Magyar Könyvszemle. 1913. 200. l. Színes melléklet a kézirat 1. r. lapja után. A szövegben csak annyi van mondva, hogy «XV. századi imakönyv a THURZÓ címerrel».

² SIEBMACHER. Bisthümer-Klöster. I. V. 1. 68. lap.

dönti ez az imakönyv, egy vatikáni kézirat és THURZÓ János síremléke a boroszlói székesegyházban,¹ mely igaz ugyan, hogy jóval halála után (1537-ben) állíttatott fel,² de viszont testvéreitől, akik mindenesetre oly formát adattak címerének, melyet életében tudomásuk szerint használni szokott.

THURZÓ János idegen földre szakadva is megőrizte a magyarság iránti rokonszenvét s a MÁTVÁS király halálát követő időben mint a magyar párt főembere, mindvégig a magyar érdekeket képviselte Sziléziában.³ Egyike volt a legkiválóbb boroszlói püspököknek, kinek a művészetek és a tudomány körül szerzett érdemeit régtől fogva magasra értékelték. Udvarában a legkiválóbb humanisták fordultak meg, kik között különös kedveltje, Caspar URSINUS VELIUS, *Thurseis* című munkájában meg is énekelte az ő és testvére, THURZÓ Szaniszló olmützi püspök érdemeit.⁴ Levelezésben állt Erasmus ROTTERDAMUSSzal és betegségében részvétleveleket kapott LUTHERTÓL és MELANCHTONTÓL, melyek azonban már nem érték életben. Amily bőkezű volt a tudomány embereivel szemben, éppannyira gondját viselte a művészeteknek is. A humanizmus új eszméivel THURZÓ János ismertette meg Sziléziát, mintahogy Morvaországban is THURZÓ Szaniszló útján kelt fel a humanizmus napja.⁵ És THURZÓ János az, aki a renaissance művészi formanyelvét bevezette és meghonosította Sziléziában. Érdeklődése mindenfelé kiterjed; kora legjobb festőitől vásárolt képeket. Ő vette meg pl. DÜRERTŐL azt a Madonna-

¹ A tönkrement s a 18. sz. elején szétszedett síremlékből ma csak a püspök alakja és a címer van meg. Hátulsó falának egyes részletei a boroszlói Martini-Strasse 9-ben levő vakok-intézetének falába van beépítve. J. JUNGNITZ. Die Breslauer Domkirche. Breslau, 1908. 74. lap.

² R. FOERSTER. Heinrich Seyfried Ribisch und die Kunst in Schlesien Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. IV B. 1907.

³ WENCZEL G. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. Budapest. 1878. 25. l.

⁴ D. G. BAUCH. Caspar Ursinus Velius Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II. Budapest. 1886.

⁵ Dr. K. WOTKE. Der Olmützer Bischof Stanislaus Thurzó von Bethlenfalva (1497—1540) und dessen Humanistenkreis. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Brünn. 1899. III.

képet, melynek azóta nyoma veszett, de melyről a művész 1508-ban Jakob HELLERhez intézett leveleiben ismételtlen említést tesz.¹ Nagyön valószínűen ő vásárolta meg a fiatal Lucas CRANACH elbűvölően szép Madonna-képet is, mely ma a boroszlói székesegyház kincstárában van.²

E vásárlásokon kívül nagyarányú renaissance-stilű építkezések, valamint kisebb renaissance-stilű iparművészeti tárgyak készülnek az ő rendelésére, sűrű egymásutánban.

1509-ig felépítetteti a huszita háborúk alatt elpusztult Georgeneck és Kaldenstein várak helyén, Jauernig melletti pompás nyári kastélyát — máig is nyári tartózkodási helyét a boroszlói püspököknek — melyet védszentjéről Johannisbergnek nevezett el. A régi építkezésekből ma már nem sok látszik, de két emléktábla megmaradt. Az egyik, egy renaissance-stilű címertábla, elmondja, hogy ki és mikor építette a várat, a másik keresztelő szent János előtt térdepelve örökíti meg a püspököt.³

1511-ből való az a kis aranyozott ezüst szárnyasoltárka — a THURZÓ-címerrel díszítve — melyet a püspök ajándékozott a székesegyház kincstárának. Voltaképen egy bizánci Madonna és több szent ereklye keretezéséről, azaz együttes foglalásáról volt szó, amelyet renaissance-stilű kis angyalkák alakjaival díszítettett (a hátán levő vésett keresztvitel tisztára német munka). Évszám nélküli az az ezüst ereklyetartó, melyet szent Vincentius Lev. ereklyéjéhez ajándékozott a püspök a székesegyháznak.⁴

1513-ból való egy renaissance-stilű címertábla, melyet a neissei Mendikantenstiftben alkalmaztatott.⁵ (A püspök Neisseben halt is meg.)

¹ 1508. nov. 4. Item Ihr dörft nach keinem Kaufmann trachten zu meinem Mariabild. Dann der Bischof zu Presslau hat mir 72 fl. dazu geben, habs wol verkauft. V. ö. H. WÖLFFLIN. Albrecht Dürers schriftlicher Nachlass. Berlin. 1908. 160. l.

² F. LANDSBERGER. Breslau. Leipzig. 1926. 105. l.

³ D. H. LUCHS. Schlesische Fürstenbilder des Mittelalters. Breslau. 1872. 5. füzet, 7. lap, 32. szélj.

⁴ LUCHS. Id. m. 7. lap. — J. JUNGNITZ. Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe. Breslau. 1895. 18. lap.

⁵ LANDSBERGER. Id. m. 106. l.

Az 1517-es évszámot viseli az első igazán jelentékeny renaissance-stilű munka nemcsak Boroszlóban, hanem egész Sziléziában — a boroszlói székesegyház sekrestyéjéhez vezető ajtó, melyet gazdag féloszlopok vesznek körül; az ajtó fölötti félkörű mezőben keresztelő szent János fejevétele van domborműben ábrázolva THURZÓ János térdeplő alakjával; balról fáklyatartó gyermek tartja a THURZÓ címert, jobbról egy másik, a boroszlói püspökség liliomos címerét. Ugyanezen évben újra felépíttette a székesegyház szent Jánosról elnevezett kápolnáját és temetkezési helyül választotta.

Az 1519-es évet és THURZÓ János címerét tünteti fel egy magyar sodronyzománccal, renaissance stilű ornamentikával készült kehely — a székesegyház kincstárában — mely az E. S. mesterjeggyel van ellátva.¹ Ugyancsak az ő címerével van díszítve egy másik, keltezetlen magyar sodronyzomános kehely ugyanott, mely egy-két évtizeddel is korábbi lehet, mert rajta renaissance formáknak még nyoma sincs.

A régebbi irodalomban több helyütt úgy olvassuk, mintha a 18. században elpusztult püspöki palotát is ő emelte volna,² de újabban ez építkezést elődjének, IV. Johann von ROTH püspöknek tulajdonítják.³

Ennyi az, amiről ma tudunk vagy ami ránk maradt. Bizonyosan jóval több művészi munka is készült rendeletére, melyeknek azonban már nyoma veszett.

Tudományos műveltségéhez hozzá tartozott, hogy a könyvnyomtatás iránt is érdeklődött. Az ő rendezésében és kiadásában jelent meg, még koadjutor korában, 1505-ben, Krakóban egy *Missale Wratislaviense*.

Saját könyvtárából mindössze négy darabról van tudomásom: Az első egy XIV. század végi vagy XV. század eleji *Missale*⁴ a

¹ JUNGITZ. Id. m. 140.

² D. J. HEYNE. Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau. III. Breslau. 1868. 727. l. — WENZEL. Id. m. 51.

³ F. LANDSBERGER. Id. m. 193. l.

⁴ Dr. J. DITTRICH. Bericht über ein Manuscript auf Pergament in Folio-band, ein zum Gebrauche der Breslauer Bischöfe bestimmtes Missale aus der zweiten Hälfte des 14-ten oder dem Anfange des 15-ten Jahrhunderts. Mit-

drezdai Altertummuseum gyűjteményében. Címer nélküli, egyszerű kézirat, egyetlen, egy Krisztusfejet ábrázoló kis miniatűr-képpel; a kódexbe THURZÓ János sajátkezűleg írta be püspökké avatásának körülményeit.

A második darab a vaticani könyvtár egy kézírata, mely különféle egyházatyák leveleit tartalmazza, úgymint: PAULINUS nolai püspök, AUSONIUS, URANIUS presbyter, IGNATIUS antiochiai püspök és szent ANTAL leveleit. Címlapján egy bejegyzés THURZÓÉNAK vallja a könyvet s ugyanott a bejegyzésen kívül a THURZÓ címer, a boroszlói püspökség és Szilézia címere láthatók. A kézirat egyébként dísztelen. A 157. lap bejegyzése szerint a kézirat egyik része egy CORVIN-kódexből van másolva, mely tehát a könyv íratási évében, 1515-ben már THURZÓ birtokában volt.¹

A harmadik darab Caspar URSINUS VELIUS — ERASMUS ROTTERDAMUSRÓL írott — versének Bécsben, pergamenre nyomtatott példánya, 1517-ből. Ma a boroszlói Stadtbibliothekban (Sign. 4. No. 520.)² Minden dísz nélküli darab.

A negyedik darab a Nemzeti Múzeum *Imakönyve*, melyet említettem s mellyel most, visszatérve rá, bővebben akarok foglalkozni. A kódex öt nagyon díszes lapja közül csak egy olyan van (28. r.), mely tiszta renaissance formákat mutat, a többi négy — nem tekintve a folyondárok közé illesztett puttókat s egy-egy olasz renaissance-ékszert — nagyjából a XVI. század eleji német munkák modorát tünteti fel, ugyanígy a számtalan kis lapszédísz is a többi lapokon. Fejtegetéseink szempontjából a renaissance-stilű lap a fontos és bizonyára THURZÓ ízlésének is leginkább ez felelt meg.

teilungen des kgl. Sächsischen Vereins für Erforschung und Erhaltung der vaterländischen Altertümer. Dresden. II. 1842. p. 29—32. — D. H. LUCHS. Miscellen, stb. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. Breslau. 1862. IV. 395. l.

¹ M. VATTASSO et P. FRANCHI DE' CAVALIERI. Codices Vaticani latini. Roma. 1902. I. 524. sz. 397—399 l. Szilézia címerét tévesen a neissei hercegség címerének mondja. — G. A. Thurzó János boroszlói püspök kódexe a vatikáni könyvtárban. M. Könyvszemle. 1903. — A. DE HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 88. lap.

² BAUCH. Id. m. 31. l.

Mind e renaissance izlésű munkákkal, építkezésekkel, iparművészeti tárgyakkal és miniált kódexekkel szemben felmerülő első és legfontosabb kérdés az, vajjon honnan jön ez az új irány THURZÓ udvarába és vele Boroszlóba? Melyik az a közvetlen forrás, melyből merítenek? mert hiszen, hogy az összeköttetés Olaszországgal nem közvetlen, hogy nem olasz munkások dolgoznak itt elsősorban, az az összes munkáknak főleg figurális részleteiben erősen domináló német eleméből, kétségtelenül kiviláglik.

F. LANDSBERGER legutóbb megjelent, kitünő és THURZÓ János érdemeit nagyon elismerő könyvében szintén felveti e kérdést. Ő oda látszik hajlani, hogy a renaissance stíljéhez THURZÓT, ki egyébként Olaszországban több évet is töltött, Krakó művészeti élete vezette.¹ Ezzel szemben határozottan azt merem állítani, hogy ellenkezőleg, Budáról kapta ezt a művészi ösztökélést.

Bizonyos igaz, hogy Krakóban jó néhány évvel előbb volt renaissance, mint Boroszlóban. De általánosan ismert tény, hogy ez a renaissance ZSIGMOND herceg révén Budáról került oda s az első ily természetű mű, JÁNOS ALBERT király síremléke 1501-ben megkezdve, 1503-ban készült el. ZSIGMONDNAK, már mint királynak, nagyobb arányú építkezései pedig csak 1507-ben indultak meg és 1526-ig folyvást erős kapcsolatban álltak a magyarországi építkezésekkel, részben olasz, részben magyar művészek, részben pedig magyarországi márvány átvitele által.²

Azonkívül THURZÓ János 1502-ben ROTH IV. János boroszlói püspök coadjutorává, 1506-ban pedig ennek utódjává lett s így a lengyel renaissance első építkezéseinek idején ő már Boroszlóban tartózkodik. Nem akarom persze minden történeti adat meghazudtolásával azt állítani, hogy közben nem járt Krakóban, de bizonyos, hogy nem volt meg már az az erős kontaktsa a krakói eseményekkel, mint azelőtt.

¹ LANDSBERGER. Id. m. 106. l. «Wenn nicht seine Heimat Ungarn — so die spätere Wohnstätte seines Vaters... die Stadt Krakau» és 107. l. «Auch die Stadt (Breslau) scheint damals, ähnlich wie ich das von der Turzoschen Renaissancebewegung vermutet habe, ihre Blicke nach Krakau zu lenken.»

² DIVÉKY A. Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Archaeológiai Értesítő. 1910. 6—8. l.

És itt nagyon fontosnak tartom még egy — noha későbbi, THURZÓ János halála utánra eső — adat megemlítését, melyből sok valószínűséggel lehet arra következtetni, hogy korábbi időben is voltak már hasonló természetű előzményei. 1524-ben ugyanis BONER, ZSIGMOND király építkezéseinek pénzügyi vezetője, a THURZÓK ügynökei útján lerajzoltatta az esztergomi székesegyház nagy oltára előtt levő korlátot.¹ Vajjon képzelhető-e, hogy magyarországi épületek után készült hasonló rajzokat előbb és saját maguk számára nem szereztek volna be a THURZÓK? Alig hiszem.

És mi szükség lett volna Krakó felé fordulni, mikor THURZÓ János nálunknál sokkal jobban tudta, hogy a krakói új művészet forrása is csak Magyarország. Hisz megvoltak neki az egyenes összeköttetései Magyarországgal! Az udvarral és a művelt főpapokkal, kik országszerte mind renaissance stilben építkeztek.

Mindenekelőtt itt volt mintaképül nagybátyja, THURZÓ Zsigmond, a kitűnő humanista, ALDUS MANUTIUS és HASENSTEIN barátja, 1506 — 1512-ben váradi püspök. THURZÓ Zsigmond Olaszországban tanult. MÁTYÁS király halálakor 25 éves felnőtt ember volt, tehát keletkezésükben élvezhette végig a nagy király utolsó éveinek építkezéseit és budai műhelyének termékeit. Ezenkívül a renaissance művészet nagy pártfogója, BAKÓCZ Tamás primás is jó embere volt. És épen az esztergomi korlátról készítették rajzot a THURZÓK ügynökei!

Valóban: följegyzések és épülettöredékek bizonyítják, hogy THURZÓ Zsigmond pompás, renaissance stilű épületeket emeltetett Váradon.² Könyvtárában és a templomi felszerelések között pedig élvezhette az elődjétől FILIPECZ (Pruisz) Jánostól ottmaradt remek graduálékat, egyéb szerkönyveket és tárgyakat, melyekhez hasonlókat bizonyosan maga is készítettett.

FILIPECZ Jánossal THURZÓ János is a legbensőbb kapcsolatban állott. 1506 március 22-én THURZÓnak boroszlói püspökké való

¹ DIVÉKY. Id. m. 7. l.

² BUNYITAY V. A váradi püspökség története. 1883. Nagyvárad. I. 356—365. 1884. III. 29., 43., 112—113. lap. — BUNYITAY V. A menyői keresztkút és a renaissance Szilágymegyében. Századok. 1886. 893. l.

felszentelését testvére, THURZÓ Szaniszló olmüztzi püspök,¹ FILIPECZ János azelőtt váradi püspök, 1506-ban pedig a boroszlói szent Bernátról elnevezett ferencrendi kolostorban élő barát² és mások végezték.

FILIPECZ a morva humanizmus és renaissance történetében époly jelentős alak, mint a magyarországiban. RANZANUS és OLÁH Miklós ámulattal beszélnek nagyszabású, pompás váradi építkezéseiről, a ruhákról, edényekről, szerkönyvekről, melyeket készíttetett. 1480-ban MÁTYÁS király olmüztzi püspökké tette meg, mely kinevezésébe ugyan a pápa nem egyezett bele, de azért 1482—1491-ben ő a püspökség adminisztrátora. Ez idő alatt Olmützben,³ Viskován,

¹ A morvaországi humanizmus e nagyhírű megteremtője (1497—1540. olmüztzi püspök) szintén erősen buzgólkodott az olmüztzi és kremsieri templomok felépítése és rendbehozása körül. Alkotásairól azonban voltaképen csak levéltári adatok beszélnek, csupán egyetlen mű maradt meg, KÜZEL, egyébként ismeretlen lovagnak, a székesegyház szent János kápolnájában, a püspöktől, 1524-ben felállított síremléke (Közölve: A. NOWAK. Kirchliche Kunst-Denkmale aus Olmütz. Olmütz. 1892. II. VI. tábla.). Minden egyéb alkotása az időnek és utódai építkezési dühének esett áldozatul. 1498-tól 1506-ig tartó folytonos adományok az olmüztzi templomok számára az ő buzdítására történhettek. (F. X. PARSCHE. Das Stadt Archiv zu Olmütz. Olmütz. 1901. 342., 362., 403., 456., 459., 463., 465., 471., 474., 485., 557. sz. iratai.). Saját maga is áldozott és folytonos gyűjtéseket rendezett, hogy a szükséges pénzek befolyjanak. 1504-ben 40 napi bűnbocsánatot adott mindazoknak, kik a székesegyház, vagy a leégett olmüztzi szent Móric prépostsági templom felszereléséhez, restaurálásához adományaiikkal hozzájárulnak. 1512-ben elkezdte egy új kórus építtetését a székesegyházban. A költségeket az 1515-iki szent évben Olmützben befolyt pénzek fedezték. (E kórust később újabb építkezések miatt lebontották.) Megkezdte egy érseki palota fölépítését (Utóbb szintén lebontva.). (NOWAK. Id. m. 3., 33., 47. lap.) — 1537-ben elkészíttette THURZÓ János fönt említett síremlékét, melynek már csak töredékei vannak meg. — 1540-ben felépíttette a kremsieri szent Móric templomot (Dr. B. DUDIK. Bibliothek und Archiv im fürsterzbischöflichen Schlosse zu Kremsier. Wien. 1870. 91—92. lap), mely munkálatok szintén az újabb építkezéseknek estek áldozatul.

² BUNYITAI V. Id. m. 319. l. úgy adja elő, mintha FILIPECZ rögtön Magyar-Hradischra vonult volna, de ez nem áll. A püspök 1492. jún. 8-án lépett be a boroszlói szent Bernát-rendi szerzetesek kolostorába. V. ö. I. C. H. SCHMEIDLER. Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt und Pfarrkirche zu St. Bernhardin. Breslau, 1853. 29. l.

³ 1491 máj. 8. ő szenteli fel az olmüztzi városházának szent Jeromos kápolnáját s nem valószínű, hogy e kápolna utolsó építkezéseire maga is be

Magyar Hradischon¹ szintén nagy hévvel épít. Ezenkívül megalapítja az első morvaországi könyvnyomdát Brünnben, 1486-ban.² S vajjon milyen irányú volt művészeti érdeklődése? BUNYITAY³ feltesz — mert hiszen építkezéseiből jóformán semmi sem maradt reánk — hogy még a csúcsíves irány híve volt. A könyvtárából ránkmaradt darabok azonban épen az ellenkezőt bizonyítják. A könyvtárból mindössze két darabot ismerünk. Az egyik az esztergomi kincstár *Pontificaléja*, mely a MÁTYÁS király budai műhelyében kifomálódott magyar renaissance irányú miniator-iskola egyik jellegzetes darabja⁴ s még váradi püspöksége korában, tehát 1490 előtt készült. Ehhez, legalább részben, teljesen hasonlóknak kellett lenniök többi könyveinek is. A másik kódexe, az olmützi káptalani könyvtárnak egy ATTAVANTÉTŐL illuminált L. B. ALBERTI kézírata, mely azelőtt MÁTYÁS király könyvtárát díszítette.⁵ Nagyjából tehát ugyanazok a tünetek, mint THURZÓ Jánosnál. S képzelhető, hogy az említett *Pontificaléhoz* hasonló munkák nem kerültek volna el THURZÓ János könyvtárába is?

De a magyar renaissance-szal való e közvetett érintkezéseken kívül még fontosabb adatot is tudunk felhozni: 1507 tavaszán THURZÓ János maga is járt Budán. Épen a döntő évben. Ezelőttről semmiféle művészeti rendeléséről nem tudunk, ezután 1509-ig felépíti a johannesbergi várkastélyt, melyet gyors egymásutánban követnek a többi rendelések. Tudjuk, hogy 1465—1512-ben meglehetősen erős volt a kapcsolat Boroszló és Felsőmagyarország

nem folyt volna. D. H. KUX és M. KRESS. Das Rathaus zu Olmütz. Olmütz, 1904. 20. l. és 38. sz. Warasdiner Bischofnak mondja, a Waradiensist révedésből Waradiensisnek olvasva.

¹ BUNYITAY. Id. m. I. 314. l.

² Dr. B. DUDIK: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. Brünn, 1879. 13. l. — Bunyitay. Id. m. I. 318. l.

³ BUNYITAY. Id. m. III. 67. lap.

⁴ FRAKNÓI V. Pruisz János váradi püspök Pontificaléja. M. Könyvszemle. 1884. 1—4. l.

⁵ CSONTOSI J. Újabb adatok Attavantétől festett Corvin-codexekről. Archaeologiai Értesítő. 1909. 231. l. Erthetetlen módon sem WEINBERGER, sem HEVESY nem veszik fel a Corvin-codexek jegyzékébe. — E. HOFFMANN. Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere, 1925. 153. l.

között; ez években Nickil ROSENAWER, Niclas ROSENAWER (az előbbi testvére), Niclas UNGER, Valten (Valentin, Bálint) UNGER, Steffen UNGER, Mathis GRAN és Symon BLOEMLEIN von Preszbürge nevű művészek dolgoztak részben mint önálló mesterek, részben mint jobbnevű festők segédei Boroszlóban.¹

Hogy a munkálatokhoz THURZÓ Magyarországból jelentéke nyebb művészt hívott volna meg, nem hiszem. A boroszlói munkáknak nincs meg az az olasz jellegük, mint a magyaroknak. S így nagyon valószínű, hogy csak Magyarországból importált egyházi felszerelési tárgyak, CORVIN és egyéb illuminált kódexek, építészeti rajzok és talán jelentéktelenebb magyar művészek útján honosodott meg Boroszlóban a renaissance.

Itt döntő fontosságúvá válik különösen az egyik, a renaissance stílű, említett sodronyzománcos kehely 1519-ből, melyet a püspök ajándékozott a boroszlói Kreuzkirche kincstárának. (Ma a székesegyházban.) HAMPEL² az ilyfajta munkákat kivétel nélkül magyar eredetűeknek tartja, ZIMMER³ szerint e darabok vagy Boroszlóban készültek magyar mester kezétől vagy belföldi munkák, de magyar mintára. A mi szempontunkból ez mindegy is. A magyar eredet mindenképen el van ismerve és ez a lényeg. E darabokat egyébként tudtommal mindmáig magyar munkáknak tartják is.⁴

A két THURZÓ-féle kehely nem izolált jelenség. Ezeken kívül még öt ilyen sodronyzománcos kehely ismeretes Boroszlóban, melyek közül kettő 1518-ra és 1524-re van datálva és ugyanazzal az E S mesterjeggyel van ellátva, mint a THURZÓ-féle kehely 1519-ből.

¹ Dr. A. SCHULTZ. Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523. Breslau, 1866. 63, 67, 74, 82, 85. lapok. — IPOLYI A. A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 83. l. Valten UNGER nevét Walterre változtatja.

² HAMPEL J. Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Archaeologiai Értesítő. 1887. 100—101. lap.

³ ZIMMER M. Négy sodronyzománcú kehely Boroszlóban. Archaeologiai Értesítő. 1887. 420. lap.

⁴ Egyedül H. LUTSCH (Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau. Breslau, 1886. 173. l.) mondja a SAUER-féle kehelyről, hogy «ist schwerlich diesseits der Alpen gefertigt».

E kettő a kiváló humanista kanonoknak, Stanislaus SAUERnek ajándékképpen került a székesegyház kincstárába.

Tehát nemcsak THURZÓnak voltak ilyen magyar aranyműves tárgyai, hanem más boroszlói főpapoknak is. S a nagy renaissance-fejedelemnek, MÁTYÁSnak, kinek könyvtárából THURZÓÉ és FILIPECZÉn kívül bizonyosan más darabok is vándoroltak észak felé, oly tisztelete élt Boroszlóban, hogy az előbb említett SAUER kanonoknak, az 1535-ben, valószínűleg Michel FIEDLER nevű, talán boroszlói művésztől¹ a boroszlói Kreuzkirchében felállított síremlékére, — melyet maga SAUER rendelt meg még 1533-ban — *Mathias Rex Hungariae* körirattal MÁTYÁS királynak babérkoszorús szép profil fejét faragták.²

Mind e körülményekből azt kell következtetnünk, hogy a meglevőknél sokkal több művészeti árút is importáltak Boroszlóba. Az illuminált kéziratokra vonatkozólag ezt határozottan állíthatjuk is, látván a Nemzeti Múzeum darabját, melynek egyetlen tiszta renaissanceézlésű lapja félreérthetetlenül mutatja a budai műhely termékeitől való leszármazását.

E modor Magyarországon először 1489-ben lép fel, az ERDŐDI BAKÓCZ-család címeres levelében.³ Az akkor már körülbelül nyolc év óta nagy arányokban működő műhelyben ez egészen új hang. Tisztább és nemesebb, mint az eddigi munkáké. Nyomban követik a MÁTYÁS számára kezdett legpompásabb kéziratok, a párizsi *Cassianus*, a müncheni *Béda* és a holkham-halli *Evangelistarium*. Mind a hármat már ULÁSZLÓ fejeztette be, világos jelétül annak, hogy a művész itt dolgozott MÁTYÁS halála után is. Ezekhez szorosan csatlakozik NAGYLUCSEI Orbán egri érsek *Psalteriuma*, mely 1487—1492-ben készült.⁴ A CORVIN-codexekről szóló tanulmányomban igyekeztem azon nézetemnek érvényt szerezni, hogy e kéziratok

¹ FÖRSTER. Id. m. 98—99. l.

² A magyar szakirodalomba először FRAKNÓI V. iktatta be. Mátyás király arcképe Boroszlóban. Arch. Ért. 1891. 14—17. l.

³ Színes képe közölve FEJÉRPATAKY L.: Monumenta Hungariae Heraldica. Budapest, 1901. XXIV. tábla.

⁴ HOFFMANN E. Nagylucsei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. 1924. 167. l.

JÁNOS madoccai apátnak és segédeinek munkái.¹ Épen mert itt dol-

¹ HOFFMANN E. *Der Künstlerische Schmuck* stb. 148–151. lapok. A madoccai apát nevét ULÁSZLÓ király számadáskönyvei^I tudvalevőleg nem említik. CSONTOSI 1879-ben meglepetésszerűen FÜLÖPnek nevezi.^{II} Noha ezt az állítást 1885-ben visszavonja és «névtelen madoccai apát»-ot mond,^{III} HEVESY^{IV} 1911-ben újra visszatér a «Fülöp» névre. Sőt, ami még csodálatosabb, 1912-ben SÖRÖS Pongrác is azt állítja, hogy «GERGELY commendátort törvényes apát, FÜLÖP váltotta föl. Nevét festőművészete tartotta fenn;... MÁTYÁS királynak is dolgozott, 1494-ben pedig II. ULÁSZLÓtól kapott 60 forintot BONFINI munkájának kifestéséért. Legalább 1496-tól, ... Antal fia János, a madoccai apát».^V Állításainál nem tud semmi egyébre hivatkozni, mint CSONTOSINAK már vissza is vont tévedésére. Nincs az sem oklevélileg bizonyítva, hogy MÁTYÁSNAK dolgozott és a számadáskönyvekben nincs is említve, hogy a BONFINI festéséért kapott pénzt. Ellenkezőleg, BONFINI művének eddig ismert két töredéke nem illuminált.^{VI} 1913-ban FOGEL J. újra «névtelen»-nek mondja.^{VII} 1923-ban HEVESY *vagy* GYULAY Gergelyt *vagy* JÁNOS apátot gondolja a miniatornak.^{VIII} Ugyanő egy másik, 1923-i dolgozatában ismét névtelenül említi az apátot.^{IX} Ezzel szemben az igazság az, hogy FÜLÖP apát egyáltalában nem létezett, hogy GERGELY sohasem volt apát, csak commendátor, sőt egy 1511. okt. 23-ról kelt oklevél, mely JÁNOS apát közvetlen elődjéül jelöli meg, egyszerűen fráter GREGORIUSNAK nevezi.^X Ő reá tehát a rövid «a madoccai apát» megjelölés semmi módon sem vonatkoztatható. A miniator apát ennél fogva csakis ez a JÁNOS, vagy mint egy másik oklevél nevezi, JOANNES ANTONIUS^{XI} (és nem Antal fia János) lehetett. Mivel 1498-ban már biztosan ő az apát, nagyon valószínű, hogy 1495-ben (és nem 1494-ben) már szintén ő volt az, főleg miután GERGELY megbízása csak 1484-ig szólt és meghosszabbításról nem tudunk.

^I I. Ch. von ENGEL. *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle 1797. I. 152. lap.

^{II} CSONTOSI J. Adalék a magyarországi XIV.–XV-ik századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. *Magyar Könyvszemle*. 1879. 148. l.

^{III} CSONTOSI J. Attavantestől festett Corvin-codexek. *M. Könyvszemle*. 1885. 253. l.

^{IV} A. HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. *Revue de l'art chrétien*. 1911. 120. l.

^V SÖRÖS P. Az elenyészett bencésapátságok. Budapest, 1912. 333. l.

^{VI} JAKUBOVICH E. Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. *M. Könyvszemle*. 1919. 111–117. l. — JAKUBOVICH E. Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. *M. Könyvszemle*. 1925. 19–27.

^{VII} FOGEL J. II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 98. lap.

^{VIII} A. de HEVESY. Une «Histoire turque» enluminée provenant de la Bibliothèque de Wladislas II. roi de Hongrie et de Pologne. *Gazette des Beaux Arts*. 1923. 296. l.

^{IX} A. de HEVESY. La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 38. l.

^X Országos Levéltár. Dipl. O. 16.741. sz.

^{XI} LUKCSICS J. Monumenta Romana episcopatus vesprimiensis. Budapest, 1907. IV. 88. l.

Imakönyv. Cod. lat. 225. 17. r. 1.

Imakönyv. Cod. lat. 227. 49. v. 1.

ne in passione roborasti. quip
 illi ad predicandū gentibus glo
 ria tuā rusticū et eleutheri
 ū sonare dignatus es tribue
 nobis quīs et eorū imitari
 p amore tuo p̄p̄ta mundi
 d̄spicere et illa cog aduersa
 sperandare. P̄ d̄m̄. De s̄c̄o

Cystose
 ro:
 Rute
 Cystose
 re mac
 ut di p̄
 cose ro
 go re p̄

Conrad Mörlin augsburgi apát imakönyve. Cod. lat.
 309. 143. v. l.

Cum p̄teris in sp̄m̄ d̄i m̄
 quis n̄m̄ r̄c̄c̄q̄ s̄c̄o : m̄
 d̄c̄t̄c̄a m̄ m̄l̄c̄e s̄c̄m̄c̄m̄
 r̄c̄c̄a s̄p̄m̄t̄ : d̄ s̄p̄l̄c̄e c̄c̄m̄
 ut eus p̄t̄c̄m̄ c̄m̄t̄a r̄c̄c̄l̄a d̄
 m̄c̄m̄s̄p̄m̄ q̄ : m̄s̄ n̄c̄r̄c̄t̄c̄o
 r̄c̄m̄ ad iusticiam s̄c̄m̄c̄m̄s̄p̄
 Ista Oratio est Dorothee virginis/

A prágai ágostonrendi kanonokok ritualéja. Cod. lat. 232.
 23. v. l.

gozott és mert oly jelentékeny művész volt, formanyelvét teljesen magáévá tette a budai műhely. Ettől fogva egészen 1533-ig több kéz munkáját különböztethetjük meg a műhelyben, de nagyrészkül ennek ellenére is ugyanezt a modort mutatja. Címeres levelek mindig a legmegbízhatóbb anyagot szolgáltatják, mert helyhez és időhöz vannak kötve. Itt tehát néhány legjellegzetesebb darabra hivatkozom: az 1498-iki somogy megyei címeradománylevélre,¹ az 1507-iki TÖRÖK-armálisra,² az 1514-iki RADOVÁNI-KECZER Ferenc-féle,³ KANIZSAY Lászlóéra 1519-ből,⁴ KÁLLAY VITÉZ Jánoséra 1521-ből,⁵ ZÁRAI Lázáréra 1533-ból.⁶ Nagy időközökből soroltam fel néhányat, hogy a folytonosságot lássuk. Ezekhez csatlakozik PERÉNYI Ferenc váradi püspök missaléja, mely valószínűleg 1522 táján készült.⁷

Minde munkáknak 1489-től 1533-ig megmaradó modora, mely megadja általános jellegüket, főleg a széles levelek sajátos fodros formáiban és fehérrel vagy sárgával páratlanul gondosan és könnyedén felrakott árnyékolásában van, mely teljességgel csipkeszerű benyomást kelt. A THURZÓ-féle *Imakönyv* miniatúrájának tökéletesen ez a modora. Hogy bőségszaruk, kandeláberek, ékszerek épen úgy vannak alkalmazva, mint Magyarországon szokásos, talán nem is kell külön kiemelni. A THURZÓ-féle *Imakönyv* tehát nem magyar termék, hanem valószínűleg boroszlói, de kétségtelen, hogy Magyarországból importált, illuminált kéziratok hatása alatt készült. És így e darab, egyéb felhozott bizonyítékaimtól támogatva, nagyon súlyosan esik latba amaz állításom mellett, hogy a renaissance nemcsak Lengyelországba, hanem Sziléziába is Magyarországról jutott el.

¹ Kaposvár. Somogy vm. levéltára.

² Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY A. Magyar címeres levelek. Bpest. II. 72.

³ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY Id. m. I. 48.

⁴ Országos Levéltár. M. O. D. L. 24.772.

⁵ Országos Levéltár. M. O. D. L. 23.545.

⁶ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY. Id. m. I. LIX.

⁷ Ősnyomtatvány a győri püspöki papnövelde könyvtárában. Megjelent Velence, 1498. Emericus Spira nyomdájában. BUNYIFAY V. Id. m. III. 72—73. lapja szerint a püspök első miséjéhez 1522-ben illuminálva.

Eszerint Boroszló volna a *Mátyás* királytól megalapított magyar renaissance terjedésének északnyugati irányban legszélsőbb állomása. E mozgalom ott THURZÓ életében s helybeli művészekről gyakorolva még halála után is egy-két évtizedig él. Akkor, már a magyar összeköttetések megszűntével, szembetalálkozik az északról, jobbra Németalföldről jövő renaissance irányzattal és karaktere ennek hatása alatt lényegesen módosul.

Eddigi fejtegetéseink során folytonos hivatkozás történt az erős magyar-morva kapcsolatokra is, valamint FILIPECZ János fontos közvetítő szerepére és THURZÓ Szaniszló olmützi püspökségére. Ha tehát eddigi megállapításaink helyesek voltak, úgy föltétlenül meg kell találnunk a nyomát Morvaországban is, Csehországban is a magyar renaissance fölfelé szivárgásának. E kérdésre csak röviden akarok kitérni, két példára hivatkozva a könyvfestés területéről.

Már 1499-ből találunk egy meglepően érdekes darabot, az olmützi Studienbibliothek pompás *Antifonáriumában* (IV. 1.), mely a morvaországi Znaim mellett fekvő brucki prémontrei szerzetesrend számára készült. A remek munka egészében a századforduló cseh-morva munkáinak jellegét viseli magán. Címlapjának¹ gazdag ornamentális szalagja azonban és számos részlet a többi lapokon forma, színezés és festési modor szempontjából a legszorosabb kapcsolatban áll a budai miniatöriskola termékeivel és azok egyenes származéka. A budai munkáknak oly jellegzetes részletei, mint a Felsőolaszországból származó gyümölcsharang, a ragyogóan kék bőségszaruk, a szép ékszerek, a vékony, fonott, lógó aranyláncok, egytől-egyig megtalálhatók a díszítések között. A jelenetek tájképei is, sziklaszerűen szaggatott földjükkel, Budáról vándoroltak fel Bruckba. A két stílus, a morva és a magyar, egymástól egészen különáll. Lát-szik az újnak idegenszerűsége, mely még nem tudott felszívódni és szervesen összeolvadni a régivel. Előfordul, hogy a budai renaissance-keretben gótikus angyal áll, a morva virágok között pedig egy-egy budai színes hosszúnyakú madár vagy virág bukkan fel. De összefonódva is,

¹ Képek közölve: NOWAK. Id. m. 24—25. lap. XIV. tábla és D. K. CHYTL. Vývoj miniaturniho malířstvi českého ze doby králu Rodu Jagellonského. V Praze, 1896. 39 lap. 25 kép.

mindenik forma megtartja a maga — külön eredetéből származó — előadási modorát. A renaissance formák mindig budai modorban, gyengéd színekkel, finoman, aprólékosan, előkelően vannak festve, míg a sajátlagos cseh-morva ornamentika sötétebb és nehezkesebb színekben és formákban, elnagyolóbb modorban jelentkezik. Az alakoknál mindig a helyi tradíciók és az előképül választott német metszetek szabnak irányt.

Ha Csehország felé fordulunk, ugyanezt találjuk. Itt mindenestre ULÁSZLÓ király az összekötő kapocs. Tudjuk, hogy 1495-ben a madocsi apát a királyi könyvek miniátora. A király a török császárök történetét is (Nürnberg) a budai műhelyben illumináltatta 1512—1516-ban.¹

1505-ben, Neu-Pilsenben készült STERNBERG László gróf számára egy csehnyelvű *Evangeliarium*, mely ma a bécsi FIGDOR-gyűjteményben van. (F. 398.)² A cseh modorban gazdagon díszített könyvnek két remek lapja tisztára renaissance-formákat mutat, tökéletesen abban a modorban, melyet e kor Budán kiállított címeres leveleiből és a magyarországi kéziratokból oly jól ismerünk.

E két példa — úgy gondolom — elég bizonyíték arra, hogy a renaissance-formák ismerete és szeretete Lengyelországon kívül, Csehországba, Morvaországba és Sziléziába is — Magyarországból származott el.

V. Osztrák kéziratok.

A XIV. század végéről csak egy nagyon egyszerű, kalligrafiai ornamentumokkal díszített kéziratot bír a gyűjtemény, az *Apostolok leveleit*, mely a passai egyházmegyében fekvő axpachi karthauzi kolostoré volt s valószínűleg ott is készült. (Cod. 233.)³

A XV. század harmincas vagy negyvenes éveiben készülhetett egy kézirat, az a fantasztikus ú. n. *osztrák krónika*, melyet ismeretlen szerzője Bécsben, 1395-ben fejezett be. Azelőtt Matthäus vagy

¹ A. de. HEVESY. Une histoire turque stb. 296 l.

² CHYTL. Id. m. XVIII. tábla.

³ HÄNEL. Id. m. 597. lap.

Gregorius HAGENT tekintették szerzőül, MAYER¹ véleménye szerint Johann SEFNER írta a krónikát, de e felfogás nem vált általánossá.² A múzeumi kézirat — melyet úgy látom, az osztrák szakirodalom nem ismer — szövege szerint nem ritkaság. E krónika sok példányban ismeretes. Bécsben (16 példány), Münchenben, Berlinben, Görzben, Vorauban, Innsbruckban stb. egyaránt megtalálható. Az innsbrucki példány csinosan is van illuminálva. A Múzeum példánya a XVIII. században SCHER Sixtusé lehetett, mert a fedőlapon az ő írása olvasható. Az egyébként egyszerű papirkéziratba néhány rendkívül kedves címerrajz van festve — sohasem létezett hercegek fantasztikus, hiteles címerei — e kor kedves osztrák modorában többhelyütt figurális motívumokkal is díszítve. (Cod. germ. 26.)

1456-ban fejezte be S. AUGUSTINUS *De civitate dei* című munkájának (Cod. lat. 120.) a gersteni (Tirol) bencés kolostor apátja számára készült másolatát Ulrich KLENEKER. Inicialéi tisztára kalligrafiai munkák.

1468-tól (a 81. v. lapon) 1486-ig (49. v.) Passauban (69. r. lap) német és latin nyelven írtak egy *Devotionálét*. (Cod. lat. 242.) A kéziraton, mely utóbb a gemniki karthauzi kolostoré volt, többen dolgoztak, sőt az elején pár oldalas régibb verses rész is van, mely a század első felének népies, kedves elbeszélő modorában néhány képet is tartalmaz.

1469-ben Pettauban másolt Gallus SACHS egy *Bibliát*. (Cod. lat. 127.), melynek 414. r.—440. v. lapjain a római császárok vannak felsorolva 1441-ig. A bekötési táblán azt olvassuk: «Videtur mihi hunc codicem a me Graeci 50 f. emptum fuisse Claustri S. Pauli in Lavanthal». A 396. r. lapon pedig: «Finita est secundo pars bible Pettovie feria quarta ante annunciationis virginis gloriose per Gallum SACHS etc., anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono, quo anno in die purificationis virginis gloriose

¹ Dr. Franz M. MAYER. Untersuchungen über die österreichische Chronik des Matthäus oder Gregorius Hagen. Archiv für österreichische Geschichte. Wien. 1880. 336 l.

² Hermann J. HERMANN. Die illuminierten Handschriften in Tirol. Leipzig. 1905. 173—174. l.

(febr. 2.) Marchburg, Fewstritz, Fürstenveldt, Hartperck civitates cum Wildon castro per Andream PEMKIRCH et complices suos capte sunt». Mindezen felsorolt helyek Stájerországban vannak, az említett PEMKIRCH helyesen BAUMKIRCHER pedig stájer nemes, ki előbb III. FRIGYES császár jó embere, aztán átpártol V. LÁSZLÓHOZ, megint vissza a császárhoz, hogy azután MÁTYÁS király segítségével (?)¹ az elégedetlen stájer nemesek élére állva, újra a császár ellen forduljon s 1469-ben Grácig előrenyomuljon. Tehát minden adat Stájerországra vall. SACHS nem volt képzett miniator, de sok jó igyekezettel készítette munkáit s ő nála már igazán elhihetjük, hogy a másolást és illuminálást is ő végezte. Lapszéli díszítései a hatvanas évek késői gótikus modorát mutatják, mielőtt még a század végének naturalisztikus modora általánosan elterjedt volna.

1472—1473-ban másolta Paulus WENIGEL DE SCHROBENHAUS (a 498. lap bejegyzése szerint) Bartolommeo MONTIGNANINAK *Liber consiliorum medicinalium* című munkáját. (Cod. lat. 223.) A címlapon, melyet színes virágokba nyíló hosszúszerű folyondár vesz körül, ismeretlen címer látható. A festés kétségtelenül salzburgi munka nem szabad zavarólag hatnia itt azon körülménynek, hogy Schrobenthaus Augsburg közelében fekszik, mert Bajorország és Salzburg akkor művészetileg nagyon összeforrott. Az egyébként igénytelen, de igen jellegzetes munkának még készítőjét is meg tudjuk nevezni bizonyos Ulrich SCHREIER nevű salzburgi művészből, kitől számos munkát — közöttük két szignáltat — ismerünk.² Ezek között is több olyan található, melyet regensburgi kopisták írtak. E névvel egyébként a Múzeum anyagának folytatólagos ismertetése során még találkozni fogunk.

1491-ből való egy, a baseli zsinatról szóló, *Acta conciliorum* (Cod. 177.), melyet Joannes HUBER ex Niederdorf másolt Brixenben (Niederdorf és Brixen Tirolban fekszenek). A címlapjára festett kis medaillon, a Szentlélek eljövételével, egyetlen dísz az egyébként egyszerű papirkéziratnak.

¹ TÓTH Zoltán. Id. m. 201 lap., e támogatást nem látja bebizonyítottnak.

² F. EICHLER. Die deutsche Bibel des Erasmus Stratter in der Universitäts-Bibliothek zu Graz. Leipzig. 1908.

VI. Csehországban és Morvaországban illuminált kéziratok.

A múzeum anyagának egyik legérdekesebb darabja egy gazdagon és rendkívül szépen illuminált *Rituale*,¹ mely a XV. század végén, Csehországban készült. (Cod. lat. 252.) Rendeltetését a bekötési tábla belső felére írt bejegyzésből pontosan megtudjuk: «*Rituale Ecclesiae ad S. Aegidium veteris Pragae Canonicorum regularium S. Augustini*». Tehát az óprágai Szent Egyedről elnevezett Ágoston-rendi kanonokok rituáléja volt. A szöveg után még néhány lap következik újabbkori írással, valószínű, hogy a könyvhöz már eredetileg hozzákötött üres lapokon, mert az utolsó, eredetileg összehajtogatott lap egy ULÁSZLÓ-kori csehnyelvű oklevél darabja, melynek egyik feléről lemosták az írást, másik felén (v. oldalán a lapnak) pedig ezt olvassuk: «*Ad relationem Magnifici domini domini Joannis de Sselenbergk summi cancellarii Regni Boemie*». SCHELLENBERG János, ki a szóbanforgó ügyet a királynak referálta, 1479—1503-ban II. ULÁSZLÓ cseh kancellárja volt.

A miniatúrák a századvégi cseh művészetnek tipikus képviselői. Ornamentikájuk teljesen megegyezik II. ULÁSZLÓ-nak a konstantinápolyi Eszki Szerájban levő kéziratáéval, figurális szempontból pedig közel rokonok a cseh miniaturfestészet egyik legpompásabb darabjával, a «Szent remeték életé»-nek 1516-ban, STERNBERG László kancellár számára készült kéziratával. (Prága. Egyetemi könyvtár. XVII. A. 2.) A festések különös keverékei a gondos és elnagyolt, előkelő és groteszkül póriás modornak; érdekesek és vonzóak.

Végül még egy kézitról kell szólnunk, a XVI. század elejéről való s Petrus de ACHSPALTNak, VII. HENRIK császár orvosának, a későbbi mainzi érseknek, *Opus de confectione medicamentorum* című művét tartalmazó, egyszerű papirkézitról.² Több színes, ornamentális iniciáléval van díszítve, melyek jellege világosan rávall a kézirat

¹ Könyvkiállítási kalauz. 321. sz. — Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 58. sz.

² HÄNEL. Id. m. 597: 1. A kéziratot XIV. századnak mondja.

cseh-morva eredetére. 1552-ben a könyv még mindig abban az országban volt, ahol keletkezett, mert első lapjára új tulajdonosa Anton FABER bejegyezte, hogy a kéziratot Jeremiás MERGOTTól kapta «im Land zu Merhern» ami régies írással Mähren, azaz Morvaország neve. (Cod. lat. 109.)

HOFFMANN EDITH.

A PRAY-KÓDEX FORRÁSAIHOZ.

(Egy szövegközi ábrával.)

A Pray-kódex kutatói majdnem kivétel nélkül abba a hibába esnek, hogy akaratlanul és észrevétlenül kiszakítják abból a korból mely azt alkotta. Merő történelmet keresnek benne, gondolkozásokat visszavetítik a XII—XIII. századra és a gyér történelmi adatok fényénél természetesen sok dolog helytelen világításban jelenik meg előttük. Aprónak látszó momentumokat figyelmen kívül hagy-
nak, vagy rendkívüli magyar különlegességet látnak bennük. PRIKKEK Marián fejezte ki ezt a gondolkozást legjobban, aki úgy gondolta, hogy a Pray-kódex «fönntartotta számunkra a misekönyvnek egy-
korú, sajátos magyar formáját». ¹

Eddigi adataink sehogy sem igazolják azt, hogy a magyar középkor valamiben is eltért volna a nyugati egyház egyetemes gondolatvilágától. Minden csak azt igazolja, hogy szervesen illeszkedett bele a középkor keresztény gondolatvilágába és átvette a nyugat műveltségét. A külföldi kolostorokkal és iskolákkal való sűrű érintkezés is biztosította ezt. A magyar nemzet származása, kelethez való közelsége, az indogermán népek gondolkozásától elütő gondolkozásmódja adhatott valami színárnyalatot a magyar középkori műveltségnek, de a művelődés forrásai legnagyobbbrészt ugyanazok voltak mint a nyugaton.

Mikor Árpád-kori kultúránk egyik legrégebb emlékével, a Pray-kódexszel foglalkozunk, sohasem szabad felednünk, hogy az nem más, mint római ritusú liturgiai könyv a XII. és XIII. század fordulójáról, tehát a liturgiátörténet azon korából, midőn a római liturgia helyi változatokkal már az egész nyugati egyházban általánosan használatos. ² Ezen sok helyi változat azért van az e korbéli

¹ Pannonhalmi Szent Benedekrend Története. I. 451. l.

² C. CALLEVAERT: De sacra liturgia universim. Brugis, 1925. 76 l.

liturgiai könyvekben, mert akkor a püspököknek és apátoknak több joguk volt e téren.

Műfaját tekintve a Pray-kódex *sacramentarium*. Sacramentariumoknak nevezzük azokat a liturgikus könyveket, amelyek a misénél és a vele összefüggő szentségek és szentelmények kiszolgálásánál előforduló olyan imádságokat foglalják magukban, melyeket a celebráló püspöknek, illetve papnak egyedül kell mondania.¹ A sacramentariumok lényeges alkotórészét ennek megfelelően az oratiók (a secretákkal és postcommuniókkal együtt), a praefatiók, valamint a canon alkotják, ellenben a lectiók, az evangéliumok és az éneklendő részek hiányoznak belőlük. Mivel tehát a sacramentarium a miséknek csak egy részét foglalta magában, szükség volt más liturgikus könyvekre is, nevezetesen a kórus számára, ez volt az antiphonarius missae, melyet később gradualenak neveznek, a lectiók és evangéliumok felolvasására a lectionarium és evangelionarium szolgált.

Azokat a liturgikus könyveket, melyek a misénél előforduló összes imákat, énekes és olvasandó vagy nem a miséző paptól vagy püspöktől éneklendő részeket is magukban foglalták, *missale plenumoknak* nevezi a liturgiátörténet. Eredetben előbb volt a sacramentarium és csak a X. században fejlődött ki a sacramentariumból a missale plenum v. *plenarium*. Mivel a Pray-kódex rendszeren csak az oratiókat és a praefatiót adja, a többi részt csak ritkán említi, azért sacramentarium. BATTYÁNY Ignác «*Sacramentarium Boldvense*» elnevezése,² mely TOLDYIG általános volt, tehát ebben a tekintetben helyes, csak a «*Boldvense*» jelző hibás. A tiszta sacramentariumok és a missale plenumok között számos átmeneti forma van. A Pray-kódexben is van néhány mise, amelyben a sacramentarium jelleggel ellentétben már a lectio és az evangélium is megvan. Ezért már a Pray-kódex sem merőben tiszta sacramentarium.

A középkori misekönyveknek mind a két fajtájára maradt emlékünkhöz az Árpád-korból: a *Pray-k. sacramentarium*, a *német-újvári misekönyv pedig missale plenum*.

¹ EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg im Br. 1896. 359—66. MIHÁLYFI: Nyilvános istentisztelet. 1915. 43.

² Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Tom. I. p. 8.

A középkori missalek az előbb említett szerves részek mellett igen gyakran tartalmaznak olyan részleteket is, amelyek nagyon gyakori részei ugyan ezen liturgiai könyveknek, de szervesen még sem tartoznak hozzájuk. A gyakorlati szükség, az érdeklődés vagy a fontosság azon helyre nézve, ahol a könyveket használták vagy más ok játszhatott közre, hogy néha valósággal meg vannak tömve jegyzetekkel, történeti feljegyzésekkel, necrologokkal, áldásokkal. Aki tanulmányozta a középkori misekönyveket, vagy ismeri LEROQUAIS,¹ EBNER,² KÖCK³ alapvető munkáit, nem fog csodálkozni a Pray-kódex nem szerves részeinek tarka tömegén, mert ott számos analógiát talál. A Pray-kódex is gazdag ilyen részekben.

Midőn ezen részletek forrásait kutatjuk, összetartozóság szempontjából bizonyos csoportokba foglaljuk őket. Munkánkat itt nehezíti az a körülmény is, hogy e régi emlékünkhöz foliálva még máig sincs, tehát lapszámokra nem hivatkozhatunk.

I. *A naptár, az egészségi szabályok és a computus részek.*
A XII. és XIII. században már igen gyakori része a misekönyveknek a *naptár*. Mondhatjuk, hogy ebben az időben már több a naptárral ellátott misekönyv, mint az olyan, mely ezt nélkülözi. Naptárral van ellátva a németújvári misekönyv is, de sajnos, már csak töredéke van meg naptárának. KARÁCSONYI azt állítja, hogy a Pray-k. naptára nem a Pray-kódexszel együtt készült, hanem a somogyvári apátságban készült és a tőlünk később tárgyalandó *Ordinariushoz* tartozott.⁴ Ha nem is fogadnánk el azt, hogy a naptár és misekönyv írásjellege *azonos*, akkor is ellene szólna ennek az állításnak az, hogy sehol sem találunk ordinariust, melyhez naptár is volna mellékelve, másrészt meg az az elvitathatatlan tény, hogy e naptár és sacramentarium között határozott egyöntetőség van. Ha ezen két rész egymástól függetlenül készült volna, itt is tudnánk találni olyan kétféleséget, amelyet a németújvári misekönyvben

¹ V. LEROQUAIS: Les Sacramentaires et les Missels manuscrits des Bibliothèques publiques de France. Paris, 1924. 4 kötet.

² EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. 1896. Freiburg im Br.

³ KÖCK J.: Handschriftliche Missalien in Steiermark. Graz und Wien, 1916.

⁴ Magyar Nyelv. XXI. 229. l.

látunk, hogy pl. a naptárban az eredeti írással benne van Szent László és Szent István királyok ünnepe, de már a misekönyvben Szent László miséje későbbi kézzel van a lapszélre jegyezve, Szent István király miséje meg egyenesen hiányzik. Később az «Ordinarius» tárgyalásánál bővebben szólnunk erről.

A naptárnak sok határozottan tipikus középkori részlete, a naptár után következő computus-részek és természettudományi, csillagászati bejegyzések forrásainak kutatása vezet bennünket a középkor nagy bencés enciklopedistájához, BEDA VENERABILIShez, kinek hatása, műveinek ismerete határozottan kimutatható a Pray-kódexből. De a Pray-kódex nem az egyedüli, melyben BEDA VENERABILIS hatása látszik. Nagyon sok naptár viseli magán BEDA hatásait.

BEDA VENERABILIS, a természettudományoknak nagy mestere, az egész középkorra nagy hatással volt. Felhasználta az előtte élő tudósok munkái közül különösen ISIDORUS HISPALENSIS († 636) műveit, kinek *Liber Etimologiarum* c. munkája lehet az, amelyet a pannonhalmi Szent László-féle összeírás egyszerűen *Isidorumnak* jelez.¹ BEDA VENERABILISnek (674—735) nagy érdeme, hogy a klasszikus görög és római világ természettudományát átszarmasztatta a középkorra. Hatalmas tudásával mestere lett az ifjú germán népeknek, felhasználta és keresztény szellemmel töltötte meg a pogány tudományt és Bonifacius méltán mondotta «Candela Ecclesiae»-nek.² Hatalmas munkáinak sok tudományos nézete átment a középkor felfogásába, tudományos irodalmába, sőt hatása észlelhető még a középkori kolostori szokásokban is. BEDA VENERABILIS munkáival majdnem minden régebbi kolostori könyvtárban találkozunk. Nagy hire és tudása megihlette a középkori tudósokat. BEDA műveit számtalan glosszával látták el és a XII—XIII. században már egész sor olyan munka is forog közkezen, melyekről ma már nehéz megállapítani, hogy ki írta őket, csak azt tudjuk, hogy BEDA nevével vannak ellátva.

A Pray-kódex naptárának szerkezete első tekintetre elárulja azt, hogy BEDA VENERABILISnek *Computus vulgaris seu Ephemeris* c.

¹ Pannonh. Rendtört. I. 591.

² HURTER: *Nomenclator Litterarius*. Oeniponte. 1903. I. 632—633. l.

műve volt nagy részben a forrása. Nem vitatjuk már azt, hogy ezen *Computus* csakugyan BEDA munkája-e. Ez volt a forrása hosszú időn át a külföldi naptáraknak is és különösen a bencés misekönyvekben sokszor megtaláljuk a *Computust* hol tökéletesebb, hol meg tökéletlenebb formában. Kivéve a speciálisan magyar vonatkozású bejegyzéseket és a szentek jegyzékét, melynek természetszerűen másnak kellett lennie naptárunkban, minden alkotórészt megtalálunk BEDÁNÁL.

Ha részekre bontjuk a Pray-kódex naptárát, akkor azt találjuk, hogy alkotó elemei a következők: *numerus aureus*, *littera terminorum*, *littera dominicalis*, a naptári napok minden napra egy vagy több szent ünnepével, az egyházi év ünnepei, a hónapok állatkörjegyét jellemző vers, a szerencsétlen napok jegyzéke versben, a hónap napjainak és holdjainak száma, a nap valamelyik csillagkörbe való belépése, csillagászati bejegyzések, évszakok kezdete, bizonyos nagy egyházi események határozott dátuma, minden hónapnál egészségi szabály, magyar necrolog és történeti bejegyzések.

Hagyjuk máskorra a szentek neveit, ezeknek fejtegetése úgyis illuzórius a *proprium de sanctis* miséinek vizsgálata nélkül. Nem fejtegetjük most a speciálisan magyar tárgyú bejegyzéseket sem, mert ezek hazai eredetűek, csak a többi eddig kényesen elkerült, vagy meg nem értett részeket vesszük szemügyre, különösen az egészségi szabályokat.

Akik eddig a Pray-kódex naptárával foglalkoztak, ezen bejegyzések nagy részét egyszerűen babonának, vagy komolytalan dolgoknak minősítették és még kiadásra sem méltatták. Innen van az, hogy első naptárunkból teljes kiadásunk máig sincs.¹ FEJÉRPATAKY² és PRIKKEK³ azt állítják, hogy a szerencsétlen napok jegyzéke és az egészségi szabályok azon kornak együgyű és babonás tudományáról

¹ A naptárt csonkán, több hibával kiadta KOLLER J.: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*. Pozsony, 1782. I. 389—400. l. A bejegyzések közül válogatva néhány szintén megjelent, de áttekinteni így sem lehet őket. A január és július havit kiadta: OCSKAI: Régi magyar nyelvemlékek. I. LXXVII—LXXVIII. l.; az április és június havit FEJÉRPATAKY: *Figyelő*. III. k. (1877.) 96 l. A november hónapit színes hasonmásban PRIKKEK: *Pannonh. Rendtört.* I. 448. Az augusztus havit SZILÁGYI: *Magyar Nemzet Története*. II. 371.

² *Figyelő*. III. 96.

³ *Pannonh. Rendtört.* I. 449.

adnak felvilágosítást, sőt FEJÉRPATAKY szinte szégyenkezve emlegeti őket. De nem vonták le állításaik következményeit. Vizsgálniok kellett volna, mikor ezen lesújtó ítéletet kimondották, azt, hogy vajjon ezen bejegyzések idegen eredetűek-e, vagy régi magyar népies eredetre mennek vissza. Ha magyar eredetűek, akkor még nagyobb a fontosságuk, mert homályos középkori tudományunkra adnának felvilágosítást, ha pedig idegenek, akkor valamilyen idegen hatásra jellemzők. Különösen az egészségi szabályok volnának fontosak a bennük elsorolt sok növénynév miatt is.

Naptárunkban minden hónap elején két hexameteres verssor tűnik fel (és nem distichon, mint Prikkel mondja). A két sor egymástól teljesen független. Az első sor az illető hónap állatjegyének jellemző foglalatja. Az állatkörökre vonatkozó verseket már BEDA is régieknek mondja és a *Computuson* kívül a *De ratione temporum* c. művében is közli őket.¹ A második sor a szerencsétlen napokat (*Dies Aegyptiaci*) foglalja versben össze. Minden hónapban van két szerencsétlen nap. Ezen napok eredete bizonytalan, de az előbbi versekkel együtt a középkori naptárakban lépten-nyomon előfordulnak. Megvannak már a IV. sz.-ban PHILOCALUS naptárában is.² Megtartásukra már a XII. században tilalmat találunk GRATIANUS *Decretum* maiban,³ de jegyzékük továbbra is, szinte állandóan szerepel a középkori naptárakban. Hogy a Pray-kódex másolója ezeket tudatosan írta le, az is bizonyítja, hogy az egyes szerencsétlen napokat meg is jelölte DE-vel. KOLLER, bizonyára mivel ezen jelzést nem ismerte, áthúzott DG-vel másolta le az említett naptár kiadásában. Ezen szerencsétlen napok emléke egészen a legújabb korig húzódik a nép között, sőt még a művelteknél is. BEDA műveiben két helyen is szerepelnek ezen napok, egyszer a *Computusban*, másodszer meg a *Libellus de mensura horologii*-ben.⁴ A versek azonosak naptárunkéival, hol sorrendjük a következő:

Január

Principium iani sancit tropicus capri cornis
Jani prima dies et septima fine timetur

¹ MIGNE. Patr. Lat. XC. 358. l.

³ Causa XXVI. qu. VII. c. 16.

² MOMMSEN. C. I. L. I. 332. l.

⁴ MIGNE. Patr. Lat. XC. 955. l.

Február

Mense numi (!) in medio solidi stat sidus aquarii
Ast februi quarta est praecedit tertia finem.

Március

Procedunt duplices in marcio tempora pisces.
Martis prima necat cuius sic (de) cuspide quarta est.

Április

Respicis aprilis aries frixee kalendas
Aprilis decima est quindeno a fine minatur

Május

Maius agenorei miratur cornua tauri.
Tercius in maio lupus est et septimus anguis

Június

Junius equatos celo uidet ire laconas.
Junius in decimo, quindeno a fine salutatur.

Július

Solsticio ardentis cancri fert iulius austrum.
Tredecimus iulii decimo innuit ante kalendas.

Augusztus

Augusti mensem leo frigidus igne perurit.
Augusti nepa prima fugat de fine secunda.

Szeptember

Sidere uirgo tuo bachum september opimat.
Tercia septembris uulpis ferit a pede denam.

Október

..... (Első sor hiányzik)
Tercius octobris gladium decimo ordine nectit.

November

Scorpius hibernum praeceps iubet ire nouembrem.
Quinta nouembris acus vix tertia mansit in urna.

December

Terminus archa tenens melio sua signat december
Dat duodena cohors. VII. inde decemque decembris.

Mint említettük, ezek a versek a középkori naptárakban léptenyomon előfordulnak. Több ilyent kiadott Köck a stájerországi missalék naptáraiból.¹

¹ Köck J.: Handschriftliche Missalien in Steiermark. U. i. 173—178. l. összefoglalva ezen kérdés irodalma is.

A lapok oldalán minden hónapnál egy-egy egészségi szabályt látunk. Ezek szintén BEDA VENERABILIS *Computus*-ára mennek vissza. Ezek ilyen formában már nagyon ritkán fordulnak elő a naptárakban és a másik Árpád-kori misekönyvünkben sincsenek meg. Ezen egészségi szabályok BEDA megfelelő részleteivel összehasonlítva a következők.

BEDA V. (Computus).¹

PRAY-kódex.

Január.

Mense Januario sanguinem non minuas. Potionem contra offocationem accipe, et electuarium sume; et calicem ex optimo vino plenum ieiunus bibe, propter infusionem sanguinis. Gingiber et reuponticum sume.

Mense Januario nullo modo sanguinem minuas et lectuarium accipias, mane de uino globos III bibe, pocionem accipe ginger bibe et Reuponticum ad solutionem.

Február.

De pollice sanguinem minues, sic tamen ut ante accipias ad deponendum diagridium confectum, et quando hoc es bibiturus, intra in balneum calidum, et cum omnia membra coeperint calefieri, tunc aquam calidam cum vino mixtam bibe: cataplasma capiti imposito, oculos turbulentos sanat. Betas non comedas, quoniam venenum habent.

Mense februaryi de pollice sanguinem minuat.

Március.

Mense Martio dulcimen jejuni comedant, et merum dulce bibant; agramen coctum edant, et raphana confecta: calido balneo usitent, sanguinem non minuant, solutionem non accipiant, quia ipsa solutio frigores generat: potio eorum sit ruta et libystica.

Mense Martio dulce ieiunus comedet et dulce bibe, agrimoniam coctam, radices confectas et assum balneum, sanguinem non minuas, nec solutionem accipias, que solutio febres generat. Pocio sit Ruta et leuestico.

¹ MIGNE. Patr. L. XC. 759—786.

Aprilis.

Mense Aprili bonum est sanguinem minuere. Potionem ad solvendum accipere. Carnes recentes comedere. A radicibus abstinere. Sanguinem intercutaneum minuere. Calidis usitare. Dolorem stomachi purgare. Unguento calastico usitare. Potio eorum sit betonica et pipinella; et raphanum manducant: quia tunc nascuntur scabies et caligines. Qui haec custodierit, sanitatem naturalem restaurabit.

Mense aprili bonum est sanguinem minuere. Pocionem ad solutionem accipere, carnes comedere, sanguinem inter cutaneum minuere. Calido usitare. Stomachum purgare, unguento calastico usitare, a radicibus abstinere, que scabiem et puriginem generant. Pocio de uetonica et bibinella accipienda.

Május.

Mense Maio nullum penitus caput comedant; calidum bibant; calidis usitent; caput purgent; venam hepaticam incidant, et potione contra offocationem accipiant; cataplasma capiti imponant, oculos turbulentos sanat, pruriginem mundat, urinam curat; olera frigida esitent: agramma sumant; bibant absynthium, foeniculum et pyretrum et gilganum.

Mense maio nullius animalis caput nec pedes comedat. Calido usita calidum bibe, purgacionem capitis fac uenam epaticam incide, pocionem ad solutionem accipe, cataplasma in capite pone, oculos turbulentos sana, puriginem manduca, urinam cura, balneum usita, olera frigida usita. Pocio absincium et semen funiculi, pocionem ad solutionem accipe et cibus frigidis uti.

Június.

Mense Iunio omnibus diebus mane jejuni, plenum calicem de aqua frigida bibant. Cervisiam, sive (ut nonnulli vocant) Medum, non bibant. Sinapim esitent. Lactucas manducant. Acetum bibere oportet. Et ex herbis, salviam et savinam in potiunculis bibant: quia tunc cerebrum humores producere solet.

Mense iunio cotidie de aqua frigida calicem bibe ieunus, cervisiam¹ nec unum bibas, lac coctum et calidum bibe, lactucas manduca, acetum bibe, sinape usita, saluam et sauinam bibe, quia cerebrum humeros (!) producit.

¹ FEJÉRPATAKY hibásan «cerviliani»-t olvas, ugyancsak a «lactucas . . . bibe» részt kihagyta. Figyelő. III. 96. l.

Julius.

Mense Iulio Venere non usitent. Sanguis non minuatur ullo modo. Potionem non bibant. Rutam et salviā usitent: flores apii et uvae bibant. Plenum calicem de aqua jejuni bibant, propter choleras solvendas.

Mense iulio sanguinem non minuas, pocionem non bibat et Rutam usita, flores apii et flores uve bibe, plenum calicem de aqua frigida ieiunus bibe propter colera soluenda.

Augusztus.

Mense Augusto caules et malas non comedant; agramina comedant; cervisiam minime bibant, et met. Betas non manducant, quia tunc amarae sunt et liquidae, et choleram nigram generant: gilganum bibant.

Mense augusto caules et malas non comedat, grimoniam manducat ceruisiam nec medum bibas. Pulegium ute (!) saluia clara cum parum pibere utere.

Szeptember.

Mense Septembri buccellas lacte infusas jejuni comedant quotidie; et omnia quaevis accipe, quia omnis esca et fructus in hoc tempore confecti sunt. De pollice sanguinem minue. Potio sit agrimonia et apii semen. Porros coctos et crudos comede. Bibe costum et mastice.

Mense septembre buccellas lacte comedat et omnia quaevis accipi possunt, quia omnes fructus in hoc tempore confecti sunt. Lac ieiunus bibat, costo aut grano mastice aut uetonica cum pipere utere.

Október.

Mense Octobri racemos et framustum usitent, quia corpus sanat, et solutionem facit; porros leviter coctos esitent, quia crudi venenum habent, cocti ad antidotum valent. Lac caprinum aut agnilinum jejuni bibe, propter sanguinem dulciandum, et calculum discutiendum, et pulmonem curandum. Bibe cariophyllum et piperum.

Mense octobri racemis utantur et mustum bibe(ant), corpus sanat solucionem facit. Lac caprinum ieiunus bibe propter sanguinem. Potio gariofi(lum) cum pipere et sauina cum sal.

November.

Mense Novembri et Decembri bonum est stadium habere: venam hepaticam incidere, quia tunc temporis omnes humores sunt commoti: a balneis absterneant se, nullum penitus caput comedant: potio eorum sit cinamomum.

Mense novembri de asso balneo absterneat. Pocio cinamomum Ysopum et satureiam pro stomacho utere.

December.

Mense Decembri caules non comedant, quia ex illis sanguis de se venit infusi veneno cauli: spicum Judaicum bibe.

Mense decembri bonum est uenam capitaneum incidere et omnia genera uenarum quia in hoc tempore omnes humeros (!) parati sunt. Pocionem siccam bibe.

December havánál még folytatólagosan egy darab egészségi szabály van, mely azonban nyilván a BEDA-nak tulajdonított *De Phlebotomia*¹ c. művecskéből került ide:

BEDA.

Plures sunt dies Aegyptiaci, in quibus nullo modo nec per ullam necessitatem licet homini vel pecori sanguinem minuere, nec potionem impendere, sed ex his tribus maxime observandi octavo Idus April, illo die lunis, intrante Augusto; illo die lunis, exeunte Decembri; illo die lunis, cum multa diligencia observandum est, quia omnes venae tunc plenae sunt.

PRAY-kódex.

Caue, ut in his tribus diebus sanguine mminuas aut pocionem sumas aut de ansere comedas VIII. Kalendas aprilis die lune exeunte. Decembri die lune exeunte. Tunc enim in homine uene et in pecude nimis sunt plene et ideo mortale periculum est sanguinem minuere.

A naptár vizsgálói általánosan annak régiségére következtettek az ünnepek régi nevéből. Például III. Non. Febr. *Ypapanti dni*. Gyertyaszentelő ünnepének ilyen elnevezése igen gyakori a régi nyu-

¹ MIGNE. P. L. XC. 960 l. Az érvágás középkori gyakorlatáról: L. GOUGAUD. Revue Mabill. 14. (1924.) I. és ALBERS: Consuetudines monasticae. I—V. kötet, Monte Cassino.

gati naptárakban és egyházi könyvekben. Már régen feltűnt az is, hogy egyes napokhoz bizonyos ó- és újszövetségi bibliai eseményeket fűz. Ezek a dátumok a következők: *Id. Mart. Hic infernus factus est*; *XV. Kal. Apr. primus dies seculi*; *II. Id. Apr. Rupti sunt abyssi*; *VI. Kal. Apr. Resurrectio domini*. Mindezek a bibliai dátumok már nagy hagyományra tekintettek vissza BEDA korában is. Például márc. 27-ére teszi a feltámadás napját a *Fasti Silvii* is.¹ Ilyen dátumokat találunk *Gregorius Turonensis*nél, majd összegyűjtve megvannak BEDA *Computus*ában.

Van azonban naptárunkban egy bejegyzés, melyet még egyik fejtegető sem próbált megmagyarázni, hanem egyszerűen elkerülte, sőt KOLLER egyenesen rosszul is olvasta, pedig ez a hely speciálisan csak BEDA műveiből érthető meg, jóllehet *computus*ában sincs meg egyik kiadásában sem. Július 29-éhez ilyen jegyzet van írva: *Umbra absumitur in merore*. KOLLER ezen helyet így olvassa:² *memore umbra absumitur*. OCSKAI pedig: *umbra absumitur in moerore*.³

Erre a bejegyzésre vonatkozóan eligazít bennünket BEDA *De temporum ratione* című művének XXXI. fejezete, mely az árnyék változásáról tárgyal. Itt a következőket találjuk:⁴ «*RURŒUS in Mero insula, quae caput gentis Aethiopum V millibus stadiorum a Syene in amne Nilo habitatur, bis anno absumi umbras sole duodevicesimum Tauri partem et quartam decimam Leonis obtinente*». Ugyanezt mondja Meroe szigetéről BEDA glosszátora *Bridferthus Rameiensis* is, de ő még többet is tud róla.⁵ «*MEROE maxima est omnium insularum, in qua est civitas Syene habens puteum, quem olim philosophi foderunt, volentes probare utrum sol ima illius penetraret, in quem descendentes, viderunt radios solis ima illius meridiano tempore illustrantes, per quod deprehenderunt ipso tempore super ipsum locum consistere solem, 45 scilicet die*». BEDA több helyet is felsorol, ahol elvész bizonyos napokon az árnyék. A Taurus csillagkép 18. napján csakugyan meg van jelölve: *Umbra assumitur in Meroe*. (Migne P. L. XC. 767.) Ezen fönnemlített mondat sem lehet

¹ MOMMSEN. Corp. Inscr. Lat. I. 332—387. I. Március 25: *Christus passus hoc die*, Március 27: *resurrectio*. A naptár 448/49-ben kelt.

² Hist. Episc. Quinqueecl. I. 395.

³ Régi magyar Nyelvmélekek. I. LXXVII. 1.

⁴ MIGNE P. L. XC. 432.

⁵ U. o.

más, mint *umbra absunitur in Meroe*. Csak a dátummal van egy kis baj. Ezen napnak ugyanis a *De ratione temporum* előbb idézett szabálya szerint a Leo csillagkép 14. napjára kellene esnie (júl. 31.) naptárunkban, azonban a 12.-re esik (júl. 29.). Itt valószínű másoláshiba történt. Ez a hely és még több kisebb másoláshiba valószínűvé teszi, hogy a naptár szerkesztője ismerte ugyan BEDÁT, de már egy BEDA alapján készült naptárt vett alapul.

A naptárban szorgalmasan fel vannak jegyezve még az *embolismusok, lunatiok, incensiones lunae, claves quadragesimae, loci concurrentes, solstitia et aequinoctia graecorum et latinorum*, a napkör jegyei, évszakok kezdetei, *Hippokrates* után. Mondanunk sem kell, hogy többkevesebb kis változással *mindezek megvannak Beda Computusában*.

BEDÁNál sehol sem található a hónapok első napjának littera dominicalisára vonatkozó vers, mely későbbi bejegyzés a naptárban. Ugyanis minden hónap elején egy-egy szót találunk, melyek együtt a következő két hexameteres sort adják:

Altitonans Dominus Divina Gerens Bonus Extat
Gratuito Celi (Fe)r(et)¹ Aurea Dona Fideli

Ezen két hexameterben 12 szó van, melyeknek első betűje a hónapok sorrendjében az illető hónap kalendájának littera dominicalisát jelzi. Az első hónap jelszava «Altitonans», tehát ha január vasárnapkal kezdődik, akkor a február és március szerdával kezdődik, mert jelszavuk D, vagyis a negyedik betű az abc-ben. Kódexünk naptára olyan normális esztendő ad naptárában, mely vasárnapkal kezdődik és szépen látható is, hogy minden hónap csakugyan olyan nappal kezdődik, amelyet a vers jelez. Ezen vers alapján könnyen kiszámították, hogy bármelyik hónapnak egy bizonyos napja a hét melyik napjára esik. Az ilyen versek abban az időben az egyháziaknál közkincs voltak.

A fentebb említett részletek bizonyossá teszik, hogy a naptár szerkesztője BEDA naptárát ismerte, de már a naptárnak egyes

¹ A zárójelbe tett betűk nagyjából le vannak vágva és csak kiegészítéssel, más ilyen versekkel összevetve olvashatók. Hasonló versikék: DURANDUS: *Rationale Divinorum Officiorum*. Lib. VIII. cap. V., *Wetzer und Weltes Kirchenlexikon*: «Zeitrechnung».

részei is utalnak arra, hogy a másolónak BEDA *többi művei is rendelkezésre állottak*, vagy tanulta őket. Január hónapnál a *septuagesimára*, februárnál a *quadagesimára*, márciusban pedig a *húsvét napjára* találunk naptári felvilágosítást, mely BEDÁNÁL a *De argumentis lunae* című könyvben található.¹ Az egyes hónapoknál pedig a *regularis*okat látjuk nehezen olvasható írással feljegyezve.²

A későbbi csillagászati részletek BEDÁNAK *De argumentis lunae* és *De embolismo* c. könyveire mennek vissza, ezeknek többé-kevésbé szabad átírásai vagy szóról-szóra való idézései BEDA rendjétől eltérően a következő sorban: táblázat, melyben a következők szerepelnek: azok a napok, amelyeken a quadragesima kezdődik; a hetek száma a napokkal a quadragesimáig; azok a napok, amelyben a húsvétet ünnepeljük; a hetek és napok száma húsvétig; azok a napok, melyeken a pünkösdöt ünnepeljük; a hetek száma a napokkal pünkösdötől ad nativitatem s. Joannis.³ Majd a következő lapon a «Cycclus magnus Dionysianus» következik. A következő lapon a következők szerepelnek:

AUREUS numerus, Claves terminorum, Terminus LXX.-ae, Regulares, qui iniunguntur cum concurrentibus, Regulares, qui iniunguntur cum epactis, Regulares ad lunam inveniendam, De concurrentibus. Ezen részek más, hosszabb formában együtt vannak Bedánál.⁴

Azután versekbe foglalva *Versus Angelici* címen azon verseket írja le, melyekkel meg lehet jegyezni a húsvéti határnapok tizenegyedik holdját. Ezen versek (19 sor) *szó szerinti citátumok* BEDÁBÓL, a magyarázat pedig csak rövid átírás. Angyali verseknek azért nevezték őket, mert az Isten leküldötte angyalát szent Pachomiusnak, aki őt arra kérte, hogy közölné vele biztosan a húsvét ünnepelésének idejét. A leküldött angyal a legenda szerint ezen versekben közölte vele a kívánt szabályokat.⁵

¹ MIGNE. XC. 716, De sedibus terminorum.

² MIGNE. P. L. XC. 800 l. De embolismo.

³ Hasonló szerkezetű táblázat BEDA i. m. 715. l. Természetesen a táblázat nem azt foglalja magában, hogy valamelyik évben mikorra estek az ünnepek, hanem, hogy általában milyen terminusokra *eshetnek*.

⁴ U. o. 709—751.

⁵ U. o. 707. és 802. l.

A versek utáni lapon az *embolismusok* következnek, szabad átírásban rövidítve és végül a húsvéti táblák, melyek abban különböznek a később előforduló húsvéti tábláktól szerkezetben, hogy a terminusokra eső szentek napjai is előfordulnak benne. Nem ismeretlen dolog, hogy a pozsonyi kis krónika néven emlegetett évjegyzetek végén «*De natura infantum*» kezdettel az ember ereire és csontjaira, a kis gyermekek születésére vonatkozó jegyzetek, majd a verses tizparancsolat foglalnak helyet. Hogy könnyebben emlékeztetben lehessen tartani, a középkor mindent versbe foglalt és ilyen tizparancsolatot sokszor találunk, a többi pedig a BEDÁnak tulajdonított *De natura infantium libellus* c. művecskéből való kis töredék.¹ E kis töredék tükördarab a középkori lélekből, mely nagyon egyszerűen, naivul gondolta megoldhatni az élet nagy problémáit és mindenben jelképet, előjelet látott.

Beda Ven.

De nativitate infantium libellus.

Omnia corporis ossa sunt
quadraginta unum et ducenta...Omnes nervi pares atque im-
pares sunt triginta...Die Dominica hora diurna,
sive nocturna, qui natus fuerit,
magnus erit et splendidus.

Feria secunda fortis erit.

Feria tertia, cupidus erit, de
ferro moritur.Feria quarta, tractator regni
erit.Feria quinta, affabilis erit et
honorificus.Feria sexta, rivalis erit et mul-
tum luxuriosus.

Sabbato raro utilis erit.

Pray kódex.

De natura infantum.

Ossa hominum sunt CCXIX.

et vene CCCCXXI.

Die Dominica qui natus fuerit,
magnus erit et splendidus.

Feria II. fortis erit.

et Feria III. cupidus erit, et de
ferro morietur.

Feria IIII. tractator regni erit.

Feria V. effabilis erit et hono-
rificus.Feria VI. uitalis et multum
luxuriosus

Sabato raro uitalis erit.

Mivel a fentebb említett és részben közölt töredékek sok lectio varianst, eltérést tartalmaznak, valószínűnek tartjuk, hogy a Pray-kódex bejegyzői — mert ezen részek több kéztől származnak —

¹ MIGNE. P. L. XC. 959—960. l.

vagy csak emlékezetből és megrövidítve írták be az említett részletet, vagy valamilyen átdolgozott kiadást használtak, hiszen említettük már, hogy BEDA műveit többen glosszákkal látták el, sőt egyesek ki is bővítették. Mindegyik eshetőség lehetséges együtt is, de határozott adatunk van arra, hogy már a glosszák is megérkeztek a Pray-kódex idejében hazánkba. A hazai canonok 7. lapján a bejegyző az állatkörök nevének allegorikus magyarázatát foglalja össze ilyen formában:

Signum aquarum quare? Quia Johannes baptista in Jordane dominum baptizavit.

Signum arietis quare? Quia Abraham arietem obtulit pro filio suo ysaac.

Signum tauri quare? Quia Jacob sicut taurus cum angelo luctatus est.

Signum gemini quare? Quia Adam et Eva uno corpore facti sunt ambo in paradiso.

Signum cancri quare? Quia Jacob¹ patriarcha canceruus fuit et claudus.

Signum leonis quare? Quia Daniel propheta in lacum leonum missus fuit.

Signum virginis quare? Quia uirgo Maria salvatorem peperit et post partum uirgo p. (ermansit).

Signum libre quare? Quia Judas schariotes pretio vendidit Christum et pensatus est.

Signum scorpionis quare? Quia pharao rex pro duricia cordis sui mersus est in mari cum exercitu suo.

Signum sagittarii quare? Quia David rex semper bellator fuit.

Signum capricorni quare? Quia Esau pro cupiditate venacionis amisit benedictionem patris.

Ezen magyarázat sehol sem található BEDA VENERABILIS műveiben. Megvan azonban BRIDFERTHUS RAMESIENSIS tudós angol bencés glosszáiban, melyeket BEDA *De temporum ratione* c. művéhez írt.² BRIDFERTHUS sz. Dunstan kortársa és barátja, 980 körül fejtett ki termékeny munkásságot. Ezen hely bizonyága szerint a Pray-kódex bejegyzője a BRIDFERTHUS-féle glosszákkal ellátott kiadásból is meríthette tudását. Különösnek kell tartanunk, hogy minden magyarázat előtt kérdést tesz fel, melyre azután megfelel. BRIDFERTHUS ezt nem

¹ MIGNE. P. L. XC. 361. 1. Job propheta.

² MIGNE P. L. XC. 361. 1.

így teszi, hanem csak egymás után elsorolja a magyarázatokat. Ez a kérdésekkel tarkított magyarázat a középkori didaktika bélyegét hordja magán. Könnyebbség végett több munkáját már maga BEDA is kérdésekbe foglalta. A középkori tanulásnak egyik fő követelménye és ereje volt a világos kérdés és rövid egyszerű felelet. Ezen kis kérdésekben mintegy megelevenedik előttünk a módszer, ahogyan kéziratunk korában a tudományokat tanították. Úgy hisszük, hogy itt a bejegyző kissé elárulta magát. Azért írta ezeket így, mert ő is így tanulta. Későbbi tárgyalásunkban is lesznek részletek, melyek megerősítik azt, hogy a Pray-kódex használatának helyén tanulás vagy tanítás folyt.

Nagyon eltér BEDA rövid összefoglalásától a csillagképek magyarázata után következő szerencsétlen napok jegyzéke: *Isti sunt dies, in quibus non exeas, non causas quaeras, non plantes, aut non animalia domites, non metes, non vindemias, non sanguinem minuas, quia nocent. Infans si natus fuerit, mala morte morietur.*

epiphanie emerenciane purificacio
III Non. ian VIII idus ian V kal. Fbr. XIII febr. III Non (febr)¹

Mathie Simplici Annunciatio Niceti
VI Kal Marci Sene non Mai VIII K. Apr. III Non, April

Petri diacon. Gabini Athanasii Puchrimi (sic) Valentinus
XV. K. M. XI. K. Mai VI. N. Mai III idus Mai XII Kal. Junii

Eutropii Primi et feliciani Aurei et Justine Nonati conf. Marie Magd
VI. K. Junii V. Id. Junii XVI Julii XII K. Julii XI K. Au.

Ermolau Stephani pp. Stephani r.
VI K. Aug III Augti XIII K. Septemb

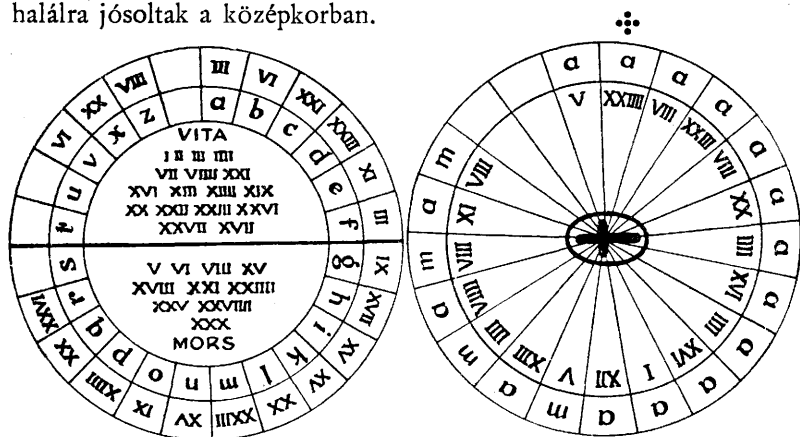
Tudjuk, hogy a dátumok milyen könnyen megromlottak a másolásokban, de még ez sem magyarázza a sokkal több napot, melyet itt találunk. Hasonlót találunk BEDÁNÁL² is, sőt ilyen jegyzék még később is található naptárainkban és a nép között még napjainkban is.

Ugyancsak nehéz magyarázatát adni két köralakú ábrának is, melyek közül az első jósló kör. Ennek akar magyarázata lenni a két kör után álló jegyzet is, mely a *spera pictagore philosophi*-nek

¹ febr. levágva.

² MIGNE. P. L. XC. 955-, 959—62. l.

ratióját adja. Úgy hisszük, alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az első a BEDA-nak tulajdonított *De divinatione mortis et vitae*¹ c. művecskében levő ábrának egyszerűbb formáját adja, mellyel az életre és halálra jósoltak a középkorban.

Az ábra baloldalán a számokat a bekötéskor levágták.

A két körhöz a következő nehézkes szűkszavú magyarázatot fűzi: Ratio spere pictagore philosophi, quam apuleus discripsit. De quacunq; re scire uolueris, ut puta de egrotantibus, qua die incubuerint et eo die quando tota circa speram scriptas cum suo numero et sic in unum collige et per XXX diuide et quot remanserint respice in spera. Si sursum inueneris uiuet, si deorsum, morietur. Similiter de omni re, de quo scire uolueris.

Ugyancsak bővebb magyarázat nélkül kell hagynunk a magyar zsinati határozatok 6. lapján levő azon három hexameteres sort, mely bizonyára valamelyik theologiai szabályt akarja megrögzíteni:

IX	VII	X	VIII	VII	IX	VIII
In	Grauibus	Causis	Hostis	Graui	Iustior	Heres
XI	IX	VII	X	VIII	VII	
Laudatur	Jus	Gratia	Karis	Hoste	Grauando	
X	VIII	VI	IX	VIII	X	
Crudelis	Homines	Furor	Incitat	Hoste	Karentes	

A fentebb felsorakoztatott részletek, mint láttuk, igen csekély kivétellel BEDA VENERABILIS munkáiban lelik forrásaikat. Kaleidoszkopikus tarkaságban elszórtan találhatók meg a Pray-kódexben.

¹ U. o. 963—4. l.

Épen ez az elszórtság és az egymástól elütő többféle kézírás zárja ki azt, hogy esetleg egy ilyen szerkezetű könyvet másoltak volna le a misekönyv használói. A naptár egészségi szabályai és sok más bejegyzése is később kerültek a naptárba. Beírták, mert érdekelte őket és tudták őket. A sok kis részlet, érdekes lectio variánsok élénk bizonyosága annak, hogy BEDA műveit nálunk is szorgalmasan forgatták. Külföldi iskolákban jeles mesterek tanították, a kolostorokban bőven másolták és jegyzetekkel látták el a *Candela Ecclesiae* műveit és már hozzánk is elérkezett egy ilyen magyarázat kis részlete. A germán népek nagy mestere a tér és időbeli nagy távolság ellenére is eljutott hozzánk. Művei bizonyos kultúrközösséget hoztak létre közöttünk és a nyugat között. A középkori észjárásba általa beleilleszkedtek a tanult magyarok is. Bizonyára csak a mostoha magyar viszonyok az okai annak, hogy művei nálunk nincsenek meg. Használóik között először a bencészekre kell gondolnunk, mert BEDA egyik leghíresebb tudósa a bencés középkornak, ki nagy hatással volt a közoktatás újjászervezőjére ALCUINUSRA és megérte azt, hogy homiliáit még életében olvasták a bencés kolostorokban.

Mindaz, amit BEDA műveiben találunk egyrészt még ókori hagyomány a latin és görög tudományból, másrészt pedig középkori szellemi termék. Sok tudományos csillagászati, történelmi megállapítását még ma is vallja a tudomány. Ha valaki mégis babonának, középkori sötétségnek bélyegezné, annak ezen ítéletet sokszorosan erősebben kell kimondania a hosszú évszázadokkal később élő írókra is, köztük a magyar tudomány egyik értékének hirdetett APÁCZAI CSERI JÁNOSRA. A tudományok poetikus hajnalhasadása volt a BEDA után következő tudományos irodalom, melyben a középkori ember misztikus után való vonzódása és tapasztaláson alapuló tudása a képzelet tüzeiben egygyé olvad.

Nem mernénk állítani, hogy BEDA a magyar középkorban használt auctor volt, ha más nyomokat is nem látnánk. A középkori naptárakban találunk más nyomokat is. Egyik 1462-ben kelt erdélyi breviariumunk naptára szintén szokatlanul bőven citál belőle.¹ Ebből

¹ A németújvári ferencrendi kolostor könyvtárában. Kiállítási jelzése: $\frac{942}{295}$.

a forrásból fakadt a sok népies babonával megterhelt egészségi és csillagászati szabály még a XVI. és XVII. sz. naptáraiban is és a tudomány világánál természetszerűen sodródtak ezek a babonák a ponyvafüzetekbe.

Ismételjük, nem vitatjuk azt, hogy a hivatkozott művek BEDÁ-ól származnak-e. Sok adat van arra, hogy ezek csak az ő nevével kerültek forgalomba és némiképen az ő gondolatvilágának jellegét viselik magukon, de több méltatlan hozzá és nagy idő választja el korától. De mivel az ő nevével szerepelnek, azért neve alatt említettük mi is őket.

2. *A latin csízió.* A numerus aureusra vonatkozó versek mellett a hazai zsinati határozatok ívének 8. lapján egy apró betűkkel írt csízió foglal helyet, mely a legrégebb magyar vonatkozású ilyen-fajta mű és a külföldiek között is a régebbiek közé tartozik. Mind a tizenkét hónap megvan benne és meglehetősen pontosan a megfelelő számú szótagra esik a jelzett ünnep. Aug. hónapra csak 29 nap van jelezve ugyan, de egyébként itt is pontos volt minden dátum. A Pray-kódex naptárával és az idegen csíziókkal való összevetés elárulja, hogy ez nem készülhetett nálunk vagy a naptár alapján.

A naptártól a következő fontosabb eltérések vannak benne: Arnulfus a csízióban helyesen júl. 18-ára esik, a naptárban pedig 12-ére; a naptárban hiányzik május 15-én Sophia, ami a csízióban megvan; a naptárban szokatlanul ápr. 24-én van Adalbert, a csízióban 23-án stb. Másrészt a külföldi csíziókkal igen nagy az egyezése. Azonban ebben a formájában mégis érdekes ez a csízió, mert benne vannak a magyar szentek ünnepei is, tehát az idegen alakot igen ügyesen átformálták úgy, hogy a vers is megmaradt és az ünnep is a megfelelő helyre került. Magyar vonatkozásai a következők: ápr. 23. *Al* = *Adalbert*, jun. 27. *Ladi* = *Ladislaus*, aug. 20. *regis* = *Szent István király*; szept. 24. *gerar* = *Szent Gellért*; nov. 6. *adal* = *Translatio s. Adalberti*. Ezekkel a magyar szentekkel a külföldi eredetű csíziót az átalakító mintegy magyarrá tette, épúgy bántak vele más nemzetek naptárírói is.

A csíziók keletkezési idejének eldöntésére vonatkozólag PICKEL

szerint négy szentnek a neve fontos különösebben: ¹ I. Erzsébet, nov. 19. szent 1235), Ferenc (okt. 4. szent 1228), Julianna (febr. 16. szent 1208), Tamás (dec. 29. szent 1173). E négy nevet a legkorábbi csíziók közül csak három nem ismeri: 1. a BICKELL-féle szent Erzsébetet nem ismeri, tehát a 1228—1235 közötti időből való; 2. a HALTAUS-féle sem szent Ferencet, sem szent Erzsébetet nem ismeri, tehát 1208 és 1228 között készülhetett, végre 3. a BEHAM-féle, amely csak szent Tamást ismeri 1173—1208 keletkezhetett.

A mi csízióink szent Juliannát és szent Tamást ismeri, ugyancsak a Tamásnál későbbi szent Lászlót is belefoglalja, tehát ha PICKEL okoskodása helyes, a mi csízióink 1208 és 1228 között készült és forrása egy HALTAUS-féle formára megy vissza. Ezen időközben történt magyar vonatkozású átalakítása is, mert a másik két szent nem került bele, pedig feltételezhetnénk, hogy később az átalakító beleszerkeszthette volna, mert hiszen a naptárba is bejegyezte szent Ferenc és szent Erzsébet napját. Ezzel, a magyar szenteket és néhány más részt kivéve, azonos. Ugyancsak nagy a hasonlósága a Chytraeus-félével is.²

Jelen közlésünkben a Pray-kódex csíziójánál a hónapokat külön megjelöltük, az egyes szótagokat, melyek valamely ünnep nevét rejtik magukban, könnyebbség végett számokkal jegyeztük meg, melyek az ünnep napját adják. Egyébként a csíziót teljes szövegében közöljük változtatás nélkül.

Január³

1	6	13	14	16														
K	Ci.	si.	o.	ia.	nus.	e.	piph.	si.	bi.	uen.	di.	cat	oc.	fe.	li.	mar.	cel.	
18	20	21	22	24	25													
Pris.	ca.	fab.	ag.	uin.	cen.	thim.	pau.	lus.	no.	bi.	le.	lu.	men.					

¹ L. HEINRICH G.: Egy. Phil. Közl. III. 537—554, IV. 141—8 s. kk. A magyar csíziókra Magy. Nyelv. XIV. 133—139. u. i. a kérdés rövid irodalma és u. i. 184—187.

² Megjelent az ERSCH-GRUBER-féle Encyklopaedie 17. Theil. 296—298. l.

³ A felvett szentek és ünnepek teljes nevei a napokkal együtt:

Január: 1. Circumcisio Domini; 6. Epiphania; 13. Octava Epiph.; 14. Felix cf.; 16. Marcellus; 18. Prisca; 20. Fabianus et Sebastianus; 21. Agnes; 22. Vincentius; 24. Timotheus; 25. Conversio Pauli.

Február

K Bri. pur. bla. sus. agath. fe. bru. o. sco. las. ti. ca ualent.
 16 22 24
 Ju. li. con. iun. ge tunc pe. trum. ma. thiam. in. de.

Március

K Mar. ci. us. A. dri. a. per de. co. ra. tur gre. go. ri. o. que.
 17 21 25
 Ger. trud. ab. ba. be. ne. iunc. ta. ma. ri. a ge. ni. tri. ce.

Április

K A. pril. in am. bro. sij fes. tis. o. uat. at. que ti. bur. ci.
 18 23 24 25 28
 Et ua. ler. sanc. ti. que Al. ge. mar. ci. que ui. ta. lis.

Május

K Phil. lip. crux. flo. goth. io. an. uic. nic. e. pi. ne. ser. et soph.
 25 31
 Ma. ius. in. hac. se. ri. e. te. net. ur. ban. in. pe. de. tres. can.

Június

K Nic. cel. li. ne. bo. ni dat. med. pri. mi. bar cir. ri nj.
 15 18 19 21 24 26 27 29 30
 Vi. ce. que. mar. pro. tas. al. sanc. ti. io. a. io. ladi pe. pau.

Február: 1. Brigida; 2. Purificatio B. M. V.; 3. Blasius; 5. Agatha
 10. Scholastica; 14. Valentinus; 16. Julianna; 22. Kathedra S. Petri; 24
 Mathias.

Március: 4. Hadrianus; 7. Perpetua et Felicitas; 12. Gregorius; 17
 Gertrudis; 21. Benedictus abbas; 25. Mariae Annuntiatio.

Április: 4. Ambrosius; 14. Tiburtius; 18. Valerius; 23. Adalbertus;
 24. Georgius; 25. Marcus; 28. Vitalis.

Május: 2. Philippus et Jacobus; 3. Inventio S. Crucis; 4. Florianus
 5. Gotthardus; 6. Joannes a. Port.; 8. Victor; 9. nic?; 10. Epimachus; 12.
 Nereus; 13. Servatius; 15. Sophia; 25. Urbanus; 31. Cantius, Cantianus
 Cantianilla.

Június: 1. Nicomedes; 2. Marcellinus; 5. Bonifacius; 8. Medardus; 9
 Primus; 11. Barnabas; 12. Cirinus; 15. Vitus et Modestus; 18. Marcus et
 Marcellinus; 19. Protasus et Gervasius; 21. Albanus; 24. Joannes Bapt. Nativ.;
 26. Joannes et Paulus; 27. Ladislaus; 29. Petrus et Paulus; 30. Paulus,
 commemoratio.

Július

K Oc. pro. cess. o. dol. oc. et qui. li. fra. be. ne. mar. gar. ap. ost. al.
 18 Ar. nul. fus. prax. mag. ap. cris ia. co. dor. pa. sim. ab. ger.

Augusztus

K Pe. steph. steph. pro. tho. sixt. aff. ci. ri. lau. ti. bur. ip. eus.
 15 Sump. ci. o. gap. mag. re. gis. thi. mo. bar. tho. lo. ruf. au. col...s

Szeptember

K E. gi. di. um. sep. ha. bet. mar. gor. gon. proth. ia. ci. crux. nic.
 16 Eu. lam. ber. te. que. math. mau. ri. ge. rar. et. da. ue. mich. ie.

Október

K Re. mi. sub. oc. to. bre. mar. cus. di. ger. ar. te. que. ca. lixt.
 16 Gal. le. lu. cas. fel. und. se. se. ue. cris. de. me. si. mo. nis. quin.

Július: 1. Octava S. Joannis Bapt.; 2. Processus et Mart.; 4. Udalricus. (Odolricus l. KNAUZ: Kortan 280 l.); 6. Octava Apost.; 8. Kilianus; 10. Septem fratrum; 11. Benedicti Translatio; 13. Margaretha; 15. Divisio Apostolorum; 18. Arnulfus; 21. Praxedis; 22. Magdalena; 23. Apollinaris; 24. Christina; 25. Jacobus; 27. VII Dormientium; 28. Pantaleon; 29. Simplicius; 30. Abdon et Sen.; 31. Germanus.

Augusztus: 1. Petri ad vincula; 2. Stephanus papa; 3. Stephanus protom. Inventio; 6. Sixtus; 7. Afra; 8. Ciriacus; 10. Laurentius; 11. Tiburtius; 13. Hippolitus; 14. Eusebius; 15. Assumptio. B. M. V.; 18. Agapitus; 19. Magnus; 20. S. Stephanus rex; 22. Timotheus; 24. Bartholomaeus; 27. Rufus; 28. Augustinus; 29. Decollatio S. Joannis.

Szeptember: 1. Aegidius; 8. Nativitas B. Mariae V.; 11. Protus et Hyacinthus; 14. Exaltatio S. Crucis; 15. Nicomedes; 16. Eufemia; 17. Lambertus; 21. Matthaues; 22. Mauritius; 24. Gerardus, depositio et passio; 27. Damianus; 28. Venceslaus; 29. Michael; 30. Hieronimus.

Október: 1. Remigius; 7. Marcus; 9. Dionysius; 10. Gereó; 11. Andronicus; 14. Calixtus; 16. Gallus; 18. Lucas; 20. Felicianus; 21. Undecim milia; 22. Severus; 23. Severinus; 25. Crispinus et Crispinianus; 26. Demetrius; 28. Simon; 31. Quintinus.

November

K Om. ne. no. uem. hen. ad. al. co. theo. o. mar. tin. bricti. us oth
 Suc. ce. dunt. il. li. ce. cle. gri. ka. the. ri. na sat. an.

December

K De. cem. ber. bar. ba. ni. co. con. cep. et. da. ma. lu. ci. a.
 Sanc. tus. ab. in. de. Tho. mas. mo. do. nat. steph. io. pu tho. me. Sil.

3. *Kérdésekben összefoglalt misemagyarázat.* VII. Gergely pápa nagy reformmozgalmaival kapcsolatban a Karolingok után ellanyhult liturgikus irodalom ismét új lendületet kapott. A XI. századtól kezdve többen kezdik fejtegetni az egyház szertartásait, de különösen a szentmise-áldozatot, hogy a papság megértse és méltóan ünnepelhesse. A XIII. századig több allegorikus *expositio missae*-t ismerünk, melyeknek célja az, hogy a készülő növendékpapság bennük kateketikus formában megtalálja a mise magyarázatát. Ilyen misemagyarázat több misekönyvben is található.¹ A liturgikus tanulást segítette elő a *Liber Quarenek* nevezett kis könyvecske is, mely igen el volt terjedve a középkorban.²

Csak kora hatását és gondolatvilágát mutatja a Pray-kódex is, mely szintén ilyen kérdező alakban előadott allegorikus misemagyarázatot rejt magában. Ennek teljesen megfelelő mintáját megtalálnunk még nem sikerült, tartalomban legjobban megközelíti a GERBERTŐL³

November: 1. Omnium Sanctorum; 5. Henricus (Emericus); 6. Adalberti Translatio; 8. Quattuor Coronatorum; 9. Theodorus; 11. Martinus; 13. Briccius; 16. Othmarus; 22. Cecilia; 23. Clemens; 24. Chrisogonus; 25. Katherina; 29. Saturninus; 30. Andreas.

December: 4. Barbara; 6. Nicolaus; 8. Conceptio B. M. V.; 11. Damasus; 13. Lucia; 21. Thomas; 25. Nativitas Domini; 26. Stephanus; 27. Joannes; 28. Pueri innocentes; 29. Thomas; 31. Silvester.

¹ L. FRANZ: Die Messe im deutschen Mittelalter. 407—414. etc.

² U. o. 412.

³ GERBERT M.: Monumenta Veteris Liturgiae Alamannicae. MDCCLXXIX. II. 149—150 l.

egy zürichi missaleből közölt részletet, alakban pedig a FRANZTÓL¹ közölt szemelvényeket.

Ez a kérdező formájú kis összefoglaló művecske egyszersmind egyik legrégebb emléke a magyar didaktikának, mert mutatja a formát, amelyben az egyházi és világi tudományt a kolostori és káptalani iskolákban közölték. Szövege a következő:

Dic mihi introitus misse quid significat? R. Patriarcharum Prophetarum preconia. — Versus vero, qui cantantur quid significant? R. Adventum Christi. — Gloria patri quid? R. Unitatem patris et filii et spiritus sancti. — Kyrieleison quid? R. Diuinam excellentiam patris. — Christe eleison quid? R. passionem Christi. — Kyrieleison quid? R. Natiuitatem Christi. — Quare tunc ponuntur candelae de manibus accolitorum? R. Quia Christus lucem fingens uenit ad prophetas. Gloria in excelsis Deo quid? R. Angelicam laudem. — Chorus quare gloria in excelsis simul cantat? R. Ob multitudinem angelorum, qui adnunciant dominum natum. — Oratio quid? R. Celestia dona. — Collecte quid? R. Congregationem populi in unum. — Epistola quid? R. Johannis predicationem. — Graduale quid? R. Wocacionem. — Alleluia quid? R. Laudem dei patris. Alleluia tribus modis interpretatur Al idest laus tibi, benedicte, Le laus tibi eterne, lu laus tibi lux lucis, ia Laus tibi illuminacio lucis Al passus, le ligatus, Lu crucifixus ia Resurrexit, Alle pater lu filius ia spiritus sanctus. — Euangelium quid significat? R. Christi predicationem. — Due candelae quid significant? R. Moysen et Helyam. — Thuribulum quid significat? R. Corpus Christi. Fumus quid? R. Oracionem sanctorum. — Quare baculi ponuntur de manibus, cum euangelium legitur? R. Quia caput Christi iudei percuciebant arundine. — Credo in unum deum quid? R. Populi credulitatem. — Offertorium quid? R. Pueros, qui obuiam domino processerunt. — Habere quid? R. Crucem Christi. — Patena quid? R. Sepulchrum Christi. — Corporale quid? R. Testem resurrectionis eiusdem. Cur diaconus cum presbitero calicem exaltat? R. Quia ioseph deposuit corpus domini de ligno et posuit illud in monumento. — Quam obrem corpus domini permanet super altare, donec impleantur III-es oraciones, Secreta et Te igitur et oracio dominica? R. Quia corpus domini III dies iacuit in sepulchro. — Quid est, quod subdiaconus interim pathenam tenet? R. Quia nichodemus ferebat mirram et aloes et cetera. — Quare presbiter panem mittit in calicem crucem faciendo et dicendo? R. Pax domini et cetera. — Pax domini et cetera. R. Quia anima Christi ad corpus suum fuit reuersa. — Osculum quid significat? R. Pacem Christi, quam dedit discipulis suis, Post resurrectionem suam oblaturum. Fractio quid? R. Quid fecit dominus in emaus duobus discipulis? — Quid diaconus clamat Ite missa est? R. Ac si diceret:

¹ FRANZ: i. m. 410—412. l.

Ite, quia oblatio uestra pro uobis transmissa est ad dominum et per angelos in conspectu eius portata. — Deo gratias. Clamantem populum significat. Apostolos adorantes dominum ascendentes Hierosolimam et reuertentes laudando deum.

Ez a misemagyarázat igen érdekes a mise szertartásának történetére. Az offertoriumnál megőrizte az egykori körmenetjellegét, midőn ki-ki följánlott valamit. Azok a botok (baculi), melyeket az evangelium olvasásakor le kellett tenni, nem az egyházi felszereléshez tartoztak. Mivel a középkori templomokban rendszeren nem voltak padok, azért az Ordo Romanus II. megengedi,¹ hogy a hívek a templomban botra támaszkodhassanak. De ezen botokat az evangeliumkor félre kellett a híveknek tenniök, annak emlékére, hogy a zsidók botokkal támadtak az Üdvözítőre és náddal verték. Hogy a magyar középkorban voltak-e a templomokban padok, azt ebből eldönteni nehéz, mert ez a magyarázat külföldi eredetűnek látszik. A külföldi analógiák azt bizonyítják, hogy a legkorábbi időkben nálunk sem voltak padok a templomokban.

Ezen misemagyarázat a következő kis *Alcuinus*-részlettel együtt egy kéz írása.

4. *Alcuinus-részlet*. A kérdező formában előadott misemagyarázat után egy tipikusan középkori mű töredéke következik ugyanazon kéz írásával. Ez a kis részlet a VIII. század világhíres pedagógusának, *ALCUINUS*nak *Pipini Regalis et Nobilissimi iuuenis Disputatio cum Albino Scholastico* (Pipinnek a nemes és királyi ifjúnak vitatkozása tanítójával Albinussal) c. művéből való. «Ez a kis párbeszéd feltárja a középkori embernek előszeretetét minden iránt, ami ötletes, elmés, rejtvénytyszerű.»² A középkori pedagógiának értékes emléke, egyúttal tükre a játszi poétikus korszellemnek. Ránk, magyarokra pedig azért is fontos ez a rész, mert figyelmeztető emlék arra, hogy ha nem maradtak is meg középkori pedagógiai könyveink, mégsem szabad kétségbe vonnunk, hogy ne lettek volna meg nálunk is a külföld nagy mesterei. A mi jó magistereink bőven tanulták és bizonyára tanították is őket s akit annyira érdekelt a mű, hogy még a

¹ MIGNE. Patr. Lat. LXXVIII. 972. l. BATIFFOL: Leçons sur La Messe. Paris, 1923⁹. 137. l.

² FINÁCZY: A középkori nevelés története. 1914. 140. l.

misekönyvbe is beírta egy részét, biztosra vehetjük, hogy tanította is azokkal a gyermekekkel, akikről többször történik említés a Pray-kódex többi részében. A magyar bencéseknek is épúgy voltak előkelő tanítványaik, mint ALCUINUSnak a *Schola Palatii*ben.

Kódexünk helyesírásában ez a rész a következő:¹

Quid est annus? — R. Quadriga mundi. — Quis ducit eam? Nox dies, frigus et calor et auriga eius sol et luna. — Quot habet palacia? XII. — Quot praetores? XII. Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpius, Sagittarius, Capricornus, Aquarius, Pisces. — Inter (rogatio) Magister, timeo alcius ire. R. Quis te ducit in altum? Curiositas. — Int. Si times, descendamus, sequar, quocunque ieris. — Int. Si scirem, quid esset nauis, praepararem tibi uenires adme. R. Nauis est domus erratica, ubi ospicium est uiatorum sine vestigiis uicini arene. — Quid est arena? murus terre et herba uestis terre. — Holera vero? amica medicorum, laus cocorum.

Quid est, quod amara dulcia facit? Fames et lucrum hominem lassum facit. — Quid est vigilanti somnus? Spes. Quid est spes? (tévedésből ismételve). Refrigerium laboris. Dubius euentus. — Quid est amicitia? Equalitas animorum, fides ignate rei et mirande certitudo.

5. *A Libellus*. A magyar zsinati határozatokban említés történik egy libellusról, melyről a zsinat ezt határozza: «Ordo diuinorum officiorum et a ieiuniorum secundum libellum, quem collaudauimus ab omnibus teneatur». Ezen «libellus» nem lehet más, mint az a mű, amely benne van a Pray-kódexben és két íven át a misét, az officiumok és bűjtök rendjét tárgyalja. Ezt a művet rendelte el irányadónak a zsinat. Az egyik íven a miserend előtt meg is van nevezve a mű: «Incipit libellus in ordine Romano». A zsinati határozatok és ezen művecske tehát egymásra vonatkoznak és összefüggésben vannak.

Mielőtt a műről magáról tárgyalnánk, először tisztába kell jönnünk elnevezésével. *Libellus* elnevezésen értették a korai középkorban azon liturgiai könyveket, melyek az egész misét a canonical egy lectioval és egy-egy evangéliumot foglalták magukban a

¹ A mű megjelent Migne P. L. 101. 795. C. — 980. B. Főbb részeit kitűnő fordításban adja FINÁCZY E.: A középkori nevelés története. 139—143. Az itt közölt kis töredék fordítását l. u. i. 142. l.

proprium de tempore és a proprium de sanctis nélkül és ezen könyvet a napi kismisék mondására lehetett használni.¹ EBNER véleménye szerint ezen privát misemondásra szánt libellusnak szolgáltatták az átmenetet a missale plenumokhoz.² Mivel azonban a Pray-kódex libellusában sem lectio, sem evangelium, sem pedig semmiféle mise nincs, a libellus szónak ezen jelentése nem illik rá.

Volt azonban a libellus szónak olyan használata is, amellyel egyszerűen *Ordo Romanus*t akartak jelezni. Ilyen értelemben mondja AMALARIUS Romanus libellusnak az *Ordo Romanus II-t*.³ Mivel AMALARIUS hazánkban ismeretes volt, könyve már a szent László-féle összeírásban szerepel *Amalarius* címen, azért nálunk is könnyen lehetett az *Ordo Romanus*-nak *libellus Romanus* elnevezése. A XI. században és később is szívesen használják a libellus szót az egyházi írók a római egyház szertartásairól szóló munkáik címében pl. BERNO, reichenauai apát († 1048): «*Libellus de quibusdam rebus ad missae officium pertinentibus*», vagy BONIZO, piacenzai püspök († 1089): «*Libellus de sacramentis*». Ilyen értelemben tehát a libellus nem jelent mást, mint római ritusú ordinariust. Így adunk csak igazat KARÁCSONYINAK, aki a libellust egyszerűen Ordinariusnak nevezi. KARÁCSONYI azt állítja, hogy ezen libellusnak egy része lett volna a Pray-kódex naptára is.⁴ Ennek ellene mond az, hogy a naptár írása nem azonos a libellus írásjellegével, másrészt pedig a liturgiátörténet hatalmas irodalmában sehol sem sikerült találnunk olyan Ordinariust, amelyhez naptár vagy húsvéti tábla is függedt volna.

Sokkal tisztábban áll majd előttünk ezen *libellus*, ha a következőkben megmondjuk eredetét és szerzőjét. Már első ismertetője és kiadója BATTHYÁNY Ignác észrevette, hogy ez nem más, mint egy

¹ PROBST: Die abendländische Messe vom V. bis zum VIII. Jahrhundert. Münster in W. 1896, 34. PROBST: Die ältesten römischen Sakramentarien und Ordines. Münster, 1892, 80. l. BÄUMER: Zeitschrift für kath. Theologie. Innsbruck. XVI. Jahrgang. (1892) 462. l. MIHÁLYFI: Nyilvános istentisztelet. 1916. 43. lap.

² EBNER: Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg im Br. 1896. 359. l.

³ FRANZ: Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. Freiburg im Br. 1909. I. 554. l.

⁴ Magy. Nyelv. XXI. 229. l.

Micrologus címen már PAMELIUSTól kiadott munka. Midőn BATHYÁNY ezen munkát kiadta,¹ igen helyesen összevetette a PAMELIUSTól közölt *Micrologus* szövegével és ott kellő rendben is tárgyalja a Pray-kódex megfelelő részeinek jelenleg szétszórt darabjait. De akkor még nem volt ismeretes a mű szerzője.

Ezen libellus egy kiváló és nagyhatású, középkori liturgiai művet foglal magában, melynek címe *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* és szerzője BERNOLDUS CONSTANTIENSIS St. Blasien-i bencés. BERNOLDUS szorosán belekapcsolódott azon egyházi reformprogrammba, melyet VII. GERGELY pápa (1073—1085) maga elé tűzött. Ezen liturgiai reformoknak nagy támasztéka volt több kiváló püspökön kívül a Cluny-i kolostor, amelyben egy időt töltött VII. GERGELY pápa is. A római liturgiában egységet akart teremteni és erős kézzel nyult bele a mindenfelé elterjedt helyi szokások eltörlésébe. Vele kezdődik az a kor, amelyben a római liturgia bizonyos formában az egész római egyházban elterjedt és kötelező lett. A római liturgia gyors elterjedésére és Cluny óriási hatására vonatkozólag mint közismert tényre hivatkozunk, hogy a spanyolországi wisigoth (mozarab) liturgia megszűnt a XI. században cluny-i hatás alatt. BERNOLDUS, VII. Gergely pápa éleselméjű védelmezője és reformjainak apostola jelen volt az 1079-ik évi római zsinaton is. Először világi pap volt, majd, mikor ellenségei miatt Konstanzból távoznia kellett, Szt. Balázs bencés kolostorába, Schwarzwaldba ment (sti. Blasii in Silva Nigra), majd 1100-ban Schaffhausenben halt meg. Ma már elismert tény, hogy ő írta a *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* című művet,² melyben a római liturgia tisztaságáért és egységéért küzd. Írásának idejét az 1085. évre teszik. *Tehát ezen libellus is bencés munka.*³

¹ *Leges Ecclesiasticae Hungariae*. Tom. II. Claudiopoli. 1827. 130—196. l.

² G. MORIN: *Revue Bénédictine*. VIII. 385. l. BÄUMER: *Neues Archiv d. Ges. für a. d. Geschichtsk.* XVIII. (1893) 429—446. FRANZ: *Die Messe im deutschen Mittelalter*. Freiburg. 1902. CALLEWAERT: *De sacra liturgia universim*. Brugis. 1925. 76—77. l.

³ A *Micrologus*nak több kiadása van: MIGNE: P. L. 151, 976—1022. GERBERT M.: *Monumenta veteris liturgiae Alemannicae*. MDCCCLXXIX. II. 327—354. PAMELIUS és HITTORP után. etc.

A mű ma két részből áll. Az első részben tárgyal «de sacrificio missae», melynek nagyon fontos része a 23. fejezet, mely egy római *Ordo v. Ordinarium missae*. Ez azért fontos, mert egységet hozott a mise rendjébe. A középkori sacramentariumok ugyanis nem tartalmazták állandóan az ordinarium missae-t, vagyis a mise canonja előtt és után levő részeket, hiányzanak sokszor a missale plenumokból is ezek. Ezeket a papoknak kívülről meg kellett tanulniok, vagy feljegyzésük a papok buzgalmára volt bízva. Ezért igen nagy különbségek és eltérések voltak a mise imádságainak számában és formájában. A *Micrologus*-é az érdem, hogy ebbe egységet hozott. A másik rész «de ecclesiasticis observationibus», a különféle kérdésekről szól, melyek az egyházi év lefolyásához tartoznak.

A Pray-kódex *Micrologus*-a több szempontból érdekes. Nem említjük itt azt, hogy a sorrend fel van forgatva, mert ez csak később történt, hanem érdekes azért, mert a fejezetek beosztása más, mint a *Migne*-féle és a többi kiadásé. Világosan elválnak a két része a műnek azzal is, hogy két kéz írása.¹ A 23. fejezet pedig, mely a mise rendjét (*ordo missae*) röviden tárgyalja, hiányzik. Ennek oka az, hogy a Pray-kódexben később csakugyan következik az *ordo missae* ugyan nem úgy, mint BERNOLDUS-nál van, de több helyen szóról-szóra való egyezéssel. Ugyancsak figyelembe veszi a sacramentarium is a libellus utasításait később (pl. a húsvéti bárány megáldására vonatkozólag.) Tehát a Pray-kódex sacramentariumának megírásánál figyelembe vették a libellus utasításait.

Abból, hogy sem a Pray-kódexben, sem a németújvári mise-könyvben régebbi abusosokat, amelyeket a *Micrologus* megszüntetett, nem találunk, továbbá a zsinati határozatokból a következő nagy egyháztörténeti tény következik:

A magyarországi püspöki kar az 1100. körül tartott zsinaton, melynek végzései a Pray-kódex zsinati határozataiban foglaltatnak, azzal a határozattal, hogy «*ordo divinorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum, quam collaudavimus, ab omnibus teneatur*»

¹ JOANNES COCHLAEUS: *Speculum antiquae devotionis circa missam et omnem alium cultum Dei. Apud sanctum Victorem Moguntiae etc. MDXLIX.* című könyvében (197—212. l.) az első 23 fejezetet külön veszi és így adja ki.

elrendelte a libellusnak nevezett *Micrologus* használatát és kötelező voltát, ezzel hozzácsatlakozott VII. Gergely pápa nagy egyházi reformjaihoz és ezen csatlakozás nemcsak határozat maradt, hanem végre is hajtották. Ennek emlékei és bizonyítékai a zsinati határozatok, a Pray-kódex libellusa és a Pray-kódex liturgiája, mely már tudomást vett VII. Gergely reformjairól.

Ezek után kellő világitásban áll előttünk KARÁCSONYI Jánosnak azon állítása,¹ hogy a «somogyvári apátságban szüksége volt a libellusra, mert ő a maga cluny-i szabályait könyv nélkül tudta ugyan, de ha Magyarország többi püspöki vagy prépostsági egyházaiban megjelent, ott a római zsolozsmázáshoz kellett alkalmazkodnia». A főntebbiek után erre csak az a megjegyzésünk, hogy Cluny az elsők közé tartozott, amely a *Micrologust* («libellust») elfogadta, ezen római liturgikus mozgalom Clunyból indult ki, a bencések közül emelkedett a pápai trónra VII. GERGELY is, ki ezt megkezdte és ők voltak az első és egyik legnagyobb támasztékai is a reformnak. *Ugyancsak bencés volt* ezen reformoknak összefoglalója, BERNOLDUS is. Nem ellenkezhetett tehát ezen római liturgia az akkori cluny-i szokásokkal. A zsolozsmázást illetően meg akkor is az volt a szabály, ha egyik apát a másik apátságba vagy világi egyházmegyébe ment, a privát zsolozsmázásánál a saját breviariumát használta. Tehát a libellus mit sem bizonyít a somogyvári használat mellett.

Ezzel a Pray-kódex azon részeinek forrásai, melyek nem szerves alkotórészei a misekönyvnek, világosakká váltak. Igen csekély még az, aminek forrását nem tudtuk megnevezni. Ilyen a *Micrologus* végén az Antikrisztus eljövetelére vonatkozó kétsoros és utána a bogumilok vagy valdensisekre vonatkozó néhány soros bejegyzés. Az utóbbi bizonyos tartalmi rokonságot árul el Bernardus fontcaudei premontrei «*Contra Vallenses et Arianos*» művének némely részével és Eckbert apátnak a katharok ellen mondott beszédeivel.² De a forrást ilyen kis részletből megállapítani igen nehéz.

¹ Magyar Nyelv. XXI. 229. 1.

² GALLANDII: Vet. Bibl. PP. XIV. 520. 1. A két bejegyzést közli KOLLER Hist. Episc. Quinqueecl. I. 387—8.

Visszatekintve tárgyalásunk anyagára, eredményeinket a következőkben foglaljuk össze:

1. A Pray-kódex naptárának csillagászati bejegyzései, egészségi szabályai és az utána következő részletek BEDA VENERABILIS műveiben lelik forrásukat. Ezen részek BEDA különféle műveiből vannak összehordva és sokféleségük azt bizonyítja, hogy BEDA műveit a magyar középkorban kódexünk használatának helyén ismerték, tanulták vagy esetleg tanították is. Tehát hozzánk is eljutott a külföld kiváló mestere, sőt már BRIDFERTHUS jegyzetei sem ismeretlenek hazánkban.

2. A Pray-kódex csíziója nyugati eredetű és szent Erzsébetet és szent Ferencet épűgy nem ismeri, mint a vele csekély eltérésekkel egyező HALTAUS-féle csízió, melynek eredetét PICKEL 1208—1228 közé teszi. Ezen csíziónak a magyar szentek neveivel való átalakítása és bejegyzése kéziratunkba a jelzett időre tehető.

3. A nyugattal való közösséget árulja el a kérdésekben összefoglalt misemagyarázat is, mely bizonyossá tesz bennünket arról, hogy a mise lefolyása és értelmezése ugyanaz volt nálunk, mint a nyugaton, különösen a németeknél.

4. Az ALCUINUS-részlet az előbbiekkal együtt élénk biznysága annak, hogy a magyarországi tudomány és tanítás a nyugatról vette az anyagot és a formát is.

5. BERNOLDUS Micrologusa, mely azonos a Pray-kódex libellusával, kétségtelenné teszi, hogy hazánkban már a XII. században a tiszta római liturgiát használták, mert a libellussal ezt rendezték el a magyar főpapok az 1100. körül tartott zsinaton, melynek végzéseit a Pray-kódex magában foglalja. Ez emléke annak, hogy a magyar egyház is hozzácsatlakozott VII. Gergely pápa egyházi reformjaihoz és egyszersmind jele a magyar királyság és a szentszék között a XI. század második felében folyt egyenetlenkedés¹ szerencsés megszűntének. Ezzel nem állítjuk azt, hogy előbb nem római liturgiát használtak volna Magyarországon, mert gyér adatok azt erősítik,

¹ FRAKNÓI: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. Budapest. 1901. 25—30. l.

hogy a magyarországi latin egyház eredettől kezdve római ritusú volt. Kétségtelen, hogy voltak nálunk az Árpád-korban görög kolostorok, de hogy ezek hatottak-e a latin ritusra és mennyiben, arról emlékek hiányában képet nem alkothatunk. Ugyancsak nem tudjuk kimutatni a milánói rítus hatását sem, amelyet a honfoglalás előtti időben biztos adatok szerint Alsó- és Felső-Pannoniában használtak. Gallikán liturgiát pedig hazánkban már azért sem szabad feltételeznünk, mert az már a honfoglalás előtti időben, Kopasz Károly idejében (843—877) Franciaországban is ismeretlen volt.¹

Mivel a Pray-kódex a libellus elrendelése után készült és tiszta római liturgiát tartalmaz, fölösleges fáradság, sőt tudománytalanság benne görög emléket látni vagy keresni, mert még az eshetőség sincs meg arra, hogy görög elemeket rejthetne magában. Ezért nem írhatta a Halotti Beszédet görög szerzetes.²

Feltűnő, hogy a tárgyalt részek forrásai mind *nyugatra* mennek vissza; ez azt sejteti, hogy a sacramentarium forrása is nyugat felé keresendő. A bencés műveknek ilyen szép számban való használata pedig bencés környezetre utal. A most tárgyalt részek mutatják, hogy a Pray-kódex nemcsak a magyar nyelvészetnek, hanem a magyar művelődéstörténetnek is fontos emléke.

Pannonhalma.

ZALÁN MENYHÉRT.

¹ Historisches Jahrbuch: 1893. 294. l. Katholik 23. (1901) 262. l.

² Századok 1926. 504. l. Itt KRAJNYÁK még mindig lehetségesnek tartja, hogy a HB bazilita szerzetes munkája.

KOSSUTH ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSAINAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Egy magyar nyelvű országgyűlési tudósító kiadásának terve már az 1830-iki országgyűlés alkalmával felmerült a Karok és Rendek körében. Egyes követek azon véleményöknek adtak kifejezést, hogy az országgyűlési tárgyalások iránt tartós érdeklődést kell biztosítani s ennek leghatásosabb eszköze egy magyar nyelven szerkesztendő ujságféle tudósító volna, mely az országgyűlésen történekről rendszeresen tájékoztatná az országgyűlésen kívül állókat is. A felszólalások akkor nem vezettek eredményre.¹

Az 1832 december 19-ikén összeült országgyűlés már 1833 januárius 10-ikén tartott negyedik ülésében foglalkozott egy országgyűlési ujság gondolatával. A felszólaló borsodmegyei követ szerint ugyanis «minekutánna a' gondolkodás és annak előadása a' léleknek valóságos eledele, attól azt megfosztani nem lehet; a' *Napló könyv* megszerzése nem mindentől telhetik ki, kinek-kinek van pedig jussa tudni, mi történt az Ország Gyűlésén és hogy járnak ott el képviselői köteleességekben; ha Ország Gyűlési Ujság lesz, azt az ilyenek is megszerezhetik; de ezeken felül Ő Felsőge kölcsönös bizodalomra szólított fel ezen Ország Gyűlése kezdetével bennünket: mi mutat a' Nemzet eránt nagyobb bizodalmat, mint ha láthatja, hogy a' mi felett képviselői szabadon tanácskoznak, annak közönségessé való tételét minden megszorítás nélkül tapasztalandja?» Komárommegye követe az országgyűlési ujság kiadását úgy képzelte, «ha a' *Napló könyvből* kivonatokat készítettvén, a' Karok és Rendek felvigyázása alatt, azokat adnák ki az Ujság írók Ujság Leveleikben». Szabolcsmegye követe elvben az

¹ Szept. 14. *Diarium Comitiorum Regni Hungariae in diem 8-am Septembris a. 1830. indictorum.* Posonii. 1830. 29—30. ll.

ujságnak «minden megszorítás nélkül való» kiadását tartotta helyénvalónak s csak abban az esetben vélte elfogadhatónak komáromi követártása javaslatát, ha a kiadás egyébként nem volna lehetséges. A kérdéshez majd minden megye követe hozzászólott. A túlnyomó többség egy országgyűlési ujság megindítása mellett foglalt állást és csak abban volt eltérés a követek között, hogy az országgyűlésen elhangzott beszédek közlése hogy történjék és hogy egyáltalában gyakoroljon-e az országgyűlés ellenőrzést a szerkesztésre. Csupán néhány megyei követ foglalt határozottan állást a felmerült gondolat ellen, köztük Beregmegyéé, azzal az indokolással, hogy «ha nyolc száz esztendőök lefolyta alatt ősi alkotmányunk Ujságok nélkül épségben fenmaradhatott, azt tartja, hogy az ilyen közönségessé való tételek által, melyeknek megbírálására nézve még a' nemzet megérve nincsen, sírt ásunk ősi alkotmányunknak.»

MÉREY Sándor királyi személynök országgyűlési elnök azon «szomorú következesek»-re hivatkozva, «melyeket az Ujságnak ilyen módon való eszközlése szülhet», aggodalmasnak tartotta a többségi álláspont gyakorlati megvalósítását, de ezt nem tekintve, szerinte «az Ujság írónak azért, hogy Ujság leveleket bocsáthasson ki, privilégium megnyeréséért Ő Felségéhez kell folyamodni, mert a privilégium adása Hazánk törvényei szerint Koronás Fejedelmünk jussa, valamint a nyomtató sajtókra való főfelvigyázás is.» Minthogy azonban megjegyzései a többség álláspontján mitsem változtattak, utóbb maga is hozzájárult ahhoz, hogy «ám légyen, foglalják a Karok és Rendek ebbéli kívánságokat Izenetbe!»¹ Ez azonban nem történt meg.²

Az országgyűlési ujság kiadásának kérdése egy polemikus könyv («Sollen wir Magyaren werden?») megjelenésével kapcsolatban az 1833 május 18-iki ülésen ismét szóba került,³ sőt ugyanekkor Csanádmegye követe nyíltan kijelentette — Barsmegye követének azon megjegyzése alapján, mely szerint ha kutatnák, miért maradt el a tervezett országgyűlési ujság, «talán némű kel-

¹ Országgyűlési Jegyzőkönyv. I. Darab. Pozsony. 1832—33., 34—42. ll.

² Jegyzőkönyv. 447. l.

³ Jegyzőkönyv. 431. l.

lemetlenséget szülne» — hogy jegyzőkönyvbe vétetni kívánja, hogy «küldői... formális Országgyűlési ujságot kívánnak», még pedig, a bihari követ szavait idézve, «tökéletes szabadsággal kiadandó ujságot.» A többség ez alkalommal is egy ujság kiadása mellett foglalván állást, a kérdés érdemi tárgyalását az illetékes bizottsághoz utalták.¹

Figyelemreméltó, hogy ugyanakkor, midőn egy országgyűlési ujság megindítása tárgyában hosszadalmas viták folytak az országgyűlésen, már forgalomban volt egy országgyűlési ujság, mely «*Országgyűlési Tudósttások*» címen az országgyűlés első napjától (1832 december 19) kezdve rendszeresen beszámolt a kerületi és országos üléseken elhangzott beszédek tartalmáról, azonban írva lévén, nem volt nyilvános jellegű s így tulajdonképen ujságnak sem volt tekinthető. Innen van az, hogy az országgyűlési tárgyalások során róla nem esett szó. Ez írott tudósításoknak szerkesztője a távollevők követei közt helyet foglaló KOSSUTH Lajos volt, ekkor itt még ismeretlen ember, aki azonban szűkebb hazájában, Zemplénnvármegyében, már szerepet vitt; legutóbb e megye 1832 szeptember 4-iki gyűlése alkalmával épen a sajtószabadság érdekében szállott síkra, abból az alapelvből indulván ki beszédjében, hogy — úgymond — «vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak s nemzetem szabadsága, boldogsága felett kétségbe nem esem. Vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Itt középut nincs».² KOSSUTH azzal az elhatározással jött Pozsonyba, hogy az országgyűlési tárgyalásokat valamilyen formában a nagy közönséggel is megismerteti. Elsősorban a kerületi ülések naplójának kinyomatására gondolt s ennek érdekében igyekezett hangulatot teremteni a Rendek körében. Báró WESSELÉNYI Miklós már értekezletet is hívott össze ez ügyben, hol meghallgatták Kossuth előterjesztéseit «s az eddigi ülésekről tett jegyzékeit», melyek hatása alatt úgy döntöttek, hogy a napló szerkesztését reá és

¹ Jegyzőkönyv. 446—449. ll.

² A beszéd másolata M. Nemz. Múz. Kézirattára. Fol. Hung. 1085. Idézi POMPÉRY Aurél is: *Kossuth Lajos 1837—39-i hűtlenségi perének története*. Budapest. 1913. 122. l.

OROSZ Józsefre fogják bízni s melléjük két országgyűlési gyorsíró-t fognak rendelni. Minthogy azonban KOSSUTH személye ellen-szenves volt gr. ANDRÁSSY György előtt,¹ aki ebből — úgy lát-szik — nem is csinált titkot, a naplókiadás ügye s ezzel KOSSUTH szerkesztői szerepe is lekerült a napirendről. Kossuth tehát tovább folytatta az Országgyűlési tudósításoknak a megkezdett formában való közzétételét, melynek semmi törvényes akadálya nem volt s amellyel beválthatta barátainak korábban tett azon ígérését, hogy őket az országgyűlésen történekről levelezés útján tájékoztatja.²

Ezen országgyűlési krónikákat KOSSUTH fogalmazta, fogalmazványát az e célból, többnyire a jurátusok sorából, megfogadott irnokoknak tollbamondta s az egyes példányokat úgy küldözte azután szét zárt borítékban az előfizetőknek. Az előfizetés díja havonként 10 pengő forint volt, bizonyára jelentékeny összeg, melyet elsősorban az irodai adminisztrációnak költséges volta indokolt, továbbá azon körülmény, hogy KOSSUTH az előfizetésekből tartotta fenn magát, édesanyját és testvéreit.³ KOSSUTHOT egyébként a szerkesztői teendőkből, mint társszerkesztő, 1833 eleje óta Orosz József támogatta, kit erre KOSSUTH kért volt fel, aki azonban, bár a jövedelemből részesedett, ténylegesen alig működött közre.

KOSSUTH az Országgyűlési tudósítások 69-ik számától kezdve a sokszorosítás egyszerűsítése és a másolási hibák lehető elkerülése végett litografálókészüléket is kezdett használni, felváltva íratta és litografáltatta az országgyűlési tudósításokat; a 75. számtól kezdve azonban már kizárólag litografiát alkalmazott a terjedelemben is megnőtt tudósítások sokszorosításában. Ezzel a tudósítások levelezésjellege természetesen megszűnt, a tudósítások nyilvános ujság lett, melyet a kormány az érvényben levő törvények erejénél fogva sietett ártalmatlanná tenni. 1833 október elején gróf ZICHY Ferenc főlovászmester Bécsből vett utasítás alapján lefoglaltatta a litografálókészüléket s KOSSUTHOT a tudósítá-

¹ V. Ö. KÖLCSEY országgyűlési naplójával. Budapest. 1886. 27—28. II.

² POMPERY A.: i. m. 124. l.

³ WIRKNER L.: *Élményeim*. Pozsony. 1879. 63. l.

soknak litografia útján való további terjesztésétől eltiltotta.¹ Az országgyűlési tudósítások ennek következtében 1833 október 8-ikától ismét kézírásos másolatokban küldettek meg az előfizetőknek.

KOSSUTHOT a lefoglalással járó izgalmak, nemkülönben a túlfeszített munka kimerítették s ezért 1833 november elején elhagyta Pozsonyt, úgy egyezvén meg OROSZSAL, hogy távollétében ő egyedül végezze a szerkesztés munkáját. Sátoraljaújhelyen értesült azután arról, hogy OROSZ december 8-iki kelettel körleveleket küldözgetett az Országgyűlési tudósítások előfizetőihez, melyekben jelezte, hogy KOSSUTHÓL különválva, 1834 február elsejétől kezdve *Diaeta-közlő* név alatt fogja közrebocsátani országgyűlési ujságját, «melynek megjelenése s folyamata nem függ az előfizetők mennyiségétől és ha csupán egyetlenegy előfizető» fogja is megtisztelni bizalmával, «az oly rendesen és pontosan fogja azt venni, mintha valamennyien szerencsétlenék hasonló bizodalommal». KOSSUTHOT rendkívül meglepte OROSZ váratlan elhatározása, melyben kétségkívül része van a bécsi kormánynak, mely valahogyan lehetlenné akarta tenni Kossuth szerkesztői működését s míg egyrészt előfizetőit arról igyekezett meggyőzni, hogy neki a különválásban nincs szerepe, addig másrészt megnyugtadni törekedett azokat afelől, hogy szerkesztői munkásságát tovább folytatja és pedig arra való tekintettel, hogy a jövőben nem lévén már szükséges a vállalat hasznában mással is osztoznia, 1834 február elsejétől kezdve havi nyolc pengő forint előfizetési díj fejében.

A közvélemény KOSSUTH mellé állott. OROSZ *Diaeta-közlője* megjelent ugyan,² de KOSSUTH olvasóközönségét nem tudta magához vonni s KOSSUTH zökkenés nélkül adhatta ki tudósításait a korábbi keretek között az országgyűlés befejezéséig.

A KOSSUTH Lajos és OROSZ József közt az *Országgyűlési tudósítások* szerkesztése körül felmerült ellentétről az alább közlendő iratok tájékoztatnak. Ez iratokat SZINYEI MERSE István v. b. t. t.

¹ WIRKNER L.: i. m. u. o. POMPÉRY A.: i. m. u. o.

² A *Diaeta-közlőből* 1834 febr. 1-től szeptember 20-ig 67 szám jelent meg, ugyanolyan alakban és beosztásban, mint az Országgyűlési Tudósítások. (M. Nemz. Múzeum Könyvtára. Quart. Hung. 447.)

úr, az iratokban címzettként megemlített SZINYEI MERSE László sárosmegyei táblabíró unokája, bocsátotta rendelkezésemre. Ez iratok eredeti példányait a SZINYEI MERSE-családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett levéltára őrzi.

I.

Pozsony, 1833 december 8.

Orosz József Szinyei Merse László táblabírónak.

Tekintetes Uram! Bizonyos környülmények következtében megszü-
nendvén jövő 834-ik évi febr. 1-ső napján köztem és Kossuth Lajos
Ur közt azon szövetekezés, mellyben eddig állánk, az *Országgyűlési tudó-
sítások* kiadására nézve: azontúl «*Diæta-közlő*» czim alatt egyedül magam
adandok ki országgyűlési ujságot, ugyanazon szellemben, mint eddig
ketten egyesülve adánk. A' szükséges előkészületeket már előre ugy
intéztem el, hogy sem a' kéziratra, sem a' közlemények velejére nézve
panasznak helye ne lehessen.

Ezt előre tudatni tettes Urasággal a' végből találtam célzatosnak,
hogy ha intézetemet további pártolásával szerencsételni méltóztatik, mit
bizvást reményleni merészek is, előfizetésit és leveleit egyenesen csak
magamhoz méltóztassék utasítani.

Egyébiránt addig is, minthogy már jó időtől fogva csak magam
szerkeztetvén az országgyűlési tudósításokat, mivel egykori szerkeztető
társam KOSSUTH Lajos Ur bizonytalan időre haza ment, s' újra feljöve-
tének ideje határozatlan, magam neve alatt kérvén ki minden leveleit
s' tudósításait, megkülönböztetett tisztelettel maradok

Tettes Uraságnak

Poson Dec. 8-án 1833

alázatos szolgája

Orosz József mp.

Külön borítékon: Tekintetes SZINYEI MERZSE László főtáblabíró urnak
Eperjesen.

2.

(K. n.) Pozsony, 1833 december vége.

Orosz József Szinyei Merse László táblabírónak.

Tekintetes Úr! A következő III-ik szám utolsója leendvén már
az eddig KOSSUTH urral közösen kiadott országgyűlési tudósításoknak,
minthogy az ezután egyedül általam kiadandó «*Diæta-közlőre*» megren-

delését tenni nem méltóztatott, minapi hirdetésem értelmében azt oda magyarázom, hogy Tekintetes Uraságod járatását megszüntetni kívánja. Azért is eddigi bizodalját hálásan vévén, egyuttal esedezem, hogy a' mult évi September 1-étől hátralévő s' 50 pengő frtot tévő restantiát, melly egyedül engem illet, megküldeni ne terheltekk; megkülönböztetett tisztelettel maradván Tekintetes Uraságnak

alázatos szolgálja
OROSZ József mp.

3.

Sátoraljaujhely, 1833 dec. 20.

Kossuth Lajos Szinyei Merse László táblalabirónak.

Az Ország Gyűlési nyilvános történeteknek 's jelesebb Beszédeknek magános Levelezés útján irott közlését *Ország Gyűlési Tudósítások* czim alatt, mindjárt a' jelen Ország Gyűlése kezdetével szerkeztetésbe vévén, azoknak kik nagyon becsültt bizodaljukra méltattak, folyton folyvást ki-szolgáltattam. Későbbben szerencsém lévén OROSZ József Úrral, Hazánk-nak jeles hirű Irójával személyes ösmeretségbe 's barátságba jönni, ennek következése lön, hogy azon *Ország Gyűlési Tudósítások*nak közös név alatti szerkesztése iránt köztünk szövetség keletkezett. Azonban a' köztünk meg alapított egység következésében eleintén is ugyan az egész munkát többnyire magam, később pedig u. m. Június hónap közepétől egészen November elejéig egyedül magam vittem. De ezen szakadatlan fáradság következésében egészségem tekintetéből egy pár héti pihenésre okvetetlen szükségem lön 's azért úgy egyeztem meg Orosz József Úrral, hogy a' 10 és 1/2 hónapokig egyedül magam által vitt munkát három hónapokig, az az legfeljebb 1834-diki Febr. 1-ő napjáig ő vigye, én pedig kurta eltávozásom után vissza térvén, Febr. elejével ismét által vegyem a' szerkeztetést.

Azomban csudálkozással olvasom OROSZ Úrnak tisztelt Levelezőimhez Decemb. 8-ról bocsátott azon értesítését, hogy a' köztünk fenn állott szövetekezés Febr. 1-ő napjával meg szünendvén, azontúl *Diaeta közlő* czim alatt egyedül maga adand ki *Ország Gyűlési Újságot*. Ezen szándékáról engem OROSZ Úr előre nem értesített, csupán December 11-ről hozzám irott Levelében adja azt tudtomra, valamint azt is, hogy szándékát köz hurré teendi (a' mit már hamarább meg is tett) 's engem is hasonlóra szállít fel.

Fájdalom ugyan, hogy OROSZ Úr jónak látja szövetekezésünket meg

szakítani 's leg inkább fájlalom, hogy azt előre méltán vártt értesitésem nélkül tette, mind azáltal hozzám semmi fel bonthatatlan kötelek nem kötik 's így tetszése szerént el álhat 's más Újságot, vagy a' mit akar, irhat.

A' mi engemet illet, én szintén kötelességemnek ösmérem tisztelt Levelezőimet alázatosan tudósítani, hogy valamint November 1-ső napjáig úgyszólván egyedül magam szerkeztettem *Ország Gyűlési tudósításaimat*, úgy azt továbbá is szintén magam tulajdon azon czim alatt és módon, melly szerént általam alapítotott 's mind eddig vitetett, folytatni fogom. És ha első lépven a' töretlen ösvényre, iparkodásom talán érdeme felett is méltánylatot nyertt, reménylem egy esztendei tapasztalás nem fogta meg gyengíteni azon bizodalmat, melyre méltatva valék. A' köz ügy nevében örvideni fogok, ha mentül többen futjuk az általam gyenge erővel nyitott pályát 's meg vagyok győződve, hogy csak jót szülhet egyedül a' munka belső 's külső becsének öregbitésére czélozható nemes vetélkedésünk.

Egyébbiránt csak egyedül magamat illetendvén 1-ső Febr. óta az *Ország Gyűlési tudósítások* tiszta haszna, azoknak havonkénti díját immár lejjebb szállíthatom 's azt az eddigi 10 pengő forintok helyett 8 pengő forintokban álapítom meg, alázatosan kérvén tisztelt Levelezőimet, hogy ha *Ország Gyűlési tudósításimat* nagy becsű bizodal mukra tovább is méltatni kegyesek lesznek, az iránt szándékjokat is mint eddig, tulajdon nevem alatt Posonba a' Magyar útzába 460. szám alá intézve velem az első Póstával tudatni, vagy le mondásukról értesíteni méltóztassanak. Én azonnal sietek Posonba rendeltetésem helyére, megérkezésემig cancelláriám expeditora GÖNTZY Gédeon Úr fogja kézhez venni Leveleimet.

OROSZ József Úr érintett hirdetéséhez azt is említi, hogy jó időtől csak maga szerkezteti az *Ország Gyűlési tudósításokat*, hogy én bizontalan időre haza mentem 's újra fel jövetelem ideje határozatlan; erre meg kell jegyezmem, hogy csak Novemb. 1-ső napjától szerkezteti, én nem bizontalan időre, hanem jövettel-menettel leg feljebb 3 hónapra rándúltam haza 's fel menetelem ideje nem határozatlan, mert kevés napok alatt Posonba leszek. Ezek után nagy böcsű válaszaik ki kérésé mellett meg különböztetett tisztelettel rekesztem be alázatos értesitésemet.

Költt S. A. Újhelybe December 20-án 833.

KOSSUTH Lajos mp.

Külön borítékon: Tekintetes Nemzetes és Vitézlő SZINNYEI MERZSE László úrnak, több nt. megyék táblabirájának különös tisztelettel Eperjesen. (Zárópecsét.)

4.

Pozsony, 1834 januárius 3.

Orosz József «Világosítás»-a.

Világosítás.

Homályt semmiben sem kedvelvén, szükségesnek látom KOSSUTH Lajos urnak mult hónap 20-án S. A. Ujhelyből szerte küldött levelére némű felvilágosítást közleni mind azon p. t. urakkal, kikhez azon levél érkezhett.

Tagadhatatlan, hogy az *Országgyűlési tudósítások* alapítása KOSSUTH úr találmánya s' mielőtt annak kiadásáról legtávolabbi tudományom is lett volna, már ő azt néhány előfizetőinek járatta. Az előtt sem hirében, nevében, sem személyében legkevésbé sem ismervén, általa szólítatám fel, hogy vele azon tudósítások folytatására szövetségbe lépjek; de mint-hogy első levelei nem szellemem szerint valának, ki hazámnak csak a' mérsékletes közepiségen vélem boldogulhatását: azon feltétel alatt vállalám el meghívását, hogy holmi glossák, észrevételek, felkiáltási s' más mintegy kritizáló jegyek egészen kimaradjanak. Épen ezen indítványos elsőbbsége miatt engedém is néki minden kifogás nélkül az *Országgyűlési tudósítások* czimét.

Igaz az is, hogy szövetségünk ideje alatt, minthogy más foglalatosságaim s' előre nem látott esetek által el-eltartóztatván, KOSSUTH úr nagyobb befolyással vala az országgyűlési tudósítások szerkesztésébe s' jóval többet dolgozott nálamnál; de igaz aztán az is, mit ő elfeledni látszik, hogy mind közvetve, mind közvetlenül a' jövedelemnek jóval nagyobb részében is részesült, olyannyira, hogy vett jutalmáért még egyszer, ugy hiszem, szives örömet véghez fogná vinni tett munkáit.

Mi az előfizetést illeti, annak is, valamint magoknak a' tudósításoknak maga Kossuth úr volt 10 forintos feltalálója, még mielőtt össze szövetkeztünk volna. Midőn a' diéta huzamosb ideig tartása bizonyosá lön, terhesnek találám azt az előfizetők egy részére nézve, de más találmányának már megszabott árát leszálítani nem vala hatalmamban. Most pedig midőn külön hirdetémmel *Diéta-közlömet*, azért nem akarám olcsóbra szabni előfizetését, hogy ne mondassék, leszálított olcsó árral akarom elnyomni eddigi szövetségesem előmenetelét. Szerentsére ő maga szájítván le az árt, megnyitá utamat, hogy legalább az általa kiszabott 8 pengő forintra szállithassam le én is *Diéta-közlöm* egy-egy havi előfizetési árát s' a' helybelieknek, kik csak írni küldenek dictaturámra,

ugyan azon könnyebbségi kedvezéseket ajánlhassam, melyeket Kossuth úr.

Hogy szövetségünk felbomlása senkit félre ne vigyen gondolkozásában, kéntelen vagyok nyilván kijelenteni: hogy annak oka *tisztán személyes* és a' mult October 14-ik napja azon történetének következe (*így!*), mellynek részleti ide nem tartoznak, de egyébiránt is eléggé tudva vannak az országgyűlési tagok előtt.

Végezetre szükséges itt kinyilatkoztatni, hogy a *Diaeta-közlöm* megjelenése s' folyamatja nem függ az előfizetők mennyiségétől és ha csupán egyetlen egy előfizető tisztelend is meg bizodalomával, az oly rendesen és pontosan fogja azt venni, mintha akár mennyien szerencsétlétnének hasonló bizodalommal. Pozsony, Jan. 3-án 1834.

OROSZ József mp.

*Külön boríték*on: Tekintetes SZINYEI MERSE László táblabíró Úrnak Eperjes. (Zárópecsét.)

5.

Pozsony, 1834 febr. 1.

Kossuth Lajos Szinyei Merse László táblabírónak.

Tekintetes Úr! Ismét egyedül magam szerkeztette *Országgyűlési tudósításim*-nak további nagy becsű bizodalomára méltatása, vagy megszüntetése felől a Tettes úrtól értesítést venni mind eddig szerencsém nem lehetvén, nehogy vagy nehezkésnek, vagy tolakodónak látszassam, folyó 116-ik számú levelemet minden esetre azon kéréssel küldöm, hogy engem további becses akarata felől mi hamarébb értesíteni méltóztassék.

Megkülönböztetett tisztelettel lévén

a' Tettes úrnak

Posonban, Febr. 1-ső napján 1834

Magyar ucza 460. szám.

alázatos szolgája

Kossuth Lajos mp.

6.

Pozsony, 1834 december 4.

Kossuth Lajos Szinyei Merse László táblabírónak.

Hónaponként ezer frtot haladó cancellarialis költségeim súlya elviselhetetlené válván, ha előfizetési díja *Országgy. tudósításim*nak számos holnapokig fizetetlen ('a mint e' pillanatban már 1800 pengő forintra szaporodtak kün lévő restantiáim s' ezen hijányt magam erszényéből

valék kéntelen pótolni), alázatosan kérem a' Tettes urat, méltóztassék f. é. Május elejétől December végéig 64 pengő firkban kün lévő tartozását mihamaréb felküldeni.

Egyszersmind a' fent érintett súlyos körülmény miatt kéntelennek érzem magam ki jelenteni, hogy jövő Január hónaptól csak azoknak fogom küldhetni tudósításimat, kik az elő fizetést akár hónaponként, akár 3 hónaponként *előre* megteszik. Melly részben becses nyilatkozását teljes tisztelettel kikérem. Posonyban, December 4. 834.

KOSSUTH Lajos mp.

Külön borítékon: Tekintetes SZINYEI MERZSE László táblabíró urnak Eperjesen.

LUKINICH IMRE DR.

RÉGI PESTI KÖNYVKERESKEDŐK.

(Második közlemény.)

II.

Weingand és Köpff.

(1770—1786.)

Pest város első hivatalos könyvkereskedője (Buchführer) a kölni származású MAUS Gellért volt, aki 1748-ban telepedett meg Pesten 33 esztendőskorában. Megtelepedése nem folyt le simán, mert a könyvkötők, akik addig maguk foglalkoztak könyvárúsítással, óvást emeltek az ellen, hogy kötött könyvekkel is kereskedhessék. A kérdést a pestvárosi tanács úgy oldotta meg, hogy 1748 szeptember 6-án csupán azon feltétel alatt engedte meg neki a könyvárúsítást, ha az új könyveket a pesti könyvkötőkkel kötteti be, a régi könyvek forgalombahozatalát azonban minden korlátozás nélkül megengedte.¹

MAUS Gellért üzleti forgalma nem lehetett nagy, mert a város lakossága kisszámú volt, a kegyesrendiek gimnáziuma csupán később lett teljessé, s a vásárok sem voltak még elég látogatottak. Mikor 1757-ben a pesti jogi szakiskola megnyílt, MAUS könyvkereskedése némi jelentőséghez jutott, mert a jogtanár, PERGHOLD Lukács kézikönyvének ő lett a bizományosa. Ezt megelőzőleg 1748 és 1756 között a Corvina (1896. évf. 188. l.) hét kiadványáról tud, amelyek mind latin nyelvű munkák voltak. Mindemellett üzlete nem tudott felvirágozni s ez indíthatta arra, hogy könyvkereskedői jogosítványát 1770 március 12-én WEINGAND János Mihálynak eladja.²

MAUS Gellért szegénysége mellett bizonyít, hogy mikor KRÜCHTEN Gellért bécsi könyvkereskedő 1767 óta fennálló 300 frt követelése miatt 1775-ben beperelte, már mint teljesen vagyontalan em-

¹ Tanácsülési jkv.

² Tanácsülési jkv.

ber (*misera pars*) szerepel a periratokban.¹ Vállalkozásai különben kezdettől fogva balul ütöttek ki, mert 1751 április 1-én BRUNSVICK Antaltól egy esztendőre 400 frtot vett kölcsön, de csupán 155 frtot tudott letörlesztetni belőle s a hitelező kénytelen volt 1758-ban végrehajtást kérni ellene.² Ezt az összeget valószínűleg arra használta fel, hogy BUDAY Imre özvegyétől egy szántóföldet vásárolt meg. Azonban ezzel is pórul járt, mert a szántóföldet 1757-ben a törvényes örökös visszaperelte tőle s hasztalan hivatkozott rá, hogy a szántóföldet már 6 esztendő óta bírja, a vételár lefizetése ellenében vissza kellett adnia.³

Vállalatának szerencsétlen kimenetele oda juttatta, hogy élte végén már mint könyvkötő volt kénytelen fenntartani magát. Mikor ugyanis 1778 december 3-án 63 esztendő s korában meghalt, a halotti anyakönyvbe már mint könyvkötőt (*bibliopega*) jegyezték be. Vagyona nem maradt s mikor a kassai nyomda halála után egy kisebb követelést akart behajtani, a pestvárosi tanács 1780 február 14-én azt jelentette, hogy eltemettetéséről is másoknak kellett gondoskodni.⁴

A könyvkereskedői jogot WEINGAND János Mihály vette át tőle, ki a bajorországi Kohlgrub helységből származott s 1770 március 16-án lett pesti polgárrá. Már 1769 május 22-én könyvkereskedői jogért folyamodott, de a MAUS Gellértől nyert információ alapján 1769 május 31-én megtagadták az engedély kiadását. WEINGAND az üzletet nem sokáig folytatta egyedül, hanem KÖPFF János Györgyöt vette társul maga mellé, ki a bajorországi Hochenschwangauból származott s 1774 március 3-án lett pesti polgárrá. Már a polgárjog megszerzése előtt társa volt WEINGANDnak (*Handlungs-Compagnion und Besitzer*), mert mikor 1774 február 12-én HOFFERNÉ, KRAUSZ Anna Máriával házasságra lépett, WEINGAND János Mihály arra kötelezte magát, hogy halála után feleségét fogja elismerni társtulajdonosul. Kikötötte azonban, hogy az asszony ez eset-

¹ Pestvárosi levéltár. Proc. civ. 1030.

² Pestvárosi levéltár. Proc. civ. 409.

³ Pestvárosi levéltár. Proc. civ. 423.

⁴ Pestvárosi levéltár. Int. am. 5555.

ben szakértőt fog beállítani az üzletbe s ennek fizetéséről maga fog gondoskodni.¹ Úgy látszik, hogy az üzletben WEINGAND János Mihály testvére, a bécsi WEINGAND János György is részes volt, mert a tárgyalandó osztozási iratok között egy kimutatást találtunk azon elveszett üzleti követelésekről, melyeket az 1781 június 23-i szerződés szerint a bécsi WEINGAND János György is viselni tartozott. Erre vonatkozólag azonban közelebbi adataink nincsenek s így a társtulajdonosok közötti viszonyt feltárni nem áll módunkban.

A WEINGAND és KÖPFF könyvkereskedés legrégibb katalógusát PETRIK a következő cím alatt idézi: *Catalogus universalis librorum omnigenae facultatis qui venales prostant* Pestini in officina I. M. Weingand et J. G. Köpff Pest, 1774. (390. l.) Ez a könyvkereskedés legrégibb katalógusa, címén kívül azonban mást sem tudunk róla s nem is sejtjük, hogy PETRIK honnan vette.

Fennmaradtak azonban a könyvkereskedés későbbi katalógusai, amelyekből fogalmat alkothatunk a könyvkereskedés jellegéről. A legrégibb fennmaradt katalógus 1779-ben jelent meg a következő cím alatt: *Catalogus librorum juridico-medico-historico etc. etc. qui venales prostant* Pestini et Budae apud I. M. Weingand et J. G. Köpff. (263. l.) E katalógushoz 5 pótfüzetet adtak ki az újabb beszerzésekről, melyek első darabja (Supplementum I.) 1782-ben jelent meg (72 l.). 1781-ben is adtak ki egy idevágó pótfüzetet, amely csupán abban különbözik a többitől, hogy címlapja nem latin és német, hanem kizárólag német nyelvé.² Úgy látszik, hogy ez volt az igazi első pótfüzet, az előbb említett már a második volt s tévedésből jelezték elsőnek. A harmadik pótfüzet nem maradt fenn, fennmaradt azonban a negyedik (Supplementum IV.), mely 1784-ben jelent meg 83 oldalnyi terjedelemben s az ötödik (Supplementum V.), mely ugyancsak 1784-ben jelent meg 230 oldalnyi terjedelemben.

¹ Pestvárosi levéltár. Int. am. 272.

² Erste Fortsetzung des allgemeinen Verzeichnisses juridisch-, historisch-medicinischen etc. etc. Bücher, welche bey Weingand und Köpff in Pest, in der Schlangengasse im Köpffischen Haus und in der Vestung Ofen zu haben seyn (96. l.).

Theológiai munkákról is volt egy hasonló alapkatalógusuk, amely nem maradt fenn. Fennmaradtak azonban a pótfüzetei, melyek 1784-ben megjelent egyik darabjának (29 l.) a címlapja csonka s így nem állapítható meg róla, hogy hányadik pótfüzet. A harmadix pótfüzet címlapja azonban teljes s a következőket tartalmazza: *Dritte Fortsetzung des allgemeinen Verzeichnisses geistlicher Bücher, die in Pest, Ofen und Kaschau bei I. M. Weingand und J. G. Köpff zu haben sind.* Pest, 1784. (49 l.)

Kiadtak végül egy harmadik katalógust is, mely a francia, olasz és angol nyelvű munkákat tartalmazta a következő cím alatt: *Catalogue des livres français, italiens et anglais, qui se trouvent chez Weingand & Köpff rue de Serpent à Pest* 1781 (30 l.).

A katalógus-kiadásban a WEINGAND és KÖPFF könyvkereskedés igazán tiszteletreméltó példával járt elől s e tevékenységét az 1779. évi katalógus előszavában azzal indokolta, hogy Magyarországon nincs olyan tudományos folyóirat, melyből az olvasók az új könyveket megismerhetnék. Nem szorítkozik azonban az új könyvekre, hanem a XVIII. század folyamán megjelent régebbieket is felöleli. Megkönnyítette a könyvbeszerzést azzal is, hogy az eladási árakat is feltüntette s csupán a ritkább könyvek mellett (*Acta eruditorum Lipsiensium* 1682—1773.) hagyta el az ármejelölést.

A WEINGAND és KÖPFF könyvkereskedés katalógusaiból megtudjuk azt is, hogy a vállalat gyorsan fejlődött, mert 1774-ben még csak a pesti könyvkereskedés állott fenn, 1778-ben azonban már Budán s 1784-ben Kassán is voltak fióküzletei.

Az 1779. évi katalógust MILLER Jakab Ferdinánd őrizte meg számunkra s a címlap hátára azt jegyezte fel, hogy a katalógust a TELEKI-könyvtár is érdemesnek tartotta a megőrzésre, mert rendkívül becses könyvanyagról számolt be. A könyvanyag valósággal becses, de nem magyar s épen úgy beillett volna bármelyik bécsi vagy lipcsei könyvkereskedésbe. A könyvek nagyrésze a szerzők betűrendjében van felsorolva, de vannak közben tárgyi csoportok is, mint: klasszikus szerzők, színművek, költemények, történeti munkák, regények, szótárak, nyelvtanok, matematikai munkák, katonai könyvek, orvosi és vegytani munkák (ezekben különösen gazdag),

zeneművek, gazdasági szakmunkák, útleírások és térképek. Magyar nyelvű könyvet csupán 2 darabot sikerült a 263 oldalt kitevő katalógusban találni; az egyik STEIDELE bábamestersége (1777), a másik VERBŐCZI tripartituma magyarul (1779), tehát mindkettő fordítás. Elég szépen van azonban képviselve benne a magyarországi latin irodalom: BÉL Mátyás művei, CORNIDES *Regum Hungariae genealogia*, CZVITTINGER *Specimen Hungariae litterariae*, DESERICIUS *De initiis ac majoribus Hungarorum* és *Historia episcopatus Vacien-sis*, HORÁNYI *Memoria Hungarorum*, HUSZTI *Jurisprudentia Hungarica*, KATONA *Historia critica primorum Hungariae ducum* és *Synopsis chronologica*, SZENCZI MOLNÁR Albert és PÁRIZ-PÁPAI Ferenc latin-magyar szótárai, MAKÓ Pál matematikai művei, HATVANI István *Thermae Varadienses*, STÖCKER *Thermographia Budensis*, WESZPRÉMI *Medicorum Hungariae biographia*, OLÁH Miklós *Hungaria et Attila, sive de originibus gentis Hungaricae*, PALMA és PRAY művei, RÁTTKAY *Memoria regum et hanorum Croatiae*, RIEGER *Corpus juris ecclesiastici regni Hungariae*, SCHAFFRATH *De electricitate*, SCHIER és SCHWARZ Godofréd művei, SEVERINUS *Pannonia veterum monumentis illustrata* és *Conspectus historiae hungaricae*, SZERDAHELYI *Aesthetica*, SZKLENAR *Genealogia Batthyaniarum gentis*, TIMON Sámuel művei, TURÓCZY László *Hungaria suis sum legibus*, WAGNER Károly művei, WALLASZKY *Testamen historiae litterariae*, amelyek mindegyike bécsi könyvkereskedésben is megállotta volna a helyét.

S ugyanezt mondhatjuk a pótkatalógusokról is. Akármilyen nagy és virágzó volt tehát WEINGAND és KÖPFF könyvkereskedése, nem volt magyar könyvkereskedés s akármelyik vidéki könyvnyomtató vagy könyvkötő többet tett a magyar nyelv és irodalom felvirágoztatása érdekében.

KÖPFF János György 1785 június 2-án meghalt s özvegyén kívül két kiskorú gyermeket hagyott hátra. A pestvárosi tanács 1785 július 4-én szabályszerűen felvétette az üzleti leltárat, az özvegy azonban óvást jelentett be ellene, mert a leltározás alkalmával nem volt képviselve. Kifogásolta továbbá azt is, hogy WEINGAND, aki KÖPFF halála óta egyedül vezette az üzletet, nem számolt be soha a befolyt jövedelmekről. WEINGAND szeretett volna ez

áldatlan állapotnak véget vetni s 1786 július 1-én is sürgette a könyvanyag felosztását, a tanács azonban nem tudott kívánságának eleget tenni, mert az özvegy üzletvezető (Geschäftsträger) kirendelése céljából hatheti haladékot kért. Az özvegy viszont 1786 augusztus 8-án a kancelláriához folyamodott, mely augusztus 9-én elrendelte, hogy szükség esetén vegyék fel újból az üzleti leltárt s WEINGANDOT kényszerítsék, hogy a KÖPFF halála óta befolyt jövedelmekről számoljon el.

Azt is kifogás tárgyává tette az özvegy, hogy WEINGAND az AMBRÓZSY-házban bérelt új boltjába könyveket hordatott át, melyek a közös könyvanyag régi értékes és új kelendőbb darabjai. A polgármester megtiltotta a könyvek áthordását, minthogy azonban WEINGAND az áthordást a tilalom ellenére is folytatta, KÖPFFNÉ újabb panaszára 1786 július 31-én lepecsételtette az új üzlethelyiséget. WEINGAND ezzel szemben erélyesen tiltakozott s kimutatta, hogy az új üzlethelyiségbe, melyet különben is csak raktáruul használt fel, azon könyveket hordatta át, melyek az ő számlájára érkeztek.¹

A könyvanyag felosztása végre 1786 augusztus 21-én megtörtént, mert a STROHMAYER csődtömegében fennmaradt a KÖPFFNÉ-nek jutott könyvkereskedés pénztári naplója, mely 1786 szeptember 30-án 18 frt kiadást mutat ki a HORÁNYI számára azon a címen, hogy az üzlet 1786 augusztus 21-én történt átvételétől irnoki minőségben működött (dem Schreiber HORÁNYI bei der Übernahme vom 21. Aug. bis letzten September à wöchentlich 3 Fl.) Ez a pénztári napló 1787 végéig egyenként feltünteti az eladott könyvek címeit és az értük befolyt összegeket, de feltünteti az üzlet vitelével kapcsolatos kiadásokat is s a különbözetet minden hónap végén beszállítja a főpénztárba. A pénztári napló abból az időszakból származik, mikor a könyvkereskedést FINGERHUTH Adolf vezette, akinek KÖPFF György özvegyével kötött szerződését nem ismerjük. A pénztári napló azonban azt is mutatja, hogy a könyvkereskedést a KÖPFF György özvegye veszélyére folytatta s ezért évi 400 frtot kapott, aminek megfelelően havi 33 frt 20 krt vett fel az üzleti bevételekből. (Zur Führung

¹ Pestvárosi levéltár. Int. am. 272.

meiner Haushaltung gegen mir selbst bestimmte à jährlich 400 Fl. vom 27. Aug. bis 27. September 33 Fl. 20.) A 400 frt pedig az üzletvezetők szokásos javadalmazása volt, mert MEISZNER is annyit kapott utóbb az új tulajdonostól, STROHMAYER Ignáctól. Az üzletvezetői fizetés azonban csupán két hónapon át van kimutatva, amiből arra következtetünk, hogy FINGERHUTH Adolf 1786 szeptember végétől kezdve nem volt többé üzleti alkalmazott, hanem üzlettársa lett KÖPFFNÉnek s a tiszta haszonban osztoztak.

A WEINGAND és KÖPFFNÉ közötti osztály ügye csupán 1786 végén nyert befejezést, mikor WEINGAND az üzleti könyvek alapján a követelésekből és tartozásokból egyenlő részt hasított ki az özvegy számára s ezt az osztályt KÖPFFNÉ FINGERHUTH Adolf szakértő véleménye alapján elfogadta. Ez a FINGERHUTH Adolf 1786 augusztus 1-ig a TRATTNER János Tamás pesti könyvkereskedésének az üzletvezetője volt,¹ s utóbb a KÖPFFNÉ üzletét Georg KÖPFF Wittwe und Companie cég alatt folytatta. Ugyancsak KÖPFFNÉ javára eshettek a budai és kassai fióküzletek, amelyek közül a kassai fióküzlet 1786 november 12-ike és 1789 január 21-ike közötti pénztári naplója is fennmaradt és e szerint az üzletet PRAGER Lőrinc faktor vezette.

A követelésekre és tartozásokra vonatkozó osztály-tervezetet WEINGAND a tanács 1786 december 16-iki rendeletére elkészítette, s KÖPFFNÉ 1786 december 24-én elfogadta. Eszerint a könyvkereskedés összes követelései 12.059 frtot tettek ki, amiből 4346 forint esett a kétes, 790 frt a behajthatatlan követelésekre s ezekben az üzlettársak egyenlően osztoztak.²

Az üzleti tartozásokból KÖPFFNÉre a következők estek: Baglionische Erben Velence 219 8frt, OCHS, GEYMÜLLER u. Co. Bécs 999 forint, CRIGNIS Vác 897 frt, VEITH Augsburg 375 frt, Georg KLÖKH Buda 367 frt, FELSECKER Nürnberg 339 frt, Rudolf GRAEFFER Bécs 318 frt, HÖRLING Bécs 251 frt, DIETRICH Göttingen 277 frt, HAUG's Wittwe Leipzig 261 frt, GEBHARDT Bamberg 217 frt, LANDERER Pozsony 187 frt, WEINGANDT Leipzig 176 frt, KURCZBECK Bécs 158 frt, DYCK' s Buchhandlung Leipzig 153 frt, PACZKO Pozsony 144 frt,

¹ GÁRDONYI: Magyarországi könyvnyomdászat 51. l.

² Pestvárosi levéltár. Rel. am. 368.

WAPPLER Bécs 140 frt, PAULI Berlin 136 frt, STROBEL München 120 frt, GLEDISCH Leipzig 116 frt, ORELL, GESSNER, FUSSLI und Co. Zürich 110 frt s egy sereg apróbb tartozás, összesen 13.777 forint értékben. WEINGANDTRA pedig a következő üzleti tartozások estek : Akademische Buchhandlung Strassburg 1582 frt, MOESLE Bécs 1084 forint, WEIDMANN'S Erben und REICH Leipzig 1024 forint, TRATTNER Tamás Pest 508 frt, TRASSLER Troppau 425 frt, SCHWIECKERT Leipzig 414 frt, Universitäts-Buchhandlung Buda 406 frt, RIEGER Augsburg 277 frt, WUCHERER Bécs 296 frt, TREUTTEL Strassburg 263 frt, BREITKOPF Leipzig 205 frt, Van den HOECKS Wittwe Göttingen 182 frt, KRATZERS Wittwe Bernstein 190 frt, Wolffische Buchhandlung Leipzig 166 frt, MYLIUS Berlin 151 frt, RASPE Nürnberg 145 frt, NICOLAI Berlin 140 frt, HELLER Halle 135 frt, STACHEL Bécs 131 frt, GRUND Bécs 112 frt, JUNIUS Leipzig 106 frt, Franz Seitzer u. Co. Bern 102 frt stb., összesen ugyancsak 13.777 frt értékben. Ezekből az üzleti tartozásokból megállapíthatjuk, hogy a WEINGAND és KÖPFF cégnek nagyon kiterjedt üzleti összeköttetései voltak s ez úton Pestet szerves kapcsolatba hozták a nyugati kultúrával. Kétségtelen, hogy fogyasztók hiányában ezt nem teheték volna, de az is bizonyos, hogy a fogyasztást épen a nyugati kultúra termékeinek megszerzése által mozdították elő. Addig a magyar fogyasztók a bécsi piacra voltak utalva, ami megnehezítette a könyvvásárlást, kivált az ország keleti részein ; innen kezdve a könyvbeszerzés nem volt nehéz, mert Pest központi fekvése nagyon elősegítette azt.

Az üzleti követelésekből KÖPFFNÉRE estek a következők : PILLER pesti tanár 309 forint, BRETSCHEIDER lemergi udvari tanácsos, pesti egyetemi könyvtár 201 frt, STIPSITS pesti tiszti orvos 224 frt, MÉHES kolozsvári tanár 192 frt, MADARASSY egri kanonok 185 frt, SZAFÁRY gr. budai udvari tanácsos 135 frt, BUSCH br. BRUDERN pesti udvarmestere 134 frt, MAYER berencsfalvai plébános 94 frt, KNIE szegedi orvos 90 frt, MITTENDORFER könyvkötő 90 frt, BAUMEISTER veszprémi könyvkötő 69 frt, br. PRÓNAY Pál 63 frt, IMRE János Debrecenben 66 frt, br. PRÓNAY Mihály Ócsán 50 frt, WEBER Oszvald Pesten 50 frt, KOVÁCS József 47 frt, gr. TELEKI József Pesten 47 frt, RÁCZ pesti tanár 39 frt, FABRY Lembergben 36 frt, RICHTER gombai

orvos 35 frt, ESZTERHÁZI egri püspök 34 frt, FESTETICH Toponáron 32 frt, HOXA Lembergben 33 frt, PRAY budai könyvtáros 32 frt, DARVAS udv. tanácsos Pesten 30 frt. A kétések követelésekből: báró MEDNYÁNSZKY titkár Budán 510 frt, HOFFMANN Parvinekben 118 frt, HELLEBAUER Nagyváradon 110 frt, LITZNER mérnök 102 frt, LOVÁSZ udv. tanácsos Budán 100 frt, WESZTERMAYER zombori könyvkötő 92 frt, GINDEL pálos szerzetes 64 frt, GINDEL pálos tartományfőnök 57 frt, br. SÁNDOR 58 frt, SCHAFFRATH pesti piarista 56 frt, FISCHER apatini mérnök 56 frt, SZATMÁRY Baján 49 frt, MEZEY miskolci könyvkötő 46 frt, PALÁSTY Bécsben 42 frt stb.

Magyar könyv aránylag nagyon kevés található az adósok számláján s ezek javarésze is imakönyv és iskolai tankönyv. Magyar könyveket vásárolt elsősorban MÉHES kolozsvári tanár, aki könyvkereskedéssel is foglalkozott, mert egy-egy munkából több példányt is találunk a számlájára írva. Különösen a GOTTSCHED-KRAZER német grammatikájából rendelt sokat, amelynek nagy piaca lehetett Kolozsváron. Ezenkívül a következő magyar könyveket találjuk a számláján: WÁLI: *Római imperátorok tüköre*. PÁZMÁNY Péter prédikációi, BETHLEN Kata: *Bujdosásnak emlékezetköve* (imakönyv), STURM és TIEDE: *Istennel való társalkodás* (imakönyv), KÓNYI János: *Mindenkor nevető Demokritus*, KLINIUS Miklósnak föld alatt való útja, *Jó illatú rózsáskert* (imakönyv) és VANIER: *Paraszti majorság* ford. SZABÓ Dávid. Méhesen kívül IMRE János debreceni könyvkereskedő vásárolt nagyobb mennyiségben magyar könyveket, kinek számláján a következőket találjuk: KÓNYI János: *Mulató óra*, KLINIUS Miklósnak föld alatt való útja, GOTTSCHED-KRAZER *Uj német grammatika*, *Kassandra* ford. BÁRÓTY, *József-napi prédikációk*. Viszont IMRE János is küldött eladásra magyar könyveket, melyek árát leszámították tartozásából. Ilyen könyvek voltak a következők: *Énekes könyv*, *Kótás könyv*, MARÓTHI *Arithmetica vagy a számvetésnek mestersege*, *Váradi prédikációk* (ZSOLNAI Antal: Az örökkévalóságról négy beszéd), *Szent Dávid zsolnárai*.

A magyarországi tudományos irodalom termékeit, nevezetesen a jezsuita írókat aránylag kevesen vásárolták. Első helyen áll ezek között VÖRÖS Ferenc joghallgató, kinek számláján a következőket

találjuk: PRAY *Annales regum Hungariae, Dissertatio de dextra S. Stephani, Specimen hierarchiae hungaricae*, TIMON *Epitome rerum hungaricarum, Imago Hungariae*, SCHÖNWIESNER: *De ruderibus laconici caldariique romani, In Romanorum iter commentarius geographicus* stb. Kívüle még PALÁSTHY számláján találunk ilyen könyveket, de ezeket részben visszaküldte, tehát csupán megtekintésre kérte.

Annál több német és francia könyvet találunk a főrangú vásárlók számláin, nevezetesen br. PRÓNAY Mihálynál és Pálnál, gróf BATHYÁNY Fülöpnél, gr. SZAPÁRYNÁL, gr. ASPREMONTNÁL, br. PODMANICZKYNÉNÁL és FESTETICH Lajosnál, aminek magyarázata részben abban rejlik, hogy a kiadott katalógusok szerint WEINGAND és KÖPFF főleg ilyen könyvekkel kereskedtek. Nagyarányú könyvgyűjtő lehetett br. MEDNYÁNSZKY, kinek számláján METASTASIO, ROUSSEAU, MONTESQUIEU, HELVETIUS s VOLTAIRE művein kívül egész sereg könyvet találunk, még a nagy francia enciklopédiát is.

Az adósok között természetesen nagyon sok volt a vidéki könyvkötő, akik állandóan elszámolási viszonyban állottak a céggel. Ilyen adósok voltak a veszprémi BAUMEISTER, a temesvári LECHNER, a váci AMBRÓ, a kalocsai WERNER, a miskolci MÉSZÖLY és MOLNÁR, a komáromi UJVÁRI, a péterváradai ULRICH, a gyulai BALOGH, a nagyváradai ROMAYER, az eszéki MITTENDORFFER és a zombori WESTERMAYER. Ezek a könyvkötők elsősorban imakönyveket vásároltak, amint azt a veszprémi BAUMEISTER terjedelmes számlájából láthatjuk, amelyen a *Kern aller Gebether, Himmelschlüssel, Halszierde* stb. című imakönyvek sűrűn fordulnak elő. Jellemző, hogy a megrendelt könyvek között csupán egyetlen magyar munka fordul elő, melyet 66 példányban kapott meg, t. i. a hatodik Pius pápától kiadott imádságos könyvecske. A két miskolci könyvkötő számláján is csupán egy magyar könyvet találunk, STÖRCK orvosi könyvét, a többi latin vagy német munka.

A KÖPFFNÉNEK jutott üzleti követelések behajtása nem ment könnyen, mert az adósok nem fizettek s a kimutatott követelések nem is bizonyultak mindig helyeseknek. BUSCHTÓL p. o. 134 frtot kellett volna kapnia s mikor az ügy 1787 július 5-én tárgyalás alá került, csupán 63 frt követelés bizonyult fennállónak. Ezért a 63

frtnyi adósságért azután WEINGAND megbízottja KILIAN Ádám vállalt szavatosságot, amit KÖPFFNÉ nevében FINGERHUTH Adolf elfogadott.¹ Volt olyan adós (MÁGER piarista), aki pénz helyett régi könyveket küldött, vagy visszaadta a vásárolt könyvet (INTZE pesti tanuló). PRÓNAY Pál báró adósságát csupán ismételt sürgetések után fizette ki 1789 január 12-én, gr. BATTHYÁNY Fülöp egyáltalán nem fizetett s nem fizettek mások sem.

Különösen azonban az üzleti tartozásokkal volt baj, mert KÖPFFNÉ kifogásolta a terhére rótt tartozásokat s nem akart fizetni. WEINGAND viszont sürgette a kifizetést, mert közös adósságokról lévén szó, ő is érdekelve volt. A bécsi WEINGAND János György 1787 augusztus 30-án tárgyalt beadványában kijelentette, hogy 3255 frtnyi követelését szükség esetén öccsével szemben is perelni fogja. WEINGAND beadványára a hétszemélyes tábla 1787 február 28-án kimondotta, hogy addig KÖPFFNÉ sem a könyvekből nem adhat el, sem a követeléseket be nem hajthatja, míg a hitelezők érdekei biztosítva nincsenek. Szavatossági nyilatkozatot követelt KÖPFFNÉTŐL s ha ezt nem hajlandó kiállítani, meghagyta a pestvárosi tanácsnak, hogy helyezze az üzletet zár alá s rendeljen ki zárgondnokot. WEINGANDdal szemben nem tartotta szükségesnek ennek elrendelését, mert máris eleget tett fizetési kötelezettségének. A pestvárosi tanács erre 1787 március 3-án elrendelte, hogy KÖPFFNÉ három napon belül köteles a kívánt szavatossági nyilatkozatot kiállítani, ami meg is történt, mert WEINGAND kevéssel utóbb ezt is kifogásolta. 1787 április 14-én tárgyalt beadványában ugyanis előadta, hogy a biztosítékul kijelölt ingatlanok a KÖPFFNÉ első férjének, HOFFER Márton kalaposmesternek a tulajdonát képezték s ezek felett a nagykorú örökösök is rendelkeznek.² Erre KÖPFFNÉ 1787 június 2-án tárgyalt beadványában végre azt ajánlotta fel, hogy kezeljék a könyvkereskedés állományát a hitelezők javára, de előzetesen vegyenek fel új leltárt, egészítsék ki a könyvállományt újabb darabokkal s hagyják jóvá FINGERHUTH Adolfal kötött szerződését.³

¹ Pestvárosi levéltár. Rel. am. 368.

² Tan. jkv.

³ Tan. jkv.

Erről a FINGERHUTH Adolffal kötött szerződésről az 1788 április 29-én STROHMAYER Ignáccal kötött szerződésből tudjuk, hogy az üzlet eladására vonatkozott s megengedte, hogy az Georg KÖPFF Wittwe und Companie cég alatt folytattassék tovább. Ez időből való az a 48 oldalt kitevő könyvjegyzék (Allgemeines Verzeichnis), mely 1787-ben jelent meg G. KÖPFF Witwe und Compagnie elnevezés alatt s túlnyomóan orvostudományi könyveket tartalmazott. A szerződés végrehajtására azonban nem került a sor, mert FINGERHUTH nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségeinek s elállott a vételtől.

Ekkor került a sor STROHMAYER Ignágra, aki 1788 április 24-én olyan feltételek alatt vette át az üzletet, hogy vételár fejében részletekben lefizet összesen 6600 forintot, és pedig 2 hónapon belül 600 frtot, 1788 november 1-től kezdve évenként 500 frtot, 1791 november 1-től kezdve pedig évenként 1000 frtot, a hátralékos tartozás után mindig évi 5% kamatot számítva. KÖPFFné pedig kötelezte magát, hogy a házában (Kigyó-utca) levő bolthelyiségeket 10 esztendőre évi 300 forint bérért STROHMAYERnek leköti s megengedi azt is, hogy az üzletet 1 éven át Georg KÖPFF Wittwe und Companie név alatt folytassa.

Ez a STROHMAYER Ignác kleefeldi előnevet használt ugyan, de nagyon hányatott multú férfiú volt, aki Töröcsváron született s 1788 szeptember 10-én lett pesti polgár. Bécsből 1784 körül került Pestre s itt hosszú időn át mint agens tartotta fenn magát. Az üzletet minden pénz nélkül vette át, mert az első 600 frt lefizetésére is 2 hónapi haladékra volt szüksége. Mindazonáltal egy ideig fizetett s csupán 1791 november 1 után szüntette be a törlesztéseket, amikor rohamosan hanyatlani kezdett az üzleti szerencséje s végre is csődbe került.

STROHMAYER Ignác már a KÖPFFné üzletének formális megvásárlása előtt részt vett az üzleti ügyek intézésében, mert egy 1787 december 10-én kelt nyugtát mint a KÖPFF-könyvkereskedés agense és teljhatalmú megbízottja (agens et plenipotentarius bibliopolae KÖPFFianae) írt alá. Ugyancsak KÖPFFné képviselőjében járt el, mikor 1788 március 31-én LANDERER Katalinnal egyezséget kötött

214 frtnyi követelése kiegyenlítése tárgyában.¹ Ez a követelés még a WEINGAND és KÖPFF-cég fennállása idejéből származott, amikor is LANDERER Katalinnál 428 frtért kinyomatták PALMA Károly *Historia Hungariae* című művét s csupán WEINGAND fizette meg a reá eső 214 frtot. A WEINGAND és KÖPFF-cég tehát könyvkiadói tevékenységet is fejtett ki, de tőke hiányában adósságra dolgozott.

A WEINGAND és KÖPFF-cég fennállása idejéből származott egy másik adósság is, melyet 1788 július 1-én kelt kötelezvényével STROHMAYER Ignác vállalt át. KNIE Márton enyedi orvos ugyanis 1400 frtot követelt a cégen, melyet WEINGAND nem volt hajlandó közös adósságnak elismerni s ezért KÖPFFnére, róla pedig STROHMAYERre szállott át.² Ezzel az adóssággal korán kellemetlenségei támadtak STROHMAYERnek, mert a hitelező beperelte s csupán szavattosság mellett volt hajlandó panaszát visszavonni.

STROHMAYER a könyvkereskedést nagy energiával vezette s Budán és Kassán is voltak fióküzletei, amelyeket ugyancsak KÖPFFNÉ-től vett át. Vállalkozásaival azonban nem állott arányban pénzügyi ereje s mind jobban és jobban adósságokba merült. Ennek azután az volt az eredménye, hogy mikor 1793 március 4-én meghalt, hitelezői csődöt kértek ellene. Az 1793 nov. 22-én megindult csődper irataiból megállapíthatjuk, hogy a pesti üzletet teljesen pénz nélkül vette át, a kassai üzlet megszerzéséhez pedig házvezető nője, VALTZ Anna előlegezte a pénzt. A hitelezők között találjuk özv. PARNICZKY Andrásné 1000 frttal, özv. KÖPFF Györgyné 3500 frttal, KNIE Márton budai orvost 1570 frttal, Szatmári KIRÁLY Miklós alispánt 2000 frttal, MOHL György órásmestert 1790 frttal, VALTZ Anna házvezetőnőt 4374 frttal, elhagyott feleségét, DEVILLE Annát, 6000 frttal s ezenfelül egész sereg könyvkereskedőt, szerzőt és üzleti alkalmazottat. Különösen azonban SZLOVATSEK Ignác temesvári könyvnyomtató örökösei léptek fel nagy követeléssel (22,900 frt), mert az örökösök akarata szerint ő volt a végrendelet végrehajtója s nem számolt el a kiadott pénzekről.

Az eljárás az üzleti leltár felvételével kezdődött, melyet a

¹ Pestvárosi levéltár. Rel. am. 695.

² Pestvárosi levéltár. Rel. am. 274.

hitelezők megbízásából MEISZNER Ferenc könyvelő, HEINSIUS Sámuel könyvkereskedősegéd és HIESZ György boltiszolga végeztek, kik ellátásukon kívül fizetést is kaptak a csődtömeg terhére. A munka azonban lassan haladt s a hitelezők ismételten kifogásolták azt. Különösen MEISZNER Ferencel voltak elégedetlenek, ki 2 esztendei fizetéssel szerepelt a hitelezők között s szemére vetették, hogy közvetlenül STROHMAYER halála előtt 1200 frt értékű könyvanyagot adott ki az üzletből. Közben az a veszedelem is fenyegetett, hogy a háztulajdonos, özv. KÖPPF Györgyné, felmondotta az üzlethelyiséget, melynek bérével STROHMAYER már halálakor hátralékban volt s csupán hosszas rábeszélésre engedte meg a bolthelyiség további használatát.

1794 november 12-én a leltározás befejezést nyert s az intézéssel megbizott DOLEVICZENY Sándor tanácsnok jelentette, hogy a pesti üzlet könyvállományának értékét 38.411 frtban állapították meg. Ebből azonban 338 frt értékű könyvet a leltározás tartama alatt eladtak, a lipcsei GRÄFF-testvéreknek kiadtak 230 frt értékű könyvet s más bizományosoknak visszaadtak 8275 frt értékű könyvet. STROHMAYER künnlevő követelése 10.320 frtot tettek ki, tartozásai pedig — a SZLOVATSEK-örökösök követelését is beleszámítva — 54.043 frtra rúgtak.

A csődper 1804 március 16-án nyert befejezést, amely alkalommal megállapították a hitelezők követeléseinek jogosságát. Arról már nem maradt fenn emlékün, hogy mily módon sikerült a könyvanyagot értékesíteni s a hitelezőket kielégíteni; alig hihető azonban, hogy az összes adósságokat sikerült volna kifizetni.

A csődeljárás alatt különösen a bizományi követelésekre helyeztek nagy súlyt, mert a bizományba adott könyveket a bizománybaadók tulajdonának tekintették, amelyek vagy természetben adandók vissza, vagy pedig az eladási ár térítendő meg. A bizományi könyvekből 15—20 százalék illette meg az eladót, amit a bolti árból mindig levontak.

Ilyen bizományi könyveket a következő szerzők adtak át STROHMAYERnek:

VITÉZ Imre: *Tiszta és nemes szeretet ereje* DUSCH után, Kassa, 1789. SPILENBERG Pál: *Szabad elmélkedések az adózás systemájának*

tökéletlenségéről. Kassa, 1790. KOPPI Károly: *Historia belli cosacopolonici authore Samuele Grondski. Ex manuscriptis in lucem protulit.* Pest, 1789. (210 péld.) KOPPI Károly: *Catalogus bibliothecae Hungaricae* (12 péld.).¹ LETHENYI János: *Anonymus azaz Béla királynak nevetlen tródeákja.* Pest, 1790 (600 pld.). VÁLYI András: *Az új tantás módja és a levéltrás, továbbá A norma és a levéltró.* Kassa, 1789. (Összesen 128 frt értékűt kapott belőlük s 80 frt értékű maradt fenn a csódtömegben.)

ALEXOVITS Vazul: *Ünnepnapi prédikációk* Pest, 1789, továbbá *Vasárnapi prédikációk.* Pest, 1790. 1791 április 25-én 25 példányt s 1793 január 26-án 6 példányt kapott belőlük 143 frt értékben.

Hasonló bizományi követelése volt BATTHYÁNY Alajosnak, a RÁDAY-családnak és a TERSTYÁNSZKY-örökösöknek.

A külföldi könyvkereskedők közül a következők támasztottak bizományi követeléseket:

DÉGEN Vince és KRAUSZ örökösök Bécs, 927 frt értékben, de könyvben visszakaptak 596 frt értékűt s csupán 331 frt követelésük maradt fenn.

GRAFFER Rudolf és társa Bécs, 718 frt értékben, de könyvben visszakaptak 670 frt értékűt s csupán 48 frt követelésük maradt fenn.

WIEDMANN könyvkereskedés Lipcse, 473 frt értékben.

GRAFF Hermann és Henrik Lipcse, 157 frt értékben.

JUNIUS János Lipcse, 149 frt értékben.

WEBER és KORABINSZKY Pozsony, 133 frt értékben.

Egyetlen nagyobb követelése csupán az egyetemi nyomdának (1044 frt) volt, egyébként könyvkereskedők vagy könyvnyomtatók nem támasztottak követeléseket a csódtömeg ellen. Ez annál feltűnőbb, mert megrendelő könyveinek tanúsága szerint óriási külföldi összeköttetése volt, amiből a következőket emeljük ki: Rud. GRÄFFER Wien, Joh. HOERLING Wien, Jos. KURZBÖCKH Wien, Joh. MOESLE Wien, Thom. TRATTNER Wien, Sal. HARTL Wien, Alois WAPPLER Wien, ORELL, FÜSSLY und Co. Zürich, Jos. GE-

¹ Teljes cím: *Danielis Cornides bibliotheca hungarica.* Pest, 1792, melynek eszerint KOPPI Károly volt a kiadója.

ROLD Wien, Georg WUCHERER Wien, RIEGERS Söhne Augsburg, Wolffische Buchhandlung Augsburg, HAUGS WITTWE Leipzig, WEYGAND Leipzig, DYCK's Buchhandlung Leipzig, CRUSIUS Leipzig, WEIDMANN'S Erben Leipzig, SCHWICKERT Leipzig, BREITKOPF Leipzig, JUNIUS Leipzig, FRITSCH Leipzig, JAKOBÄER und Sohn Leipzig, GROSCHEN Leipzig, MYLIUS Berlin, HIMBURG Berlin, DECKER-ROTTMANN Berlin stb. stb. Ebből arra kell következtetnünk, hogy STROHMAYER vállalatának romlását nem is a könyvkereskedés, hanem más vállalkozások okozták. Így adta ezt elő a csődperben volt könyvelője, MEISZNER Ferenc is, mikor a hitelezők azzal vádolták, hogy tudott a STROHMAYER vagyoni romlásáról. MEISZNER annyira bízott STROHMAYERben, hogy a fizetését éveken át nem vette fel tőle, hanem benn hagyta nála. Pedig a végén már nagyon kétségbeejtő lehetett STROHMAYER vagyoni helyzete, mikor arra is ráfanyarodott hogy PUCHNER Gábor alezredesnek nála letéteményezett ezüstneműjét elzálogosította, SZLOVATSEK temesvári könyvnyomtató 22.000 frt értékű hagyatékát pedig, melyet az örökösöknek kellett volna kiszolgáltatni, a saját céljaira használta fel. Ilyen körülmények között valószínűnek látszik már a csődper folyamán felvetett gyanu, hogy nem is természetes halállal halt meg, hanem megmérgezte magát.

Magyarországi könyvkiadókkal aránylag kevés összeköttetést tartott fenn STROHMAYER s ezek sorában is kimagaslanak a pozsonyiak, aminek magyarázata abban rejlik, hogy ez időben Magyarország kulturális központja még Pozsony volt. A pozsonyi könyvkiadók között a legtöbbet a WEBER és KORABINSZKY-cégnél rendelt s megrendelőkönyve szerint a következő munkákat hozatta meg innen:

KORABINSZKY: *Geographisch-historisches Lexicon von Ungarn.* 1786. (12 példány.)

KORABINSZKY: *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs.* 1788.

RAUSCH: *Praktische Mathematik.* 1788.

PICTET: *Keresztény erkölcsi tudomány.* 1788/89.

YOUNG éjtszakái. Ford. PÉCZELY József. 1787. (Győrben jelen meg STREIBIGNÁL, akitől naptárakat rendelt.)

Sokat rendelt a pozsonyi LÖWE Antalnál is, nevezetesen:

WINDISCH: *Geographie und Geschichte des Königreiches Ungarn, für Kinder.* 1785.

WINDISCH: *Kurzgefasste Geschichte der Ungern.* 1784.

WINDISCH: *Geographie des Königsreichs Ungern.* 1780.

WALSTEIN: *Das Buch von Viehseuchen, für Bauern.* 1785
(25 példány.)

HORÁNYI: *Memoria Hungarorum.* 1775.

WALLASZKY: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria.* 1785.

HÜBNER: *Biblische Geschichten.*

HUSZTI: *Jurisprudentia practica seu commentarius in jus Hungaricum.* 1767. (Nagyszombatban jelent meg.)

A pozsonyi DOLL és SCHWAIGER cégnél rendelte a következőket:

SCHLÖGEL: *Grammatica germanica.* 1787. (20 példány.)

HABERKORN: *Sermones sacri.* 1784.

WAGNER: *Conciones practicae.* 1784.

REINFELD: *Sermones catecheticae.*

A pozsonyi PATZKO könyvnyomtatónál a következőket rendelte:

FARKAS: *Ungarische Grammatik.* (50 példány.)

OSTERLAMB: *Institutiones linguae Hungaricae.* (50 példány.)

STEIDELE tót nyelvű bábakönyve. 1778. (25 példány.)

GOTTSCHED-KRATZER: *Uj német grammatika.* 1780.

Végül LANDERER pozsonyi könyvnyomtatónál rendelte meg Wagner *Collectanea genealogica* című művét s HOCHMEISTER nagy-szebeni könyvnyomtatónál PÁRIZ-PÁPAI *Dictionarium latino-hungaricum* című művét.

Magyar könyvet csak épen egyet találunk mindezek között s ezenkívül STROHMAYER Ignác megrendelő-könyvében még egy helyen találunk magyar könyveket s ezeket is IMHOF bazeli könyvkiadónál rendelte (50 drb Szent biblia Dávid zoltáiraival s 100 drb Isten historiája).

A megrendelőkönyvből azt is megtudjuk, hogy kik voltak Magyarországon ebben az időben a szorgalmasabb könyvgyűjtők. A megrendelők sorában ugyanis többször előfordulnak: gr. BARKÓCZY Kassán, br. PRÓNAY, br. RÁDAY, gr. CSÁKY Homonnán, SZATHMÁRY

alispán Rimaszombatban, PUKY főjegyző Balassagyarmaton, SZILY alispán, JAGSCHITZ budai gvardián, VERSEGHY expaulinus, br. SCHAFFRATH piarista, WOHLGEMUTH szemináriumú rektor, ASPERGER szemináriumú vicerektor, SINAI, RÁCKEVI és BUDAY Ezsaiás debreceni tanárok, WINTERL professor, KITAIBEL a pesti tábori kórházban, PARNICZKY Rimaszombatban, RAGÁLYI Sámuel Miskolcon, WOZÁR Máramarosszigeten. Ezek közül egyik sem érdeklődött magyar könyvek iránt s úgy látszik, hogy e korban a nagy SZÉCHÉNYI Ferenc volt az egyedüli, aki a magyar könyvek gyűjtésére gondot fordított.

A STROHMAYER Ignác három könyvkereskedésének további sorsáról eddigi kutatásaink nyomán semmi pozitív eredményt nem sikerült kimutatni. A pesti könyvkereskedés leltári értéke (eladási áron) 38.411 frtban volt felvéve, de az eladásról vagy esetleges árajánlatokról az iratokban semmit sem találunk.

A budai könyvkereskedésről tudjuk, hogy 1787 május 10-től kezdve a várbeli Fő-utca 198. sz. alatti WENNINGER-házban volt elhelyezve s a budai tanács 1794 július 28-i jelentése szerint a háztulajdonos követelésére a 12 szekrényben elhelyezett könyveket a városházára voltak kénytelenek elszállíttatni. A könyvállomány leltári értéke itt 5500 frtra volt felbecsülve s csupán 400 frtot kínáltak érte, amit a hitelezők nem voltak hajlandók elfogadni.

A kassai könyvkereskedésről tudjuk, hogy 1790 január 1-től kezdve özv. BARKÓCZYNÉ gr. SZTÁRAY Leopoldina házában volt elhelyezve s 1794 november 7-én még ott is volt, mert a háztulajdonos ekkor már 265 frt hátralékos bért követelt. A könyvállomány leltári értéke itt 6261 frtra volt felbecsülve, de csupán 400 forintot kínáltak érte, amit a hitelezők nem fogadtak el. Az 1804 március 16-i ítélet ezt az üzletet STROHMAYER Ignác gazdasszonyának, Waltz Annának adta át, aki 4374 frtot követelt a csődtömegben s okmányokkal igazolta, hogy STROHMAYER Ignác még 1792 július 18-án reáruházta az üzletet. Waltz Anna azonban aligha vállalkozott az üzlet vezetésére, hanem hamarosan túladott a reá nézve értéktelen könyvanyagban. 4374 frtnyi követelését pedig aligha kapta meg a könyvkereskedői jogért s a könyvekért, hanem be kellett érnie valami csekélyebb összeggel.

Ilyenformán a STROHMAYER Ignác vállalkozásai teljesen eltűntek s még nyomaik sem maradtak meg a könyvkereskedés történetében. Nagy hiba volt, hogy a könyvállományt minden üzletben a boltiár szerint becsülték fel, mert ez alapon egyetlen könyvkereskedő sem volt hajlandó ajánlatot tenni. Ez eljárást viszont menti az, hogy a leltározás alkalmával minél nagyobb értéket törekedtek kimutatni, hogy a hitelezőket megnyugtassák. Ez eljárás során felmerült az a terv is, hogy minden hitelezőnek adjanak követelésének megfelelő értékű könyvet, de ezt az érdekeltek nem voltak hajlandók elfogadni. A pesti üzlet állományát minden valószínűség szerint HARTLEBEN Konrád vagy LEYRER József vásárolták meg, mert csaknem akkor tűntek fel a pesti könyvkereskedők sorában, mikor STROHMAYER Ignác csődtömege árverés alá került.

Míg WEINGAND és KÖPFF virágzó könyvkereskedésének egyik ága így módon szomorú véget ért, addig a WEINGAND János Mihály kezében maradt másik ága tovább is fennmaradt. Igaz, hogy WEINGAND sem bírta az üzletet olyan arányokban folytatni, amint megkezdte. A budai üzletet ugyanis, melyet az 1777 október 27-i tanácsi határozat szerint a várban alapított s mely KÖPFF halála után osztály alá került, kénytelen volt eladni s épen így adta el a kassai üzletet is, tehát munkásságát kizárólag pesti üzletének szentelte. Mikor 1790-ben első önálló katalógusát kiadta,¹ már csak Pesten és Budán voltak üzletei, de 1800. évi katalógusa kiadásakor csupán pesti boltjára utal.² 1800 június 12-én üzlettársul vette maga mellé 10 éven át hűséges munkatársát, EGGENBERGER Józsefet, kit egyszersmind egyedüli örökösévé is tett. WEINGAND halála után aztán EGGENBERGER folytatta az üzletet, amely még ma is fennáll s a főváros legrégebbi könyvkereskedésének tekintendő.³

GÁRDONYI ALBERT.

¹ *Verzeichnis von neuen und ältern Büchern, welche bei J. M. WEINGAND in Pest und Ofen verkauft werden.* (76 l.)

² *Verzeichnis der Verlags- und Kommissionsbücher, welche bei J. M. WEINGAND u. Co. in Pest zu haben sind.* (23. l.)

³ Gárdonyi Id. m. 50. l.

LISZT FERENC HÁROM KIADATLAN LEVELE MOSONYI MIHÁLYHOZ.

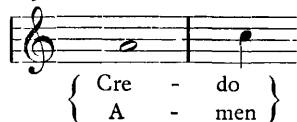
(A Múzeum Zenei Gyűjteményének legújabb gyarapodásából.)

MOSONYI Mihályról a mai zenész vagy zenebarát alig tud valamit, pedig megérdemli, hogy foglalkozzanak vele. Erre kettős jogcíme van. Az egyik az, hogy jó muzsikus, a másik, hogy igaz magyar ember volt. Jó muzsikus, ki úgyszólván maga emberségéből tanulta meg mesterségét, — hiszen TURÁNYI tanítása csak rövid ideig tartott — jó magyar pedig nem azért, mert történetesen magyarnak született, hanem szent meggyőződésből az. MOSONYI e nevet 1860-ban vette fel, mert születése szerint BRANDnak hívták.

LISZT 1856 augusztusában ismerkedett meg vele, az *Esztergomi Mise* előadásának idején, amelyen MOSONYI közreműködött. Zürichből, 1856 november 21-ikén ERKEL Ferenchez intézett levelében¹ LISZT az esztergomi misén közreműködötteknek köszönetét küldvén, üdvözöltette DOPPLERT és BRANDOT. Ez utóbbi alighanem ennek hatása alatt írt LISZTnek, ki 1857 április 29-én Weimarban kelt válaszában e meleghangú sorokkal kezdi levelét: «Először mint derék, adományokban gazdag és tehetséges zenészt ismertem meg, most barátként szerettem meg». A továbbiakban köszöni a küldött híreket s örül annak, hogy MOSONYI legközelebb befejezi operáját, melyet «legjobb meggyőződése szerint írt meg». «Bravo, BRAND! Sie sind mir ein braver, ehrlicher Kerl der unseren Oedenburger Comitát Ehre macht» — mondja elismeréssel, s a szomszédos mosonmegyei születésű BRANDOT bekebelezi Sopron megyébe! Bizony ennél a kitételnél nem az a fontos, hogy egy kis földrajzi tévedésről van szó, hanem az, hogy LISZT nem tud valakire nagyobb dicséretet mondani, mint azt, hogy az ő szülőföldről való. Meg is hívja MOSONYIT magához operájával együtt, hogy azt Weimarban elő-

¹ Ld. Isoz: Zenei kéziratok. I. k. 55—56 lap.

adathassa.¹ Nincs célja, hogy a levelet teljes egészében leírjam, átugrok egy részt, hogy az esztergomi miséről irottaknál vegyem fel újból az ismertetés fonalát. LISZT mielőtt munkáit kinyomatta volna, gyakran eszközölt bennük javításokat. Még vissza sem érkezett Weimarba, az esztergomi misének pesti, esztergomi és prágai előadásai után, máris foglalkozott a szükségeseknek ítélt módosítások keresztülvitelével. Ennek első nyomát ERKEL Ferenchez Zürichből írt s már fent megemlített, november 21-iki levelében találjuk, hol a tervezett javítások hatását nem minden célzatosság nélkül így fejezi ki: «az előadás egy climaxig emelkedik, mely még FESTETICS Leót is együtténeklésre bírná», lévén tudniillik FESTETICS Leó az a «barát», ki az *Esztergomi Mise* előadásának legbuzgóbb ellenzője volt. Néhány nappal e levél után legkedvesebb rokonát, LISZT Eduárdot Szent-Gallenből (nov. 24-ikén) arról értesíti,² hogy «Karácsonyig elküldöm Neked misém legújabb másolatát. Úgy hiszem, hogy azt a legutóbbi revíziókor lényegesen megjavítottam, nevezetesen a Gloria zárófugájával, valamint az «et unam sanctam...» témájának az Ég felé irányuló emelkedésével.» HASLINGER Károly bécsi kiadónak a következő 1857-ik év első negyedében (január 12 és március 15-ike között)³ írt levelében is felemlíti a változtatásokat, melyeket tett, kiemelvén a «Qui tollis peccata mundi» zenéjét a Glóriában, az ugyanott lévő zárófugát, a Credoban az «et unam sanctam catholicam» szóknál irottakat s így tovább, végül «a Credo főmotívumát a Dona nobis pacem végén, a két Kyrievel és a Glóriával egyesítettem s most az egész mű a

-val végződik, annak jelképezésére, hogy az Isten által meghallgatott ima áldása a hegyeket megmozgató hitet erősíti meg».

¹ MOSONYINAK PASQUE szövegére írt: *Kaiser Max auf der Martinswand* című 3 felvonásos romantikus operájáról van szó, melyet MOSONYI 1857 június 15-ikén fejezett be. E művet később kivitte Weimarba, hol meg is mutatta, de hazatérve félretette, hogy ettől az időtől kezdve csak magyar zenét írjon. E művéről az a hír volt elterjedve, hogy MOSONYI elégette. Ez örömnökre nem történt meg s a kézirat a Múzeum Zenei Osztályának tulajdona.

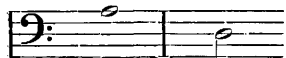
² La MARA: F. LISZTS Briefe. I. 244 lap. ³ U. a. VIII. köt. 129 lap.

Mosonyinak e kérdésről ezeket írja :

«Tisztelt Barátom valószínűleg meg lesz elégedve ama változtatásokkal, könnyítésekkel és pótlásokkal, melyeket Misém vezérkönyvének utolsó revíziója alkalmával abban tettem. A

-t jobban kiemeltem. A Gloria és Credo zárófugái nem a szokásos kaptafákra készültek.¹ Most az Ön tiszteletére a nagybögőkben önállóan lép jel az Agnus főmotívuma s az egészet a Credo motívuma zárja le

amivel úgy lélektanilag, mint zeneileg teljesebb egységet igyekeztem elérni. A pesti előadáson, mely az össze-
sek között mindenképen a legjobb volt (köztünk mondván a prágai igen fogatékos volt, a kar kicsiny s a közreműködők közül sokan idegenül állottak a művel szemben), már éreztem, hogy a végén valami hiányzik, de csak később, amikor a második másolat már elkészült, akadtam rá arra, amire szükségem volt. Remélem, hogy szeptemberre elkészül a partitúra, amelyet azután elvihet innen magával.»

Az *Esztergomi Mise* vezérkönyvét BACH miniszter rendeletéből a bécsi állami nyomdában szedett hangjegyekkel nyomtatták ki. Megjelent 1859-ben. Formája igen nagy ívrét 55 × 39 cm., úgy hogy gyakorlatilag teljesen használhatatlan hihetetlen nagysága miatt. Grafikai szempontból azonban hálásak lehetünk Lisztnak, hogy munkájával ily rendkívüli formájú kottanyomtatvány létesülését mozdította elő.

A Rózsavölgyi cég érezte, hogy tartozik magának azzal, hogy Liszt kiadói között méltó helyet foglaljon el, az *Esztergomi Misé*-nek négykezes zongorakivonatának kiadására határozta el magát s az átírás munkáját Mosonyi Mihály vállalta el. Amikor a munka egy részével elkészült, azt felülbírálás végett Lisztnak küldötte. A nyert válasz kizárólag e munkáról szólván, azt magyarul teljes egészében kell közölnöm. Ime :

¹ A «sind nicht aus dem üblichen Sechter gegossen» eredeti szöveget inkább értelme, mint szószerint akartam fordítani.

«Kedves és tisztelt Barátom!

Az Esztergomi Mise (Kyrie és Gloria) kitűnő feldolgozását őszinte örömmel azonnal kipróbáltam a zongorán. A Misét Berlinbe küldötték utánam, ahol Bülow Hansnál három napig időztem. Ő a jobboldali részt játszotta, én a baloldalt. Ha ott lett volna, az előadással majd annyira meg lett volna elégedve, mint a zongorajátzó az átirattal, amelyet mintaszerűnek és mesterinek kell mondanom. Egy ilyfajta partitúrát nem lehet értelmesebben, hívebben és hatóságosabban zongorára négykézre átírni, mint ahogy az Önnek sikerült. Meglátszik rajta, hogy szereti a művet s nagyra tartom, hogy azt egy oly képességű zeneszerző, mint Ön, ekkora figyelemmel és szimpátiával kezeli. Azt a néhány kis változtatást, amit legtöbbször a játék megkönnyítése végett két írónnal bejegyeztem, nem fogja rossz néven venni. A következő tételek átírásánál kérem járjon el egészen szabadon, minden szórszálhasogatás nélkül s ha a zongoraleletét úgy kívánja, a szólam helyét [magasságát] és a figurációt változtassa meg.

Remélem, a kótametszése nem lesz igen eltérő [jóságú t. i.] s DUNKL megfelelő kiadásról fog gondoskodni. Különösen kösse lelkére a szövegbetűknek gondos megválasztását, ne legyenek azok se nagyok, se kicsinyek s üssenek el az előadási jegyek (piano, crescendo stbi) betűitől. Átirata sok jelességéhez még a szöveg helyes elosztása is tartozik, a metsző ragaszkodjék pontosan kéziratához s egy jöttányit se térjen el tőle.

Kedves barátom, Ön nekem egy második miséről beszél. Teljes lélekkel fognék hozzá; anyagban nincsen hiány; csakhogy azt ismét Magyarország részére szeretném írni s így meg kell várnom, míg megfelelő alkalom nyílik erre, pontosabban mondva, míg barátságosan felszólítanak erre s az előadáshoz, úgy mint Esztergomban volt, a megfelelő előfeltételek meg lesznek. Most mindenekelőtt hat óra van szükségem, hogy a Krisztus Misztériumot befejezhessem.

Rómában október végével teljesen e munkába fogok elmerülni.

Még egyszer szíves baráti köszönetemet mindazon jóságért és szeretetért, amelyben részesíti

őszinte tisztelőjét

Liszt Ferencet.

Weimar, 1860. szeptember 24-én.

Az Ön Esztergomi Miséjének teljes kéziratát, kérem, küldje el Rómába, hová legkésőbbén október 20-án érkezem és állandóan ott maradok.»

Ismét két év telt el addig az időig, amelyből harmadik levélünk való. LISZT időközben befejezte a *Szent Erzsébet Legendáját*. Ez alkalomból újból eszébe jutott a hívséges és lelkes barát s Rómából november 10-én hétoldalas levelet írt neki. Az elmaradt 1862-es évjelzést a szerencsére kiírt laccímből meg lehet állapítani, miután a Via Felice-n 1863 június 18-ikáig lakott, amikor is újabb szállását a Monte-Mariora, Madonna del Rosario-ba tette át.¹

E levélre az adott alkalmat, hogy LISZT a legenda vezérvényét hat héttel azelőtt teljesen befejezvé, egy magyarázatot írt hozzá, amelyben Szent Erzsébet ünnepének hivatalos intonációját

és a 17-ik századi magyar egyházi éneket Szent Erzsébetről,

melyeket MOSONYI közölt volt vele, a forrás megjelölésével citálja. Ez az intonáció a *Legenda* főmotívuma és a MÁTRAYTÓL kapott egyházi ének, «Cantico de S. Elisabetha Hungariae Regis Filia» pedig a könyvrületesség műveinél, közvetlenül a Szent halála előtt, hangzik fel. LISZT felsorolja mindazokat, kiknek a függelékben köszönetet fog mondani. Ezek után egyenként leírja a mű részeit. A *Legenda* két és fél óra hosszát tart, tehát egy egész hangverseny időtartamát veszi igénybe. «Ha kívánságom teljesül, úgy ez a mű később az új magyar zeneirodalom integráns része lesz. Úgy vélem, a Hungaria c. szimfóniai költeményemmel válaszoltam VÖRÖSMARTYNAK. De,

¹ LA MARA: I. m. II. k. 41. és 46. l.

függetlenül attól, vajjon hamarosan megértik-e s elfogadják-e, még sok mondanivalóm van hátra, majd ha többé nem leszek e világon, a többi majd megjön. Ezt továbbdolgozás közben nyugodtan megvárhatom s virtuóz hırnevemért nyugodtan vezeklem azzal az ellen-szenvvel, amellyel zeneszerzői munkásságom találkozik. Tisztelt Barátom tudja, hogy én erről hogyan gondolkozom s Ön nem veszi rossz néven, ha én «magasabb céljaim» felé «visszatarthatatlanul törekszem...»

Megemlíti továbbá, hogy báró PRÓNAY meghívta: Jönne vissza Pestre. Ezidőszerint LISZTnek más kötelezettségei vannak. «De ami késik, el nem marad — írja levelében — az a főkérdés, hogy mily alkalommal, mily körülmények között megyek oda vissza. Személyi álláspontom e kérdésben nagyon előtérbe lép. Zenei munkásságom súlypontja már évek óta kompozícióimban van, amely munkát ezidőszerint legkényelmesebben és legjobban Rómában végezhetem el.» A weimari nagyherceggel szemben, ki őt eltávozásakor kamarásává tette meg, kötelezettségei vannak, amelyekre a nagyherceg leveleiben kedvesen emlékeztette, ezért, mihelyt Rómából elmegy, a nagyherceget keresi fel. «A jövő nyár folyamán néhány hetet Weimarban szándékszem tölteni s talán, ha éppen alkalmas (?), a Szent Erzsébet legendáját először a Wartburgban adatnám elő.» A levél folyamán ismét visszatér pesti tartózkodására. Szerinte e kérdés 5—6 évvel korább lett volna elintézendő. LISZT úgy a virtuóz, mint a karmesteri pályát véglegesen befejezettnek kívánja tekinteni. «Lehetséges, hogy majd adódik valami, talán olyan feladat, mint amilyen az Esztergomi Mise volt s amivel ismét közeledhetem Magyarországhoz... Akkor örömmel fogok jönni s megígérem Önnek, hogy nem fogok rossz alkalmi holmit magammal hozni.»

Őt nappal e levél kelte után LISZT Eduárdnak is ír¹ e kérdésről, mondván: «Tudod, hogy a Szent Erzsébet Legendát befejeztem (partitúrája 200 lap s előadása 2¹/₂ óráig tart)», majd kissé tovább megemlíti PRÓNAY levelét s a kitérő választ, hozzátévén, hogy külső-

¹ LA MARA: I. m. II. köt. 32—33. lap.

séges dolgokhoz, mint amilyen a weimari kamaráskulcs, semmi kedve sincsen. «Lehet, hogy későbben egy megfelelő alkalom nyílik arra, hogy Magyarország részére valamit komponáljak. Az esztergomi mise precedensül szolgálhat arra, hogy pl. valamely különleges alkalomra, teszem egy Te Deum vagy ilyesmi megírását bízják reám. Ehhez legjobb tehetségemet latba vetném s csak ily módon tartom lehetőnek, hogy Magyarországra visszatérjek.» LISZT fel-fogásában tehát ekkor is következetes volt. MOSONYIHOZ intézett levele befejezéseül kéri, küldje meg neki legújabb szerzeményeit, melyek neki kellemes és érdekes társaságot fognak római magányában nyújtani. «Tudja, hogy azokat nyitott füllel és kész rokonszenvvel fogadom». Az utóiratban még az elismerés koronáját nyújtja MOSONYINAK ily szókkal: «Miután kevesen vannak, kik partitúráimat elolvasni képesek és hajlandók, ritkán kínálok azokat. De ha tisztelt Barátomnak ily olvasmányhoz ideje lenne, örömmel küldöm el (BRENDÉL barátom útján Lipcséből) a Fauszt-Szimfónia és három legújabb szimfóniai költeményem vezérkönyvét».

ISOZ KÁLMÁN.

A MAGYAR ZENE TÖRTÉNETI EMLÉKEINEK KIADÁSA.¹

(Első közlemény.)

I.

A szellemtörténet tudományainak rendszerében talán a zene-történet a legifjabb. A XVII. század végén az érdeklődés a zene története iránt rendszeresebb formában nyilvánul meg,² mint a középkor és a reneszánsz polihisztorainál. De e tudomány fejlődése, melynek főbb korszakait ADLER Guidó,³ a bécsi egyetem zenetörténet tanára, BERNHEIM fokozataival jelöli: referáló, pragmatikus és genetikus,⁴ a források roppant gazdagsága miatt oly lassú, hogy az elkövetkező század második felében, még MARTINI⁵ BURNEY,⁶ HAWKINS,⁷ LABORDE⁸ és FORKEL⁹ műveiben is, az anyaggyűjtés munkája mellett a módszer kérdésére még mindig nem kerül sor. A belga zenetörténeti

¹ Felolvasás a Magyar Történelmi Társulat 1926 április 30-án tartott ülésén.

² Wolfgang Kaspar Prinz von WALDTHURN: *Historische Beschreibung der edlen Sing. und Klingkunst*. Dresden, 1690. — BONTEMPI: *Istoria musica nella quale si la piena cognizione della teoria e della pratica antica della musica armonica*. Perugia, 1695. — BOURDELLOT et BONNET: *Histoire de la musique et de ses effets depuis son origine jusqu'à présent*. Paris, 1715. — WALTHER: *Musikalisches Lexicon*. Erfurt, 1728. — Joseph CAEFIAUX: *Essai d'une histoire de la musique*. Kézirat a Bibliothèque Nationale-ban, megjelenését 1756-ra hirdették. — MARTINI: *Storia della musica*. Bologna, 1757. I—III k. — BLAINVILLE művének a címe sokatigéző: *Histoire générale critique et philologique de la musique* Paris, 1767. de a tartalma annál gyengébb.

³ Guido ADLER: *Methode der Musikgeschichte*. Leipzig, 1919.

⁴ BERNHEIM: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* Leipzig, 1914.

⁵ MARTINI: *Storia di Musica*. Bologna, 1757—1781. I—III. k.

⁶ BURNEY: *A General History of music from the earliest ages to the present Period*. London, 1776—89. I—IV. kötet. (V. ö. még Burney útinaplóit.)

⁷ HAWKINS: *A General History of the Science and Practice of Music in five volumes*. London, 1776.

⁸ Jean Benjamin LABORDE: *Essai sur la musique ancienne et moderne* Paris, 1780. I—IV. k.

⁹ FORKEL: *Allgemeine Geschichte der Musik*. Leipzig, 1788. I—II. k.

iskola érdeme a zenetörténetnek, a művelődéstörténet szervesen kiegészítő részének, önállósulása és megalapozása a XIX. században. FÉTIS, COUSSEMAKER, GEVAERT,¹ a három belga zenetörténetíró oly messzire tekintő szemhatárral tűzte ki e tudomány célját, körvonalazta szerteágazó kategóriáit, hogy nagyszabású programmjukat teljes egészében még ma sem valósították meg. Annyira fiatal e tudomány, annyira forrong, fejlődik és változik — hisz' anyagának igen nagy részét nem ismerjük, kútfőinek csak csekély száma látott még napvilágot — hogy speciális módszerei még nem kristályosodhattak ki. Ezért korai volna még a zenetörténet egységes methodológiájáról beszélni. FÉTIS² mindjárt kezdetben hangsúlyozta, hogy a zenetörténet a történettudomány kereteibe tartozik s a zene fejlődésében nyilván MONTESQUIEU hatása alatt bizonyos elveknek — *principes fécondes* — állandó, de koronkint más-más formában jelentkező érvényesülését látja. Ezzel az állásfoglalással útmutatást adott a történeti módszerek alkalmazására. FÉTIS történeti álláspontjának hatása alatt, melyet később még jobban alátámasztott TAINE felfogása a történeti tudományok egységéről, Emile CAMPARDON,³ a párisi Archives Nationales igazgatója, zenetörténeti kutatásokba kezdett, azonban nem rendelkezve megfelelő zenetörténeti felkészültséggel, munkálataiban kénytelen volt megmaradni az általános művelődéstörténet és zenetörténet határterületén. A német zenetörténetírás KOESTLIN hatása alatt a normatív esztétika hatalmába kerülve, üres formalizmusban merült ki, mely a lélektannal szemben rideg, elutasító álláspontra helyezkedett: megtagadta a programzene lényegét, az asszociációt és a beérzést. De maga a történettudomány sem sokat törődött a zenével, ellentétben a képzőművészettel, melyet többnyire bevont vizsgálódásainak keretei közé. LAMPRECHT, aki művelődés történeti methodikájában a kor alaphangulatát kifejező elnevezést, a *diapasant*, zenei

¹ PIERRE AUBRY: La musicologie médiévale. Histoire et Méthodes. Cours professé à l'Institut Catholique de Paris. 1898—1899. Paris, 1900.

² FÉTIS: Biographie universelle des musiciens. Paris, 1837. I. Edition. Résumé philosophique de l'histoire de la musique p. XXXIX. — V. ö. még a Histoire Générale de la musique (Paris, 1869.) első kötetének előszavát.

³ Emile CAMPARDON: L'Académie Royale de Musique au XVIII siècle. Paris, 1884. I—II. k.

terminológiából vette át, a zenét lekapcsolja. RIEMANN Hugó, a német zenetörténetírás legszorgalmasabb rendszerezője, a zenetörténetet néhány spekulatív melléktudománya miatt¹ *zenetudománynak* mondja és nyelvtudománynak nevezi. *Die Musik ist eine Sprache daher die Musikwissenschaft ist eine Sprachwissenschaft.*² E tétel megformulálásával a zenetörténetet teljesen kiszolgáltatta a philológiai akribiának, amelynek pedig csak a zenetörténeti anyag előkészítése körül juthat szerep.

A visszahatás nem is késett.

A philologizáló irány reakciója jelentkezett Jules COMBARIEU-nak, a Collège de France-on a zenetörténet tanárának³ mágikus módszerben, mely a költészetet és a zenét a mágiából származtatva minden korszak démonikus és mágikus lelkületét vizsgálja. COMBARIEU módszerét csak a primitív zenére alkalmazta, háromkötetes zenetörténetében megelégedett módszere ismertetésével a bevezetésben. Alapjában COMBARIEU is evolúció-történetet akart írni mint SPENCER, *First Principles*-jének érvényesítésével CHILESOTTI⁴ vagy aminővel egy svájci író, DÉNERÉAZ nemrégiben próbálkozott meg: a zene fejlődését lélektani jelenségek történetének fogva fel.⁵ Sze-

¹ A zenével foglalkozó tudományok rendszerét először ADLER Guidó állította össze: *Umfang, Methode und Ziele der Musikwissenschaft* címmel a Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft. 1885. évfolyamában. Adler systematikája, melyet épen a részletkutatások miatt még ma sem pótolták újjal, a következő:

I. Történeti csoport: *A* Hangjegyírásban. *B* Formában. *C* Szerkesztésben. *D* Hangszertan. Segédtudományok: Paleografia, Chronologia, Diplomatika, Irodalomtörténet, Liturgia, Biografia.

II. Systematikus csoport: *A* Spekulatív elmélet (összhangzatelmélet, ritmika, metrika). *B* Aesthetika, *C* Pedagogia (zeneelmélet, összhangzattan, ellenponttan, zeneszerzés, hangszerelés, módszertan); *D* Musikologia (Folklore). Segédtudományok: Akusztika, matematika, physiologia, lélektan, logika, grammatika, nevelés, aesthetika.

² HUGO RIEMANN: *Die Aufgaben der Musik-Philologie.* (Max Hesses Deutsche Musiker-Kalender für 1902.) — V. ö. még Willibald GURLITT: Hugo Riemann und die Musikgeschichte. Zeitschrift für Musikwissenschaft. Leipzig 1919, Juli.

³ JULES COMBARIEU: *La Musique et la Magie.* Paris, 1907. — *Histoire de la Musique.* Paris, 1913—15, Tome I—III.

⁴ Oscar Chilesotti: *L'Evoluzione della Musica.* Torino, 1911.

⁵ ALEXANDRE DÉNERÉAZ et LUCIEN BOURGÈS: *La musique et la vie intérieure.* Essai d'une histoire psychologique de l'art musicale. Paris, 1914 és

rencsére azonban a történettudomány methodikája kezdte örvedetesen éreztetni hatását a zenetörténeti kutatások módszerében is. DILTHEY hermeneutikája, mely ma is a legmélyebre tekintő szellem-történeti módszer, lassankint kezdett világosságot deríteni a homályban tapogatózó zenetörténeti kutatók útjaira. DILTHEY tétele alapján a zenetörténetírás célja: zeneművek művészi magyarázása: *kunstmässige Auslegung von Schriftdenkmäler*.¹ A hermeneutikából azonban gyakran hiperhermeneutika lett, mely végül KRETZSCHMAR műveiben érzésettétikává fajult.²

A zenét semmiesetre sem szabad kiszakítani a szellem-történetből, mely a kor lelkületének megnyilatkozásait a stílus analógiákban, a történés belső párhuzamosságában, a szellem valamennyi formájában: irodalomban, képzőművészetben és a zenében együttesen vizsgálja. Ezzel a módszerrel kísérletezett régebben TAINE hatása alatt Romain ROLLAND, újabban Hans TIETZE³ hatása alatt Curt SACHS.⁴ Viszont a zene maga annyira specifikum — csak a hang időbeli és térbeli (horizontális, vertikális és kolorisztikus) vizsgálatára utalok, — hogy megérthetjük ADLER álláspontját, amikor figyelmeztet, hogy hermeneutika semmiesetre sem lehet a zenetörténet végcélja. (Die Hermeneutik bleibt im Bannkreise der Auslegekunst.) A nyelvész a nyelv különleges szerkezetét (grammatische Auffassung) tekinti, a zenetörténész a technikumban jelentkező mozzanatok összeségét

Alexandre DENÉRAZ: L'évolution de l'art musical depuis ses origines jusqu'à l'époque moderne. Lausanne, 1919.

¹ Wilhelm Dilthey: *Entstehung der Hermeneutik*. (Philosophische Abhandlungen.) Tübingen, 1900.

² Kretzschmar felfogását legjobban a gyorsan népszerűvé vált *Führer durch den Concertsaal*. (I. Abt. Sinfonie und Suite 5. Aufl. Leipzig, 1912. 2. Abt. Kirchliche Werke 4 Aufl. Leipzig, 1918. II. Oratorien und weltliche Werke. 4 Aufl. Leipzig, 1920.) — V. ö. még: *Anregungen zur Förderung musikalischer Hermeneutik* című értekezését. (Gesammelte Aufsätze über Musik und anderes. Leipzig, 1902.)

³ *Methode der Kunstgeschichte*. Leipzig, 1913.

⁴ CURT SACHS: *Die Musik im Rahmen der allgemeinen Kunstgeschichte*. Archiv für Musikwissenschaft. Leipzig, 1924. III. Heft. — V. ö. még Egon WELLESZ: *Die Grundlagen der musikgeschichtlichen Forschung*. Archiv für Musikwissenschaft. Leipzig, Jahrgang 1918—19.

(kompositionstechnische Auffassung).¹ Nyilvánvaló, ha nem követjük DILTHEY tételét és nem vizsgáljuk a technikumot mozgató lélektani rugókat, megint csak bejutunk a formalizmus útvesztőjébe, vagy pedig RIEMANN zenephilológiájába, melyet épen ADLER kárhoztat legjobban. Mindezek alapján világos, hogy a zenetörténetnek, mint Pierre AUBRY, a középkori zenetörténetírás legnagyobb tekintélye hangsúlyozza is,² kombinált philologiai (irodalomtörténeti) és történeti módszerrel kell dolgoznia, az összes nézőpontok szintézisével, SEIGNOBOS kifejezése szerint *raisonnement constructif*-al, mely a kritikai zenetörténet lényege.³ A modern német zenetörténetírás DILTHEY hatása alatt ennek a *raisonnement constructif*-nak a jelentkezését a stíluskritikában látja, aminek azonban nem lehet kizáróan hermeneutikus célzata. BUFFON mondása tehát így variálódik: a zene a stílus.⁴ A korelátárolás, a periodizálás is kizáróan stílusprincipiumok alapján történhetik. A stíluskritikai iránynak legfontosabb következménye volt, hogy fokozott mértékben irányította a figyelmet és érdeklődést a forrás kutatására: a *Denkmälerarbeit*-ra, ami legfőbb feltétele a stíluskritikának. Talán a szellemtörténet egyetlen fájában sem olyan fontos és jelentős a forráskutatás, a forráspublicatio, mint a zenetörténetben. Minden egyes forráskiadás szélesíti szemhatárunkat és a stílusok kialakulásában eddig nem sejtett összefüggésekre mutathat rá. Főlösképpen arról vitatkoznunk, vajjon valamely korszak képe megrajzolható-e bármilyen tudomány szempontjából is, ha a vonat-

¹ Id. műve.

² V. ö. PIERRE AUBRY: La musicologie médiévale. Paris, 1900. c. id. művében a következő fejezeteket: La Méthode philologique dans les sciences musicologiques. és La Méthode historique dans les sciences musicologiques. — H. J. MOSER, a német nacionalizmus legképzettebb képviselője a zenetörténetírásban (Geschichte der deutschen Musik. Stuttgart, 1910—25. Band I—III.) a Dessoir-féle Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft-ban (Band XIX. Heft 2.) a zenetörténet módszereit négyféle stílus szintetikus áttekintésében látja: a kor, az egyén, a nép és a mű jellegzetes sajátosságainak együttes szemléletében. (Zur Methodik der musikalischen Geschichtschreibung.) MOSER módszere nem más mint TAINE race, moment et milieu elméletének módosított alkalmazása.

³ SEIGNOBOS et LANGLOIS: Introduction aux études historiques. Paris, 1898.

⁴ V. ö. Guido ADLER: Der Stil in der Musik. I. Buch. Prinzipien und Arten des musikalischen Stils. Leipzig, 1911.

kozó kútfőket nem ismerjük? Az ilyfajta kísérletezés csak a leg-silányabb kompilációra vezethet.

Épen ezért a stíluskritikai, helyesebben genetikus zenetörténet-írás a forráskutatáson alapszik. Minthogy a rendszeres forráskutatás csak a XIX. század második felében, sőt utolsó évtizedeiben kezdődött meg, amit nem pótolhatott az a történeti intuicio, amely a németek szerint AMBROS Vilmosnál, a század egyik legérdemesebb zenetörténetírójánál helyettesítette, a kútfők, azaz a zenei anyag, teljes, illetve nagyobb mértékű ismeretét, azért oly hullámzó, szinte kaleidoszkóp-szerűen változó, úgy egyes mesterek, mint korok értékelése (csak a mannheimi iskola fel- és letűnésének történetét idézem),¹ az új anyag, új megismeréshez vezet, új szempontokat vet föl és új megállapításokat vagy a régiek revízióját idézheti elő. Még az eddigieknél gyorsabb iramú publicatiók mellett is bizonytalan időre van szükség, hogy genetikus áttekintésünk legyen a zenetörténet egyes korszakairól.² Bizonyára meglepetések is fognak érni; egy sereg fontos

¹ RIEMANN Hugó valóságos nemzeti ügyet csinált Johann STAMITZból és a mannheimi iskolából «a szimfónia megteremtőiből»: A kutatások azóta kimutatták RIEMANN elméletének tarthatatlanságát. Olaszok, franciák, németek egyaránt tevékenyen fáradoztak a szimfónikus formák megmintázásán. RIEMANN igazságtalan volt egy nagy német mesterrel CARL PHILIPP EMANUEL BACH-hal szemben is STAMITZ rovására, de a legnagyobb tévedést GIOVANNI BATTISTA SAMMARTINI mellőzésével követte el, aki időrendben a legelső a szimfóniaköltők között: il padre della simfonia moderna. (V. ö. FAUSTO TORREFRANCA vonatkozó dolgozatait a Rivista Musicale Italiana 1913—1915 évfolyamában és Georges de Saint Foix tanulmányát a Sammelbände der Internationaler Musikgesellschaft 1914. évi sorozatában.) Különben RIEMANN főművének a *Musiklexicon*-nak EINSTEIN Alfréd-től szerkesztett tizedik kiadása (Berlin, 1922.) előszavában már a következőket olvassuk: Geschichtliche Irrtümer oder zum mindesten Übertreibungen wie Riemanns Anschauung von der Monopolstellung der Mannheimer bei der Schöpfung des neuen Sonatenstils, die wieder zu ungerechter Beurteilung z. B. Philipp Emanuel Bachs führte, habe ich berichtet oder gemildert etc. . . . SCHERING szerint még az is «eine noch umstrittene Frage» vajjon a mannheimieknek tulajdonított zenekari crescendo Mannheimból avagy Nápolyból ered? (DOMMER-SCHERING: Handbuch der Musikgeschichte. III. Auflage. Leipzig, 1914. S. 534.)

² Milyen rengeteg tennivaló vár a forráskiadás terén: mutatják a rendkívül nagy fontosságú PETRUCCI incunábulumok, melyek közül az *Odhecaton*, a középkor és a korai renaissance egyik legfontosabb gyűjteménye most fog

probléma felderítetlen és nemcsak ismeretlen kútfők felbukkanását remélhetjük, de számos nagy mesternek, mint JOSQUIN des PRESnek PURCELLnek és RAMEAUNak még ma is folyamatban van kritikai kiadásuk, amelyek lezárása előtt róluk végleges ítélet nem formálható.¹ Épen az anyag csonkasága, ami némelyik korban szinte torzójellegűvé válik, a részletek homályossága, magyarázza a nyugtalan módszer kísérleteket is, amelyek mindenáron véglegesen szisztematizálni akarják azt, ami esetleg csak átmeneti és változó vagy relativ. A zenetörténet ma még a jövő tudománya.²

megjelenni. V. ö.: TIERSOT: Les livres de Petrucci. Revue de Musicologie Paris, 1926. Février.

¹ Némelyikből pedig egyáltalán nem áll rendelkezésünkre nemcsak teljes, de még csonka kritikai kiadás sem. Igy LULLY vezérkönyveire ki tudja mikor fog sor kerülni. A velencei San Marco könyvtár büszkeségét alkotó *Contarini* kódexek dalművei közül is alig néhány jelent meg. A MONTEVERDE kiadást is már régóta ígérik GAETANO CESARI szerkesztésében, de még egy kötete sem látott napvilágot. (V. ö. ALBERTO DE ANGELIS: L'Italia Musicale D'Oggi. Roma, 1922.)

² Az anyaggyűjtésnek annyira kezdetén vagyunk — főkép, mert a háború alatt szüneteltek a forráspublicatiók — a részletkutatásban oly roppant munka van hátra, hogy összefoglaló, tudományos, zenetörténeti művet alig találunk, inkább csak a gyakorlati célt szolgáló kézikönyveket. Németországban a *Spitta*, *Riemann*-, *Kretzschmar*-, *Adler*-, *Sandberger*-iskola, Franciaországban *Tiersot*, *Laurençie*, *Emmanuel*, *Romain Rolland*, *Pirro* tanítványai, Angliában az *oxfordi* és *cambridgei* szemináriumok növendékei, Itáliában a *Chilesotti*-iskola vezetnek a zenetörténeti munkálatokban. AMBROS Vilmos, aki nagybátyjától, KIESEVETTERTŐL, a legelső, tudományosan képzett német zenetörténetírók egyikétől örökölt fogékonyságát a muzsika iránt és tulajdonképen művelt dilettáns volt, de erős zenei ösztönnel és finom érzéssel, megkísérelte háromkötetes művében (*Geschichte der Musik*. Breslau, 1862—68. Band I—III.) korfestő módszerrel megírni a zenetörténetét a XVII. század kezdetéig. A IV. kötetet LEICHTENTRITT állította össze nagyrészt AMBROS jegyzetei alapján (1909). A példatár KADE műve (1911). Az átdolgozók SOKOLOVSKY (I. k. 1887), REIMANN (II. k. 1891), KADE (III. k.) jóformán teljesen újjáírták a munkát, melynek némely része — mint a III. kötet — ma is értékes. RIEMANN Hugó háromkötetes nagy műve, *Handbuch der Musikgeschichte*. (Leipzig, 1901—1913.) philologiai módszerrel készült. Erős fogatkozása nemzeti elfogultsága. COMBARIEU zenetörténetének, melynek harmadik kötetét halála miatt tanítványai rendeztek sajtó alá, részleteiben van erőssége és fogatkozása is. Kedvenc korszakaival a többi rovására foglalkozik. A kollektiv munkák között módszer tekintetében is első helyen áll a hat kötetes *The Oxford History of Music*. (1901—1905) WOOLRIDGE, Hubert PARRY, FULLER-MAITLAND, HADOW és DANNREUTHER tollából. A legnagyobb szabású zenetörténeti vállalkozás a LAVIGNAC-féle tíz folió kötetre tervezett *Encyclopédie générale de la*

A forráskutatás hatalmas lökést adott a zenei paleografia fejlődésének is. A paleografiának talán egyetlen faja sem oly bonyolult és nehéz, mint a zenei, mert még sikeres megfejtés esetén is sokszor nem tudjuk kétségtelen bizonyossággal megoldani a ritmuskérdést, ami nélkül hiteles dallamtörténet el sem képzelhető. Az eredmény legjobb esetben egy-egy lectio varians, melybe majd mindig belejátszik a megfejtő szubjektív zenei érzése. Azért a ritmustörténet is a képletek rekonstruálásában erősen előrehaladt. A papadikoszok metrofóniája hozzásegített a bizánci ekfonetikus írás hiteles, legalább is annak vélt, olvasásához, AUBRY és BECK módális interpretációi a trubadur kódexek megfejtéséhez,¹ a betű hangjegyírások olvasástechnikája pedig olyan tabulaturaiparhoz vezetett, amelyet az 1909-iki bécsi nemzetközi zenetörténeti kongresszus egyöntetűen akart szabályozni²

II.

A forráskiadások tökéletesbedésével együttjárt a zenetörténetírás methodikájának fejlődése. Így a zenei monumenták kiadás-technikája visszatükrözi a zenetörténetírás egész fejlődését.

Az első zenei monumentákat az angoloknak köszönhetjük: William BOYCE és James KENT művét, a *Cathedral Music*-ot 1760-ban,

musique. (Paris, 1913.), melyből már hét kötet jelent meg félszáz különböző nemzetiségű (németek kizárva!) szakíró közreműködésével. (LAVIGNAC halála óta *Lionel de la Laurencie* szerkesztésében.) A megjelenés hosszú időtartama, a dolgozótársak sokféle, gyakran ellentétes felfogása és módszere az egyes munkálatokat annyira heterogén értékűvé teszi, hogy az óriás anyaggyűjtemény csak mint lexicon jöhet számba. Kisebb arányban ugyanezek a hibái az ADLER Guidó szerkesztésében megjelent *Handbuch der Musikgeschichte*nek (Frankfurt, 1924), mely különben értékesebb tulajdonságokkal egyáltalán nem dicsekedhetik.

¹ PIERRE AUBRY: *La rythmique musicale des Troubadours et des Trouvères*. Paris, 1907. — JEAN BECK: *Die Melodien der Troubadours*. Strassburg, 1908. — V. ö. még RIEMANN állásfoglalását: *Die Beck-Aubry'sche modale Interpretation der Troubadourmelodien* (Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft. Leipzig, 1909—10. S. 569.).

² A kongresszus bizottságot küldött ki (*Kommission zur Erforschung der Lautenmusik*) a tabulatura megfejtés és átirás egységesítésére, (jelentését lásd a *Zeitschrift der Internationalen Musikgesellschaft*. Jahrgang XIV, Oktober 1912), de az indítványozott javaslatokat többnyire csak az osztrákok és néhány német historikus érvényesítik gyakorlatilag.

melyet ARNOLD 1790-ben folytat, ez XVI-ik századbéli angol mester-
rek gyűjteménye. A zenei forráskutatás ekkor még oly kezdetleges
volt, hogy a *Cathedral Music*-ot nem tekinthetjük kritikai kiadásnak,
de nem is ez volt a célja. BOYCE nem historikus, bár munkatársa
HAWKINS nagy zenetörténetének, hanem gyakorlati zenész, a Kings
Chapel orgonistája és karmestere, aki elsősorban énekeseinek akart
kezébe adni nemzeti műsort. (Az angolok mindig érdeklődtek régi
zenéjük iránt. Legerősebb bizonyosága a John PEPUSCH által 1710-ben
alapított *Academy of ancient music*.) LABORDE az első, aki Raoul de
Coucy-nak, a híres trouvèrenak dalait megfejtve közli.¹ Ugyanekkor
GERBERT kiadja a középkori *tractatus*-okat, amelyek folytatását
majd COUSSEMAKER rendezi sajtó alá.² FORKEL, a XVIII. század leg-
kiválóbb német zenehistorikusa, a nürnbergi GRAPHÄUS kiadásában
megjelent XIII. századbéli misegyűjtemény (1539)³ és az ugyancsak
nürnbergi PETREIUS-féle misegyűjtemény (1538)⁴ modern, vezér-
könyv szisztemára való átültetésével hatvan kötetre tervezett nagy
DENKMÄLER-sorozatot akart megnyitni.⁵ John Stafford SMITH,

¹ J. B. LABORDE: Mémoires historiques sur Raoul de Coucy et le Recueil de ses chansons en vieux langage et la traduction de l'ancienne musique. Paris, 1781 I—II. k.

² Gerbert: Scriptorum ecclesiasticorum de Musica sacra potissimum. San Blasianis, 1784. Ex variis Italiae, Galliae et Germaniae codicibus manuscriptis collecti et nunc primum publica luce donati. Tomus I—III. — Coussemaker: Scriptorum de Musica Medii aevi novam seriem a Gerbertina alteram collegit nunque primum edidit. Parisiis, 1864. Tomus I—IV.

³ Missae tredecim quatuor vocum a praestantissimis artificibus compositae. Norimbergae, arte HIERONYMI GRAPHAEI, 1539.

⁴ Liber quindecim Missarum a praestantissimis musicis compositorum, quarum nomina una cum suis autoribus sequens commonstrat etc. Norimbergae apud JOHANNEM PETREIUM. 1538.

⁵ FORKEL SONNLEITHNER József bécsi királyi tanácsossal, a *Gesellschaft der Musikfreunde* egyik alapítójával, aki a költségeket viselte volna, együtt tervezte nagyszabású vállalkozását, melynek megvalósításában azonban a sors meggátolta. Mikor a két gyűjtemény anyagát Lipcsében már kimetszették, Napoleon jénai diadala után a győztes sereg megszállta a várost és a nyomda épületébe elszállásolt francia katonák a kész lemezeket beolvasztották és felhasználták lőszergyártásra. Szerencsére FORKEL a kefelevonatot már előbb kézhez vette, bekölttette s gondosan megőrizte. Halála után a berlini királyi könyvtárba kerültek a korrekturafek. (FÉTIS: Biographie universelle des musiciens. Paris, 1866. III. k.)

ugyancsak a Kings Chapel organistája, szintén gyakorlati célból adta ki 1812-ben *Musica Antiqua* című érdekes gyűjteményét a XII—XVIII. századig terjedő időből. Ugyanilyen William HAWESnak, a Pál székesegyház karmesterének, 1814-ben kiadott műve: a MORLEY neve alatt szereplő a *Triumphs of Oriana*, XV. és XVI. századbeli madrigálok gyűjteménye.

De a kritikai kiadások megkezdésében is az angolok jártak elől. A londoni *Musical Antiquarian Society* nyitja meg 1840-ben a kútfő publicatiók sorát a XVI—XVII. század angol mestereinek közzétételével, amelyek már haladást jelentenek az anyag megválasztásában, a típusok kijelölésében is a COMMER-féle 1839-ben kiadott *Musica Sacra*val és NEUHARTH-féle folytatásával szemben, valamint ugyancsak a COMMER-féle *Collectio Operum Musicorum Batavorum saeculi XVI. c.* sorozatával (tizenkét kötet, Leipzig, 1840.) szemben is.

A romantika is segítségére sietett a zenetörténetírásnak és a régi mesterek felé irányította az érdeklődést. MENDELSSOHN felfedezi BACHOT. Megindul a nagy BACH-editio, ami lényegesen elősegíti a szövegkritika fejlődését. BRAHMS COUPERINNEL kezd foglalkozni. A zenei szép lázas keresése rejlik a régi mesterek feltámasztásában. Új művészi értékekhez akartak jutni. Ez az alapelv vezérli az első tudományos szempontból ma már teljesen elavult, forráspublicatiókat, mint a század derekán megjelent *Chrysander*-féle Denkmälerket is. Típuskiválasztásról, a continuo korszerű kidolgozásáról, szövegrestaurálásról, ortographiai, de tipographiai korrekturáról is ekkor még ép úgy nem beszélhetünk, mint a kolorálás és diminuálás korhű megoldásáról vagy az ornamentika problémáinak stílusos realizálásáról,¹ ritmusképletek átértékeléséről, frazirozástörténetről, vagy, ami különben már nem a forráskiadások tudományához, hanem a testvér disciplinához tartozik, a retusirozó művészethez: a régi hangsze-

¹ Ez a tudomány is csak az utolsó évtizedekben kezdett kialakulni. Menyire fejlődött, világosan mutatja az alábbi két munka módszereinek különbözősége. DANNREUTHER: *Musical ornamentation*. London, 1893—95. I—II. k. és DOLMETSCH: *The Interpretation of the Music of the XVII. and XVIII. Centuries*. London, 1915. — V. ö. még: Hugó GOLDSCHMIDT: *Die Lehre von der vokalen Ornamentik*. I. Band. Das XVII. und XVIII. Jahrhundert bis in die Zeit Glucks. Charlottenburg, 1907.

rek színvalórijeinek modern transzponálásáról.¹ A PROSKE-féle *Musica Divina* 1853-ban megindult gyűjteményes sorozatának,² bár szerkesztői között ott találjuk HABERL Xavér Ferencet, *Palestrina* későbbi kiadóját, még mindig a művek összegyűjtése, nem pedig a történeti szövegkritika a legfőbb érdeme. Ugyanezen időben DELSARTE *Archives du Chant* gyűjteménye régi mesterekből még igen híjával van a történeti kritikának, még az eredeti kiadások sajtóhibáit sem javítja ki, az előadásjeleket pedig teljesen mellőzi.

Az angolok példáját nemcsak a németek követték, hanem a belgák is, így Robert Julien MALDEGHEM, aki 1865-ben megkezdi huszonkilenc kötetre terjedő nagyjelentőségű kiadványsorozatát, a *Trésor Musical*-t, flamand mesterek műveiből. (Bruxelles, 1865—1893.)³ Spanyolok: Don Hilarion ESLAVA tízkötetes *Lira Sacro Hispana* című gyűjteménye, Madrid, 1869. spanyol mesterek kompozícióit adja ki a XVI—XIX. századig terjedő időközből épen olyan gyakorlati célzattal, mint az első ilyenmű angol kiadványok s így messzire mögötte marad a spanyol Akadémia megbízásából Francesco Asenjo BARBIERI-től jóval később kiadott *Cancionero musical de los siglos XV. y XVI.* (Madrid, 1890.) című dalgyűjteménynek, valamint a PEDRELL-féle *Hispaniae Schola Musica Sacra*-nak. (Barcelona—Leipzig, 1894.) Talán nem tévedünk, ha az első szigorúan történeti módszerrel készült forráskiadásnak COUSSEMAKER 1865-ben megjelent *L'Art Harmonique au XII. et XIII. siècles.* című művét mondjuk, melynek harmadik részében a montpellier-i orvosi fakultás könyvtárában őrzött híres kódexet eredeti feljegyzésben reprodukálja, egyben átírja.⁴ Ugyancsak akkoriban alakult meg a fírad-

¹ V. ö. MAX SCHNEIDER dolgozatát: Die Besetzung der vielstimmigen Musik des XVII. und XVI. Jahrhunderts; az Archiv für Musikwissenschaft 1919. januári füzetében, valamint Németországban SCHNEIDER, Olaszországban TEBALDINI, Franciaországban D'INDY és mások vonatkozó kiadványait, de főképp a *Schola Cantorum* sorozatait.

² PROSKE, SCHREMS és HABERL: *Musica divina*. Regensburg, 1853. I—VIII. k.

³ Magától értődik, hogy a hosszabb idő óta folyamatban levő kiadások későbbi kötetei a kezdő köteteknél sokkal fejlettebb és tökéletesebb módszerrel készültek.

⁴ Ezt megelőzte LAMBILLOTTE atya kiadásában a sankt galleni kódex:

hatatlan EITNER Róbert kezdeményezésére *Gesellschaft für Musikforschung*, melynek sorozatos kiadásában egész sereg régi mester jelent meg. Ezek az EITNER-féle kiadások a XV—XVI—XVII. század remekműveiből — jórészüik azóta sem talált új kiadóra — bár nem álltak a francia MICHAELIS-gyűjtemény¹ dilettáns színvonalán, mégis ma már minden tekintetben elavultak, amire ez ósdi kiadások mellett bizonyosság még EITNER önvallomása a zenetörténet módszereiről és a rendelkezésére álló kutatási eszközökről.²

Az olaszok legjobb historikusa a régi iskolából: CHILESOTTI Oszkár, aki a renaissance lantmuzsikájának világhírű specialistája, bár nagyértékű forráskiadásokat bocsátott közre (Da un codice, Lautenbuch del cinque cento. Leipzig, 1890. etc.), szintén csak népszerűsíteni akar gyűjteményes sorozatában: *Bibliotheca di rarita musicali*. Milano, 1881, azért ez a munka még így is hasonlíthatatlanul értékesebb, mint a napjainkban megjelenő PRATELLA-féle *Raccolta nazionale delle Musiche Italiane* vállalat. Itt említjük meg a lengyeleket is: a SURZINSZKY szerkesztette *Monumenta musicae sacrae in Polonia*. (1887.) című sorozatot³ XVI. századbéli mesterek műveiből.

A forráskutatások terén fordulópontot, sőt korszakot jelent a *solesmesi* bencéseknek Dom André MOCQUEREAU vezetésével megindított nagyszerű vállalkozása a *Paléographie Musicale*,⁴ az Ars

Antiphonaire de Saint Grégoire, Facsimile du manuscrit de Saint Galle. Paris, 1851, mely azonban inkább gyakorlati zenész, mint historikus munkája.

¹ Chefs d'oeuvre classiques de l'opéra français. Paris, 1882. (Zongorkivonatok.)

² ROBERT EITNER: Quellen und Hilfswerke beim Studium der Musikgeschichte. Leipzig, 1891.

³ A lengyel közoktatásügyi minisztérium megbízásából CHYBINSKI, a krakkói egyetemen a zenetörténet tanára és OPIENSKI pózei konzervatóriumi igazgató most készítik elő a nagy *Monumenta musicae sacrae et profanae in Polonia* kútfőgyűjteményt.

⁴ Les principaux manuscrits du chant grégorien, ambrosien, mozarabe, gallican, publiés en facsimilés phototypiques, par les Bénédictins des Solesmes 1889. cca I—XX. k. (A rend kiűzése óta Wight szigetén Omar Abbey Ryde.) — Hasonló célú forrásgyűjtemény a Codices Vaticani Selecti Phototypica express. jussu Pii P. X. consilio et opera curatorum Bibliothecae Vaticanae sorozatban Henry Mariott BANNISTER szerkesztésében megjelent XII. kötet: *Monumenti Vaticani di Paleografia Musicale Latina*. Lipsiae, 1918.

Antiquának ez a páratlan kútfőgyűjteménye, mely fototipikus hasonmásaival, a gregorián kódexek neumáinak római korális hangjegyekre (nota quadrata) való átírásával, rendkívül becses bevezető tanulmányaival igen sokáig tökéletes mintája fog maradni a forrás-kiadásoknak.¹

A kilencvenes évektől kezdve lendül fel a forráskutatás. Az első, a monumenták egymást érő sorozatában, ismét csak az angol ARKWRIGHT huszonöt kötetes gyűjteménye *The old English Edition* (1889—1902.) XVI. és XVII. századbeli művekből. Ezt követi Henri EXPERT nagy műve: *Les maîtres musiciens de le Renaissance française*. Paris, 1892. néhol kissé önkényes coniecturáival és talán túlságosan hangsúlyozott gyakorlati tendenciával (EXPERT e művek megszólaltatására énekkart is szervezett). Vállalatának tavaly indult meg a folytatása: *Les monuments de la musique française au temps de la Renaissance*. A németeknél a *Denkmäler Deutscher Tonkunst* 1892-ben LILIENCRON Rókus szerkesztésén indult meg és ma már az ötven kötetet jóval meghaladta. Ikertestvére a bajor monumenták (*Denkmäler Deutscher Tonkunst. II. Folge*) SANDBERGER Adolf szerkesztésében, mely 1900 óta 30 kötetre terjed. Az angol kiadásokról szólva, ne feledjük a *Purcell Society* napjainkban is folyamatban levő sorozatát, a nagyszámú történeti folklór-kiadványt, valamint a *Plainsong and Mediaeval Society* kiadványait, köztük elsősorban WOOLRIDGE háromkötetes gyűjteményét *Early English Harmony*. London, 1896. Az olaszoknál a *Torchitól* megindított *L'Arte Musicale in Italia* monumenta-sorozat már régebb idő óta szünetel.

Legterjedelmesebbnek ígérkezik és bennünket legközelebről érdekel a Guidó ADLER szerkesztésében megjelenő *Denkmäler der*

¹ Szavaink nem jelentik azt, hogy Dom MOCQUERAU ritmustörténeti felfogása nem vitatható, hogy paleografiai kutatásainak eredményei némely pontban nem avultak el. Legújabbban Dom JEANNIN támadja erősen és meggyőző érvekkel a solesmesiek *ictus* elméletét, a sanktgalleni Antiphonarium interpretálását stb. (*Méodies liturgiques syriennes et chaldéennes recueillies par Dom. JEANNIN, O. S. B. et publicés avec la collaboration de Dom J. PUYADE et de Dom A. CHIBAS LASSALLE O. S. B. — Méodies syriennes I. Introduction Musicale. Ouvrage honoré d'une subvention de Sa Sacerdoté Pie XI, du gouvernement français et de l'oeuvre d'orient. Paris, 1925. Vol. I.*)

Tonkunst in Österreich sorozat. Wien, 1894. Ez a negyven kötetet meghaladó vállalat a régi Ausztria kisajátító és felszívó összbirodalmi módszerével készült. Néhány osztrák mester mellett annál nagyobb számban találunk benne német és olasz zeneszerzőket, de franciákat, sőt egy magyart is: BAKFARK Bálintot. Az osztrák monumenták hirdetői Ausztria egykoron való hatalmának, a Habsburgok zenekedvelésének, de még inkább a salzburgi érsekek ízlésének, műpártolásának és áldozatkészségének.¹

Oroszországban az 1920-ban felállított *Állami Zenetudományi Intézet* most készíti elő SABANEJEW vezetésével az orosz monumenták kiadását.²

A forráskritika e fejlődésére vetett rövid visszapillantásunkat nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne említsünk meg három olyan munkát, amelynek mindegyike követendő példa lehet minden forráskutató előtt: AUBRY bambergi kódex kiadását³ a középkori polifonia mestereinek forráskutatásaira, Bernoullinak⁴ a müncheni *Attaingnant*-kódex kiadását a renaissance forráskutatására míg a Malipiero-féle⁵ Monteverde Orfeo-kiadás a renaissance szövegrestaurálására és continuo kidolgozására szolgál mintául.

HARASZTI EMIL.

¹ A speciális hangszerirodalom forráskiadásából, amellyel először FÉTIS tanítványa Jacques FARRENC kísérletezett történeti alapon (*Trésor des pianistes*. Paris, 1861—72. I—XX. k.) meg kell említenünk az alábbi, mintául szolgáló kiadásokat: a PIRRO-féle *Archives des maîtres de l'orgue* (Paris, 1898.) c. pompás sorozatot a francia orgonisták műveiből, MORPHY spanyol lantművek kiadását, melynek azonban bántó hibája, hogy a lantot összezavarja a *vihuelával* (*Les luthistes espagnols du XVI. siècle*. Paris, 1902.) és a FULLER MAITLAND és BARCLAY SQUIRE kiadásában megjelent *Fitz William Virginalbook*. (London, 1897.) régi zongoramuzsika gyűjteményt.

² IVANOW-BORETZKI: Musikalische Erziehung im neuen Russland. *Das neue Russland*. Monatsschrift. Berlin, 1926. Doppelheft 314.

³ PIERRE AUBRY: Cent motets du XIII. siècle. Paris, 1908. I—III. k.

⁴ PIERRE ATTAINGNANT: Chansons und Tänze. Pariser Tabulaturdrucke für Tasteninstrumente aus d. J. 1530. Herausgegeben von EDOUARD BERNOULLI. München, 1914. I—V. k. — Az elmúlt évben láttak napvilágot az *Attaingnant* kódex orgona darabjai Yvonne ROKSETH jeles kiadásában. (*Deux livres d'orgue de Pierre Attaingnant 1531. Transcrits et publiés avec une introduction par Y. R.* Publication de la Société Française de Musicologie. Paris, 1925.)

⁵ *L'Orfeo, favola in musica di Claudio Monteverdi*. Rappresentata in Mantova l'anno 1607 et novamente data en luce de G. Francesco MALIPIERO. London, 1923. (Chester).

ADATTÁR.

Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez.

Az 1925/26-i tanév első felében a budapesti egyetemen kollégiumot tartottam a montenegrói kérdéstről. Elmerülve Európa egyik legkisebb, de legrégebb államának dicső multjába, áttanulmányozva a vele foglalkozó irodalom nagy részét, mint volt könyvtárosban önkénytelenül is fel-támadt bennem a gondolat, hogy megpróbáljam összeszedni mindazt, amit nálunk Montenegróról írtak. Az eredmény meglepett: a magyar irodalom e téren is gazdagabb, mint hinnők. Közvetlen érintkezésben ezeréves történelmünk alatt alig egy párszor voltunk Montenegróval. De a magyar szellemet valami vonzotta a kis balkáni államhoz. A magyar történelem évszázadok óta nem egyéb, mint szakadatlan küzdelem a szabadságért: ugyanez a montenegrói történelem jellege is. Az arányok, a bel- és külpolitikai helyzet, nemzeti kultúra merőben mások, de a szabadság lángoló szeretete mindkét nemzetnél azonos.

Montenegrót sokan elmaradt kis országnak tartják. Ezzel szemben áll az, hogy Montenegró az egyetlen ország a Balkánon, melynek állami élete 1918-ig soha meg nem szakadt, Montenegróban állott az első szerb nyomda, Montenegró adta a szerb irodalom legnagyobb költőjét is, PETROVIĆ-NJEGOŠ II. PÉTER püspökfejedelem személyében. A török uralom Montenegrót nem süllyesztette paraszt sorba, mint Szerbiát, hanem a kis ország félezer év szakadatlan szívós, véres küzdelmével «a szent keresztért és az arany szabadságért» átmentette a jelenbe történeti hagyományait, ősi állami és társadalmi berendezését.

Montenegró könyvészetével már többen foglalkoztak. Mellőzve az egészen kezdetleges kísérleteket, az úttörés érdeme VALENTINELLI-t illeti (*Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*. Zagreb 1855, ehhez *Supplementi* u. o. 1862). Az ő nyomaiba lépett nagyobb készütséggel a jeles montenegrói történetirő DRAGOVIĆ Marko (*Pokušaj za bibliografiju o Crnoj Gori*. Cetinje 1892). A legújabb montenegrói könyvészetet a kis állam utolsó külügyminisztere, ŠOĆ Péter, adta. Ez a munka azonban csak a külföldi szakirodalmat öleli fel (Dr. P. CHOTCH:

Bibliografia del Montenegro. Napoli 1924). Mindezek és más jelentéktelenebb munkák azonban csak egyetlen magyar nyelvű művet ismernek (Darvai Móric) és magyar szerzőtől idegen nyelven megjelent dolgozatot is csak elvétve. Ezért nem lesz talán felesleges külön foglalkoznunk Montenegró magyar könyvészetével.

Az alábbi összeállítás iparkodik felölelni mindazt, amit Montenegróról magyar nyelven írtak, ami, tekintet nélkül a szerzőre és nemzetiségére, a Trianon-előtti Magyarországon — Horvát-Szlavonországok nélkül — adatott ki és ami külföldön magyar szerzőtől megjelent. Egy pillanatig sem hiszem azt, hogy jegyzékem teljes. Bármily fáradsággal néztem is át a fővárosi közkönyvtárak anyagát, lapoztam át a folyóiratok százait, nem férhettem mindenhez hozzá és nem nézhettem át a napilapok áttekinthetetlen tömegét. Azonban Montenegró első magyar bibliografiája talán így sem lesz egészen használhatatlan munka. A bibliografia használhatóságát véltem növelni azzal, hogy a felsorolt munkák majdnem mindegyikéhez pár szónyi bíráló, vagy tájékoztató megjegyzést is fűztem. Az összeállítás elsősorban a magyar közönségnek szól, ezért fordítom le zárjelben a szerb nyelvű munkák címét. Hogy viszont az idegen kutató is használhassa a bibliografiát, a számukra legkevésbé hozzáférhető magyar munkákhoz, gondolatjel után, német nyelvű megjegyzéseket is fűzök, melyek többnyire nem egyszerű fordításai a magyar megjegyzéseknek. A szerbnyelvű munkák címét horvát átírásban közlöm nyomdatechnikai okokból.

A bibliografiában összesen 308 munka szerepel. Ezek nyelvek szerint a következőképen oszlanak meg:

magyar nyelvű... ..	131	latin nyelvű	4
« « német kivonattal	1	német «	15
« « francia «	1	olasz «	2
magyar- és német nyelvű ...	2	francia «	5
magyar- és francia « ...	1	tót «	2
szerb nyelvű	144		

A felsorolt munkák közül önállóan jelent meg 103, a többi folyóiratban vagy lapban kiadott cikk, melyek közül azonban több különlenyomatként is megjelent. Ahol tudomásom van ilyen különlenyomatról, ott megemlítem. Verses közülük 33, a többi prózai; még pedig szépprózai 6, tudományosnak mondható 92, tudományos bírálat 50, a többi általános vagy útleírás, népszerűsítő vagy politikai cikk.

Ami a munkák értékét illeti, nagyrészüik efemer becsű, népszerűsítő munka, sokszor másod-, harmadkézből vett adatokkal és alapos tévedésekkel. Azonban, mind a szerb, mind a magyar szerzőktől származó munkák között komoly értékek akadnak. Legyen szabad a szerbek közül elsősorban PETROVIĆ-NJEGOŠ II. PÉTER főművének a *Gorski vijenac*-nak sok magyarországi kiadására utalnunk és arra a sok értékes tanulmányra, mely róla az előbb Budán, utóbb Újvidéken megjelent szerb tudományos folyóiratban a *Letopis Matice Srpske*ben olvasható. Ez a folyóirat egész sereg más alapvető tanulmányt is hozott Montegróról a két DRAGOVIĆ, DREKALOVIĆ, RADONIĆ és mások tollából. Értékesek a szintén Magyarországon megjelent MEDAKOVIĆ-féle történeti és TOMIĆ-féle politikai munkák is. A magyar szerzők közül utalok THALLÓCZY történeti, INKEY és NOPCSA földrajzi, BODÓ, KARG, NÉMETH Lajos hadtörténeti műveire. Ide sorozhatjuk a horvát, de magyar kultúrától átítatott, ŠUFFLAY dolgozatait is, melyek közül azonban csak a Magyarországon megjelenteket vettem fel. Még az útleírások között is van több tartalmas, mint MAUKS Károlyé és WOLFNER Pálé és a politikai cikkek között is akad egy gyöngyszem gr. ANDRÁSSY Gyulától. Szóval a magyar szellemnek a tőle látszólag oly távoleső Montegróról is volt mondanivalója, e téren is álljuk a versenyt a nyugati nagy nemzetekkel. Aki türelemmel átnézi az alábbi jegyzéket, meggyőződhetik róla, hogy ez az állítás nem túlzás.

ADAMOVIĆ Lujo I. Valentini E.

ADORJÁN Andor: A balkáni helyzet. Magy. Figy. 1914. III. k. 85—105. l.

Szerbia és Montegró uniójáról 87—88. l. — Über die Union Serbiens und Montenegros.

AKCIÓJA. A francia flotta és Montegró — a Bocche di Cattaro ellen.

A tenger. 1915. évf. 76—79. l.

Olasz lapvélemények, melyek szerint a Bocche a tengerről nem foglalható el. — Die Aktion der französischen und der montenegrinischen Flotte gegen die Bocche.

ANAKREON I. Medić Moje.

ANDRASOWSKY József: Hayek A. Beitrag zur Kenntnis der Flora des albanisch-montenegrinischen Grenzgebietes. Wien, 1917. c. művének ismertetése. Turán, 1918. évf. 410. l.

Besprechung.

ANDRÁSSY Gyula (idősb) gróf I. Wertheimer Ede.

ANDRÁSSY Julius, Graf: Die möglichen Folgen der montenegrinischen Kapitulation, Kelet Népe. 1916. évf. I. sz. 11—12. l.

Nagy elismeréssel szól Miklós király személyiségéről és Montenegró számára enyhe békefeltételeket kíván. — Der Verfasser verlangt milde Friedensbedingungen für Montenegro.

ANDRIĆ Aleksandar: Odziv o crnogorskoj istoriji M. Medakovića (Visszhang M. Medaković montenegrói történelmére). Vojvodjanka, 1851. évf. I. szám.

Medaković Milorad *Povjesnica Crne Gore* 1850. c. művének bírálata.

ANDRIĆ Sándor: A montenegrói fejedelemség története, fordította KUNOS Gyula. (Szabó Ferenc-féle Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár XXIII.) Nagybecskerek, 1890. XII. 153. 3. l. 8°.

A német eredeti 1853-ban jelent meg. Gyenge mű gyenge fordítása. — Übersetzung des bekannten Werkes.

ASCHERSON P. — Kanitz A.: Catalogus cormophytarum et anthophytarum Serbiae, Bosniae, Hercegovinae, Montis Scodri etc. Claudiopoli 1877. 108. l. 8°.

(BAJZA József): A montenegrói kérdés. Magyar Külpolitika 1921. márc. 13-i szám.

A kérdés rövid összefoglalása Miklós király halála alkalmából. — Kurze Geschichte der montenegrinischen Frage anlässlich des Todes des Königs Nikolaus.

BAJZA József: Miklós montenegrói király. Uj Magyar Szemle. 1921. május, 196—200. l. Nekrológ.

(BAJZA József): A montenegrói kérdés. Magyar Külpolitika 1921. nov. 12-i szám.

A kérdés újabb fejleményei Miklós király halála óta. — Die montenegrinische Frage nach dem Tode des Königs Nikolaus.

(BAJZA József): A délszláv sajtó. Magyar Külpolitika 1923. évf. cikksorozat. A montenegrói sajtóról a márc. 4-i számban.

Die montenegrinische Presse.

(BAJZA József): A montenegrói kérdés. Magyar Külpolitika 1926. jan. 16-i szám.

Plamenac behódolása, vita az 1916-i kapituláció körül. — Plamenac in Belgrad, Debatte über die Kapitulation Montenegros.

BALANYI György: A Balkán-probléma fejlődése. Budapest, 1920. 382 l. 8°.

Montenegróról l. különösen 16., 58., 93—94., 111—112., 291., 303., 311—323. lapokat. — Die Entwicklung des Balkan-Problems.

- BALCANICUS**: Az új balkáni elhelyezkedés. Magy. Figy. 1913. III. k. 479—483. l.
 Balcanicus = Németh József. Montegró várható új határaitól 481—482. l. — Die wahrscheinlichen Grenzen Montenegros nach dem Balkan-Kriege.
- BALCANICUS**: Balkáni fenyegetések és remények. Magy. Figy. 1914. I. 404—407. l.
 Balcanicus = Németh József. — Drohungen gegen die Monarchie und Hoffnungen am Balkan.
- BALKÁNJARÓ**: Az albán felkelés okai. Kelet Népe. 1913. évf. 401—404. l.
 Balkánjáró = Szegh Dezső. — Ursachen des albanesischen Aufstandes.
- BALKÁNSZÖVETSÉG**: A — és Magyarország. Irták Gárdonyi Albert, Sze­menyei Kornél, Schneider Sándor, Csetényi József, Gerster Béla. Budapest, 1913. 71 l. 8°.
 Montegróról 14., 56. l. — Der Balkanbund und Ungarn.
- BALKÁNSZÖVETSÉG**: A — és Magyarország 1913. c. mű ismertetése. Letopis. 1913. évf. 449—451. l.
 A könyvet igen gyengének tartja. Az ismertető jegye M. M.
- BALŠIĆ-HÁZ** l. Gelcich Giuseppe, Wertner Mór.
- B(ÁTKY) Zs(igmond)**: Montegró jövője. Külügy-Hadügy. 1916. évf. febr. 6-i szám.
 Gazdasági okokból a Monarchiára kell támaszkodnia. — Aus wirtschaftl. Gründen muss sich Montenegro in der Zukunft an die Monarchie anlehnen.
- B(ÁTKY) Zs(igmond)**: Montegró gazdasági viszonyai. Földr. Közl. 1916. évf. 349—350. l.
 Wirtschaftliche Verhältnisse in Montenegro.
- B(ERECZ) S(ándor)**: Strausz Adolf A Balkán-félsziget. 1888. c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1888. évf. 345—349. l.
 Besprechung, siehe Strausz.
- BERNÁTH** István l. Szerződés.
- BODÓ** János: Montegróiak a balkáni háborúban. Budapest, é. n. (1914?) 37, 2. l. 8°.
 Hadtörténeti tanulmány. — Kriegsgeschichtliche Studie über Montenegro im Balkankriege.
- BOGIŠIĆ** Baltazar l. Esküformája, Miladinović Žarko.
- Boj kod Skadra**. Nove ratne pesme (A scutarii csata. Új harci versek). Novi Sad (Ujvidék), 1913. 27 l. 8°.
 A balkáni háború ez epizódjáról népdalok.
- BOMBÁZÁSA**. Antivari — A tenger. 1915. évf. 119. l.
 Die Bombardierung von Antivari.

BOROČKI V.: Crnogorci i njiovi sosedi (A montenegróiak és szomszédai). Letopis, 80. k. 51—62. l.

Általános leírás.

BOŠKOVIĆ Stojan I. Levičnig H.

BOSNYÁK Géza I. Vitája.

ČAKRA Emil: Dan i noć na Lovčenu (Egy nap és egy éj a Lovćenen).

Letopis, 99. k. 94—115. l.

Utirajz 1858-ból.

CAR Marko: Gorski vijenac. Peto izdanje s komentarom Milana Rešetara (A hegyek koszorúja. Ötödik kiadás, Rešetar Milán magyarázatával).

Biograd, 1909. c. mű ismertetése. Letopis, 256. k. 80—82. l.

CAR Marko I. Čorović Vladimír.

ČENGIĆ Smail-aga I. Crnogorac, Mazsuranics Iván, Smrt.

CERNOJEVIĆ Iva — i Mehmet sultan (Crnojević Ivo és Mehmed szultán). Letopis, 61. k. 148—150. l.

Népvers, állítólag 1461-ből.

CETTIGNE. Magyarország és a Nagyvilág. 1869. évf. 559. l.

Leírás. — Beschreibung.

CH(OLNOKY) J(enő): Havass Rezső: Dalmácia, különösen a Bocche di Cattaró közgazdasági jelentősége, valamint a Montenegróban és Albániában kínálkozó ipari és kereskedelmi előnyök. Budapest, 1905. c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1905. évf. 384—386. l.

Besprechung, siehe Havass.

ČOJKOVIĆ Čubro: Pjevanija Cernogorska i Hercegovačka (Montenegrói és hercegovinai énekek). Budim (Buda), 1833. 160 l. 8°.

Čojković Čubro MILUTINOVIĆ Sima (1793—1847) híres szerb költő álneve.

ČOJKOVIĆ Čubro Pjevanija 1833. c. művének ismertetése. Letopis, 35. k. 159—160. l.

COMMERCE Le — du pyrèthre au Monténégro. Revue d'Orient. 1897. évf. 143. l.

CORA Guido: Nel Montenegro, Roma, 1901. c. művének rövid ismertetése. Földr. Közl. 1901. évf. 147. l.

Besprechung.

ČOROVIĆ Vladimír: Vuletić Savo Naši ljudi (Embereink). Cetinje, 1910. c. montenegrói novellás kötet ismertetése. Letopis, 272. k. 64—68. l.

ČOROVIĆ Vladimír: Gorski vijenac. Šesto izdanje s komentarom Milana Rešetara (A hegyek koszorúja. Hatodik kiadás Rešetar Milán magyarázatával) c. Beograd, 1912-ben megjelent munka ismertetése. Letopis, 1913. évf. 89—92. l.

Magyar Könyvszemle. 1926. III—IV. füzet.

ČOROVIĆ Vladimir: Gorski vijenac (A hegyek koszorúja). Cetinje, 1913.
és CAR Marko: Gorski vijenac. Kotor (Cattaro), 1913. c. műveknek
ismertetése. Letopis, 1913. évf. 440—441. l.

CRNA GORA. Kako stoji — ? (Hogyan áll Montenegro?). Letopis, 109. k.
305—307. l.

Montenegro leírása a Sundečić Jovan szerkesztésében Cetinjében meg-
jelent Orlić (Kis sas) évkönyv adatai szerint.

CRNOGORAC, ilustrovani kalendar (A montenegrói, képes naptár). Velika-
Kikinda (Nagykikinda), 1906. naptári rész + 45 l. + hirdetések. 1909.
ugyanúgy, 1910. ugyanúgy, 1911. ugyanúgy, 1914. ugyanúgy. 8°.

1906., 1909. és 1910-ben prózai hazafias és leíró cikkek, 1911-ben versek is.

CRNOGORAC. (A montenegrói) Kalendar (Naptár) 1906. naptári rész +
48 l. + hirdetések, 1907. ugyanígy, 1910. naptári rész + 40 l.
1911. naptári rész + 48 l., 1912. ugyanígy, 1914. ugyanígy. Novi
Sad (Ujvidék). 8°.

A naptárak olvasmányi része vers. 1910-ben SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA címen
két népvers, 1911., 1912. és 1914-ben CRNOGORCI U NARODNIM PESMAMA
címen mindhárom évben ugyanaz a hét népvers.

CRNOGORCI u narodnim pesmama (A montenegróiak a népköltészetben,
Pančevo (Pancsova), 1882., 52 l. 8°. Uj kiadások. Novi Sad (Ujvidék)
1885, 1892 és 1910.

Hét montenegrói tárgyú elbeszélő vers a török szavak magyarázatával
(l. Crnogorac).

CRNOJEVIĆ Arsenije — Gavrilović Atanasije: Stavljenička gramata vladici
Danilu ... i Vladici Vasiliju (Beiktató levelek Danilo és Vazul püspö-
kök részére). Sedmica, 1856. évf. 28. sz.

Petrović-Njegoš I. Danilo (1696—1735) és Petrović-Njegoš Vazul (1750—
1766) püspökfejedelmek részére kiállított beiktató levelek a karlócai patriar-
chák részéről.

CRNOJEVIĆ-ház l. Cernojević, Crnojevići, Dragovič Marko, Knjazevi, Kostić
Laza, Margalits Ede, Nikolić O., Stefanović Svetislav, Wertner Mór,
Ženidba.

CRNOJEVIĆI u narodnim pesmama (A Crnojevićek a népköltészetben),
Pančevo (Pancsova), 1882. 52 l. 8°.

A Crnojević montenegrói uralkodóházra (1451—1528.) vonatkozó négy elbe-
szélő vers.

CSÁSZÁRNŐJE. A Balkán —. Pesti Napló 1899. évf. 206. sz.

Petrović-Njegoš I. Miklós király *Balkanska carica* című színművének ismer-
tetése.

Besprechung des Dramas.

CSETÉNYI József I. Balkánszövetség.

CETTINYE. Montenegró főhelye —. Földr. Közl. 1880. évf. 362. l.

A Times egy cikke alapján készült kis leírás. — Beschreibung nach dem Times.

CZ(IRBUSZ) G(éza): Reinach: La Serbie et le Monténégro. Paris, 1885.

c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1885. évf. 618. l.

Beschreibung.

DAN (A nap) c. cetinjei folyóirat ismertetése. Letopis, 281. k. 74. l.

DANČIN K. I. Holeček Josif.

DANILO (II). Knez — crnogorski (Danilo montenegrói fejedelem). Letopis, 102. k. 211—214. l.

Petrović-Njegoš II. Danilo fejedelem (1851—1860.) nekrológja.

DANILO II. Knjaz — i vračara (II. Danilo fejedelem és a boszorkány).

Bačvanin 1911. év, lapszámolás nélkül, 4 l.

DARÁNYI Ignác I. Szerződés, Vitája.

DARVAI Móric: Nikita fejedelem. Fővárosi Lapok 1890. évf. 2045—2046. l.

A tárca Miklós királlyal mint költővel foglalkozik. Közli a cikkben Zorka hercegnőnek címmel a Szász által is lefordított költeményt saját fordításában. — Charakteristik des Königs Nikolaus als Dichter.

D(IMITRIJEVIĆ) M(iša). Lavrov Péter orosz tudós 1887-ben megjelent

Petrović-Njegoš II. Péterről szóló könyvének ismertetése. Letopis, 153. k. 102—124. l.

DIOCLEAI pap I. Dukljanska Kronika.

DIOCLEZIANO I. Radonić Jovan.

DOUDIĚBSKY Sterneck Heinrich I. Sterneck Heinrich.

DRAGOVIĆ Marko: Prilozi za istoriju Crne Gore (Adalékok Montenegró történetéhez). Letopis, 167. k. 1—21. l.

Az ú. n. cetinjei aranybulla adatainak ismertetése.

DRAGOVIĆ Marko: Prilozi za istoriju Crne Gore (Adalékok Montenegró történetéhez). Letopis, 193. k. 103—126. l.

Montenegró és Albánia viszonyát tárgyalja.

DRAGOVIĆ Marko: Uputstvo za skupljanje materijala za istoriju i geografiju Crne Gore (Utmutatás a Montenegró történetére és földrajzára vonatkozó anyag gyűjtésére nézve). Novi Sad (Ujvidék) 1885.

Utánnymot a Glas Crnogorca 1883. évf. 52. sz. és 1884. évf. 1. sz.-ból.

DRAGOVIĆ Marko: Seoba Knjaza Ivana Crnojevića na Cetinje 1485 (Crnojević Iván fejedelem Cetinjebe való költözése 1485). Novi Sad (Ujvidék) 1886.

Utánnymot a Crnogorski és a Zeta c. montenegrói lapokból.

DRAGOVIC Marko l. Jovanovic Milan.

DRAGOVIC Živko: Gradja za gjeografiju Crne Gore (Adatok Montenegro földrajzához). Letopis, 153. k. 46—63. l., 154. k. 64—77. l., 155. k. 99—109. l., 156. k. 68—91. l.

Az első tudományos montenegrói földrajz.

DRAGOVIC Živko: Kratka istorija Crne Gore (Montenegro rövid története) c. Cetinjében (1908.) megjelent mű ismertetése. Letopis, 265. k. 87. l.

DREKALOVIC-POPOVIC Marko vojvoda: Život i običaji arbanasa (Az albánok élete és szokásai). Letopis, 227. k. 1—32. l., 228. k. 11—33. l., 230. k. 41—79. l.

Át- és átszöve montenegrói vonatkozásokkal, az albán-montenegrói egyetértést sürgeti.

DUKLJANSKA kronika l. Kraljevstvo, Schwandtner Joannes, Thallóczy Lajos.

DULCIGNO. Vasárnapi Ujság. 1880. 695—696. l.

Leírás. — Beschreibung.

ÉRDEKEI. Magyarország közgazdasági — az új Balkánon. Uj Nemzedék 1914. jan. 4-i és jan. 18-i szám.

A cikk szerzője C. E. — Die wirtschaftlichen Interessen Ungarns am neuen Balkan.

ERDELJANOVIC Jovan: Bratonožići pleme u crnogorskim Brdima (A Bratonožići nevű brdai montenegrói törzs) c. a belgrádi Srpski Etn. Zbornik XII. kötetében megjelent tanulmány ismertetése. Letopis, 261. k. 89—90. l.

ERNYÉY József: Haberlandt Arthur Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro etc. Wien, 1917. c. művének ismertetése. Turán, 1918. évf. 244—247. l.

Besprechung.

ERŐDI Béla: Montenegro. Földr. Közl. 1876. évf. 201—223., 224—251. l.

Az akkori szakirodalom felhasználásával készült értékes tanulmány. — Wertvolle Studie über das Land.

ERŐDI Béla: A Balkán-félsziget irodalma. Földr. Közl. 1877. évf. 133—140. l.

Egyéb művek között ismerteti Gopčević Spiridion: Montenegro und die Montenegriner. Leipzig, 1877. c. művét. — Besprechung mehrerer Bücher über den Balkan, darunter auch des Werkes von Gopčević.

E(RŐDI) B(éla): Sterneck Heinrich: Geographische Verhältnisse in Bosnien, der Herzegovina und Nord-Montenegro. Wien, 1877. c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1877. évf. 356—357. .

Besprechung.

- ERŐDI Béla: A Balkán-félsziget a berlini congressus után. Földr. Köz. 1879. évf. 20—28. l.
 Ismerteti a balkáni államok, köztük Montenegro, új határait. — Die Grenzen der Balkanstaaten nach dem Berliner Kongress.
- ESKÜFORMÁJA. A montenegróiak —. Földr. Köz. 1877. évf. 294—295. l.
 Bogišić montenegrói codificator után közölt két eskümintá. — Montenegro-nische Eidesformel nach Bogišić.
- EVANS Arthur l. Hollósy Sándor.
- FAMILIJE. Vladajuće — u Černojoj Gori (Uralkodóházak Montenegróban).
 Letopis, 59. k. 156—157. l.
 Egy régi kéziratból közölve.
- FEGYVERLETÉTELE. Montenegro —. Külügy-Hadügy. 1916. évf. jan. 23-i szám.
 F. A. aláírással. — Die Kapitulation von Montenegro.
- FÉNYES Elek: A török birodalom leírása. Pest, 1854. IV. + 476. l. 8°.
 Montenegróról 232—234., 366—374. l. — Beschreibung der Türkei.
- FODOR Ferenc: Dalmácia és a magyar-dalmát kérdés földrajzának hazai bibliográfiája. A tenger. 1917. 413—422. l.
 Több Montenegróra is vonatkozó munkát sorol fel. — Ungarische Bibliographie Dalmatiens mit mehreren Werken, welche sich auch auf Montenegro beziehen.
- FODOR Franz: Osteuropäisches Jahrbuch. Budapest, I. Jahrgang. 1922.
 276. 2 l. 8°, II. Jg. 1923/24. 684. l. 8°.
 A Jugoszláviáról szóló részeket (I. 122—172. l., II. 418—496. l.) NÉMETH József írta meg sok tévedéssel. Montenegróról is vannak benne adatok.
- FOLYÓIRATSZEMLE. Turán, 1918. évf. Montenegróról. 255, 314.
 Revue der Zeitschriften.
- FRAKNÓI Wilhelm: Italien und Montenegro. Deutsche Revue. 1916. I.
 262—270. l.
 Az olasz politika szerepe Montenegro viselkedésében a Monarchiával szemben 1908—1914 között.
- FRILEY G. l. György Endre.
- FÜHRER Lajos: Néprajzi jegyzetek Montenegróból. Földr. Köz. 1913.
 évf. 358—371. l.
 Személyes élményekkel átszőtt érdekes tanulmány. — Interessante Studie über die Ethnographie von Montenegro.
- GÁRDONYI Albert l. Balkánszövetség.
- GAVRILOVIĆ Atanasije l. Crnojević Arsenije.
- GELCICH Giuseppe: La Zedda e la dinastia dei Balšidi c. 1899-ben megjelent műve ismertetése. Századok. 1902. évf. 86—87. l.
 Ismertető —y—t — Besprechung.

GELCICH Giuseppe: *La Zedda* etc. 1899. mű ismertetése. *Letopis*, 203. k. 340—341. l.

Ismertető I. P.

GERSTER Béla l. Balkánszövetség.

GJORGJEVIĆ Mita: *S puta kroz srpski jug* (Utirajzok a szerb délről). Novi Sad (Ujvidék), 1904. 78, 2 l. 8°.

A füzet egy része Montenegrót írja le.

GJORGJEVIĆ Vladan l. Radonić Jovan.

GOPČEVIĆ Spiridion; Gornja Albánia (Felső-Albánia), preveo (fordította) L. J—ć. Novi Sad (Ujvidék), 1903. 66 l. 8°.

Gopčević Oberalbanien c. 1881-ből való német műve egy részének fordítása. Sok montenegrói vonatkozás.

GOPČEVIĆ Spiridion l. Erődi Béla.

GORSKI VIJENAC l. elsősorban Petrović-Njegoš II. Péter; ezenfelül: Car Marko, Ćorović Vladimir, Kenéz, Medić Moje, Ostojić Tihomir, Petro-nijević Branislav, Skerlić Jovan, Šević Milan, Vrhovac Radomir.

GRAVIER l. Pécsi Albert.

GRČI: Omirovi — i Crnogorci. (Homerus görögjei és a montenegróiak.) *Letopis* 85 k. 59—67. l.

KOHL J. G. *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro 1851 c. műve alapján készült tanulmány.*

GRČIĆ Jovan: *Istorija srpske književnosti*. (A szerb irodalom története.) Novisad (Ujvidék) 1903. XI, 1, 244 l. 8°. A könyv második kiadása 1906. XI, 1, 367, 1 l. 8°.

Montenegrói vonatkozású részek a második kiadásban 131—136., 186—191 143—244., 261—266. l.

GRČIĆ Jovan: *Štivo iz istorije srpske književnosti*. (Olvasmányok a szerb irodalomból.) Novisad (Ujvidék) 1906. I. rész, XIII. 536 l. II. rész, XII, 448 l. 8°.

Olvasókönyv Grčić szerb irodalomtörténetéhez. Montenegrói vonatkozású részek I. 357—382., 445—446. l.; II. 26—34., 157—138., 307—311., 373—382. l.

GRČIĆ Jovan—VRHOVAC Radomir: *Drámabírálatok*. Köztük egy *Smrt knjaza Danila* (Danilo fejedelem halála) c. 3 felvonásos tragédiáé. *Letopis*, 196. k. 142—150. l.

A drámát egyik bíráló sem ajánlja nyomtatásra.

GRUJITS G. Lyubomir: l. Miklós herceg.

GYSZÁLOVICS Veszelin l. Kenéz, Petrovics-Nyegos II. Péter.

GYÖRGY Aladár: *Hassert utazása Montenegróban*. *Földr. Közl.* 1894. évf. 284—287. l.

Besprechung der Reise Hasserts in Montenegro.

GYÖRGY Endre: Montenegró. Vas. Ujság, 1876. évf. 438—439, 454, 467—470., 486—487. l.

Friley G.—Wlahovity J.: Le Monténégro contemporain 1876. c. munka alapján írt tanulmány. — Studie nach Friley—Wlahovityj.

GYÖRGY Endre l. Strausz Adolf.

HABERLANDT Arthur l. Ernyey József.

HARCOK. Montenegrói — Budapesti Hirlap, 1858. évf. 262—266., 269—270. sz. K. Z. után.

A török-montenegrói háborúk leírása a legrégebbről kezdve. — Beschreibung der türkisch-montenegrinischen Kämpfe.

HASSERT Kurt montenegrói útjáról rövid közlemény. Földr. Közl. 1892. évf. 393—394. l.

Kurze Besprechung der Reise Hasserts in Montenegro.

HASSERT Kurt l. György Aladár, Jankó János.

HAVASS Rezső: Dalmácia, különösen a Bocche di Cattaro közgazdasági jelentősége, valamint a Montenegróban és Albániában kinálkozó ipari és kereskedelmi előnyök. Budapest, 1905. 33 l. 8°.

Montenegróról 24—28. l. sok szeretettel és megértéssel. — Die wirtschaftliche Bedeutung der Bocche. Montenegros und Albanien.

HAVASS Rezső: Antivári és az új montenegrói vasút. Földr. Közl. 1909. évf. 49—68. l. Németül Abrégé 1909. évf. 20—35. l. Van német különnyomat is.

Nagyon érdekes útleírása a magyar-montenegrói gazdasági lehetőségek fejtegetése. — Antivari u. die neue montenegrinische Eisenbahn, mit deutschem Auszug.

HAVASS Rezső: A Lovcsen és Valona. A Bocche di Cattaro, Montenegro, Albánia. A tenger, 1916. évf. 97—120. l.

Elmés útleírás számos értékes reflexióval. — Geistreiche Reisebeschreibung.

HAVASS Rezső l. Cholnoky Jenő.

HAVASS Rudolf: Der Lovcsen und Valona. Kelet Népe, 1916. évf. 2. szám, 94—95. l.

Havass a Nemzeti Múzeumban tartott előadásának, mely «A tenger» 1916. évf. 97—120. l. jelent meg, ismertetése. — Besprechung des Werkes.

HAYEK A. l. Andrasovszky József.

HERACLIUS l. Rajić Jovan.

HERCZEG Ferenc: Albániából. Magyar Figyelő, 1913. II. k. 262—271. l.

Útleírás sok montenegrói vonatkozással. — Reisebeschreibung mit mehreren Beziehungen auf Montenegro.

HÉZSER Antal: A Balkán-államok mai határainak hátrányai. Földr. Közl. 1914. évf. 314. l.

Nachteile der neuen Grenzen der Balkanstaaten.

HOLEČEK Josif: Za slobodu. (A szabadságért.) Prevadja (fordítja) K. Dančin, I. k. 225+1 l., II. k. 327 l. 1881. 8°. Novi Sad (Ujvidék).

A törökök ellen folytatott montenegrói és hercegovinai harcok az okkupációt megelőző időkből. A csehből fordított munka valóságos dicshimnusz Miklós montenegrói királyról.

HOLLÓSY Sándor: Montenegro pusztulásának oka. Magy. Figy., 1916. II. k. 143—146. l.

Sir EVANS Arthur egy érdekes tanulmányának ismertetése. — Warum Montenegro zugrunde gehen musste. Nach Sir Evans.

HORVÁTH Béla: A félreismert Montenegro. Magy. Figy. 1916. IV. k. 132—137. l.

Sok rokonszenvvel és személyes tapasztalatok alapján megírt ismertetés, de nem mentes tévedésektől. — Playdoyer für Montenegro.

HORVÁTH Jenő: A balkáni kérdés utolsó fázisa. Külügyi Könyvtár II. Budapest, 1921. 227, 1 l. 8°.

Montenegróról 45., 71—72., 89., 109—110., 121., 157—158. l. — Die letzte Phase der Balkanfrage.

ILIĆ Vojislav: Jednoruki div s Taraboša. (Az egykezű óriás a Tarabošon.) Vers. Letopis, 1913. évf. 493—494. l.

IMENA familija gospodski ot Cerne Gore. (Az úri családok nevei Montenegróból.) Letopis, 63 k. 145. l.

Felsorolás.

INFORMÁTOR: Külpolitika. Kelet Népe, 1912. évf. 305—321. l.

Az albán felkeléssel foglalkozva ismételten érinti Montenegrórt is. — Der albanische Aufstand und Montenegro.

INKEY Béla: Földtani úti jegyzetek a Balkán félszigetről. Földtani Közöny, 1886. évf. 89—105. l. Németül u. o. 128—142. l.

Montenegróról 90—94. és 129—133. l. — Geologische Bemerkungen über den Balkan. Auch deutsch.

IPPEN Theodor l. Thallóczy Ludwig.

ISMERTETŐ. Gazdasági — a megszállott Montenegróról. Budapest, 1916. 36 l. 8°.

Wirtschaftliche Beschreibung des okkupierten Montenegros.

ISSKRULJEV Krsta: Montenegro királya. Huszadik század, XXII. k. 204—207. l.

Nagyszerb rágalmak teljes tájékoztatlansággal. — Gross-serbische Verleumdungen.

ISTINA o Crnoj Gori l. Slobodnjak.

IVANIĆ Josef l. Thallóczy Ludwig.

JAHREBUCH. Osteuropäisches — l. Fodor Franz.

JANKÓ János: Hassert Kurt Reise durch Montenegro. Wien, 1892. c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1892. évf. 427. l.

Besprechung.

JIREČEK Constantinus I. Thallóczy Ludovicus.

JOVANOVIĆ Milan: Dragović Marko Prilozi za istoriju Crne Gore. (Adalékok Montegró történetéhez) c. kéziratának bírálata. Letopis, 196. k. 136—137. l.

A bíráló a kéziratot kiadásra ajánlja. Megjelent Letopis 193 k. 103—126. l.

JOVANOVIĆ Jovan, Zmaj: Ilustrovana ratna kronika za g. 1877 i 1878 (Illusztrált háborús krónika az 1877. és 1878. évekről). Novi Sad (Ujvidék).

Sok adat a török-montenegrói háborúról.

JOVIČEVIĆ Andrija I. Milovanov Stevan.

JUNAŠTVA Crnogoraca I. Slava.

KÁNITZ A. I. Ascherson P.

KARA Gjorgje. Pismo — Petru I. (Kara Gyorgye levele I. Péterhez). Sedmica 1856. évf. 46. sz.

Smederevóból 1806 júl. 1-én keltezett levél Petrović-Njegoš I. Péter püspökfejedelemez.

KARÁCSON Emmerich I. Thallóczy Ludwig.

KARACSAJ Fedor, comte: Carte du pays de Monténégro. Vienne, 1838.

KARADŽIĆ Vuk: Montenegro, 1837. mű ismertetése. Tudománytár. 1840. IV. k. 61—64. l.

Az M. K. aláírású cikk fordítás a Litteraturblatt 1887. 35. számából. — Besprechung des Werkes aus dem deutschen übersetzt.

KARG György báró: Hadihajóink részvétele a Lovćen bevételénél. Hadtörténeti Közlemények. 1919—1921. évf. 126—136. l.

Hadtörténeti leírás. — Die Rolle der österreichisch-ungarischen Flotte in der Erstürmung des Lovčens.

KENÉZ: Hegyek koszorúja. Kath. Szemle. 1903. évf. 187—190. l.

Gyiszálovics fordításának és az eredetinek méltatása. — Besprechung der ungarischen Gyiszálovicser Übersetzung des Gorski vijenac.

KÉPEK. Montenegrói — Magyarország és a Nagyvilág. 1877. évf. 404. és 412. l.

Leíró kis cikk sok képpel. — Montenegrinische Bilder.

KERÉKES Zoltán: Az Adria kikötői. A tenger. 1917. évf. 201—211, 286—300., 373—389. l.

Montenegró két kikötőjéről 386—387. l. — Die Häfen der Adria.

KERÉKES Zoltán: Az Adria kerülete és területe. Földr. Közl. 1918. évf. 99—110. l.

- A montenegrói partvidéket is tárgyalja. — Der Umfang und das Gebiet der Adria.
- KNEŽEVIĆ Petar, barun: Pismo — vladici Petru I. (Knežević P. báró levele I. Péter püspökhöz), Sedmica 1856. évf. 43. sz.
- Petrović-Njegoš I. Péter püspökfejedelemhez intézett levél 1809 okt. 26-án.
- KNJAZEVI Cerne Gore iz familije Cernoevića. (Montenegró fejedelmei a Crnojević-házból.) Letopis, 61. k. 156—157. l.
- Egy kéziratból.
- KOHL J. G. I. Grci.
- KOSTIĆ Laza: Maksim Crnojević. Tragedija. Novi Sad (Ujvidék), 1866. 4., 123., 1. l. 8°.
- A jónevű szerb drámaíró (1841—1910) montenegrói tárgyú tragédiája, melynek az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy ez az első jambusokban írt szerb dráma.
- KOSTIĆ Laza: Maksim Crnojević. Tragedija. Letopis, 107. k. 40—62. l.
- Részlet a drámából.
- KOSTIĆ Laza I. Stefanović Svetislav.
- KOSTIĆ Milan: Škole u Crnoj Gori (A montenegrói iskolák). Pančevo (Pancsova) 1876.
- KOSZORÚJA: A Hegyek — I. Gorski vijenac.
- KRALJEVSTVO. Dukljanskog presvitera — Slavena (A diocleai presbyter a szlávok királyságáról). Letopis, 88. k. 1—86. l.
- A diocleai pap ismert krónikájának szerb fordítása jegyzetekkel.
- KUHARSKI: Vesti iz Dalmacije (Hírek Dalmáciából). Letopis, XX. k. (1830) 34—46. l.
- A lengyel szerző 1829-i dalmáciai és montenegrói útleírásának fordítása.
- KUNOSS Gyula I. Andrić Sándor.
- LAVROV Péter I. Dimitrijević Miša.
- LENGYEL Géza: Balkán. Budapest, 1916. 79. l. 8°.
- Útleírás a Monarchia által megszállt Szerbiáról és Montenegróról (53—79. l.). Érdekes személyes élmények. Egy része megjelent a Nyugatban (1916, I. 746—750). — Beschreibung des okkupierten Serbiens und Montenegros.
- LENHOSSÉK Mihály: Balkáni antropológia. Turán, V. évf. (1917) 359—368. l.
- PITTARD Eugène: Les peuples des Balkans. Páris 1917. c. művének ismeretése. — Anthropologie des Balkans nach Pittard.
- LÉVAI Mihály: A fekete hegyeken. Budapest, 1916. 109+3. l. 8°.
- Felületes cikkek Montenegró kapitulációjáról. — Oberflächliche Artikel über die Kapitulation von Montenegro.
- LEVIČNIĆ H. vitez: Crnogorac. (A montenegrói) Roman, srpski od Stojana Boškovića (szerbül B. St.-től) Sv. I. i II. Novi Sad (Ujvidék) 1857.

A regény harmadik kötete Belgrádban jelent meg 1867-ben. A közvetlenül itt következő regény fordítása.

LEVITSCHNIGG Heinrich, Ritter: Der Montenegriner oder Christenleiden in der Türkei. Roman. Pest, 1853. 498. l. 8°.

A szerző rendszeren Lewitschniggnek írta magát.

LITTERATURBLATT I. Karadžić Vuk.

LJ(UBIŠA) S(tevan): Gorde, ili kako crnogorka ljubi (Gorde, vagy miként szeret a montenegrói nő). Novi Sad (Ujvidék) 1877.

LJUBIŠA Stevan: Pripovijesti (Elbeszélések). Pančevo 1882.

LJUBIŠA Stevan I. Skerlić Jovan.

LJUBIŠA Visarion I. Miković D.

LOVCSEN. Magy. Figy. 1916. I. 161—163. l.

Tévedésekkel teli elmélkedés. — Betrachtungen.

LUNA (Zágráb) I. Ney.

MARCOCCIA Giacomo I. Radonić Jovan.

MÁRFFY-MANTUANO Rezső: Ködkép és valóság a Balkánon. Budapest, 1906. 154., 2. l. 8°.

Többször szó van benne Montenegróról, másod-harmad kézből vett adatokkal. — Nebelbilder und Wirklichkeit am Balkan.

MARGALITS Ede: Horvát történelmi repertórium. Budapest, I. k. 1900. XXIV. 783., I. l., II. k. 1902, LL., I., 867., I. l. 8°.

Horvát kiadványokban, folyóiratokban megjelent történelmi cikkek kivonatai kimerítő név- és tárgymutatóval. Montenegróra vonatkoznak különösen a következő részek: I. k. 1—2, 21., 26., 34—35., 89., 203—205., 323., 396—399., 406., 410., 419., 574—575. l. II. k. 26., 257—259., 276., 349—350., 351., 366—368., 417—431., 612., 642., 709., 739., 740., 742., 745., 748. l. — Auszüge kroatischer historischen Studien.

MARGALITS Ede: Szláv történelmi szemle. Állandó rovat a Századok 1900—1908. évfolyamaiban.

Montenegróról 1900. évf. 558. l., 1901. évf. 591., 781., 959., 960. l. 1902. évf. 473. l. 1903. évf. 275—276., 874. l. 1904. évf. 385., 387., 388. l. 1905. évf. 82—83., 385. l. 1908. évf. 91., 92—93. l. — Slavische historische Rundschau in der ungarischen Zeitschrift Századok.

MARGALITS Ede: Tomanović L. O Ivanu Crnojeviću (Crnojević Ivánról) c. 1903-ban megjelent művének ismertetése. Századok 1904. évf., 560—563. l.

Besprechung.

MARGALITS Ede: Szerb történelmi repertórium I. k. Budapest, 1918. LIX., I., 930. l. 8°.

A budai, majd újvidéki Szerb Matica Letopis (Évkönyv) c. folyóirata cikkeinek kivonata 1825—1914. évektől. Sok montenegrói vonatkozású l. külö-

nösen a 9—13., 15., 17—18., 21., 28., 30., 57., 71., 108., 113., 115—116., 123., 124—131., 133., 134., 146., 180., 186—187., 212—213., 222—224., 264., 451., 476., 492—493., 494., 517—518., 544., 550—553., 580., 600., 617., 620—624., 632—633., 730., 742., 743—744., 747—753. lapokat. — Auszüge der historischen Artikel des Letopis Matice Srpske.

MARGALITS Ede l. Mazsuranics Iván.

MÁRKUS László: Nikita és a magyarság. Új Nemzedék 1906 febr. 20.

Tréfás cikk egy kölni hírről, hogy Miklós király magyarországi származású zsidó. — Scherzhafter Artikel über die Kunde, dass König Nikolaus ein budapester Jude sei.

MARULIC (Marulus) Marko l. Schwandtner Joannes.

MATAVULJ Sima: Iz Crnegore i Primorja (Montenegróból és a Bocche di Cattaróból). Novi Sad (Ujvidék), 1888. 181. l. 8°.

Mata vulj jónevű szerb novellaíró (1852—1908.) nyolc montenegrói és bocchei tárgyú novellája. A mű második kötete Cetinjében jelent meg 1889-ben.

MATAVULJ Sima: Bilješke jednog pisca (Egy író feljegyzései). Letopis, 196. k. 45—75. l., 197. k. 86—112. l., 199. k. 77—86. l., 201. k. 67—89. l., 202. k. 49—68. l., 204. k. 130—169. l., 207. k. 1—25. l., 209. k. 1—17. l.

Tele montenegrói vonatkozásokkal, miután a szerző hosszú ideig tartózkodott Montenegróban.

MATAVULJ Sima l. Pejinović Miloš, Savić Milan.

MATTYASOFSZKY Dezső: Albánia államalakulása. Pozsony, 1914. 14. l. 8°.

Albán-montenegrói érintkező pontok. — Entstehung des Staates Albanien.

MAUKS Károly: Dalmáciából Montenegrón át Albániába. Uránia, 1905. évf., 343—357. l.

Hangulatos leírás telve találó megállapításokkal. — Stimmungsvolle Reisebeschreibung.

MAZSURANICS Iván: Csengics Szmil aga halála. Fordította *Murgalics* (Sic.) Ede. Olcsó könyvtár, 974. szám. Budapest, 1896. 55., I. l. 8°.

Az illyrizmus legnagyobb horvát költőjének, a későbbi horvát bánnak, Mažuranić Ivánnak (1814—1890.) főműve, melynek tárgya montenegrói. A fordítás gyenge. — Übersetzung des berühmten Gedichtes.

MEDAKOVIĆ Milorad: Povestnica srpskog naroda (A szerb nép története).

Novi Sad (Ujvidék). I. knjiga (könyv) 1851, XL., 240. l.; II. knj. 1852, 303., I. l.; III. knj. k. 1852, 304. l.; IV. knj. 1853, 288. l. 8°.

Montenegró e jeles szerb specialistája e művében is sokszor foglalkozik Montenegróval. L. különösen a II. knj. 281—303. l. és a IV. knj. 19—33., 248—255. l.

MEDAKOVIĆ Milorad: Život i običaji Crnagoraca (A montenegróiak élete és szokásai). Novi Sad (Ujvidék), 1860. VI., 186. l. 8°.

- MEDAKOVIĆ Milorad: Crna Gora i neka objašnjavanja o njoj (Montenegró és némely felvilágosítások róla). Novi Sad (Ujvidék), 1868. 62. l. 8°.
- MEDAKOVIĆ Milorad: Petar II. Petrović-Njegoš vladika crnogorski (Petrović-Njegoš II. Péter montenegrói püspök). Novi Sad (Ujvidék), 1882. X., 188. l. 8°.
- Életrajz.
- MEDAKOVIĆ Milorad: Cetinje, crnogorska prestolnica (Cetinje, a montenegrói főváros). Novi Sad (Ujvidék), 1894. 34. l. 8°.
- Leírás történeti és személyes reminiscenciákkal.
- MEDAKOVIĆ Milorad l. Andrić Aleksandar, Montenegró.
- MEDIĆ Moje: Anakreont, Šiler i F. Petrović-Njegoš (Anakreon, Schiller és Petrović-Njegoš P.). Letopis, 208. k. 97—119. l.
- Anakreon- és Schiller-hatások Petrović-Njegoš II. Péter műveiben.
- MEZÖSSY Béla l. Vitája.
- MIČATEK Vladimír l. Nenadović Ljubomir.
- MIKLÓS herceg: Balkán cárné. Fordította *Grujić* G. Ljubomir és neje *Popovics* Emilia. Arad, 1909. 208. l. 8°.
- Miklós montenegrói király legsikerültebb drámájának a BALKANSKA CARICÁNAK (Balkán császárnéja) gyöngé verses fordítása. — Ungarische Übersetzung des Dramas.
- MIKLÓS király. Vasárnapi Ujság, 1910. évf., 746—747. l.
- Alkalmi cikk a királyság kikiáltásakor. — König Nikolaus.
- MIKOVIĆ D.: Mitropolit Visarion Ljubiša (Ljubiša Visarion metropolita) Glas Istine (Az igazság hangja). 1886. évf., Novi Sad (Ujvidék).
- MILADINOVIĆ Žarko: Novi zakoni u Crnoj Gori (Új törvények Montenegróban). Novi Sad (Ujvidék), 1903. 8., 44., 2. l. 8°.
- A Bogišić-féle új vagyoni törvény és néhány más új törvény ismertetése.
- MILADINOVICS Milena l. Nenadovics Ljubomir.
- MILAKOVIĆ Dimitrije: Istorija Crne Gore (Montenegró története). Pančevo (Pancsova).
- Az 1856-ban Zárában megjelent munka új lenyomata.
- MILLER l. Ninković P.
- MILOVANOV Stevan: Jovičević Andrija Stanje kuća u Crnoj Gori (A házak állapota Montenegróban) c. kéziratának bírálata. Letopis, 183. k. 148—149. l.
- A bíráló nem ajánlja a munka kiadását.
- MILUTINOVIĆ Sima l. Čojković Čubro, Pavlović Stevan.
- MOLLIĆA Francesco: La funzione del Montenegro nell' equilibrio Adriatico. Kelet Népe, 1923. évf., 1—2. sz., 39—53. l.
- Külön is 16 l. 8°.

- MONTENEGRO. Magyar Sajtó. 1857. évf. 97. és 99. sz.
Történeti ismertetés *Medaković* nyomán. — Historische Beschreibung nach *Medaković*.
- MONTENEGRO. Vasárnapi Ujság. 1862. évfolyam. 16—17. l.
N. aláírással kis ismertető cikk. — Beschreibung.
- MONTENEGRO. Tarka Világ. 1869. évf. 897. l.
Leírás. — Beschreibung.
- MONTENEGRO. Vasárnapi Ujság. 1916. évf. 5. sz.
Rövid történeti áttekintés. — Historische Beschreibung.
- MONTÉNÉGRÓ. Le — se civilise. Revue d'Orient. 1898. évf. 55. l.
- MONTENEGRÓ ÉS LAKÓI. Vasárnapi Ujság. 1875. évf. 310. l.
Általános ismertetés. — Beschreibung.
- MONTENEGRÓIAK. A —. Hazánk és a Külföld. 1870. évf. 423—426. l.
Általános ismertetés. — Beschreibung.
- MONTENEGRÓRÓL. Hazánk és a Külföld. 1868. évf. 175—176. l. V-től
Ismertetés. — Beschreibung.
- MUŠICKI Lukijan I. Petrović-Njegoš II. Péter.
- MÜLLER I. Ninković P.
- NAGY Elek: Olaszország érdekei és akciója a Balkánon. Magyar Figyelő.
1911. IV. k. 141—154. l.
A 147—152. lapokon tárgyalja a Monarchia és Olaszország ellentéteit az Antivariban kiépített montenegrói kikötő és az antivari-virpazari vasút kérdésében. — Italiens Interessen am Balkan.
- NÉMETH József: A balkáni államok mezőgazdasági, termelési és forgalmi viszonyai. Magyar Gazdák Szemléje. 1913. évf. 217—238. és 291—309. l. Az értekezés megjelent külön is. 42 l. 8°.
Montenegróról 217., 235—238., 291—296. l. — Die wirtschaftlichen Verhältnisse der Balkanstaaten.
- NÉMETH József: Az Adria-kérdés jövőjéhez. A tenger. 1920. évf. 51—55. l.
Die Zukunft der Adria-Frage.
- NÉMETH József: A balkáni szövetség történetéhez. Budapesti Szemle.
164. k. (1915.) 384—426. l.
Montenegrói vonatkozások. — Zur Geschichte des Balkanbundes.
- NÉMETH József I. Balcanicus, Fodor Franz.
- NÉMETH Lajos: Az 1914. évi hadjárat Szerbia és Montenegró ellen.
Hadtörténelmi Közlemények. 1925. évf. 311—352. és 473—501. l.
Kriegsgeschichtliche Beschreibung des Feldzuges der Monarchie gegen Serbien und Montenegro im Jahre 1914.
- NENADOVIĆ Ljubomir: O crnogorcima. (A montenegróiakról.) Novi Sad (Ujvidék). 1889. 315, 1 l. 8°.

1878-ban Cetinjében írt levelek. Szerző (1826—1895.) a legjelesebb szerb levél- és útirajzíró.

NENADOVIĆ Ljubomir: Knjige (könyvek). Novi Sad (Ujvidék). 1889. Sv. III. 114 l. Sv. IV. 205, 1 l. 8°.

Az előbbi munka második kiadása.

NENADOVIĆ Ljubomir: O černoHORCOCH. Zo srbského preložil. (A montenegróiakról. Szerbből fordítva.) Vladimír *Mičutek* (tótul), Turčiansky Sv. Martin (Turócszentmárton), 1901. 320 l. 8°.

NENADOVICs Ljubomir: Über die Montenegriner. Übersetzt von *Miladinovics* Milena. Weisskirchen, 1901. 175 l. 8°.

NEŠKOVIĆ Mita: Učiteljska škola u Crnoj Gori. (A montenegrói tanítóképző.) Letopis, 145 k. 31—71. l.

A Miklós montenegrói király által alapított iskola leírása.

NEŠKOVIĆ Mita: Zakon za osnovne škole u knjaževini Crnoj Gori. (A montenegrói fejedelemség elemi iskolai törvénye.) Letopis, 145. k. 113—125. l.

Az 1884-i törvény ismertetése.

NEY: Montenegro és népe. Világ. 1843. évf. 194—195., 201—203., 218—219., 249—250., 361—363. l.

Francia forrás után készült ügyes leírás. Kuriózumként felemlíthető, hogy a német nyelvű Juna nevű zágrábi lap 1843. évi 41—43. számai e tanulmányt egyszerűen lefordították és mint eredetit közölték. — Montenegro und sein Volk nach französischer Quelle.

NIKICZA montenegrói fejedelem. Magyarország és a Nagyvilág. 1872. évf. 278 l.

Rövid élet- és jellemrajz. — Biographie des Königs Nikolaus.

NIKITA I. Petrović-Njegoš I. Miklós király.

NIKOLAJEVIĆ K.: Kritička pokušnja u periodu od prvih pet vekova srbske istorije (Kritikai kísérletek a szerbek történetének első öt századáról). Letopis, 103. k. 12—44. l., 104. k. 21—61. l., 105. k. 1—54. l., 106. k. 1—28. l., 107. k. 1—39. l., 108. k. 1—38. l. (innen kezdve az értekezés kiterjed az első *bét* századra), 109. k. 1—81. l., 110. k. 1—76. l., 111. k. 217—242. l., 112. k. 1—14. l. (a tanulmány befejezés nélkül megszakad).

Forráskritikai tanulmány, mely Montenegróra is kiterjed.

NIKOLIĆ O.: O drugoj ženitbi Crnoević Ive (Crnojević Ivo második házasságáról). Letopis, 59. k. 62—64. l.

Népvers, melyet Nikolić borcsai tanító küldött be.

- NINKOVIĆ P.: Sjeveroistočna Albanija (Északkeleti Albánia). Letopis, 95. k. 1—29. l.
Dr. Miller (? Müller) egy német művének fordítása.
- NOPCSA Ferenc báró: Északalbánia, Rácorszag és Keletmontenegró geológiai térképe. Földtani Közlöny. 1916. évf. 227—235. l., németül u. o. 301—305. l.
Geologische Karte von Nord-Albanien, Rascien und Ost-Montenegro Auch deutsch.
- NOPCSA Ferenc báró: Az Albániáról szóló legújabb irodalom. Budapest, 1918. 20, 4 l. 8°.
Könyvészeti összeállítás sok Montenegrót is érdeklő munka felsorolásával. — Neueste Litteratur über Albanien.
- NOPCSA Franz, Baron: Aus Šala und Klementi. Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Heft 11. Sarajevo, 1910. II, 115, XV l. 8°.
Montenegrói vonatkozások.
- NOPCSA Franz, Baron: Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien. Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Heft 16. Sarajevo, 1912. 90+4 l. 8°.
Megállapításai sokban alkalmazhatók Montenegró szomszédos vidékeire.
- NOPCSA Franz, Baron: Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina. XII. Band (1912.) 168—253. l.
Montenegrói területekre is vonatkozik.
- OBRAĐOVIĆ Dositej I. Petrović—Njegoš I. Péter.
- OMER pasa I. Udarac.
- OPISANJE Crne Gore. (Montenegró leírása.) Letopis, 74. k. 71—87. és 75. k. 61—78. l.
Meg nem nevezett német munka fordítása.
- OSTEUROPÄISCHES Jahrbuch I. Fodor Franz.
- O(STOJIC) Tih(omir): Birálat Petrović-Njegoš II. Péter, Gorski venec. (Hegyek koszorúja), prevel (fordította) Perušek Rajko. Ljubljana (Lai-bach), 1907. c. munkáról. Letopis, 249. k. 75—77. l.
- OSTOJIC Tihomir I. Radonić Jovan.
- OSVOJENJE grada Žabljaka. (Žabljak város elfoglalása.) Bačvanin, 1909. év, lapszámozás nélkül, 8 lap.
A város 1834-i meghódítása.
- PAČU Jovan I. Roganović R.
- PAJEVIĆ A.: Iz Crne Gore i Hercegovine. (Montenegróból és Hercegovinából.) Novi Sad (Ujvidék), 1891. 6+456+2 l. 8°.
Az 1876-i montenegrói-török háború alatt történt utazás leírása számos érdekes adattal Montenegró népéről és Miklós királyról.

PAJEVIĆ A.: Jedna noć posle bitke u crnogorskoj vojsci. (Egy éjszaka ütközet után a montenegrói hadseregben.) Bačvanin, 1908. számozás nélkül 23 l.

Az 1876-i török-montenegrói háborúból.

PAJZS Gyula l. Vitája.

PANTOCSEK I.: Adnotationes ad floram et faunam Hercegovinae, Crnae Goriae et Dalmatiae. Posonii 1874.

PAVLOVIĆ Stevan: Sima Milutinović Sarajlija. (A sarajevói Milutinović Sima.) Letopis, 173. k. 38—67. l., 174 k. 58—106. l., 175. k. 1—33. l., 176. k. 26—45. l.

E nevezetes szerb író és Petrović-Njegoš II. Péter nevelőjének életrajza számos montenegrói vonatkozással.

PÉCH Béla l. Thallóczy Ludwig.

PECSI Albert: A novibazari szandzsák. 1913. évf. 113—120. l.

Gravier alapján készült ügyes leírás. — Beschreibung des Sandžak von Novipazar nach *Gravier*.

PEJINOVIĆ Miloš: Matavulj Sima Iz Crne Gore i Primorja. (Montenegróból és a tengermellékről.) I—II. k. 1888—89. c. művének ismertetése. Letopis, 164. k. 125—145. l., 166. k. 138—157. l.

PERUŠEK Rajko l. Ostojić Tihomir.

PETHŐ Sándor: Az olaszok balkáni politikája. Uj Nemzedék. 1915. június 6-i szám.

Balkanpolitik Italiens.

PETRONIJEVIĆ Branislav: O filozofiji u Gorskom vijencu. (A Gorsk vijenac filozófiája.) Letopis, 247. k. 25—47. l., 248. k. 71—90. l., 249. k. 15—31. l.

Esztéikai tanulmány.

PETROVIĆ Lazar: Teokratska vlada u Crnoj Gori. (Theokratikus kormány Montenegróban.) Srpski Magazin, Novi Sad (Ujvidék), 1896. évfolyam, 80—96. l.

PETROVIĆ-NJEGOŠ I. Danilo l. Crnojević Arsenije.

PETROVIĆ-NJEGOŠ II. Danilo fejedelem l. Danilo, Grčić Jovan, Zakonik, Ženidba.

PETROVIĆ-NJEGOŠ I. Miklós király l. Bajza József, Császárnője, Darvai Móric, Holeček Josif, Márkus László, Miklós herceg, Miklós király, Nešković Mita, Nikicza, Pajević A., Petrović-Njegoš Mirko herceg, Petrovity-Njegos Miklós, Pistelić Lazare, Slike, Szászy István, Szöllősi Zsigmond, Ura, Vladika.

Magyar Könyvszemle. 1926. III—IV. füzet.

PETROVIĆ-NJEGOŠ Mirko: Junački spomenik. (Hósi emlék.) Novi Sad (Ujvidék), 1901. VIII, 142, 2 l. 8°.

Miklós montenegrói király édesatyjának, Mirko hercegnek, aki tehetséges népies költő volt, 29 elbeszélő verse az egykorú török-montenegrói harcokról.

PETROVIĆ-NJEGOŠ I. Petar—Obradović Dositej: Pisma. (Levelek.) Letopis, VI. k. (1826.) 183—186. l.

Egy 1805-ből való levélváltás.

PETROVIĆ-NJEGOŠ I. Péter l. Kara Gjorgje, Knežević Petar, Pisma, Pismo.

PETROVIĆ-NJEGOŠ (II.) Petar: Gorski vijenac. (A hegyek koszorúja.) Novi Sad (Ujvidék), 1860, 8, 116 l. 8°.

Montenegro utolsó püspökfejedelmének (1830—1851.) és a legnagyobb szerb költőnek főműve.

PETROVIĆ-NJEGOŠ (II.) Petar: Gorski vijenac. (A hegyek koszorúja.) Novi Sad (1902.) 144 l. 8°.

PETROVIĆ-NJEGOŠ (II.) Petar: Gorski vijenac. (A hegyek koszorúja.) Novi Sad (Ujvidék), 1910. 114, 6 l. 8°.

PETROVIĆ-NJEGOŠ (II.) Petar: Gorski vijenac. (A hegyek koszorúja.) Pančevo (Pancsova) é. n. 122, 6 l. 12°.

PETROVIĆ-NJEGOŠ (II.) Petar: Nelažni znak pameti prahu narodoljubca. (A honfiú hamvainak szentelt őszinte emlék.) Letopis 40. k. 34—35. l.

Mušički Lukijan neves szerb költő és károlyvárosi püspök emlékére írt vers.

PETROVIĆ-NJEGOŠ II. Petar. Bačvanin 1910. év, lapszámozás nélkül, 10 lap és 1912. év 6 lap.

A püspökfejedelem életrajza és egy részlet a Gorski Vijenacból, 1912-ben az életrajz újra lenyomatva.

PETROVIĆ-NJEGOŠ II. Péter l. Dimitrijević Miša, Gorski vijenac, Medaković Milorad, Pavlović Stevan, Popović Pavle, Pozdrav, Šević Milan, Subotić Jovan, Vrhovac Radomir.

PETROVIĆ-NJEGOŠ Vasilije: Istorija o Črnoj Gori. (Montenegró története.) Letopis, 68. k. 1—28. l.

Montenegró e püspökfejedelmének (1709—1766.) Moszkvában 1754-ben írt memoranduma.

PETROVIĆ-NJEGOŠ Vasilije l. Crnojević Arsenije, Tomić Jovan.

PETROVIĆ-NJEGOŠ-ház l. Wertner Mór.

PETROVICVS-NJEGOS (II.) Péter: Hegyek koszorúja, fordította Gyiszálovics Veszelin. Ujvidék, 1902. IV., 131, 1 l. 8°.

A Gorski vijenac gyöngé fordítása két lap bevezetéssel és több jegyzettel.
— Ungarische Übersetzung des Gorski Vijenac von Gyiszálovics.

PETROVITY NYEGOS Miklós. Zorkámnak, ford. Szász István. Fehértemplom és vidéke 1911. évf. 10. szám.

Übersetzung des Liedes Zorica des Königs Nikolaus.

PISMA. Dva — Vladike Petra I. (I. Péter két levele.) Sedmica 1856. évf. 7. sz. Novi Sad (Ujvidék).

Petrović-Njegoš I. Péter püspökfejedelem (1782—1830) két a törökökhöz intézett levele.

PISMO glavarah crnogorskih vladici Petru I. (A montenegrói főemberek levele I. Péter püspökhöz.) Sedmica 1856. évf. 44. sz.

Petrović-Njegoš I. Péter püspökfejedelemhez írt levél a Bocche és Montenegro határa kérdésében.

PISTELIĆ Lazare: Le royaume Monténégro. Kelet Népe. 1910. évf. 495—501. l., Párhuzamos magyar és francia szövegben.

Nagyszerb támadás a királyság kiküldtása alkalmából.—Gross-serbischer Angriff.

PITTARD Eugène I. Lenhossék Mihály.

PJEVANIJA. Ratna — o najnovijoj borbi srpsko-crnogorskoj protiv turaka. (Harc énekek a legújabb szerb-montenegrói csatáról a törökök ellen.) Pančevo (Pancsova) 1881.

PLAMENAC Jovan I. Bajza József.

POLGÁR Iván: Magyarország és a Balkán-félsziget. Iparosok Olvasótára. XXII. évf. I. szám. Budapest, 1916. 44 l. 8°.

Mellékesen foglalkozik Montenegróval is. — Ungarn und der Balkan.

POPOVIĆ Pavle: Petar II. Petrović-Njegoš in Wien c. az Archiv für slav. Philologie XXXII. k.-ében megjelent tanulmányának ismertetése. Letopis, 271. k. 71. l.

POPOVIĆ Pavle I. Vrhovac Radomir.

POPOVIĆ Simo: Osvojenje Nikšića, spjev. (Nikšić elfoglalása, költemény.) Novi Sad (Ujvidék) 1880.

POPOVIĆ S. V.: Niz srpskih pripovedaka Vuka viteza Vrčevića (Lovag Vrčević Vuk szerb elbeszélés füzere). Pančevo (Pancsova) 1881. c. művének ismertetése. Letopis, 132. k. 108—124. l.

POPOVICs Emilia I. Miklós herceg.

POPOVITCH Paul: Le rôle du capital français dans la tentative du suppression de l'État Monténégro. Budapest, 1922.

POSTANAK Knjaza u Crnoj Gori u narodnim pjesmama. (A fejedelmek keletkezése Montenegróban a népköltészetben.) Novi Sad (Ujvidék) 1892.

POZDRAV... Petru Petroviću-Njegošu (Üdvözet Petrović-Njegoš II. Péterhez). Letopis, XLII. k. (1838) 94—95. l.

A bécsi szerb ifjúság nevében 1836 dec. 31-én átadott ünnepi óda.

- PRESBYTER Diocleatis I. Dukljanska Kronika.
- PROSLAVA 400-godišnjice prve srpske štamparije u Crnoj Gori (Az első szerb nyomda 400 éves évfordulójának ünnepe Montenegróban). Letopis, 178 k. 153—156. l.
- A legrégebb szerb nyomda Obodban, Montenegróban létezett (1493), ezt ünnepelték meg 1893 július 13—17-én Cetinjében.
- RADIČEVIĆ Filip: Bratsko milosrdje, ili rad ruskog crvenog krsta u Crnoj Gori. (Testvéri könyörületesség, vagy az orosz vöröskereszt munkája Montenegróban.) Novi Sad (Ujvidék) 1879.
- RADIČEVIĆ Filip: Pravoslavna crkva u Crnoj Gori (A pravoszláv egyház Montenegróban). Glas Istine (Az igazság hangja). 1890. évf. 120—121., 138—139. és 152—154. l. Novi Sad (Ujvidék).
- A cetinjei Prosvjeta c. lapból átvett tanulmány.
- RADONIĆ Jovan: Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima (Nyugat-Európa és a balkáni népek a törökök irányában). Knjige Matice Srpske (A Szerb Matica könyvei) XI—XII. Novi Sad (Ujvidék). 1905. IV, 297, 3 l. 8°.
- A XV. század első felére vonatkozó alapos tanulmány, mely többször foglalkozik Montenegróval is.
- R(ADONIĆ) J(ovan): Marcocchia Giacomo La leggenda di Dioelczano in Dalmazia e nel Montenegro 1911. c. munka ismertetése. Letopis, 285. k. 103—104. l.
- RADONIĆ Jovan: Gjorgjević Vladan Evropa i Crnagora (Európa és Montenegró) Beograd 1912. és ugyanannak Crna Gora i Avstrija (Ausztria és Montenegró), Beograd, 1912. c. műveinek ismertetése. Letopis, 289 k. 84—91. l.
- RADONIĆ Jovan: Ostojić Tihomir Prilozi za istoriju Crne Gore (Adalékok Montenegró történetéhez). Beograd, 1914. c. művének ismertetése). Letopis, 1914. évf. 312—315. l.
- RAJIĆ Jovan történetéből kiírt rész, hogy mely földeket szállták meg Heraclius császár idejében a szerbek. Letopis, 59. k. 152—156. l.
- REINACH Joseph I. Czirbusz Géza.
- REŠETAR Milan I. Car Marko, Čorović Vladimir, Šević Milan.
- ROGANOVIĆ R. — Paču Jovan: Crnogorskom vojniku. Slova R. Roganovića za glasovir napisao J. Paču. (A montenegrói katonának. R. versét zongorára megzenésítette P.) Novi Sad (Ujvidék) 1887.
- ROGANOVIĆ — Tolinger Robert: Crnogorskom vojniku. Spjevao R. za muški zbor komponirao T. (A montenegrói katonának. Szerzette R., férfikarra komponálta T.) Velika-Kikinda (Nagykikinda) 1889.

RUTTKAY Vilmos: A világháború. Budapest, 1916. VI, 2, 415, 1 l. 8°:

Montenegróról 306—307. l. — Der Weltkrieg.

RUVARAC Ilarijon: O cetinjkoj štampariji (A cetinjei nyomdáról) c. 1893-ban megjelent munkájának rövid ismertetése. Századok. 1894. évf. 165 l.

Az ismertető É. M. — Besprechung.

RUVARAC Ilarijon l. Tomić Jaša.

SANUTO Marino l. Wenzel Gusztáv.

SAVIĆ Milan: O Simi Matavulju (Matavulj Simáról). Letopis, 261. k. 1—23. l., 262 k. 10—26. l.

E Montenegróban is élt szerb író levelezésének ismertetése tömördek Montenegrói vonatkozással.

S(AVIĆ) M(ilan): Nenadovics Lj.: Über die Montenegriner, übersetzt von M. Miladinovics 1901. c. munka ismertetése. Letopis. 211. k. 112 l.

SCHILLER l. Medić Moje.

SCHMIDT Tibolt: Képek Montenegróról. Külügy-Hadügy. 1914. 30. sz.

Általános leírás tévedésekkel. — Beschreibung.

SCHNEIDER Sándor l. Balkánszövetség.

SCHWANDTNER Joannes Georgius: Scriptores rerum Hungaricarum etc.

Tomus tertius. XLII. + 2. 794 + 24 index + tabula VI. Vindobona, 1748 2°.

Pagina 474—509. *Presbyteri Diocleatis* Regnum Slavorum.

Pag. 510—531. Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a *Marco Marulo* patritio Spalatensi latinitate donata.

A diocleai (dukljai) pap krónikája Montenegró történetének első feldolgozása a XII. században. Ennek átdolgozása Maruliénak, a legrégebbi spatatói horvát költőnek (1450—1524.) műve.

SEDLMAYR E. C. l. Thallóczy Ludwig.

SERÉNYI Béla gróf l. Vitája.

ŠEVIĆ Milan: Posveta prahu oca Srbije (Szerbia atyja hamvainak való ajánlás). Letopis, 1913. évf. 501—526. l.

A Gorski vijenac ajánló sorairól. Vitatkozás Rešetarral.

Š(EVIĆ) M(ilan): Manje pjesme vladike crnogorskoga Petra II.-ga Petrovića-Njegoša (Petrović-Njegoš II. Péter Montenegrói püspök kisebb versei). Beograd, 1912. c. munka ismertetése. Letopis, 1913. évf. 324—329. l.

SKERLIĆ Jovan: Jedan prilog ka proučavanju Gorskoga Vijenca (Adalék a Gorski vijenac tanulmányozásához). Letopis, 206. k. 68—78. l.

Faust egy jelenetének hatása.

SKERLIĆ Jovan: Stjepan Mitrov Ljubiša. Letopis, 248. k. 1—24. l.

Ljubiša montenegrói tárgyakat feldolgozó szerb elbeszélő.

SLAVA crnogorska, pjesme o bojevima Crnogoraca s Turcima. (Montenegró dicsősége, énekek a montenegrói török harcokról.) Novi Sad (Ujvidék) 1883.

SLAVA crnogorskih sokolova (A montenegrói sasok dicsősége). Junaštva Crnogoraca i Hercegovaca (A montenegróiak és hercegovinaiak hősiességei). Novi Sad (Ujvidék), (1904). 24, 127 l. 8°.

14 népi hősköltemény a montenegrói-török harcok köréből a XIX. században.

SLIKE iz Balkanskog rata (Képek a balkáni háborúból). I. Za slobodu (A szabadságért) 62 kép, II. Onam' onamo (Oda, oda...) 62 kép, III. Sve za obraz (Mindent a becsületért) 62 kép. (1914.) 8°.

Onam' onamo... a montenegrói himnus, melynek Miklós király a szerzője.

SLIKE. Ratne — sa Balkana (Háborús képek a Balkánról). Sv. 15. Ratovanje i herojski podvizi Crnogoraca (A montenegróiak háborúja és hősi vállalatai). Novi Sad (Ujvidék), 1914. 32 l. 8°. Sv. 17. Crnogorci osvajaju Dečić (A montenegróiak elfoglalják Dečićet). U. o. 1914., 32 l. 8°. Sv. 18. Strašni bojevi i junaštva Crnogoraca (A montenegróiak szörnyű csatái és vitézsége). U. o. 1914. 32 l. 8°. Sv. 19. Crnogorci osvajaju Skadar (A montenegróiak elfoglalják Scutarit). U. o. 1914. 32 l. 8°.

Kritikátlan dicsőítések.

SLOBODNJAK: Istina o Crnoj Gori (Az igazság Montenegróról). Budimpešta (Budapest), 1901. 83 l. 8°.

Slobodnjak pseudonym.

SMRT Smail-age Čengića, narodna pjevanija. (Čengić Smail aga halála, népköltemény.) Novi Sad (Ujvidék) (1883) 40 l. 8°.

SMRT Smail-age Čengića (Čengić Smail aga halála) l. Crnogorac, Mazsúránics Iván.

SOMMIÈRES. Vialla de — Černagorci (A montenegróiak). Letopis, 2 k. 18—31. l. és 7. k. 85—98, l.

A szerző Voyage au Monténégro 1820 c. művének fordítása Vladislav D.-től.

STEFANOVIĆ Svetislav: O tragičnosti Maksima Crnojevića. (Crnojević Maksim tragikumáról.) Letopis, 206. k. 33—53. l.

Estétikai tanulmány Kostić Lázár drámájáról.

STERNECK Heinrich l. Erődi Béla.

STODOLA Kornél: Na Čiernu Horu (Montenegróban) tótúl. Liptovskí Sv. Mikuláš (Liptószentmiklós), 1911. 2, 107, 1 l. 8°.

Útleírás.

STOJAČKOVIĆ Aleksandar: O njekim serbskim deržavama. (Némely szerb államokról.) Letopis, 66. k. 52—70. l.

Stritter Gotthif János Memoriae populorum 1771 c. művéből készült összeállítás. Szerepel benne Dioclea is és a többi államoknál is sok a montenegrói vonatkozás.

STRAUSZ Adolf: A Balkán-félsziget. Budapest, 1888. XXIV, 392 l. 8°.

Egy 1885-ben György Endre vezetése alatt kiküldött hattagú magyar tudományos expedició útjának leírása. Montenegróval az 1—76. l. foglalkozik, de vannak montenegrói vonatkozások a 77—168. lapokon tárgyalt Észak-Albániáról szóló részben is. — Reisebeschreibung durch Albanien, Macedonien und Montenegro.

STRAUSZ Adolf: Cettinje. Földr. Közl. 1886. évf. 216—234. l., Francia kivonata Abrégé etc. 1886. évf. 58—59. l.

Az előbbi mű egy részlete. — Probestück aus dem vorigen Werke mit französischem Auszug.

STRAUSZ Adolf l. Berecz Sándor.

STRAUSZ Adolphe: Voyage au Monténégro. Budapest, 1888. 2, 46 l. 8°.

Strausz előbbi munkája Montenegróra vonatkozó részének fordítása. A füzet 7—23. l. egyszerismind Strausz a Földr. Közl. 1886. évfolyamában megjelent cikkének fordítása.

STRITTER G. I. l. Stojačковиć Aleksandar.

(Subotić Jovan): Slovo Petru Petroviću Njegošu (Petrović-Njegoš II. Péter nekrológja.) Letopis 85. k. 20—42 l.

SUBOTIĆ Kamenko: Pregled glavnijeh izvora za prvi vek nove srpske povesti. (Az új szerb történelem első százada fontosabb forrásainak áttekintése.) Letopis, 181. k. 1—39. l.

Sok montenegrói vonatkozással.

SUFFLAY Emilianus l. Thallóczy Ludovicus.

ŠUFFLAY Milan von: Biologie des albanesischen Volksstammes. Ungarische Rundschau. 1916. év, 1—26. l.

Sok montenegrói vonatkozással.

ŠUFFLAY Milan l. Thallóczy Ludwig.

SUNDEČIĆ Jovan l. Crna Gora.

SZABÓ Ferenc l. Andrić Sándor, Wertner Mór.

SZABÓ László: Hol volt a suaciai püspökség? A tenger. 1916. évf. 33—40. l.

A montenegrói és albán határon fekvő Šaš községben. — Das Bistum von Suacia war an der Grenze Montenegros und Albaniens im Dorfe Šaš-

SZABÓ László: Az Adria keleti partjának történelmi sorsa. A tenger. 1916. évf. 60—69. l.

A cikk nagy része a lovćen-cattarói kérdéssel foglalkozik a Lovćen birtokát követelve az Osztrák-Magyar Monarchia részére. — Der Verfasser beansprucht den Lovćen für die Monarchie.

SZABÓ László: A tenger mellék és Dalmácia közép- és újkori történetének forrásai. A tenger. 1917. évf. 265—285. és 329—341. l.

Több montenegrói vonatkozás különösen a 336. és 338. lapokon. — Die mittelalterlichen und neuzeitlichen Quellen der Geschichte des Küstenlandes und Dalmatiens.

SZANA Alexander: Länder und Völkerkunde Jugoslaviens. Heidelberg 1921. VIII, 176 l. 8°.

Felületes és sokban a nagy szerb propaganda tételeit kritikátlanul átvevő munka. Montenegróról 90—99. l.

SZÁSZY István: Szerb költőkből. Olcsó könyvtár. 1554—1558. sz. Budapest, 1910. 172 l. 8°.

117—122. l. Miklós montenegrói király életrajza és három versének fordítása, köztük az Onam onamonak a montenegrói himnuszak. — Drei Lieder des Königs Nikolaus in ungarischer Übersetzung.

SZÁSZY István l. Darvai Móric, Petrovity Njegos Miklós.

SZEGH Desiderius, von: Die Grenzen Albaniens. Ungarische Rundschau. 1913. évf. 415—436.

Nagy-albán álláspont.

SZEGH Dezső: Magyarország a Balkánon. Budapest, 1908. 77 + 3 l. 8°.

A 47—51. l. foglalkozik Montenegróval, honnan a túltengő olasz gazdasági befolyást vállvetett osztrák és magyar akcióval véli kiszoríthatni. — Ungarn am Balkan.

SZEGH Dezső: Szerződés Montenegróval. Magyar Gazdák Szemléje. 1911. I. 137—151. l.

Az ország gazdasági leírása a szerződéstárgyalások alkalmából és a magyar-montenegrói gazdasági kapcsolatok lehetőségének fejtegetése. — Wirtschaftliche Beschreibung Montenegros aus dem Anlasse des montenegrinisch-österreichisch-ungarischen Vertrages.

SZEGH Dezső: Az albán-szerb kérdés. Kelet Népe. 1912. évf. 428—440. l.

Oly területekkel is foglalkozik, melyek a balkáni háború folytán Montenegróhoz kerültek. — Die albanesisch-serbische Frage.

SZ(E)GH (Dezső): Hol laknak az albánok? Kelet Népe. 1913. évf. 45—49. l.

Az albán igények védelme a szerb és montenegrói követelésekkel szemben. — Verteidigung der albanesischen Forderungen gegen Serbien und Montenegro.

SZEGH Dezső: Külpolitika. Kelet Népe. 1913. évf. Montenegróról 107—

108., 196—197. (Szigma aláírással), 277—278., 279—281., 335—336. l. (Szigma aláírással.)

Aussenpolitische Rundschau, auch über Montenegro.

SZEGH Dezső: A katolikus albánok. Kath. Szemle. 1915. évf. 474—487. l.

Montenegrói területekre is vonatkozik. — Die katholischen Albaneser.

SZEGH Dezső l. Balkánjáró.

SZÉKÁCS József: Szerb népdalok és hősrégék. Az eredetiből fordítá — Pest, 1836, 6 + 334 + 2, XII + 4 l. 8°. II. javított kiadás. Olcsó könyvtár. 229. sz. Budapest, 1887. 302 l. 8°.

Montenegrói tárgyú hősrégék II. kiadás 161—166, 176—180, 253—258. l. — Ungarische Übersetzung drei montenegrinischer Heldenlieder.

SZEMENYEI Kornél l. Balkánszövetség.

SZEMLE. Folyóirat —. A Századok 1913—1925. évfolyamaiban.

Montenegróról 1913. évf. 789. l., 1915. évf. 341—342. l., 1911. évf. 201—202. l. — Zeitschriften-Revue.

SZERBIA az Adriáig terjed! Kelet Népe. 1913. évf. 483—485. l.

Belgrádi levél, mely szerint Montenegro sorsa teljesen összeforradt Szerbiáéval, tehát Szerbia kijutott az Adriára. — Der Verfasser behauptet, dass nach dem Balkankriege Serbien bis zur Adria vorgedrungen sei, da Montenegro mit Serbien vollständig eins geworden.

SZERZŐDÉS. A montenegrói —. Magyar Gazdák Szemléje. 1911. II. 1—7. l.

A Magyar Gazdaszövetség 1911 július 12-i tiltakozó ülése a montenegrói szerződésnek Magyarországra nézve káros rendelkezései ellen. Darányi Ignác elnöki beszéde, Bernát István határozati javaslata és felirata az országgyűléshez. — Der Protest des Bundes der ungarischen Landwirte gegen den Vertrag mit Montenegro.

SZIGMA = Szegh Dezső.

SZINTEREI. Az európai háborúk —. Földr. Közl. 1914. évf. 325—354. l.

Montenegróról 352—354. — Schauplätze des Weltkrieges.

SZMRECSÁNYI György l. Vitája.

SZÖLLÖSI Zsigmond: Nikita országa. Vasárnapi Ujság. 1916. évf. 1. sz.

Teljes tájékozatlansággal írt támadás Montenegro államisága ellen. — Angriff gegen die Staatlichkeit Montenegros.

THALLÓCZY Lajos: Montenegro. Pesti Napló. 1880. évf. 223. l.

Ütiemlékek, mint maga a szerző mondja. — Reisebilder.

THALLÓCZY Lajos: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai.

Századok. 1896. évf. 485—504. l.

Montenegro e legrégebb történetírója munkájának igen alapos vizsgálata. Ungarische Beziehungen der Chronik des Presbyters Diocleatis.

THALLÓCZY Ludovicus de: Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Collegerunt et digesserunt —. Jireček Constantinus

- et Sufflay Emilianus de Volumen I., XXXVIII + 292 l. Vol. II., XXIII + 301 l. Vindobona, 1913. 4°.
- Számos montenegrói vonatkozású oklevél.
- THALLÓCZY Ludwig von: Illyrisch-Albanische Forschungen. Unter Mitwirkung von K. Jireček, M. Šufflay von, Th. Ippen, E. C. Sedlmayer, Josef Ivanić, E. Karácson von, B. Péch, K. Thopia. München, I k. V, 565 l. II k. 309 l., 4 térkép, 8°.
- Tele montenegrói vonatkozásokkal.
- THOPIA Karl l. Thallóczy Ludwig.
- TIMES l. Czettinye.
- TOLINGER Róbert l. Roganović R.
- TOMANOVIĆ L. l. Margalits Ede.
- TOMIĆ Jaša: Boj na Kosovu, Seoba Srba, Crna Gora. (A rigómezei csata, A szerbek vándorlása, Montenegró.) Novi Sad (Ujvidék), 1908. 127., I. l.
- Ruvarac Ilarijon jőnevű szerb történetíró és hivei ellen írt tanulmány.
- TOMIĆ Jaša: Rat u Albaniji i oko Skadra. (Háború Albániában és Scutari körül.) Novi Sad (Ujvidék), 1913. 175 l. 8°.
- Naivan mértéktelen dicsőítése a szerb hősiességnek, de barátságosan ír a montenegróiakról is.
- TOMIĆ Jaša: Rat u Mačedoniji i Staroj Srbiji. (Háború Macedóniában és Ó-Szerbiában.) Novi Sad (Ujvidék), 1914. XVIII, 190, 2 l. 8°.
- Megvilágítja Montenegró szerepét is.
- TOMIĆ Jovan: O crnogorskom ustanku u početku morejskoga rata 1684—85. (A montenegrói felkelésről a moreai háború kezdetén 1684—85.) Letopis, 218 k. 43—59 l., 219 k. 72—85 l., 220 k. 72—84 l. Megjelent külön füzetben is. Novi Sad (Ujvidék), 1903. 41 l. 8°.
- TOMIĆ Jovan: Crna Gora za morejskog rata 1684—1699. (Montenegró a moreai háború idején 1684—1699) c. Belgrádban megjelent munkájának ismertetése. Letopis, 249. k. 97. l.
- TOMIĆ Jovan: Crnogorski mitropolit Vasilije Petrović (Petrović Vazul montenegrói metropolita) c. tanulmányának ismertetése. Letopis, 285. k. 109—110. l.
- TURR Stefania: Il retroscena finanziario della Francia contro il Montenegro (Estratto de La Vita Italiana, 15 giugno). Roma, 1922.
- UDARAC Omer-pašin na Crna Goru 1852—1853 (Omer pasa támadása Montenegróra 1852—53-ban). Novi Sad (Ujvidék) 1883.
- URA. A fekete hegyek — Magyarország és a Nagyvilág. 1869. 603—604. l. Életrajz. — Biographie des Königs Nikolaus.

VALENTINI E.: Adamović Lujó Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer. Leipzig, 1909. c. művének ismertetése. Földr. Közl. 1910. évf. 177—183. l.

Besprechung.

VÁLTOZÁSAI. Törökország tervezett területi —. Földr. Közl. 1878. évf. 173—176. l.

A Geographical Magazine alapján írt kis ismertetés, mely foglalkozik Montenegróval is. — Geplante territoriale Änderungen der Türkei.

VASZARY Béla: A Balkán-félsziget államai. Veszprém (1914.) 32 l. 8°. Kézirat gyanánt.

Montenegróról a 24—25. l. — Die Staaten am Balkan.

VAY (Peter), Graf: Montenegro. Deutsche Revue. 1914. évf. I. k 159—170. l.

Hangulatos útirajz.

VEROVÁC Mladen: A cernágorok (sic!). Magyarország és a Nagyvilág. 1870. évf. 131 l.

Általános jellemzés, mint maga a szerző megírja szerb kútfők nyomán. — Über die Montenegriner nach serbischen Quellen.

VIALLA de Sommières l. Sommières.

VIGYÁZÓ János: A Lovcen (sic!)-hegyen át. Turistaság és Alpinizmus. 1914—15. évf. 79—85. l.

Útleírás néhány szép képpel. — Reisebeschreibung.

VILA. Crnogorska — ili pjesme o najnovijim turskim bojovima 1876—1879.) (A montenegrói tündér, vagy versek a legújabb török harcokról.) Novi Sad (Ujvidék) 1885.

A szerző: S. S. J.

VITÁJA. A montenegrói szerződés —. A Magyar Gazdaszövetség kiadványai. Budapest, 1912. 49 l. 8°.

A magyar parlamentben 1912 január 17-én és 18-án a montenegrói kereskedelmi szerződés tárgyalásakor elhangzott beszédek. A szónokok: Darányi Ignác, Mezőssy Béla, Pajzs Gyula, Bosnyák Géza, Szmracsányi György és gróf Serényi Béla. — Debatte im ungarischen Abgeordnetenhaus über den Vertrag mit Montenegro.

VITORLÁST. Elfogtunk hét montenegrói —. A tenger. 1915. évf. 219—220. l.

Die Gefangennahme sieben montenegrinischen Segler.

VLADIKA. A montenegrói —. Vasárnapi Ujság. 1876. évf. 195—196. l.

Miklós király életrajza, akit a cikkíró tévesen vladikának (= szerb püspök) tart, visszapillantással Montenegro multjára. — Biographie des Königs Nikolaus den der Verfasser irrthümlich montenegrinischen Vladika nennt.

VLADISLAVIEV D. I. Sommières.

V(RČEVIĆ) S(tevo): Ruski crveni krst u Grnoj Gori g. 1875—78. (Az orosz vöröskereszt Montenegroban 1875—78-ban.) Novi Sad (Ujvidék) 1884.

VRČEVIĆ Vuk vitez: Niz srpskih pripovjedaka (Szerb elbeszélésfüzér). Pančevo (Pancsova), 1881.

Montenegrói, bocchei és hercegovinai elbeszélések.

VRČEVIĆ Vuk: Pomanje srpske narodne svečanosti (A szerb nemzeti ünnepek megülvése). Pančevo, 1888. 188 + 2 l. 8°.

Montenegróban, a Boccheban és Hercegovinában gyűjtött szokások.

VRČEVIĆ Vuk vitez l. Popović S. V.

VRHOVAC Radomir: Petar II. Petrović-Njegoš. Letopis. 210. k. 117—118. l. Megemlékezés a püspökfejedelem halálának ötvenedik évfordulója alkalmából.

VRH(OVAC) R(adomir): Popović Pavle O Gorskom vijencu (A Hegyek koszorújáról). 1901. c. munkának ismertetése. Letopis, 211. k. 114—125. l.

VRHOVAC Radomir l. Grčić Jovan.

VULETIĆ Savo l. Čorović Vladimir.

WENZEL Gusztáv: Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben. Századok. 1871. évf.

Hosszabb cikk, melyben szó van Montenegróról is a 78—83. lapokon. — Marino Sanuto über Ungarn.

WERTHEIMER Ede: Gr. Andrassy Gyula. Budapest. I. k. XXIII. 782. l. 1910., II. k. XX. 522 l. 1913., III. k. XV. 469 l. 1913. 8°.

Montenegrói vonatkozások különösen II. k. 57, 59—61, 120, 318, 507, 508. III. k. 329 l. — Biographie des ungarischen Staatsmannes mit montenegrinischen Beziehungen.

WERTHEIMER Eduard: Gr. Julius Andrassy. Stuttgart. I—III. k. XXII. 650; XX. 420; XIV. 373 l. 1910—1913. 8°.

Deutsche Übersetzung des vorigen Werkes.

WERTNER Mór: A középkorú délszláv uralkodók, (Szabó Ferenc Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár XXVIII.) Temesvár, 1891. 4, 266, XII. tábla. 8°.

Tartalmazza a Balšićok, Crnojeviček és Petrović-Njegošok genealógiáját is. — Genealogie der serbischen, montenegrinischen und bosnischen Fürsten.

WLAHOVIĆ J. l. György Endre.

WLAŚSICS Gyula (ifj.): Kopár földön. Vasárnapi Ujság. 1903. évf. I. k. 287—288. l.

Montenegrói kép, mint maga a szerző mondja. — Reisebild aus Montenegro.

WOLFNER Pál: A fekete hegyek országa. Uj Idők. 1904. évf. I. kötet, 486—487., 530—532. l.

Ügyes utirajz. — Schöne Reisebeschreibung.

ZAKONIK Danila (II.) knjaza Crne Gore. (Danilo montenegrói fejedelem törvénykönyve.) Novi Sad (Ujvidék) 1855.

ZDRAVICE. Srpske narodne — kako se nazdravljaju u Boki, u Hercegovini, u Bosni, u Srbiji i u Crnoj Gori. (Szerb nemzeti köszöntők amiként köszöntenek a Bochében, Hercegovinában, Boszniában, Szerbiában és Montenegróban.) Novi Sad (Ujvidék) 1880.

ŽENIDBA i smrt crnogorskog kneza Danila (Danilo montenegrói fejedelem házassága és halála). Novi Sad (Ujvidék). (1904.) 51 l. 8°.

Két népi elbeszélő vers Danilóról, Montenegró első világi fejedelméről (1851—1860.).

ŽENIDBA Maksima i Gjurgja Crnojevića (Crnojević Maxim és György házassága). Novi Sad (Ujvidék), (1899.) 47 l. 8°.

Két népv.ers.

ZMAJ-JOVANOVIĆ Jovan I. Jovanović Jovan.

BAJZA JÓZSEF.

Egy német ujság magyarországi pályafutása.

Trenk von TONDER MORITZ nyugalmazott osztrák katonatiszt 1787-ben Neuwiedben «Reich der Todten», illetőleg «Gespräche im Reiche der Todten» címen lapot indított. Mint ismeretes, a lap utóbb Frankfurt am Mainben jelent meg és 1810 végéig élt. Szerkesztője ügyesen egyesítette lapjában a népszerű hangot, az egészséges német álláspontot, ötletes tréfálkozást, ismeretterjesztő cikkeket, az akkori izlésnek megfelelő címet. A lapnak ritka sikere volt. 1792-ben 40.000 előfizetője volt, ami 70.000 forint forgalmat jelentett. Az ennek megfelelő jövedelem abba a helyzetbe juttatta TONDER-t, hogy WEKHRLIN-nel, Németország egyik legjelentősebb ujságírójával tárgyalást folytatott, hogy őt a kedvelt lap szerkesztőjéül megnyerje. WEKHRLIN azonban a neki megfizetett utiköltséggel elmaradt s így TONDER egy stuttgarti tanárt fogadott szerkesztőnek — kinek nevét sajnos tisztázni nem sikerült — nem kevesebb, mint évi 1200 forint fizetéssel.¹ WEKHRLIN is említi levelezésében, hogy TONDER-rel tárgyalt a szerkesztőség átvételéről.

¹ L. Allgemeine Deutsche Bibliothek 29. köt. 404. l.

A lap közkedveltsége mellett tanuskodik az is, hogy több városban, így Bécsben, Pesten, Pozsonyban utánnomatokat készítettek és mellékletképen adták különböző ujságokhoz.

Magyarországon TONDER 1810-ben bekövetkezett halálakor SZIKSZAY János foksabadi prédikátor a Hazai 's Külföldi Tudósításokban (1810. 51. sz. 406—408. l.) egy gyászversezetben siratja el «A' Neuwidi Ujságnak Nagy kedvességű, de már megholt írója»-t.

Amennyire eddig megállapítottam, a «Gespräche im Reiche der Todten», vagy mint emlegették „a «Neuwieder» öt magyarországi lap mellékletekép jelent meg.

Hozta a «Pressburger Zeitung» 1789—1810-ig¹ vagy 1790—1810-ig² «Aus dem Reiche der Todten» címen, 1792-től valószínűleg 1797-ig a «Neuer Courier aus Ungarn».³ Az 1792. évf. megvan a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Valószínű, hogy mellékletét 1798-ban szüntette meg, midőn a lap a «Litterarischer Anzeiger»-t adta mellékletképen. Az 1799. évi Courier előfizetési felhívásában ugyanis jelentik a közönségnek, hogy az abbahagyott «Neuwieder» helyett a «Litterarischer Anzeiger» mellékelik hetenként. Minthogy az ilyen előfizetési felhívásokat sokszor éveken át változatlanul nyomatták, valószínű, hogy már 1798-ban szüntették meg a «Neuwieder» utánnomását a «Litterarischer Anzeiger» megindításakor.

1800—1810-ig a «Vereinigte Ofner-Pester Zeitung adta mellékletképen a «Neuwieder»-t.

E három német utánnomaton kívül egy latin és egy magyar fordításról tudok. A pozsonyi «Ephemerides statistico-politicae» 1804-től, a lap megindulásától fogva mellékelte a fordítást, valószínűleg 1810-ig. A lap előfizetési hirdetése 1804 jan. 30-iki kelettel a következőkkel emlékezik meg a fordításról: «Siquidem Novellae Neovidenses ob Nativum Suum leporem cogitationumque gratiam ac venustatem ubique gentium gratissimae acceptissimaeque sint, ut desiderio eorum faciamus satis quibus sermo Teutonicus familiaris haud est, operam impendemus; ut prior earum pars sub titulo: Secretum litterarum commercium vivos inter ac mortuos, ubi semet eminentior ingenii vis auctoris exerit

¹ KERESZTY István: Hirlapok és folyóiratok 1867-ig. Bp. 1916.

² ZUBER Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Bp. 1915.

³ GÁRDONYI Albert: A hirlapírás kezdetei Budán és Pesten. Könyvtári Szemle 1917. 62. l.

(reliqua parte alioquin sub Nro. 1. exhausta) cum omni sale, facetiis veroque spiritu in Latinum traducamur et cum Benevolis Instituti nostri Promotoribus communicetur.» A címlap különben szintén megemlékezik a «Neuwieder»-ről: «Ephemerides statisticae, politicae, oeconomicae, litterariae, quibus additur Neovidensis seu secretum litterarum commercium vivos inter ac mortuos ex campis Elysiis». A Neovidensis 1804—1806. évfolyama a M. Nemzeti Múzeum, 1804—1805. évfolyama pedig az Akadémia Könyvtárában van meg.

Magyar fordítást mellékel 1810-ben a «Hazai és Külföldi Tudósítások». Az 1809. évf. 48. számában jelzi a szerkesztő, hogy a következő évtől kezdve a Neuwiedi Ujság fordítását félvnyvi terjedelemben mellékeli lapjához. A fordítás első száma 1810 jan. 10-én jelent meg: «Toldalék. A' Hazai's Külföldi Tudósításokhoz. Neuwidi Ujság» címen. A «Neuwieder»-ből fordított cikk után a következő megjegyzés áll: «A' Neuwidinek nevezett Ujság most Ménus mellett Frankfortban jön ki. Szerzője TONDER Móricz Ur. Már 25-dik esztendeje, hogy iratik. Ezen Ujságnak Német Titulusa ez: ,Reich der Todten. Eine Zeitschrift enthaltend Politische Gespräche der Todten, Politische Reden, nebst Geheimen Briefwechsel zwischen Lebendigen und den Todten.—Azaz: A' Holtak Országa. Egy időszaki írás, mellyben a' Holtaknak politikás Beszélgetései, Politikás Beszédek, és titkos Levelezések az Élők és Hóltak közt foglaltaknak'. Vannak benne, kivált a' Toldalékjában új politikás történetek is: de mivel ezek úgy is az Ujságok tárgyai, azokat kétszeresen kinyomatni szükségtelennek tartottam. Eredetikepen ezen Ujság nyolczad rétbén, nyomtattatik. Ezt a' formát a' Pozsonyi és Budai Német Ujságok félnék lelki esmérettel megtartják, ámbár a' benne foglalt tárgyakat mindenkor tellyes mivoltokban kiadni nintsen hatalmokban. Én az idén próbára tsak az Elmefuttatásait, Beszédeit, 's a' t. ígértem a' politikai történeteken kívül. Melly ígéretemet minthogy az Új esztendei Levelei elkésnek, ime a' múlt Decembri Darabjaiból válogatva kezdem tellyesíteni». A két fordítás a latin és a magyar a «Neuwieder»-nek csak első részét adta, az utóbbi ezt is csak válogatva. A latin ragaszkodott a nyolcadrétű formához, míg a magyar a Hazai 's Külföldi Tudósítások negyeddrétű formájában jelent meg. Ugyanígy indult meg a «Pressburger Zeitung» melléklete is. A M. Nemzeti Múzeum 1790. évi példányában van néhány ilyen szám. Címük: «Anhang zur Pressburger Zeitung. Politische Gespräche der Todten über die Begebenheiten des 1790-sten Jahres». A német utánnymatok nagyobbbrészt betűhívek. A «Neuwieder»

«Beilage»-jában közölt aktualis híreket azonban megválogatták, aszerint, mit közölt abból már a főlap. Így 1806 nov. 7-iki, 90. számú utánnyomat, melyet a «Vereingte Ofner-Pester Zeitung»-hoz mellékeltek, a következő megjegyzéssel záródik: «Ohne Beilage, denn alles darin Enthaltene war schon in der Ofener Zeitung».

A «Neuwieder Todtengespräche» magyar fordításban Bécsben is megjelentek. ROSENMANN Stephan «ungarischer Hofagent» 1808. jan. 19-én a bécsi császári és királyi udvari rendőrséghez folyamodik, hogy a közkedvelt ujságot Bécsben magyar fordításban kiadhassa. Az engedélyt nem könnyen adták meg, előbb egy latin fordítás kiadását engedélyezték, nehogy a már megjelenő magyar ujságok érdekeinek a magyar fordítás forgalombahozatalával ártsanak. Végre mégis engedélyezték a magyar fordítást is. A bécsi udvari rendőrség egy hivatalos véleményezésében megemlékezik a «Neuwieder Zeitung»-ról, mint olyan lapról, melynek segítségével ARMBRUSTER udvari titkárnak magától a császártól jóváhagyott indítványa szerint Magyarországra hatni lehet. A lap ott majdnem orákulum tekintélyével rendelkezik s nemcsak német, hanem magyar és latin fordításban is közkézen forog.¹ ROSENMANN latin fordítása az «Europa» és a pozsonyi «Annales» mellett jelentek meg. A végül engedélyezett magyar fordítás további sorsáról eddig nem sikerült adatokat találnom.

Ugyancsak semmi nyomát sem sikerült felfedeznem, hogy az 1814-ben újraindult «Todtengespräche»-t valamelyik magyarországi ujság is mellékelte volna.

TONDER maga nem jó szemmel nézte lapjának utánnomatait. Ismételten és néha igen ötletes formában tiltakozik ellenük. 1790 aug. 27-én a pozsonyi utánnymat ellen így ír: «In Pressburg ist auch ein unreifer Zeitungskollega, der schreibt und — Gott verzeihe ihm seine Sünden, — er stiehlt und doch glaubt er von der Göttin Clio das Wasser allein ausgegurgelt zu haben, ohne dass die wöchentlichen Nachrichten vor seiner Ankunft auf dem Parnass etwas gemeldet haben». A magyarországi ujságírókról való lesujtó véleményétől eltekintve meg kell hagyni, hogy TONDER lelkes barátsággal ír Magyarországról és a magyarokról. Így 1790 aug. 30-án Szent István a budai várból buzdító beszédet mond vitéz magyarjainak, melyben végigtekint Magyarország történelmi multján és egységre, németbarátságra és a törököt kiűző uralkodóház iránti hálára inti népét.

¹ Az ezekre vonatkozó akták a bécsi belügyminisztérium levéltárában.

1804 nov. 14-iki számában Magyarország természeti kincseit veszi számba s nem talál elég magasztaló szót az ország gazdagságának, szépségének és a nép jó erkölceinek dicsőítésére. Nem csoda, hogy a lapot szívesen olvasták Magyarországon.

A sajtó történetében ritka eset, hogy egy németországi lap évtizedeken keresztül ilyen hatást tett külföldön, mint a «Neuwieder» Magyarországon. A lap magyarországi pályafutása e néhány adattal még nincs kimerítve, pontos kutatás bizonyára még számos adatot fog kideríteni a «Neuwider Zeitung» elterjedtségére vonatkozólag.

München.

D' ESTER KARL.

Magyar vonatkozás a római sajtó történetében.

Amikor a katolikus egyház központi kormányserveinek ezidei schematismusa, az *Annuario Pontificio* 1926-ik évi kötete megjelent, kevésel azután a vatikáni félhivatalos lapban egy közlemény jelent meg (*S. R. La nuova edizione dell'Annuario Pontificio*, Osservatore Romano, 1926 április 16.), amely az évkönyv immár több mint két évszázadra visszamenő történetével foglalkozik, s amelynek megállapításai mellett, épen magyar vonatkozásai miatt, bibliografiai irodalmunk sem mehet el említés nélkül.

Elegendő APPONYI Sándor gyűjteményének katalogusát átnézni ahhoz, hogy megállapíthassuk Nyugateurópa érdeklődésének kettős irányvonalát Magyarország ügyei iránt a mohácsi véstől a felszabadító háborúk befejeztéig, vagyis azon idő alatt, amíg Magyarország sorsa a nyugateurópai nemzetek érdeklődésének vonalába esett. A magyarországi vallásháborúk a német birodalmi országokban támasztottak erős irodalmi visszhangot, viszont a török háborúk eseményei az itáliai félsziget élénk érdeklődését fordították Magyarország felé, amint azt az egykorú ujságlapok nagy száma is bizonyítja. Ennek történeti okait mélyebben kutatni messzire vezetne, de a tényről magáról könnyű meggyőződni e kor röpirat- és hírlapirodalmát szinte arányos teljességben megőrző APPONYI-könyvtár anyagának chronologikus áttanulmányozása után.

Itáliának ez az érdeklődése a török felszabadító háborúk eseményei iránt nem szűnt meg még akkor sem, amidőn III. KÁROLY, a még török uralom alatt álló temesi bánóság birtokáért a sikerében meglehetősen biztos utolsó felszabadító hadjáratot 1716-ban megindította. Az érdeklődés még a harctértől oly távol fekvő és a hadjárat kimenetelén közvetlenül alig érdekelt Rómában is akkora volt, amint azt az *Osservatore Romano* idézett

cikke elbeszéli, hogy egy Csehországból az örök városba költözött nyomdász, Giovanni Francesco CHRACAS, aki a Corson, a Chiesa di San Marco közepében telepedett le, szükségesnek és hasznothajtónak látta egy időszaki újságnak megindítását a magyarországi háború eredményeinek ismertetésére. Az első szám 1716 augusztus 5-i kelettel jelent meg XI. KELEMEN pápa engedélyével *Diario ordinario d'Ungheria* címmel. Két év múlva a pozserovaci békében vége szakadt a török háborúknak, de CHRACAS jónak látta újságját tovább is folytatni, most már *Diario di Roma* címen. Ez a cím és a lapnak bizonyos hivatalos jellege megmaradt azután több mint száz esztendőn át egészen IX. PIUS trónraléptéig. Az ő uralkodása alatt, több gyors egymásutánban bekövetkezett változás után 1860-ban vette fel CHRACAS lapja a mai félhivatalos jellegét s a most is megjelenő *L'Osservatore Romano* lett belőle, miután a régi 12-rét formáját már 1837-ben felcserélte mai folio alakjával.

Ugyanazon évben, amidőn a *Diariot* megindította, CHRACAS még egy vállalkozásba fogott. Egy 32-rétű 103 lapnyi könyvecskében összeállította az évi naptár mellett az európai uralkodó fejedelmek, a pápai udvar és a bíbornokok, valamint Róma lakosságának adatait és *Notizie per l'anno 1717* ki is nyomtatta. A könyvecskének sikere lehetett, mert már a következő évben a római szerzetesrendek, a praelatusok, a város és a pápai állam kormányzati szerveinek adataival gyarapodott. 1721-ben a nápolyi királyság, a következő évben pedig már az összes itáliai püspököket felsorolja a *Notizie*. Ezekhez járul 1737-től a többi ország püspökeinek, 1743-tól kezdve pedig a különböző keleti rítusú egyházfők adatainak feltüntetése is. Néhány háborús esztendőttől eltökélve azóta évenként megjelent a katolikus egyház központi schematismusa, teljes sorozatát a vatikáni könyvtár őrzi, mely régi címét 1860-ig őrizte meg. Ekkor változtatta nevét *Annuario Pontificiora*, amelyet 1872—1911 között a *Gerarchia cattolica*val cserélt fel.

Ez a két, ma is létező kiadvány általánosan ismertté és népszerűvé tette a CHRACAS család nevét. Mindkét kiadványt még a múlt században is egyszerűen CHRACAS néven emlegették a rómaiak, jöllehet a *Diario* még 1781-ben, a *Notizie* pedig 1850-ben ment át a CHRACAS örökösök birtokából idegen tulajdonba.

A CHRACAS-féle *Diario* eddig sem volt teljesen ismeretlen bibliografiai irodalmunkban. Első száma megvan APPONYI Sándor könyvtárában. (V. ö. 1514. szám, *Hungarica*, II. kötet, 356—7. ll.) Aminthogy az ott 1512—3, 1517, 1519—20, 1528, 1531. számok alatt felsorolt, az 1716—17.

évekből származó s CHRACAS nyomdájában készült, a török háború egyes eseményeire vonatkozó újságlapok nyilvánvalóan ennek a *Diarionak* egyes számai, bár hosszadalmas címlapjuk eltéréseket mutat.

Arra a körülményre, hogy a mai értelemben vett római sajtó megteremtését az 1716—18-iki magyarországi török háborúnak köszönheti, már több mint két évtizeddel ezelőtt rámutatott Giuseppe FUMAGALLI (*Lexicon typographicum Italiae. Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays.* Florence, 1905, a 356. lapon), de a könyv magyar ismertetőjének (Magyar Könyvszemle, 1906, 77—9. ll.) figyelmét, úgy látszik, elkerülte ez az érdekes magyar vonatkozás a római sajtó történetében.

TÓTH LÁSZLÓ.

Adatok Bikfalvi Falka Sámuel betűöntő és rézmetsző működéséhez.

A *Magyar Bibliofil Szemle* 1925. évi 3. számában (121—126. l.) az irodalmi források felhasználásával összefoglaltam azokat az adatokat, melyek Bikfalvi FALKA Sámuelnek, az Egyetemi Nyomda betüvésőjének és a stereotypia első magyar mesterének munkásságát megvilágítják.

Ez alkalommal erősen éreztem a levéltári adatok hiányát, mert az Egyetemi Nyomdában, az Orsz. és Fővárosi Levéltárakban folytatott kutatásaim ellenére sem sikerült az Egyetemi Nyomda régi irattárának nyomaira akadnom. Most végre az Egyetemi Nyomda történetének feldolgozásával kapcsolatban felszínre került az irattári anyag és bár ezekből FALKA működéséről mindeddig teljes képet nem alkothatunk, az iratok egyrészt több mostanig nem ismert adatot tartalmaznak, másrészt FALKA működését lényegesen más színben tüntetik fel, mint amelyre az irodalmi források alapján következtetni lehetett. Ez új adatokhoz GÁRDONYI Albert egyet. magántanár, székesfőv. főlevéltárnok úr szíves közlése folytán jutottam.

Elsősorban megállapítható, hogy FALKA alkalmazása az Egyetemi Nyomda betüanyagának felfrissítésével kapcsolatos. A helytartótanács 1798 jún. 6-án szerződtette FALKÁT betümentszőnek és júl. 31-i rendeletében közli az alkalmazását. A szerződés okmánya szerint a nyomdai gondnok köteles ügyelni arra, hogy FALKA csak a nyomda számára foglalja el magát. Mivel lakást a nyomdában nem kapott, évi 200 frt lakáspénzzel kárpótolták; fizetését évi 800 frt-ban állapították meg, nyugdíjat azonban nem biztosítottak számára. A hivatala gyakorlásához

szükséges szerszámokról a nyomda gondoskodott és új betűminták beszerzése, melyeknek alapján FALKA új betűket készített, hasonlóan a nyomda feladata volt. A szerződés szerint a betűöntőműhely felügyelete alá helyezték és ugyanakkor FALKA kötelezte magát, hogy a betűmetszés mesterségében tanoncokat képez ki. FALKA alkalmaztatásának ily módon különös jelentősége, hogy a nyomda függetlenítette magát más betűmetszőktől és saját maga készíthette betűanyagát; ezenkívül a tanoncok kiképzésével ez az iparág nálunk is meghonosodott.

FALKA még alkalmaztatása előtt készült új hivatására. Erre vall, hogy már jún. 13-án Bécsből kéri a hiányzó betűmetsző szerszámok jegyzékét, amelyek beszerzéséről gondoskodni kíván. Az egyetemi nyomda válasza azonban úgy szól, hogy alkalmaztatásának megtörténteig ily felhatalmazást nem adhatnak. A következő évekből több adat arra enged következtetni hogy nem váltotta be az alkalmaztatásához fűzött reményeket. A helytartótanács 1803 márc. 15-én kelt leiratában többek között sürgeti, hogy FALKA dolgozzon ki tervet a betűmetszés és öntés tökéletesítésére. 1805 jan. 22-én viszont amikor a helytartótanács FALKÁnak a Szepesmegye számára készített két pecsétjéért 25 frtot utal ki, a nyomdaigazgatóság kifogást emel, mert ezeket FALKA a hivatalos munkaidő alatt és az intézet szerszámaival állította elő. Majd 1805 márc. 26-án a helytartótanács kifogásolja, hogy GASZNER Lőrinc munkájához a rézmetszeteket nem FALKA, hanem BRIXNER pesti rézmetsző készítette 60 frtéért. A *Ratio educationis* új kiadásához pedig a nyomda 1806 ápr. 30-án CZETTERNél rendelte meg a címlapot, amelynek csupán rajzát készítette el az Egyetemi Nyomda betűvésője.

Rámutatunk, hogy FALKÁT az egykorú irodalom főként mint a stereotypia magyar mesterét dicsőítette. A méltatásokkal azonban csak a század első éveiben találkozunk; már az első évtized második felében a FALKÁról és találmányáról közölt tudósítások teljesen elmaradnak. Ennek okát abban találjuk, hogy FALKA stereotypái legalább nagyobb munkáknál való alkalmazásban nem váltak be és ezért a helytartótanács 1807 febr. 10-i leiratában kijelenti, hogy FALKA találmánya nem vehető meg. Ugyancsak ez év ápr. 21-én bár megengedi, hogy FALKA számára sajátót szerezzenek be, az elkészítés módjához nem járul hozzá.

Több adat arra mutat, hogy FALKA nem győzte a reá háramló feladatok elvégzését. Így 1807. júl. 3-án a nyomdaigazgatóság a helytartótanácsához intézett átiratában kifejti a betűvéső és öntő állapotát. Eszerint a tertia betűtípust csak három év múlva állíthatják elő, mert

a betűöntő a cirill betűk újraöntésével van elfoglalva. Ezért kéri, hogy 16 mázsa betűt, melynek ára 600 frtra rúg, más öntőnél rendeljenek meg. Más alkalmakkor (1808 jan. 9. és máj. 20.) oly megokolással kéri a nyomdaigazgatóság a betűöntősegek további alkalmazását, hogy FALKA nem tud eleget dolgozni. Még jóval később is a nyomda betűanyagának csekély volta és az új betűk készülésének lassúsága miatt panaszkodik. Így 1817 okt. 15-én megemlíti, hogy csak kétféle héber betűtípusa van, amelyekkel a betűmetsző 1811 óta készült el. Mivel tizenhárom típus kellene, ezzel harminchárom év alatt készülné el. Ezért engedélyt kér, hogy szükségletét külföldről szerezhesse be. 1818 febr. 9-én már csak hét hiányzó héber betűtípusról hallunk, amelyek közül a helytartótanács háromnak megvásárlását, legfeljebb 1000 frt költségen engedélyezi és egyszersmind meghatározza, hogy a hiányzókat záros határidőn belül készítsék el. Ugyanez év május 9-én MANNSFELD József bécsi betűöntőnél a hiányok pótlására két mázsa betűt rendelnek.

Az iránta megnyilatkozó bizalmatlanság jelével is találkozunk. 1805 júl. 20-án jelentést kérnek végzett munkateljesítményéről. 1808. dec. 22-én pedig, amikor a helytartótanács tudomásul veszi ugyan FALKA jelentését a végzett munkáról, de figyelmezteti a nyomdaigazgatóságot, hogy ügyeljenek rá, mert nem lehet munkáját megszabni.

FALKA segédjeiről 1803-tól van tudomásunk. Márc. 15-én kérelmére a helytartótanács megengedi, hogy PARUSÓCZY András gyakornok (practicans), aki 1802 nov. 1-től állott a nyomda szolgálatában, havi 8 helyett 15 frtot kapjon a nyomdai alapból, miután kötelezte magát a nyomdánál való megmaradásra. PARUSÓCZY ötévi gyakornokoskodás után felszabadult és a következő évben a helytartótanács a készített betűkért fizetést rendel számára. 1807 febr. 10-én GOTZIG Károly nevű lakatossegédet alkalmazták három hónapi próbaidőre, ugyane hó 24-én pedig megengedik, hogy SZAKÁCS József betűmetszőtanonc havi 10 frt fizetést kapjon. A nyomda több felterjesztésében kéri a sok munka miatt GOTZIG és SZAKÁCS alkalmazásának meghosszabbítását (1808 jan. 9. és 26.) és mivel a gyakornokok a havi 10 frt fizetéssel nem érték be, ajánlja, hogy a végzett munka után fizessék őket. Ettől kezdve az említett gyakornokokról nem hallunk, ellenben dec. 20-án a helytartótanács engedélyt ad WOKÁL Lipót lakatosnak gyakornokként való alkalmazására. A helytartótanács 1810 febr. 6-i rendelete szerint FALKA és a gyakornokok működéséről a nyomdaigazgatóságnak jelentésében külön be kellett számolni. 1811 márc. 30-i felterjesztésben értesülünk, hogy a rézmetsző-

gyakornokok mind megszöktek. A nyomdaigazgatóság ez alkalommal ajánlja LENNER Ferencet gyakornoknak havi 80 frt fizetéssel, aki mellett, hogy jól rajzol, ügyes rézmetsző is. LENNER azután az ötévi gyakornokoskodás elteltével 1817 szept. 2-án mint adjunktus nyer FALKA mellett alkalmazást és — a nyomdaigazgatóság felterjesztése alapján — végzett munkája után részesül fizetésben. 1818 febr. 9-i helytartótanácsi leirat szerint FALKA mellett LENNER napi 4 frt, egy másik alkalmazott napi 2 frt fizetéssel működik, ezenkívül WOLLTERS, a betűöntő faktora, még három segédnek ad munkát. KELÉNYI B. OTTÓ.

Egy sárospataki jogász könyvei 1764-ben.

Szulyói és Karomi SIRMIENSIS III. Gáspár (a mai SZULYOVSKY-család második ágából való Péternek fia) nagyanyai ágon Királyfalvi RÓTH, anyai ágon OKOLICSÁNYI-vér, 1763-ban Szulyóról a zemplénmegyei birtokok kedvéért Sárospatakra ment jogásznak. A közelebbi Nagyszombat, ahol a rokon AKAY jezsuitapáterek emléke élt, az exponált evangélikus ifjút vonzani nem tudta és a löcsei gimnázium után Sárospatakra vágyott. A szulyói családi könyvtárból hozott könyvekkel bőven megrakodva jelentkezett ott saját úri fogatán. Az első levélváltásból kitűnik, hogy az apa, bár szívesen adta a könyveket, ezekről eleve is térítvényt követelt, amit a fiú végre sűrű mentegetőzés mellett 1764 július 14-ikén állít ki. Szószó szerint adjuk a tanulságos jegyzéket, Gáspár úr sokágú érdeklődésének tanuját, amit a pedáns apa, a pozsonyi helytartóság tisztviselője, gondosan eltett a gondjaira bizott szulyóvári levéltár többi reverzálisai közé.

Anno 1764. die 25 Maj. excerpti Sunt Libri, quos Patakinum mecum
accepi, qui Sequuntur Sequenti ordine.

In Folio.

1. Atlas 62. rum chartarum.

In Quarto.

1. Samuelis L. B. a PUFFENDORFF. Jus Natur. et Gentium. Tom. I. Franc.
et Lipsiae 1744
2. Eiusdem idem Tom. II.
3. I. Davidis KÖHLER Historia Imperii. Germ. ... Franc. et Lipsiae ... 1751
4. Franc. Saligniac FENELONI Telemacus Hung. Cassoviae 1755

In Octavo Maiori.

1. Beniam. HEDERICI Lexicon Lat. Germanicum. Tom. I. Lipsiae ... 1739
2. Eiusdem idem Tom. II.

3. Sebastiani CASTELLIONIS Biblia Lat.	Lipsiae	1750
4. Hugonis GROTIJ, Jus Belli et pacis Tom. I. Lat.	Lipsiae... ..	1758
5. Eiusdem idem	Tom. II. Lat.	
6. J. Georg DARIES, Institut. Juris prudentiae Lat.	Jenae	1757
7. L. Baronis a CANITZ Poemata. Germ.	Berolini et Lipsiae...	1750

In Octavo Minori.

1. John. ARNDII De vero Christianismo. Hung....	Jenae	1741
2. Davidis MARTIN Novum Testamentum Gall....	Altonae	1739
3. G. H. NIEUPCORTI, Ritus Romani Lat.... ..	Berolini	1751
4. SEPLERI Grammatica. Gall.	Berolini	1749
5. Jo. Augusti ERNESTI Initia Dena Solidioris. Lat.	Lipsiae	1750
6. Christoph. CELLARII Liber Memorialis Quadrilinguis	Leutschoviae	1735
7. Jo. Frid. VEIDLERI Institut. Matheseos Lat. ...	Amstelodani	1750
8. P. VIRGILII MAARONIS, Opera Omnia Lat.	Lipsiae... ..	1759
9. J. Georg. HAGERI Geographia Tom. I. Germ.	Chemnicz... ..	1755
10. Eiusdem idem	Tom. II.	
11. Eiusdem idem	Tom. III.	
12. Casparis ZIGLERI in Grotium animadversiones. Lat.	Vitembergae	1676
13. Lexicon Gallico Germanico Latinum.	Genevae	1660
14. Dieter. Justi SCHLEGELI Systema Arithmetieum	Germ. Isenaci	1737
15. Casparis KAROLI Biblia Hung.	Basileae	1751
16. NATALIS Comitissae Mythologia Lat.	Francofurti	1584
17. L. B. Samuelis a PUFFENDORFF. Hist. Europea. Lat.	Francofurti	1704
18. C. PLINII Caecilii Secundi Epistolae, Lat. ...	Norimbergae	1739
19. Christoph. CELLARII Antiquitates Romanae. Lat.	Halae Magd.	1748
20. L. Annaei SENECAE, Opera Omnia Tom. I. Lat.	Lipsiae... ..	1741
21. Eiusdem idem	Tom. II.	
22. M. Tul. CICERONIS Epistolae ad Familiares. Lat.	Norimbergae	1753
23. Joh. HÜBNERI Historia Biblica Hung. Basileae	1754
24. Frid. Christ. BAUMEISTERI Metaphysica. Lat.	Vitembergae	1743
25. Eiusdem	Logica. Lat.	1742
26. Joannis LA PLACETTE Ethica Christiana Hung.	Debrecény	1750
27. Paulli DOLESCHALIJ Donatus quadrilinguis ...	Posonij	1745
28. Franc. Saligniac FENELONI, Telemacus Gallicus	Berolini... ..	1751
29. Cornelii NEPOTIS Vita Imperatorum excellentium	Lat. Gall. Berolini	1746

In duodecimo.

1. Godofredi ARNOLDI Hist. Ecclesiastica comp. Germ.	Lipsae	1722
2. AESOPI Fabulae Gallico-Germanicae	Hamburgi	1750
3. Graduale Hungaricum	Francofurti	1758
4. M. Tullii CICERONIS Officia. Lat.	Norimbergae	1746
5. Augustana Confessio Hung. [Ford. BÁRANY György]	Jenae	1740
6. M. Tullii CICERONIS Orationes Selectae	Norimbergae	1744
7. M. Valerii MARTIALIS Epigrammata Lat	Lugduni	1744

8. Q. HORATII Flaci Opera Omnia. Lat.	Amstelodami	1664
9. BELLARMINUS eneuatus. Lat.	Londini	1633

In decimosexto.

1. Joann. SARTORII Catachesis Hung.		1733

A hevenyészett jegyzék magyarázatra alig szorul, a szürke XVIII. század könyvei a bibliografust alig érdeklik. Hazai szempontból mégis érdekes a téritvény, mert a 12-rétű könyvek ötödik tétele egy ismeretlen magyar *Graduálé*, a 16-rétűek első *Sartorius*-a pedig ugyancsak ismeretlen magyar káté keresésére utal bennünket. Különben a Csetneken 1756-ben meghalt SARTORIUS-nak 1763-ból való *A szent bibliából kisérdett keresztény hitnek fundamentoma* stb. című helynékül megjelent munkájára gondolhatunk annál inkább, mert ez káté formájában, kérdés és feleletekben levén írva, valóban kátének nézhető. Mindamellett arra is gondolhatunk, hogy SARTORIUS-nak eddig csak Nürnberg 1747-ből ismert *Luther M. kis katekizmus*a című műve 1763-ban is napvilágot látott. Ha valakit a jogász személye érdekelne, erre nézve elmondhatjuk, hogy Gáspár derekasán hasznát vehette a sok könyvnek. Az anyjával váltott német levelekben francia nyelvi tanulmányairól beszél, az apával latin-magyar disszertációkban már a szulyói artikularis templom, vagy pedig a családi részbirtokok jogait védi. Végre 1766-ban abszolvál és háromévi távollét után hazalátogat. Csakhamar patvaria után néz. Levelei mutatják, milyen nehéz volt akkor az elhelyezkedés. Szulyótól Lévaig kocsin és lóháton járja be a rokonságot, ajánlást és támogatást keres, hogy valami jobb irodába, például a rokon HÓDOSY Ferenc, esetleg a jogtudós FEJESS mellé kerüljön gyakorlatba. Mindez nem sikerült és félévi vesződés után végre GÖRGEY László segítségével ennek vejénél, GAERBER Mihálynál kap helyet R. Szombatban. «Audiát» életéből két érdekes levele maradt, az egyikben űnokaöccsének, Károlynak Patakra való küldését sürgeti, hogy «az otthoni sűrű vendéglátás, kártya és borközti üres fecsegés tovább ne rontsa a fiút». A másikban saját újabb tanulmányairól számol be. Neki diktálja a principális *Animadversiones in Husthium* című munkáját. Ebből ő magának tartja a krudumot és a purizált kalligrafikumot nyújtja át. Emellett az ügyvédi vizsgálatra készülve, FEJESS munkáit forgatja. Ezekhez jegyzeteket ír, de itt már mint jómódú fiú, maga diktál saját irnokának. Másik levelében 1767-ben kéri a *Corpus Iuris* 1751. évi, otthon maradt kiadását, ezzel együtt a legutóbbi országgyűlés *Decretaleseit*, miután már rég imprimalva vannak

és Nagyszombatban bizonytalán kaphatók. Állandóan tudományos és irodalmi ambíciók hevítik. Tervezget mindaddig, míg ügyvéddé lesz és megnősül. Akkor előbb Fegyverneken, majd Dabason gazdálkodik, végül pedig apósának (SZENTIVÁNYI I.) birtokára vonul és miként annyi más úr, elteszi a diplomát, a könyveket, elfelejti a francia és német poétákat, hogy *procul negotiis* élje le napjait. Egyetlen versét őrzi a családi levéltár, amelynek utóbb gondozója lesz. Ez a vers a HÓDOSSY Sándor és SIRMIENSIS Julia esküvőjére írt *Epigramma votivum — ex litteris nominum initialibus constructum*.

ERNYEY JÓZSEF.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

ADALÉKOK SZABÓ KÁROLY RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK
III. KÖTETÉHEZ.¹

[110] Tübinga [1637].

Ascanius, Michael D. O. M. A. | Approbante Facultate Medica | IN
ALMA ANTIQUISSIMA TUBINGENSI ACADEMIA: | DE |
*TORMEN | TARIARUM PLAGARUM, | NATVRA, ET VERA
CVRANDI | METHODO* Praeside | NOBILI ET EXCELLEN |
TISSIMO VIRO, | DN. IOHANNE | GERHARDO, PHILOSO-
PHIÆ | ET MEDICINAE DOCTORE ACVTISS. | celeberrimo,
Collegii Medici Decano | spectatissimo, & c. | Publicè | *Pro summis in
Arte Medica privilegiis, prærogativis, titulis ac honoribus Doctoralibus
Medico- | Chirurgicè disputabit:* | MICHAEL ASCANIUS, | SOL-
NENSIS PANNONIVS. | Ad diem XXIV. Maii, | IN AVLA NOVA |
Tubingæ, | Typis Philiberti Brunni | 4-r. A—B 4v, 10 l.

Az Ad diem XXIV. Maii dátum után a M. N. Múzeum példányában egykorú kézírással az 1637-es évszám van. Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár III. 1. kötetében 1530. szám alatt *Wesxprémi Medicor. biogr.* (Cent. II. p. 2. 158. l.) nyomán a következőkép idézi: Haskonius, aliter Ascanius (Michael) De tormentariorum plagarum natura dissertatio. Tubingæ, anno 1637. 4-r.; példányt azonban nem ismer. — A szerző művét Ferencfi Lőrincnek ajánlja.

M. N. Múzeum könyvtára.

* A csillaggal jelölt részek vörös nyomásúak.

[111.] Róma, 1644.

Inchofer, Melchior ANNALES | ECCLESIASTICI | REGNI
HVNGARIAE | AVTHORE | MELCHIORE INCHOFER | SOC.
IESV | Tomus Primus | Romae Typis Ludouici Srigniani Superiorum per-
mifsu 1644. 2-r. 442 l. Appendix, Index 13 sztl. lev.

¹ 1—4. számig l. a *Magyar Könyvszemle* U. F. VI. kötet (1898) 61—62. l., 5—9. sz. u. ott U. F. VII. kötet (1899) 284—285. l., 10—43. sz. u. ott U. F. VIII. kötet (1900) 80—90. l., 44—63. sz. u. ott 275—283. l., 64—o. sz. u. ott 386—393. l., 80—110. sz. U. F. XXXIII. kötet (1926) 144—152. l.

A kőszegi születésű Inchofer Menyhértnek ez a közismert munkája a Régi Magyar Könyvtár keretébe tartozik.

M. N. Múzeum könyvtára.

[112] Strassburg 1646.

Klesch, Daniel THESES THEOLOGICAE | DE | CHRISTI DUABUS | NATURIS EARUMQUE | PERSONALI UNIONE | QVAS | In celeberrimâ Argentoratensium | Universitate | Aufpicijs Christi Θεανθρωπῶν | SUB PRAESIDIO | VIRI | *Plurimum Reverendi, Excellentissimi,* | *Praeclarissimi,* | DN. IOHANNIS SCHMIDII, SS. | THEOL. DOCT. ET P.P. CELEBERRIMI, | Conventus Ecclesiastici Praefidis longè meritissimi, | Facultatis Theologicae h. t. Decani, Patroni, Fauctoris | atque Evergetæ sui omni honoris & observantiae | cultu ævum suspiciendi, | *Publicè pro viribus & ingenij tenuitate defendere | conabitur* | DANIEL KLESCH, Igloviâ Hungarus, | *Ad diem Mensis Ianuarij | horis Jocoqz | solilibz* | ARGENTINAE, | Typis FRIDERICI SPOOR, | MDCXLVI. 4-r. A iv 4 sztl. lev.

A M. N. Múzeum könyvtárának példányába 4 üres levél van beiktatva egykorú latin kéziratosszélgelyzetekkel. A felelő ajánlja munkáját Bobst Frigyesnek, Horler Szaniszlónak, Frölich Dávidnak, Putscher Baláznak, Dürner Sámuelnek, Peschkovius Dánielnek, nagybátyjának, Klesch Dánielnek és öccsének, Klesch Gergelynek.

M. N. Múzeum könyvtára.

[113] [Groninga, 1648].

Diószegi, Matthias TETRAS | Quaestionum | THEOLOGICO-PRACTI | CARUM QVAM | CUM BONO DEO, | *SVB PRAESIDIO* | *Reverendi, Clarissimi ac Doctissimi Viri,* | SAMUELIS MARESIJ SS. Theol. | Doctoris, ejusdemque Facultatis in Inclyta Groningæ & | Omlandiae Academia Provinciali, Professoris Celeberrimi & Primarij, Praeceptoris sui plurimūm venerandi, | *Publico examini submittit* | MATTHIAS B. DIOSZEGI, Ungarus [Groningae] Typis IOANNIS NICOLAI Ty)pographi, | ANNO MDCXLVIII. | 4-r. A—E iv 19 sztl. levél.

A M. Nemzeti Múzeum könyvtárának példányából ki van vágva a nyomdászjelvény, a nyomdász nevének egy része, a nyomtatás helye és éve. Mindezek azonban megállapíthatók a vele összekötött és typographiai szempontból teljesen megegyező és alább ismertetendő Uyvary-féle disszertációból. A felelő művét Colosi Dániel és Szikszai Pál beregszászi tanácsosoknak, és Zebegnyeji János tokaji lelkésznek ajánlja.

[114] Groninga, 1648.

Uyvary, Thomas DECADIS | Quaestionis quarundam Theologico | -Practicarum | PARS PRIOR; *Quam* | CUM BONO DEO, | *SVB PRAESIDIO* | *Reverendi, Clarissimi ac Doctissimi Viri*, | SAMUE-
LIS MARESIJ SS. Theol. | Doctoris, ejufdemque Facultatis in Inclyta
Groningae & | Omlandiae Academia Provinciali, Professoris Celeberrimi
& Primarij, Praeceptoris fui plurimum venerandi, | *Publico examini*
submittit THOMAS UYVARI Hungarus, | *Ad diem Maji horis locoque*
consuetis | *Groningae*, Typis IOANNIS NICOLAI Typographi, | Anno
MDCXLVIII. 4-r. A—D 17 sztl. levél.

A M. N. Múzeum könyvtárának példányából a nyomdász jelvénye ki van vágva. — Felelő ajánlja Szabó Jakabnak, Ötvös Tamásnak, Gomb-kötő Izraelnek és egyéb sárospataki pártfogóinak, valamint Pap Jánosnak.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[115] [Groninga, 1648].

Uyvary, Thomas DECADIS | Quaestionum Theologico-Practi-
carum | PARS POSTERIOR; *Quam* | CUM BONO DEO, | *SVB*
PRAESIDIO | *Reverendi, Clarissimi ac Doctissimi Viri*, | D. SAMUE-
LIS MARESIJ SS. Theol. | Doctoris, ejufdemque Facultatis in Inclyta
Groningae & | Omlandiae Academia Provinciali, Profefforis Celeberrimi
& Primarij, Praeceptoris fui plurimum venerandi, | *Publico examini*
submittit | THOMAS UYVARI Hungarus, | *Ad diem Junij horis locoque*
consuetis [Groningae] Typis IOAN[NIS] NICOLAI Typographi, Anno
[MDXLVIII.] 4-r. E—G iv. 12 sztl. levél.

A M. N. Múzeum könyvtárának példányából a nyomdász jelvényével együtt a nyomtató nevének egy része, a nyomtatás helye és éve ki van vágva. Kiegészíthetők a fentebb leírt első rész nyomán. — Felelő ajánlja Simándi János liszcai, Verézi Ferenc sárospataki és Zebegnyei János tokaji lelkészeknek.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[116] Leyden 1648.

Peeri T. Stephanus DISPVTATIONVNVM THEOLOGICA-
RVM | In Confessionem & Apologiam Remonstrantium, | Quin-
quagesima-septima, | *In qua ad caput decimum nonum agitur, De Mor-*
tuorum refuscitatione, & Vitâ aeternâ, | atque Extremo iudicio, |
QVAM, | Deo Opt. Max. Annuente, | *SVB PRÆSIDIO* | *Reverendi,*
Clarissimi, Doctissimi que Viri, | D. IACOBI TRIGLANDII, S. S. Theol.

Doct. | ejusdemq; Facultatis in almâ Acad. Lugd.-Bat. Profef. | primarii
Ecclesiaeque Dei Pastoris vigilantissimi, | *Publicè defendere conabitur* |
STEPHANUS T. PEERI, Ungarus, | *Ad diem 4. Februarii, loco horisque*
solitis, pomeridianis. | LVGDVNI BATAVORVM, | Ex Officinâ BO-
NAVENTURÆ & ABRAHAMI | ELSEVIR. Academ. Typograph. | CIO
IO CXLVIII. 4-r. 7C—7D iv, 8 sztl. levél.

A felelő ajánlja művét pártfogójának, iktári Bethlen Istvánnak, továbbá
Spanhemius Frigyes és Triglandius Jakab leydeni professzoroknak, valamint
Dobrai Bálint, Bereg-Szászi Lőrinc ecsedi és Kazai János viski lelkészeknek.
M. N. Múzeum Könyvtára.

[117] Leyden, 1648.

Szokolaeus, A. Stephanus. DISPVTATIONVM THEOLOGI-
CARVM | In Confessionem & Apologiam Remonstrantium, | Quin-
quagesima-nona, | In quâ porro ad Caput vigesimum agitur, | De divi-
nis Comminationibus, adeoq; | de Reprobatione, & reprobatorū Indura-
tione. | *QVAM,* | Deo Opt. Max. Annuente, | SVB PRÆSIDIO *Reverendi,*
Clarissimi, Doctissimi que Viri, D. IACOBI TRIGLANDII, S. S. Theol.
Doct. | ejusdemq; Facultatis in almâ Acad. Lugd.-Bat. Profef. | primarii,
Ecclesiaeque Dei Pastoris vigilantissimi | *Publicè defendere conabitur* |
STEPHANUS A. SZOKOLÆUS, Ungarus. | *Ad diem 5. Martii, loco*
horisque solitis | LVGDVNI BATAVORVM, | Ex Officinâ BONA-
VENTVRAE & ABRAHAMI | ELSEVIR. Academ. Typograph. | CIO
IO CXLVIII. 4-r. 7G—7H iv, 8 sztl. levél.

A felelő ajánlja mecénásának, Némethi János lelkésznek.
M. N. Múzeum Könyvtára.

[118] Bécs, [1650].

VIRTUTES | Reverendiß: & Illustrissimi | Domini, Domini | IO-
ANNIS | PŰSKY, | ARCHIEPISCOPI | COLOCZENSIS, | *Quibus* |
DELATAM | JAURINENSEM INFULAM | gratulabantur | HONORI
EIUSDEM | ADDICTISSIMI | *Collegij Pazmaniani Viennae Alumni.* |
ANNO | qVo ConCepta parens sine Labe, CoLVMBa probata est, |
VIVIt & In pLaVsV pVLChra Vleña tVo. | VIENNÆ AUSTRIÆ |
Sub Prælo Matthæi Cosmerovij, S. C. M. Typ. 12-r. A iv, 13 sztl. levél.

Szabó-Hellebranth *Régi Magyar Könyvtár* III. 1. 1740. sz. alatt Backer
nyomán hibásan így közli a címet: Virtutes Bev. et Illustr. D. Ioannis Pisy

(sic) Archiepiscopi Coloczensis, quibus delatam Jaurinensem Infulam gratulatur. Viennae. Matthias Cormerovius. 1650. 12-r.; példányt azonban nem ismer. M. N. Múzeum Könyvtára.

[119] Bécs, 1652.

AVGVRIVM | EX VOLVCRVM FORTV- | NATISSIMA
GRVE FACTVM, | ET HONORI | *Illustriff: ac Reverendiff: Domini,*
Dni | BENEDICTI | KISDY, | EPISCOPI AGRIENSIS, | Comitatum
Heves, & vtriusque Szolnok, Supremi ac | Perpetui | COMITIS, |
SACRAE CAESAREÆ REGIÆQ: | MAIEST: CONSILIARI, |
& c. | Ipso Consecrationis die a decem suis Clientibus Alumnifq; in
Collegio Pazmaniano Viennæ degentibus, in tesseram obligatissimi
animi | OBLATVM. | VIENNÆ AVSTRIÆ, | *Typis Matthei Cofmerovij*
S. C. M. Typogr: | in Aula Colonienfi, Anno MDCLII. 12-r. A—B
iv, 17 sztl. levél.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[120] Wittenberg, 1658.

Schnitzlerus, Jacobus. DISPUTATIO MATHEMATICA. | In-
signes quasdam Positiones | ex universa MATHESI | depromtas, |
exhibens | quam | *Auspice CHRISTO JESU* | SUB PRAESIDIO |
M. JOHANNIS BAYERI Eperiesfinensis Hungar. | *In Illustri Aca-*
demia Wittenbergenf. publico Eruditorum examini fisti | JACOBUS
SCHNITZLERUS Cibiniensis | Saxo-Tranfilvanus | AUTHOR & RE-
SPONDENS | *Die VI. Februarii Horis antemeridianis* | In Auditorio Phi-
losophorum. | Literis OELSCHLEGELIANIS | ANNO MDCLVIII.
4-r. A—B iv, 8 sztl. levél.

A felelőhöz üdvözlő verseket írtak a praeses, Bayer János és a nagy-
szebeni Fabricius György.

[121] Róma, 1664.

Nádasi, Iohannes HEBDOMADA | Meditandae Aeternitatis, |
Magistro Diuino Amore, | *fiue* | In fingulos hebdomadæ | dies distributa |
Meditatio de igne inferni per | ignem diuini amoris extinguendo; & de
igne amoris | Dei, etiam ab ipsis gebennæ ignibus accendendo, | *Pro fuga*
inferni. Excerpta ē Menfe III. diuini | amoris I. N. S. I. & | tepidis cor-
dibus excitandis | dedicata. | Editio tertia auctior | Romae, typis Varefij.
1664. | *Superiorum Permissu.* | 12-r. A—B iv, 48 l.

ZRIN, | E | FRANCESCO CHRISTOFFORO | FRANGEPANI. | *In Vienna d'Austria, & in Milano, nella R. D. Corte, per Marc' Antonio Pandolfo Malatesta Stampator Reg. Cam.* | Con licenza de' Superiori. 1671. 2-r. A—F iv, 33 sztl. lev. 12 metszet.

A Szabó-Hellebranth Régi Magyar Könyvtár III. 2. kötetében 2554. sz. alatt leírt kiadástól a nyomtatás helyében és a nyomdamegjelölésben eltérő kiadás.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[125] H. n. 1671.

Gründtliche vnd warhafft /RELATION/ Von den End-Verthln vnd Ererutionen /der Ungarischen Rebellen/ Serini /Frangipani vnd /Nadafti. / Sambt einem kläglichen Valetè Brieffl Frangipani an sein Frau Gemahlin: Auch Vorbereitung zu dem Todt vnd Epitaphio, oder Grab /Schriftt des Nadafti. /Anno 1671 / 4-r. A—C 10 sztl. levél.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[126] H. n. 1671.

Rechtmäßiges / Verthel / über den / Ehedessen höchstberühmten / Grafen Nadafti, / nunmehr aber / Wegen seiner abscheulichen wieder unser / Aller- durchleuchtigstes und unüberwindlichstes Römische Ober-Haupt, 2c. / in- gleichen auch / der Justificirenden Rebellen / Serini und Franchipani. / Gedruckt im Jahr 1671. / 4-r. A iv, 4 sztl. levél.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[127] Wittenberg, 1676.

Memoriae Aeternae | CONSUMMATI THEOLOGI | DNI | CHRISTIANI | SEELMANNI, | COB. FRANC. | SS. THEOLOGIÆ DOCTORIS. | Olim | De Ecclesia CHRISTI & Re literaria | meritisfimi. | VIRI DEI | In UNGARIA famigeratiffimi, in GERMANIA | celeberrimi, | Nunc in COELO beatisfimi. | Scripserunt. | ANNO MDCLXXVI. | Patroni Fautores atq; Amici. | WITTEBERGAE, | Typis OHANNIS (sic) SIGISMUNDI Ziegenbeins. 4-r. A—B 6 sztl. levél.

A gyászversek szerzői közül magyarországi származásúak: David Spilenberger, Phil. & Med. Dr. Leutsch. Ordin. és Christophorus Mazarius Hung. Witt. S. S. Th. Stud.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[128] H. n. 1676.

Abdruck / dreyer / Resolutionen / der Röm. Kñs. auch zu Hungarn / und Böheimb Königl. Majest. 2c. / Die Evangelische Religion und dero respectivè Fortpflanzung und Exercitium / in / Ungarn und Schlesien / betreffend / Zu männliches Wissenschaft und Nachricht / an den Tag gegeben. / Im Jahr 1676. / 4-r. A—C iv, 10 l.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[129] Tübinga, 1679.

Dreher, Johann Ludwig Christliche Predig / Bey der Reichbegängnus / Weilund der Edlen, Viel-Ehren und Tugendfamen / *FRANZ* / Mariae Agathæ / deß Wohl-Edlen Vöft und Hoch / gelehrten *ERRN* / Christoph Kaldenbachs / Eloq. Hist. & Poëf. hochmeritirten Professoris / Publici, bey der Universität Tübingen Ehelicher / Haußfrauen, geborhner Greiffin / Welche den 24. Augusti dieses 1679. Jahrs, zu Calw. / im *ERRN* Christo seliglich entschlaffen, und den 26. gedachten Monats daselbsten ehrlich zur Erden / bestattet worden / Gehalten / durch / M. Johann Ludwig Drehern Pfarrern und / Special-Superintendenten zu Calw. / *TÜBINGEN* / Gedruft bey Anna Hainin Wittib. 4-r. A—D iv, 32 l. / Az utolsó hibásan 67-nek számozva /

A gyászversek szerzői közt van M. Johannes Schwarz, Eper. Hung. SS. Theol. Stud.

M. N. Múzeum Könyvtára.

[130] H. n. [1681.]

Pilarick, Jeremias. Das zwiefältig verwüstete Jerusalem. Seiner liebsten Fr. Schwester zu Trost vorgestellt in einem Klagliede aus den Klagliedern Jeremiae Cap. I. vers. 12. von M. Jeremia Pilarick. Collega Scholae Senat. Witteb. 4-r. b iv, 2 sztl. lev.

Valószínűleg egy nagyobb, ismeretlen nyomtatvány töredéke, eleje hiányzik. Címlapja nem lévén, a nyomtatvány helye nem határozható meg. Nyomatási éve 1691, mert ekkor halt meg Hadik János, akinek emlékére a gyászversek készültek. (V. ö. Szinnyei: Magyar Irók Élete és Munkái IV. köt. 230. has.) Mindenesetre külföldi, alkalmasint wittenbergi nyomtatvány. Gyászverseket írtak még Hadik János sógorai M. Esaias Pilarick Hungarus, in Lyceo Salorium, Palaeo-Brandenb. Con. R. és Gabriel Pilarick Hungarus, Seren. Princip. Gothani Camerae Musicus.

M. N. Múzeum Könyvtára.

DR. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

TÁRCA.

A IV. NEMZETKÖZI KÖNYVTÁRÜGYI ÉS BIBLIOFIL KONGRESSZUS PRÁGÁBAN.

1926 jún. 28—július 3.

Ez év június—júliusa mozgalmas időket jelentett Prágának, a monarchia romjaiból épített új állam sürített sovinizmussal telített fővárosának. Az erre az időre ide összehívott nemzetközi kongresszussorozat háttéréül szolgált a szokalkongresszus, amelyre felvonultatták a cseh, szlovák és más szláv nemzetek szokolegyesületeit. Kétségtelen, hogy a hetekig fellobogózott, felvirágzott város, a maga hullámzó vidéki és idegen tömegeivel alkalmas volt arra, hogy a cseh nagyság délibábját vetítse az odagyült nemzetközi közönség elé, az öslakók szerint azonban Prágának a megszokottól erősen elütő és így hamis képét adta. Ebben az izgalmas légkörben tartotta üléseit a hivatásuknál fogva is már a világ legcsöndesebb foglalkozását űző intellektueller: a könyvtárosok és bibliofilek nemzetközi kongresszusa, melyet június 28-án nyitottak meg a prágai Nemzeti Múzeum Pantheonjában. A megnyitás a prágai diplomáciai képviselők, a csehszlovák hatóságok és tudományos intézetek képviselői jelenlétében fényes külsőségek között folyt le. Hivatalos közlés szerint 23 államból jelentették be részvételüket könyvtárak és tudományos intézetek, a kongresszuson 80 külföldi és 200 csehszlovák intézet 600 delegátussal szerepelt.

Dr. KRĚMAR közoktatásügyi miniszter üdvözlő szavai után a kongresszus elnöke TILLE, prágai egyetemi tanár tartott megnyitó beszédet, amelynek rövid kivonatát adjuk a következőkben: A két első könyvtárügyi kongresszusra, mely a háború előtt folyt le, Csehszlovákia nem küldhetett képviselőt, nem lévén önálló állam. Az 1923. évi párizsi kongresszuson azonban már a csehszlovák állam képviselőjében jelentek meg Dr. TOBOLKA, a prágai nemzetgyűlési könyvtár, EMLER a bratislavai Komensky könyvtár és Dr. THON, a prágai városi nyilvános könyvtár igazgatója. Tőlük indult ki később a gondolat, hogy a legközelebbi

kongresszust Prágába hívják össze, amivel igen felelősségteljes feladatot vállaltak magukra. A külföld érdeklődése mutatja, hogy az előkészítő bizottságnak sikerült a bizalmat felébresztenie, *mert eljöttek a kongresszusra a hazai és külföldi képviselők, politikai érdekekre való tekintet nélkül tisztán tárgyi és szakérdekből, úgy hogy — szerinte — szellemi téren sikerült alapot nyerni a kölcsönös megértésre.* Prága történelmi értékű és modern könyvtárai, továbbá a községi könyvtárak felállításáról alkotott 1919. évi törvény mutatja, hogy Prágában valóban megfelelő talaja van a nemzetközi kongresszusnak. Történeti visszapillantást vet a régi könyvtárak szerepére, majd a 18. század végével meginduló átalakulásukra, melynek folyamán mindinkább nyilvános jellegűekké lesznek és megfelelő szervezeti átalakuláson is mennek át; a referátumok nagy része foglalkozik éppen a szorosán vett könyvtárüggyel és annak problémáival. Reámutat a könyvtáros jelentős munkájára, amely abból áll, hogy saját nemzetének szellemi színvonalát igyekszik mind magasabbra emelni; szükségesnek mutatkozik azonban ezenfelül, hogy megszervezzük ezen szellemi munkaterület minden munkásának összeműködését az egész világon. Az amerikai könyvtárskongresszusok, a CARNEGIE-könyvtárak hálózata szemléltető példa Európa számára. A könyvtárügyi nemzetközi kongresszus legyen tehát alapja egy ilyen organizációnak. A kongresszuson szereplő javaslatok egy része mutatja is már, hogy mennyire élő az érdeklődés a könyvtárak nemzetközi kapcsolatai és a közöttük létrehozandó kölcsönös támogatás iránt, így az a javaslat, mely az általános bibliografiáról, különösen pedig a szláv bibliografiáról szól, továbbá a hivatalos kiadványok és tudományos publikációk kicserélésére vonatkozóan kötött 1886. évi nemzetközi szerződéseknek novellálásáról beterjesztett javaslat, végül az, mely szerint minden állam felszólítandó, hogy a népkönyvtárak felállításáról törvényhozásilag intézkedjék. De legnyomatékosabban jut kifejezésre ez a törekvés abban a két helyről is előterjesztett javaslatban, mely szerint *a kongresszusok szervezésére és a nemzetközi könyvtárügyi kérdések számára állandó bizottságot állítsanak fel, melyet a különböző nemzeti könyvtárösszevetségek fognak megválasztani.* TILLE befejező szavai után 14 állam képviselője üdvözölte a kongresszust, majd DOLENSKY főkönyvtáros, a kiállítási bizottság elnöke, megnyitotta a kongresszusi könyvkiállítást.

Június 29-én megkezdte munkásságát az időközben megalakított 6 szakosztály, mely a következőképpen oszlott meg: 1. Nemzetközi könyvtárügyi kérdések, 2. Bibliografiák és katalogusszerkesztés, 3. Könyv- és

könyvtártörténet, 4. Tudományos könyvtárak mai állapota, 5. Nyilvános könyvtárak, 6. Könyvtermelés és könyvpiar.

Jelen sorok írója, ki a kongresszuson a Magyar Szociografiai Intézet képviseletében gr. TELEKI Pál úr 'önagyméltóságának, mint az Intézet elnökének megbízásából jelenhettem meg, főként a második szekció ülésén vettem részt. Ott Paul OTLET-nak, a bruxelles-i Institut International de Bibliographie igazgatójának «Le répertoire bibliographique universel et l'oeuvre cooperative de l'Institut International de Bibliographie» című előadása után, melyet szerző távollétében csak kivonatossan olvastak fel és ennek az előadásnak a kapcsán az elnöklő JAKSCH egyetemi tanár engedélyével soron kívül előadást tartottam a dr. KRISZTICS Sándor szerkesztésében és közreműködésemmel megindított *Magyar Kormányzati és Társadalomtudományi Bibliografiá*-ról, vázolva keletkezése történetét, szerkezetét, a szerkesztés révén szerzett és a DEWEY-féle decimális rendszerre vonatkozó tapasztalatokat és azt, mint épen egy nemzetközi bibliográfia szerkesztésére irányuló kísérletet ajánlottam a szakosztály, illetőleg a megalakítandó nemzetközi könyvtárügyi állandó bizottság figyelmébe. A szakosztály tagjai érdeklődéssel fogadták az előadást, illetőleg a mű bemutatását, elnök egy példányát a szakosztály irataihoz való csatolás céljából elkérte és arról a plenáris záróülésen is említés történt. Dr. Franz TIPPMANN kormánytanácsos, a bécsi műegyetemi könyvtár igazgatója bibliografiánk módszerét kiválóan alkalmasnak ítélte oly esetekben, amikor nagy címtömegeknek inkább mechanizált munkamódszerű beosztásáról, rendezéséről van szó.

A második napon az egyes szakosztályok lezárták a tárgyalásokat, melyek közül mint legfontosabbakat megemlítem az állandó bizottmánynak a Szellemi Együtműködés Nemzetközi Intézeténél Genfben leendő felállításáról, a nemzetközi csereforgalom szervezéséről, a katonai könyvtáraknak a könyvtárügyhöz való szorosabb kapcsolásáról, az iskolai könyvtárakról és végül Szlovákia népkönyvtárügyének szorosabb szervezéséről való határozatokat. Ezekről és esetleg más fontosabb kérdésekről majd a kongresszusi iratoknak nyomtatásban leendő megjelenése után lesz alkalmam közelebbről beszámolni.

Július 1-én leplezték le ŠAFÁRIK-nak, a nagy szlávistának és könyvtár-igazgatónak a Klementinumban elhelyezett emléklakettjét. Az ünnepély után, melynek pánszláv manifesztációiban különösen a lengyel és bolgár küldöttek játszottak nagy szerepet, a még Prágában maradt összes kongresszusi résztvevők összegyülekeztek a műegyetem egyik nagy előadó-

termében, ahol TILLE tanár elnöklete mellett folyt le a plenáris záróülés. Ezen röviden összefoglalták a szakosztályok munkájának eredményeit és az összes határozatokat — megértést gátló nyelvi nehézségek ellenére is, vagy épen ennek folytán — egyhangulag elfogadták. Miután MÁLY főtitkár még bejelentette a Szláv könyvtárosok egyesületének az előző napon programmon kívül lefolyt külön megalakítását, a kongresszus a szokásos formalítások között befejeződött.

A résztvevők egy része a következő napokon résztvett a Prága környékére rendezett kirándulásokon, melyek során meglátogatták a karlsteini várkastélyt, a berauni szép kis városi könyvtárat, Vyšší Brod, Rožmberk Kramlov és Tabor könyvtári, levéltári és múzeális intézményeit.

A kongresszussal párhuzamosan könyvkulturális kiállítást is rendeztek, amelyet történelmi, technika-plasztikai és propaganda csoportba osztottak be. Az elsöben helyezték el a miniatűrök, az illuminált kéziratok gyűjteményét, 1800-ig terjedően a könyvnyomó- és kiadójegyeket, a régi kötések, régi cseh gyűjtők emlékeit; a másodikba a cseh írástörténetet, a bibliofiliát, a könyvkiadást, folyóiratkiadást, könyvdíszítést, exlibrist és supralibrozt, a modern bibliofil és a praktikus könyvtári könyvkötést, a vakok számára való nyomást, az orosz és ukrán könyvkiállítást; végül a harmadik, a propaganda csoport tartalmazta a közoktatásügyi miniszterium, a könyvtárosképzés, a népművelő testületek, a tudományos, közigazgatási és népkönyvtárak, a bibliografiára és módszereire, a könyvtári berendezésre és végül a szennyirodalom ellen való küzdelemre vonatkozó anyagot. Ezeken felül azonban nagy súlyt helyeztek arra a kifejezetten politikai propaganda kiállításra, amelyben bemutatták az államalakulással és a cseh legionáriusok történetével kapcsolatos irodalmi és művészeti alkotásokat. A kiállítással kapcsolatosan DOLENSKY Antal főkönyvtáros egy szép illusztrációkkal díszített 332 oldalas kiadványt szerkesztett a régi és új cseh, ukrán és orosz könyvkultúráról (*Knížni kultura doby staré i nové*. V. Praze, 1926), amely azonban a kongresszusnak is abban lényeges hibájában szenved, hogy a cikkek nagyrészt szláv nyelvűek más nyelven való összefoglalások nélkül. A kongresszus tagjait különben is néhány szép kiadvánnyal lepték meg, de ezek közül is kiválik Stanislas LAM egyenesen bibliofil jellegű könyve (*Le beau livre*. Traité de l'esthétique d'imprimerie. Varsovie: Lazarski, 1926. 123 p.), amelyben azt a tételt tárgyalja egyébként lengyel nyelven, hogy a könyv tartalma és nyomdatechnikai — tehát nem díszítői elemeinek — kiállítása között a legszorosabb összefüggésnek kell lennie.

Ami a szerzett általános benyomást illeti, kétségtelenül megállapítható, hogy a kongresszusnak erősen szláv jelleget adott már az a körülmény, hogy a bejelentett 81 előadásból ötvenegyet különböző szláv nyelveken tartottak meg, mégpedig nagyrészt valamely más világnyelven való ismertetés nélkül; a külföldi résztvevők fokozatos távozása és néhány előadó lemondása csak még emelte ezt a jelleget, amelyet betetőzött a szláv könyvtárosok szövetségének megalakítása. A felvilágosító szolgálat hiányossága, a kiállítás szétszórt elhelyezése és főként az a körülmény, hogy a prágai nyilvános könyvtár épen épülőfélben lévén, anyaga elcsomagolva feküdt és így csak az új épület tervei voltak láthatók — azok a legfőbb hiányosságok, melyek folytán maguk az ottani szakemberek is négy szemközt némileg elhamarkodottnak ítélték a kongresszus Prágába való meghívását. Mindamellett mégis sajnálatosnak mondható, hogy hazánk nem szerepelt hivatalosan a kongresszuson, amelyen az összes kultúr nemzetek képviseltették magukat előadásokkal. Ilyenformán a kongresszusi iratok között nem fog szerepelni a magyar könyvtárügy ismertetése sem, ami a kiadvány nemzetközi jellege mellett csak káros hatású. Magyarországnak azonban most már kétségkívül érdeke, hogy a genfi nemzetközi szervezetbe bekapcsolódjék. Meg kell még jegyezni, hogy különösen nélkülöztem a *szlovákiai magyar könyvtárügyről* szóló beszámolót, míg a csehországi németiség imponáló kiadványával, a «Buch und Volk» című folyóirat külön kiadásában is ismertette könyvtáraik, más kultúr intézményei és általában szellemi élete szervezetét.

A kongresszus irományainak nyomtatásban való megjelentetése után a korábbi kongresszusokkal összehasonlítva ismertetni fogom azt a haladást, amelyet ez a kongresszus kétségkívül jelent az általános és nemzeti könyvtárügy szempontjából.

DR. NIKLAY PÉTER.

ELTEMETETT KÖNYVEK.

Több mint negyed század óta folytatott régészeti kutatásaim közben csak elvétve akadt időm arra, hogy az úton-útfélen szemem elé kerülő könyveket és könyvtárakat átvizsgáljam. Annak a megvilágítására azonban, hogy milyen esélyeknek vannak kitéve még ma is nem egyszer ritkaságszámba menő régi könyveink, így is sok szomorú tapasztalatra tettem szert.

A könyv becsülete napjainkban ismét növekedőben. Bujdosó és új egyetemeken, főiskoláinkon kívül minden valamirevaló városunk a közönség minél szélesebb rétegeit kielégítő közkönyvtár szervezésére törekszik. Talán nem lesz érdektelen, ha különösen ezek hasznára régi könyveink sorsára vonatkozó tapasztalataimról beszámolok.

Régi falusi és városi úri családaink sorában még a mult század hetvenes-nyolcvanas éveiben is alig akadt olyan, amelynek birtokában nemzedékről-nemzedékre felgyűlt könyvtár nem lett volna. Birtokcserék, a hivatalnok osztály térfoglalásával mind gyakoribb elköltözések, ezeknek a kisebb-nagyobb könyvtáraknak szétszóródását vonták maguk után. Könyveik kilószámra többnyire szatócsok, papírmalmok birtokába kerültek s így semmisültek meg.

Régi családi könyvtárakat, amelyek valamikor középosztályunk irodalmi igényeinek megfeleltek, ma már igen kevés helyen találunk. Ahol még megvannak a régi könyvek, nem egyszer még az egytömegben eladott könyvtáraknál is dicstelenebb véget érnek. Aki régi könyvekben turkál, gyakran láthatja, hogy a legtöbb kötetből egész csomó lap hiányzik. Ezeket többnyire pipázó emberek fídbuszznak, vagy a kemencében alágyujtásra tépték ki. A legtöbb könyv, mint olvasmány egy emberöltő multán elavul. A régi könyvtárak maradó értékű könyveit az elavultaktól rendszeren már a könyvgyűjtő közvetlen utódai sem tudják megkülönböztetni. Sok úri családban fogalmuk sincs az embereknek az ősnymotatványokról, a Régi Magyar Könyvtár ritkaságairól. A régi könyveknek ezért kevés nálunk a becsületük.

Pár évvel ezelőtt egy jóbarátom falun járt vendégségben s LIPPAY János 1667-ben Bécsben nyomtatott *Gyümölcsöskert*-jével tért vissza.

A könyvet, amelynek közepéből húsz lap hiányzott, a vendéglátó háznak egy félreeső fülkájében találta meg.

Középosztályunknak a közelmúltban történt anyagi romlásán kívül a tájékozatlanság még ma is sok szép magánkönyvtár pusztulásának az oka. S hova hamar régi könyvgyűjteményeket már csak falusi lelkészlakokban, még pedig katolikus és protestáns parochiákon egyaránt és régi kolostorokban fogunk találni. A régi könyveket az ilyen helyeken, ha nem is igen olvassák, mégis gondosabban őrzik, bár ennek módjához itt is nem egy helyütt szó fér. Még jó ha az emberöltők folyamán felhalmozódott könyvanyag száraz padlásra kerül, mert különösen faluhelyen többnyire egyébre már nem használható sötét, nyirkos kamrákban zsúfolják össze a régi könyveket, ahol ezeket a por, a penész és a nedvesség teszi tönkre. Régibb gyűjtőinknek valamikor ilyen helyeken könnyű és bőséges aratásuk volt. Ösnyomtatványokat, régi magyar könyveket is elvihettek emlékül vendéglátó gazdájuk beleegyezésével. Sőt láttam kódexeket, amelyekből egy annak idején hirhedt gyűjtőnk egész lapokat tépett ki s ollóval körülvágva a szebb fajta iniciálékat vendéglátói megkérdezése nélkül is magával vitte. Mindez harmincegyven évvel ezelőtt esett meg. Ma már közgyűjteményeink is nehezen jutnak házagpótló anyaghoz egyháziak gondozására bizott könyvtárakból, holott a kultúránk szempontjából még ma is számottevő munkák ezekben többnyire szintén hozzáférhetetlen holt anyag s a főhatóságok szigorúbbá vált felügyelete ellenére még mindig sokféle esélynek válnak áldozataivá. A falusi papi könyvtárak rendszerint úgy keletkeztek, hogy a lelkész halála után, ennek rokonsága régebben csak ritkán tartott igényt a hagyatékában maradt könyvekre, nem tartotta érdemesnek ezek elszállítását. A könyvek így rekedtek a paróchián s halmozódtak föl nemzedékről-nemzedékre hatalmas gyűjteményekké. Budapest környékén is vannak községek, amelyekben a lelkészlakok hivatali helyiségében és padlásán többezer kötetes, évszázados könyvtárakat találhatunk. A vidéki kolostorokban, részben egyházi eredetű, de többnyire a szerzetesek magántulajdonából visszamaradt könyvekből és régi könyvgyűjtőink örököseinek jóvoltából kerekedtek számottevő könyvtárak. Ezek legtöbbször a *Magyar Minerva*, könyvtárainknak legutóbb 1915-ben kiadott címkönyve sem tud. Pedig nem egy helyen kincsek hevernek ezekben eltemetve. Bár legtöbb kolostori könyvtárunk anyagát házilag leltározták, ritkaságairól gyakran őrzői sem tudnak. De ha tudomásuk is van róluk, ezeket is nem egyszer fenyegeti veszedelem. Elhelyezés

dolgaiban a kolostori könyvtárak esnek a legkevesebb kifogás alá. Mindinkább einéptelenedő rendházainkban bőségesen van hely s a könyvtárnak szinte mindenütt száraz, világos terem vagy szoba jutott. De minthogy a régi könyveket alig használja valaki, a betűző szű annál zavartalanabban pusztít itt s nem egyszer a tudákosság és tudatlanság is nagy kárára válik régi könyveinknek. Egyik felvidéki városunkban, amelynek plébániaépülete valamikor kolostor volt, utóbbinak ottmaradt könyvtárában tucatjával találtam ősnymotatványokat. Sajnos, a kezdőbetűknek a miniatör számára üresen hagyott, festetlenül maradt helyeire unalmában ottjártamkor a plébános úr pingált iniciálékát, egy modern Arany bibliából kiválogatott minták nyomán. Az oroszok betörésekor Sárosba, az alsósebesi ferenciek az eperjesi ferencrendi kolostorba menekítették évszázados gazdag könyvtárukat. A gorlicei áttörés után a könyveket ismét visszazállították. Amikor a háború vége felé Eperjesen jártam, az ottani kolostor könyvtárának megtekintése után azt a sötét szobát is megmutatták, ahol a háború elején ideiglenesen a sebesi könyvtárt raktározták el. A szoba tele volt csonka nyomtatványokkal és papirhulladékkal, amelyből botommal hamarosan öt könyvet kotor-tam ki. Mind az öt kötet ősnymotatvány volt s amint erről később értesültem, a könyvek visszazállításával megbizott laikus fráter azért hagyta a szemétkben, mert azt hitte róluk, hogy csonka könyvek, hiszen címlapjuk sem volt. Az eperjesi barátok a maguk könyvtárába sorozták az ottmaradt öt könyvet és ezzel incunabulumaiuk száma harmincra nőtt. Utóbbiakat és Sárosmegye egyéb papi könyvtárainak érdekességeit számomszedni 1918-ban nyílt alkalmam, amikor a felvidéki műemlékek részletes leiró lajstromának megírása vált feladatommá s evégből már összegyűjtött adataim kiegészítését az eredetileg tervezettnél szélesebb keretben itt kezdtem el.

A bártfai ferencrendiek könyvtárában tizennyolc ősnymotatvány és pseudoincunabulum került elő, érve ez utóbbiak alatt a XVI. század első negyedéből való, de XV. századbeli mintára nyomtatott könyveket. A nagysárosi plébánián hét XV. századbeli ősnymotatványt találtam, de még kisebb falusi papi könyvtárakban is sok könyvritkaságot, amelynek egyik-másik darabjáról lajstromom alapján bold. KAPOSY József állapította meg, hogy közkönyvtárainkban sincs meg s a nagy külföldi közgyűjteményekben is ritkaság.

A háborút követő összeomlás véget vetett felvidéki kutatásaimnak. De azóta Csonka-Magyarországon is sok, szakkörökben nem ismert papi

és egyéb magánkönyvtárban fordultam meg. Ezekben még mindig szép számmal akadt feltámasztásra váró könyvanyag. S mostanában szervezés alatt álló nyilvános vidéki közkönyvtáraink céljuknak csak akkor felelhetnek meg igazán, ha különösen régi tudományos irodalmunk magyar, német és latinnyelvű emlékeit is összegyűjtik. Ezek teljesebb sorozatai könyvtárosi úton ma már alig szerezhetők meg. A vidéken eltemetett könyvek tömegéből egyéb hézagpótló anyag, pl. mult századbeli folyóirataink is bőségesen fognak kikerülni és nem egy ritkaság vagy kuriózum, amelyről bibliografiánk még nem tud.

A legutóbbi években nagy nyomorúságunk ellenére tudományos és ismeretterjesztő irodalmunk szinte csodálatos módon fellendült. Csak közönsége nem elég nagy. Utóbbi nevelésének, a figyelemnek komoly irodalmunk iránt a legszélesebb körökben való felkeltésének bizonyára nem utolsó módja az lenne, ha az erre illetékes körök a közkönyvtárainkban elhelyezésre méltó de ma hozzáférhetetlenül eltemetett könyvekért cserébe megfelelő értékű új könyveket ajánlanának föl.

A régiek jelentőségéhez méltó új magánkönyvtárak kerekednének így, amelyek kulturális hasznát elsősorban a falu irányítására hivatott falusi értelmiség látná, amely ma szinte kizárólag a népkönyvtárakra szorul, ha olvasnivalót keres, de ilyeneket is csak kevés helyen talál. Hogy bibliografiai és bibliofil szempontból, eltemetett könyveink ilyféle tömeges föltámasztásának mennyi és milyen ágas-bogas az érdeke, ennek részletezése ezen a helyen bizonyára fölösleges.

DIVALD KORNÉL.

SZAKIRODALOM.

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Angyal* Dávid. Budapest. Kiadja a Pesti Lloyd-Társulat és a Magyar Történelmi Társulat. 1925. VIII, 735 l. (Magyarország újkobori történetének forrásai. Levelezések.)

Nemzeti történelmünk utolsó száz évét a reformkor politikai és kulturális erő kifejtései gazdag változatokban járták át. A nemzeti öntudatnak a 48-as eseményekben történt hirtelen kirobbanását a központi császári kormányzat hasonló erejű elnyomása követte és e kor, amelyből a közelmúlt társadalmának összetevői közvetlenül csiráztak ki, a történelmi kritika számára a monarchia összeomlásáig nem volt megközelíthető. ANGYAL professzor írói munkásságának félszázados fordulóján e kor ismeretanyagát bővítette ki számunkra, mert e művében bőséges adalékot szolgáltatott a BACH-korszak történetéhez. A jelen műben közölt forrásanyag és a hozzáfűzött recenziók egyrészt a kor társadalmi életének számos mozzanatáról nyújtanak színes képet, másrészt önmagukban hordják a BACH-regimenek már a *Blick* szerzője által oly élesen meglátott kritikáját. ANGYAL Dávidnak e munkája bizonyos értelemben összefüggésben van eddigi SZÉCHENYI-kutatásaival is. A közvetlen kapcsolat a SZÉCHENYI István gr.-nál 1860 márc. 30-án rendezett dőblingi házkutatásból indul ki. A rendőrség ugyanis valószínűnek tartotta, hogy SZÉCHENYI politikai híveinek irományaiból is található adatokat az általa gyanított titkos politikai mozgalom feltárásához. Így azután kiterjesztette a kutatást FALK és KECSKEMÉTHY irományaira is, akik SZÉCHENYI közvetlen környezetéhez tartoztak és akiknek működése ellen az elmúlt évtizedben számos kifogás merült fel.

Ezek mellett a műnek különös jelentősége, hogy ANGYAL Dávid az elkobzott levelesanyag közlése előtt nagyszabású tanulmányban (222. l.) a BACH-korszak hírlapirodalmának történetét foglalja össze. Ebben a kor történetének keretét is megrajzolja és a közölt forrásanyag tartalmi jelentőségének megismeréséhez vezet. A magyar újságírás e

nagyjelentőségű korszakának történetét, melyre ismertetésünkben egyedül terjeszkedhetünk ki, a következőkben foglaljuk össze:

A Világos után gúzsbakötött magyarság első sajtóorgánuma a VIDA Károly által szerkesztett *Figyelmező* volt, amely 1849 nov. 13-tól jelent meg. VIDA hírlapírói pályája már nem volt ismeretlen az olvasók előtt. Ama principiuma, hogy a magyarság csak az Ausztriával való közösségben maradhat meg, mely felfogásának már az 1848 júniusában a *Budapesti Híradó* utóadaként Pesten első ízben megindult *Figyelmező*-ben is hangot adott, számos ellenséget szerzett számára itthon, de viszont megnyerte vele WINDISCHGRÄTZ pártfogását, sőt szubvencióját is. A szabadságharc lezajlásáig háromszor is kénytelen volt szünetelni. Megjelenésének harmadik periódusában Pozsonyban került először éles ellentétbe a kormányzat felfogásában. VIDÁT GERINGER császári biztos bár nyomtatékosan figyelmeztette a «mérsékletre és tisztességre», a kormány intézkedéseinek bírálata csakhamar VIDA ellen irányította az intézőkörök haragját. Már alig egyhetes működése alatt feddésben részesült, de ezután sem tudott hozzászokni a teljes alkalmazkodáshoz. A *Figyelmező* megrendszabályozásával kapcsolatosan merült föl először a BACH rendszerét annyira jellemző terv, mikép lehetne az előzetes cenzura megkerülésével, vagyis a sajtószabadság nyílt megsértése nélkül megakadályozni a kormánynak kellemetlen közlemények közzétételét. A *Figyelmező* idejében még nem találták fel a rendszabályt és így a lap december 29-i számában megjelenhetett SOMSSICH Pál cikke a magyar pártokról, amely a kor véleménye szerint a lap vesztét okozta. A mai forrásanyag ismerete alapján látjuk, hogy a *Figyelmező* megszűnésének oka mégsem ebben, hanem általában a cikkek és levelek «veszedelmes» irányában keresendő. A kifogásolt levelek között különösen FALK Miksa, az ekkor már elismert író levelei keltették fel a kormány haragját. FALK, mint a bécsi levelek írója, védelmére kelt a magyar nemzetiség jogainak; követelte a magyar nemzeti nyelvnek és kulturának fejlesztését, de BACHOT és kormányát szükségesnek tartotta, mert ettől remélte a március 4-i alkotmányos ígéreték végrehajtását. Így bár látszólag alkalmazkodó irányú volt, mégis magára vonta a bécsi *Reichszeitung* éles kritikáját. FALK levelei és VIDÁNAK ezekhez fűzött szerkesztői jegyzetei erős polémiára szolgáltattak okot, aminek következményeként MACCHIO tábornok, a pesti kerületben a magyar sajtó korlátlan ura, 1850 jan. 8-án a *Figyelmező*t megszüntette.

Már a *Figyelmező* első megrendszabályozásával kapcsolatban GERIN-

GER szükségesnek látta egy oly lap alapítását, amely a kormány politikai intencióit karolja föl. Az új lap megindítása körül folytatott tárgyalások alkalmával került SZILÁGYI Ferenc az akkor már 52 éves író személye előtérbe. ANGYAL mesteri jellemrajzot nyújt SZILÁGYI-ról, aki többszöri köpönyegforgatása után Erdélyben viselt tanári állásától megfosztva, könnyen irányítható szerkesztőnek tűnt fel GERINGER előtt. SZILÁGYI szívesen vállalta a megbízatást, és így az új lap *Magyar Hírlap* címen és négyezer forint kormánysegéllyel 1849. nov. 15-én indult meg. A program szerint a *Magyar Hírlap* az egységes Ausztria eszméit pártolta, de egyszersmind elő akarta készíteni a magyar nemzet boldogabb jövődjét. GERINGER már néhány nappal a *Magyar Hírlap* megjelenése után tapasztalhatta, hogy SZILÁGYI sem hajlandó teljes behódolásra. Így ő is csakhamar feddésben részesült és bár terjedelmes memorandumában iparkodott eljárását igazolni, GERINGER látta, hogy SZILÁGYI a Magyarországot magába olvasztó «unitárius Ausztriának» gondolatát époly kevéssé hajlandó terjeszteni, mint VIDA Károly. Ezért határozta el, hogy új magyar lapot alapít, amely függetlennek látszik és mégis egészen a kormányé. Ez az új lap a *Pesti Napló* volt, melynek szerkesztője Császár Ferenc lett. Császár mint publicista erősen hajlékony, könnyen kezelhető szerkesztőnek mutatkozott. GERINGER kezdetben csupán a lap csekély elterjedtségét kifogásolta, de a lap szellemi irányítása terén a kifogások szintén hamarosan jelentkeztek. Egyes, a katonai kormányzat ténykedéseit bíráló cikkeken kívül a katonai parancsnokság főként a külföldi lapokból átvett közlemények közlését kifogásolta, melyek között FALK Miksa levelei is szerepeltek. Császár betegeskedése miatt csakhamar kénytelen volt a szerkesztői teendőktől megválni és utódja szeptember elejétől BÁNFFAY Simon lett. Alatta a *Pesti Napló* függetlenebb hangot vett, ennek következményeként GERINGER tanácsára BACH megvonta Császártól a kormánysegélyt. Bár a tulajdonjog továbbra is Császár kezében maradt, BÁNFFAY ettől fogva szabadabban irányíthatta a lapot és az 1851-ik évre új munkatársakat is szerzett, akik között KEMÉNY Zsigmond br. volt a legkiválóbb. A kormány azonban állandó gyanakodással kísérte a *Pesti Napló* működését és mivel ez továbbra sem tartotta magát a kormány akaratához, GERINGER megvonta Császártól a lapengedélyt és ezzel BÁNFFAY szerkesztői működésének vége szakadt. Ezután GERINGER a *Pesti Napló* élére RÉCSI Emil egyetemi tanárt nevezte ki. A magyar közönségre a *Pesti Napló* szerkesztőjének kinevezése rosszul hatott, a munkatársak közül pedig KEMÉNY, CSENGERY és FALK

is egyenlőre visszavonultak. RÉCSInek így nehéz helyzettel kellett megküzdenie. Súlyosbította helyzetét az a körülmény is, hogy BACH az abszolutizmust most már leplezetlenül hajtotta végre, úgyhogy nagyon nehéz volt a magyarság védelmének és a kormány kímélésének összeegyeztetése. Bár RÉCSI bebizonyította, hogy működésében a magyarság érdekeit tartotta szem előtt, az előfizetők száma erősen leapadt. Végre is RÉCSI 1853 februárjában lemondott tövises állásáról.

Ezalatt a *Magyar Hírlap* továbbra is szálla maradt a kormánykörök szemében. GERINGER SZILÁGYIT BACH ismételt sürgetésére el akarta a lap éléről távolítani, de 1852-ik év elejétől SZILÁGYI körülményeire kedvező fordulatot jelentett, hogy GERINGER helyébe gr. DE LA MOTTE Antalt nevezték ki. DE LA MOTTE nem kedvelte BACH rendszerét és SZILÁGYIT határozottan kímélte. Ennek a jóindulatnak tulajdonítható, hogy amikor BACH többszöri kívánságára a *Magyar Hírlap* és a *Pester Zeitung*-ból 1853 jan. 1-től *Budapesti Hírlap* és *Pest-Ofner Zeitung* címen hivatalos lapok lettek, SZILÁGYI bünei feledésbe mentek és a *Budapesti Hírlap* szerkesztésével őt bízták meg.

A *Pesti Naplót* RÉCSI után TÖRÖK János vette át. TÖRÖK a BACH korszak sokat gyanúsított egyénei közé tartozik. A róla szóló híresztelések azonban jórészt rosszakaratú vádaskodások voltak, mert hiányzott belőle pályatársaival szemben az a simulékony modor, amelyet különben fölfelé a megalázkodásig gyakorolt. TÖRÖK eszméje: a magyarságnak vezérnemzetté való fejlesztése oly idea volt, amely sértette a hivatalos Ausztria érzéseit. TÖRÖK, hogy a kormány jóindulatát megnyerje, vállalkozott az 1854 júniusában kibocsátott nemzeti kölcsön sikerének előmozdítására. Ugyanezt a célt szolgálta FALK is bécsi leveleiben, mert nem látta előre, hogy e túlságosan beharangozott nemzeti kölcsön csak ront a gazdasági helyzeten. Különben TÖRÖK szerkesztése a *Pesti Napló* határozott felvirágzását jelentette. Ennek ellenére EMICH, a lap kiadója, midőn TÖRÖK ismételt írásbeli intésben részesült, felbontotta TÖRÖKKEL a szerződést. Utána az ideiglenes szerkesztő SZENYEV József lett.

TÖRÖK János ezután az akkor már rendőrbiztosi állásban levő KECSKEMÉTHY Aurél hathatós támogatásával Bécsben kísérletezett lapalapítással és el is érte, hogy *Magyar Sajtó* cím alatt napilapot indíthattott. SZILÁGYI személyes rosszakaratból ettől fogva állandóan azon volt, hogy TÖRÖK és KECSKEMÉTHY helyzetét megnehezítse. Bár vádaskodásaival célt nem ért, a rendőrség figyelmét felkeltette a *Magyar Sajtó* ellen.

Veszélyesebb volt ennél PROTSMANN pesti rendőrfőnök kedvezőtlen jelentése TÖRÖKRŐL, ami azt a kellemetlenséget vonta maga után, hogy a *Magyar Sajtó* közleményeit kénytelen volt előzetesen bemutatni a rendőrségnek. A *Magyar Sajtó* szorgalmas munkatársa volt KECSKEMETHY mellett FALK is, aki számos vezércikket, politikai napiszemlét írt a lapnak. Mindazonáltal TÖRÖK állandóan anyagi zavarokkal küzdött; SOMMER Lipót, a kiadó, végre is megsokalta az áldozatokat és a bécsi és pesti kormányhatóságok engelmével a lap kiadói engedélyét 1856 végén HECKENASTRA ruházta át.

A *Budapesti Hirlap*nak, mint kormánylapnak szerkesztésében 1853-ban SZILÁGYI nagy óvatossággal járt el. Kedvező szerződése azonban az év végén lejárt és az új feltételek mellett a magyar és német hivatalos lap nagyon nehezen tarthatta fenn magát. A hivatalos lapok ugyanis nem tudtak versenyezni az 1854 elején megindult *Pester Lloyd*-dal és a népszerű *Pesti Napló*val, amelyek jobban vonzották az olvasóközöniséget. Sok gondot okozott az 1856. évre szóló megegyezés, mert a helytartósági osztály nem tartotta elfogadhatónak SZILÁGYI és HECKENAST feltételeit. Végre is oly értelmű szerződést kötöttek, hogy a szerkesztőknek évi fizetést biztosítottak, a hivatalos lapok irányítását pedig a helytartótanács vette át. A szerkesztők fölött ezentúl mint főszerkesztői hatóság, a kormányzóság polgári osztálya fejtett ki irányító működést, amelynek vezetője br. HAUER a hivatalos lapok vezetését FALKE helytartósági titkárra ruházta. FALKE erős energiával látott hozzá a hivatalos lapok irányításához. MÜLLER Ottót (GLATZ után a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjét) jóindulatúan kezelte, SZILÁGYIRA azonban állandó gyanakvással tekintett. Az állandó surlódások következménye az lett, hogy FALKE SZILÁGYIT végleg elejtette és utána FALK Miksával nem tudva megegyezni, NÁDASKAY Lajost alkalmazta szerkesztőnek.

SZENVEY ideiglenes szerkesztése után a Pesti Napló élére KEMÉNY Zsigmond állott. E feladat elvállalására magyar sajtó hivatásának átérzése készítette KEMÉNYT. Alatta a *Pesti Napló* hirlapirodalmunk vezető apja lett, de a lapra súlyosodó anyagi nehézségek 1856 decemberében emondásra kényszerítették. Utódja, POMPÉRY János csak rövid ideig tarthatta magát. Erre KEMÉNY ismét vállalkozott a lap megmentésére és ez időben a közélet jelesei sereglettek a *Pesti Hirlap* zászlaja körül; bár 1858 közepétől betegsége miatt a szerkesztést KIRÁLYI Pálnak adta át, de a lap szellemi irányítását továbbra is megtartotta. KEMÉNY, továbbá FALK is ez időben leginkább a külpolitikai eseményekről tájékoztatták

az olvasókat és közöttük különösen FALK érezte, hogy az olasz háború után a monarchia belső politikája is nagy változás előtt áll.

A *Budapesti Hírlap* NÁDASKAY szerkesztése alatt engedelmes híve lett a kormánynak és a *Pest-Ofner Zeitung* is MÜLLER alatt erősen föllandült. 1858. végén a hivatalos lapok megjelenését a kormányzóság kiadásában határozták el. Ez a változás erősen emelte a lapok elterjedtségét. Ennek főokát FALKE buzgalmában kereshetjük. Az új berendezkedés mellett a *Budapesti Hírlap* legszorgalmasabb munkatársa FALK Miksa volt. FALKE nagyrabecsülte FALK képességeit és 1857 áprilisában, amikor a kormány az ifjú uralkodópár magyarországi utazását készítette elő, őt bizta meg, hogy az uralkodó utazásáról hangulatkeltő tárcákat írjon a hivatalos lapnak. Az ajánlat elfogadásánál FALK azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy ezáltal elősegítheti a magyarság ügyének jobbrafordulását.

Röviden foglalkoznunk kell még FALK és KECSKEMÉTHY leveleivel is, melyeket a rendőrség 1860 márc. 3-án foglalt le. A levelek átvizsgálása után a rendőrség, bár KECSKEMÉTHY irataiból az államra nézve veszélyes működést nem állapíthatott meg, gyanusnak minősítette KECSKEMÉTHY ama leveleit, amelyek kormányellenes személyiségekkel: (SCITOVSZKY primással, SZÉCHENYIVEL, DANIELIKKEL, TÖRÖK JÁNOSSEL, PÁKH Alberttel stb.) való érintkezésre következtettek. FALK levelezéséről küldött jelentésben a rendőrség megvallja, hogy rendőri szempontból csekély az érdeke, de megállapítható, hogy FALK a magyar ügyekre nézve a magyar nemzeti párt felfogásában osztozkodik. A kiválogatott levelek között TÖRÖK Jánosnak, KEMÉNYNEK, POMPÉRYNEK leveleit találjuk és ezekhez csatolták PETŐFI *Dalaim* című költeményének egy kéziratos példányát is. FALK ellen nem indult eljárás, KECSKEMÉTHY azonban hivatalos hatalommal való visszaélés és SZÉCHENYIVEL való gyanus összeköttetése miatt perbe fogták, de a pert az októberi diploma kiadása után megszüntették.

ANGYAL Dávid nagy munkáját a történetíró és pszichologus mélyreható meglátása, a társadalom és az emberi lélek alkatának alapos ismerete lengi át. A megrajzolt korkép jelenségeinek magyarázatában nagy megértéssel itéli meg az egyedek tetteit: feltárja az alacsony indulatokat is, de megérti és magyarázza a szenvedő ember tetteiben a kényszerítő körülmények súlyát. Munkája megértéséhez világos tárgybeosztása és nemesen egyszerű stílusa is hozzájárul. Különösen érezzük ezt összefoglaló jellemrajzaiban, hol kevés szóval sokat mond és találóan

fejezi ki a szereplők karakterisztikus tulajdonságait. Végezetül megemlítjük a Pesti Lloyd Társulatnak a mű előszavával méltányolt áldozatkészségét, mely a munka megjelenését lehetővé tette.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története (a legrégebb időktől 1848-ig)*. Budapest, kiadja a Budavári Tudományos Társaság, 1926 (Német Philológiai Dolgozatok XXXI).

A szerző hatalmas feladatra vállalkozott: a magyarországi németiség közel ezer éves kulturális törekvéseinek ismertetésére. Mert műve többet tartalmaz, mint annak címe jelzi. Nemcsak a hazai német irodalom történetét nyújtja, hanem megismerteti velünk azt a talajt is, melyben ez az irodalom gyökerezik, a középkori városi élet és városi művelődés keletkezésétől és kifejlődésétől egészen a XIX. század első felének a magyar nemzet minden rétegét magával ragadó politikai és társadalmi mozgalmáig.

Ha így előttünk áll ez a szinte beláthatatlan anyag, akkor értjük és érezzük csak át, mily energiamennyiség rejlik e hosszú idők kulturális munkájának irodalmi megnyilvánulásaiban. A magyarországi német filológia vezetői évtizedek óta céltudatos irányítással igyekeztek ily nagyszabású áttekintés lehetőségét előkészíteni. A munkatársak és tanítványok hosszú sora, kik közül újabban Koszó János és KÁDÁR Jolán emelkedtek ki kiforrott módszerrel megírt jeles műveikkel, a problémák egy részét tisztázták ugyan, mindazonáltal a szerző e könyvében nemcsak az eddigi eredmények gondos összefoglalását adja, hanem sok tekintetben úttörő kutatásokat is kellett végeznie. Vonatkozik ez épúgy a középkori jogi, közigazgatási, vallásos és pedagógiai emlékek irodalmára, mint a humanizmus, reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás és romanticizmus rendkívül sokoldalú költői, vitázó, retorikai és tudományos próbálkozásaira. Kiterjed a szerző figyelme az iskolázás fejlődésére is, a polgárság, a céhek művelődési vágyának jeleire, az egyházi énekköltéssel kapcsolatban az imádságos könyvekre, elmélkedő és oktató munkákra, a XVI. és XVII. század röpiratirodalmára, a hírlapokra, folyóiratokra, a színészet történetére, német irodalmunknak a magyarral való kapcsolataira, a külföld felvilágosítása és tájékoztatása terén elért eredményeire.

Tárgya iránti szeretete nem ragadtatja el túlzott ítéletekre, mert mindvégig tisztában maradunk azzal, hogy a magyarországi német irodalom jelentőségét nem a produkált művészi értékek nagyságában, hanem

abban kell keresnünk, hogy a nyugati kultúra eszmevilága iránti érdeklődést hogyan tudta felkelteni, ébren tartani és terjeszteni nemcsak a hazai német, hanem a magyar olvasóközönség közt is.

Látjuk, hogy ez az irodalom nem ellensége, hanem kiegészítő része a magyarnak, mellyel olykor párhuzamosan halad, olykor azonban annyira átszövődik vele, hogy annak szerves elemévé válik.

Különösen áll ez a romantikus világnézet idejére. A török harcokban és a nemzeti önvédelem küzdelmeiben elfáradt magyarság szellemi életéről a XVIII. század úgyszólván semmit sem tudott, még oly nagy írók sem, mint az egyetemes érdeklődésű HERDER vagy GOETHE, aki a politikai események más fordulataival esetleg magyar miniszter lehetett volna. A XIX. század elején hazai német íróink szívós munkával és határtalan lelkesedéssel a romantikus eszmék hatása alatt tágabb látkörűvé vált nyugati népekben a magyarság iránt nemcsak figyelmet és érdeklődést, hanem általános rokonszenvet tudnak kelteni, másrészt az újjáéledő és újjáébredő magyar irodalmat ezer csatornán át táplálják és erősítik, míg nagy tehetségei azután egészen eredeti utakon járva önállóan haladnak tovább.

A legkiválóbb német filológusok egyike C. von KRAUS *Mhd. Übungsbuch*-ját ismertetve, nemrégén azt mondta: ezt a könyvet mindenkinek ajánlom, mert mindnyájan tanulhatunk belőle. Nekem is ez a véleményem PUKÁNSZKY könyvéről: mindnyájan tanulhatunk belőle, és mindenki, aki a kezébe veszi, hálás lesz szerzőjének, hogy minden munkarejét koncentrálna, hosszú évek önfeláldozó munkájával ezt az alapvető művet megírta.

SCHMIDT HENRIK.

Végh Gyula: *Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből.* Budapest, 1925. 8-r. 99 l. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára Címjegyzékének X. kötete.)

Gróf APPONYI Sándor az igazi tudós tiszta meglátásával élete tudós munkáját és bibliofil szenvedélyét egy nagy cél, a magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok lehetőleg teljes összegyűjtésére szentelte. A kéziratok emlékek, valamint az ú. n. Régi Magyar Könyvtár már épen úgy kívül estek gyűjtési körén, akár a képzőművészet remekei. Mégis akkor amikor élete egész munkájának gazdag és bő eredményét, Hungaricakönyvtárát, fejedelmi elhatározással nemzetének adományozta, e hatalmas gyűjtemény függelékékepen a külföldi nem magyar vonatkozású ritka

nyomtatványoknak egy számra (509 darab) és értékre egyaránt jelentős gyűjteménye, valamint 24 kézirat és 7 magyarországi nyomdában 1711 előtt nyomtatott régi magyar könyv került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. Ennek a szép gyűjteménynek csak egy kisebb része származik tömeges vásárlásból, a nagyobb részét APPONYI Sándor határozott céllal vásárolta. Vagy családi vonatkozások (NOGAROLIANAE, Paulus RICIVS munkái stb.) indokolták megszerzésüket, vagy a könyv eminens szépsége, vagy ritkasága készítették vételre az ép oly finom ízlésű, mint páratlan szaktudású gyűjtőt. Jelentőségre persze ez a gyűjtemény a Hungaricák mellett sohasem emelkedett, gyarapítása csak nagy ritkán, esetről-esetre történt, elhelyezve is teljesen külön volt a Hungarica gyűjteménytől.

Miután ezek a könyvek katalogizálva nem voltak, az adományozás idején már élete alkonyán járó APPONYI Sándor felkérte meghitt barátját és bizalmasát, VÉGH Gyulát, e könyvek jegyzékének, mint az adománylevél függelékének elkészítésére. Még életének utolsó hónapjaiban, az ő mindvégig élénk érdeklődése és csalhatatlan útmutatása mellett végezte el VÉGH Gyula a katalogizálás nem csekély fáradságot igénylő aprólékos munkáját. Azonban ez a katalogus, épen készítőjének lelkiismeretes tudós munkája folytán, mire elkészült, több lett csupán hivatalos használatra szánt lajstromnál, jó és hasznos bibliográfia lett belőle, méltó és szükséges kiegészítése a *Hungarica* katalogus köteteinek. Nemcsak a kegyelet és hála érzésének tett eleget tehát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, amidőn címjegyzékei során VÉGH Gyula munkáját közrebocsájtotta, de a bibliográfia hazai és külföldi művelőit is egyaránt hálára kötelezte e munka kiadásával.

Ami a mű érdemét illeti, meg kell jegyezni, hogy épen az egyöntetűség megóvása miatt a mindössze 7 darabból álló *Régi Magyar Könyvtárt*, amelyből csupán egy ismeretlen, a többbit már említi SZABÓ Károly első kötete, helyesebb lett volna folyóiratunknak *Magyar Könyvesház* rovatában közzétenni, ahol első sorban van helye minden kiegészítésnek SZABÓ munkájához. A kéziratok leírásánál érezzük, hogy a leíró sokkal inkább bibliografus, mint historikus vagy diplomatikus. Mindezek a megjegyzéseink azonban legkevésbé sem csökkenthetik a mű gerincét és középpontját képező *Rariora* katalogus alapos elkészítéseért tartozó elismerésünket. VÉGH Gyula az igazi tudós szerénységével művének sokféle fogyatékosságáról beszél. Mi azt hisszük, hogy ezt a túlzott szerénység mondatja vele, mert ez a mű egyaránt méltó úgy szerzőjéhez, mint a gyűjtemény halhatatlan emlékü adományozójához.

T. L.

Neue österreichische Biographie 1815—1918. Zweite Abteilung: *Bibliographie zur neuen österreichischen Biographie unter Mitarbeit von Dr. Jaroslav Sutnar und dr. Julius Stockinger. Zusammengestellt von Hanns Bohatta.* Zürich—Wien—Leipzig. 1925. Amalthea Verlag.

Még a háború alatt indult meg Oswald REDLICH vezetése alatt az osztrák tudósoknak nagy vállalata, amely WURZBACH életrajzi lexiconjának és az *Allgemeine deutsche Biographie* folytatása, illetőleg kiegészítése-képen a volt monarchia (beleértve az időközben levált tartományok, mint Lombardia és Venezia) összes nevezetesebb alakjának életrajzát kívánja, egyelőre meg nem határozott számú kötetben közzétenni. Ehhez a sorozathoz járul azután tulajdonképen segédkönyvként a jelen munka, az életrajzirodalom bibliográfiája. Magáról a főműről itt csak annyit, hogy az eddig megjelent két kötet néhány szép és tartalmas életrajzzal (köztük igen sikerült ANGYAL Dávid arcképe TISZA Istvánról az első kötetben) örvendeztetett ugyan meg bennünket, de ha ilyen terjedelemben, ennyire laza szerkesztésben követik egymást az életrajzok, akkor végeláthatlan kötetekre lehetünk elkészülve, illetőleg szinte biztosan látjuk, hogy ilyen terjedelmű életrajzok mellett a mű befejezésére alig gondolhatunk.

Az előttünk fekvő bibliografia tulajdonképen a vállalat munkatársai részére segédeszközüül készült. Mégis «das Anwachsen ihres Umfanges, sowie die Erwägung, dass ein derartiges Verzeichnis über Sammlungen von österreichischen Biographien noch nicht herausgegeben wurde und doch auch ausserhalb des genannten Unternehmens sowohl dem Bibliographen als insbesondere dem Biographen und Geschichtsschreiber gute Dienste leisten kann, erzeugten den Gedanken, die selbstständige Ausgabe dieser Schrift zu versuchen».

A célkitűzés kétségkívül helyes volt, hogy a megvalósítás a magyar részben, miután a többiek felől bírálatot mondani az illető nemzetek szakfolyóiratai hivatottak, ennek mennyiben felel meg, mindjárt fogjuk látni.

Magáról a mű beosztásáról és anyagáról a szerkesztő, Hanns BOHATTA, egy rövid előszóban tájékoztat bennünket. Eszerint a mű három részre oszlik. Az első rész az általános (több tudomány vagy társadalmi osztály köréből vett) osztrák bibliográfiai munkák jegyzékét tartalmazza. A második rész tárgy szerint csoportosítja anyagát (csakis a német nyelven

megjelent műveket tartalmazza), végül a harmadik tartományok illetőleg államok szerint állítja össze azoknak a műveknek a jegyzékét, amelyek *erre a korszakra* vonatkozó bibliografiai anyag található. Ebben a harmadik részben (68—78. ll.) van a magyar bibliografiai irodalom összeállítása, amely dr. STOCKINGER Gyula munkája.

Ez a magyar rész, hasonlóan a szláv bibliográfiához, a némettől bizonyos mértékig eltérő elvek szerint készült. Amíg ott nemcsak a biografikus tartalmú folyóiratok és hírlapok, hanem az általánosan ismert biografikus tartalmú művek (irodalomtörténetek, lexikonok stb.) felsorolását is mellőzte a szerkesztő, addig a magyar (szláv) részben ezek is bizonyos mértékben felsorolásra találtak, «weil in diesen Sprachen die selbstständige biographische Literatur nicht reich ist und anderseits die fremdsprachigen Zeitschriften hier mit deutscher Übersetzung des Titels wiedergegeben dem deutschen Forscher vielfach unbekannt sind».

БОНАТТА-nak azt az eljárását, hogy a német részből a nagy biographiai gyűjteményeket, amelyek úgyis ismeretesek, elhagyja, sehogy sem tudjuk helyeselni. Mert ez a bibliografiai összeállítás, amint hogy a magyar rész sem a magyar, hanem elsősorban a külföldi tudomány részére készült, szintén a külföldi (nem német) tudós világ használatára szolgál, azokat pedig igen sok esetben szükséges a német tudományban egyébként általánosan ismert művekről felvilágosítani. Hogy a magyar részbe ezek az általános érdekű munkák fel vannak véve, azt csak helyeselni tudjuk. Az összeállítás mikéntje azonban már kevésbé méltó az elismerésre.

Nyelvi és tudományos irodalmi elszigeteltségünk mellett elengedhetetlenül szükséges, hogy a külföld számára tájékoztatásul szolgáló bibliografiai műben az elsőrendű forrásanyag a kevésbé fontostól megkülönböztessék. SZINNYEI József *Magyar Írók-ját* nem lehet SÁRVÁRY Béla: *Történelmi visszhangok*, Pest, 1857. c. munkájával egy sorba állítani. Rég elfelejtett naptárak, vidéki hetilapok, amelyeknek biografiai híryanaga értékelés szempontjából ugyancsak harmadrendű, részletes felsorolása csak félreértésekre adhat alkalmat s amellet nem is szükséges okvetlenül. Azonkívül ilyen módszer mellett teljességről még megközelítőleg sem lehet szó. Aminthogy STOCKINGER is minden rendszer nélkül felsorol egy egész sereg munkát, amelynek az 1815—1918 évek biográfiáihoz édes-kevés vagy épen semmi köze sincsen. Mit keres itt FEJÉRPATAKY László: *Magyar czímeres emlékek* Budapest, 1901/02, SÁNDOR István: *Magyar könyvesház* Győr, 1803 (!) c. műve vagy SZABÓ Károly

Régi magyar könyvtárának három kötete. Sőt a XVIII. századba is visszamegy a szerkesztő és közli WESZPREMI István munkájának (*Succincta Medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia*, Lipsiae, 1774 ff.) a címét. Ezzel szemben mindazt felsorolni, ami kimaradt STOCKINGER összeállításából, ugyancsak meddő dolog volna (pld. BEÖTHY—BADICS *Irodalomtörténete, Magyarország vármegyei és városai* biográfiai szempontból igen fontos sorozata) itt csak épen néhány feltűnő tévedésére akarunk még rámutatni. A bibliografus szerkesztő a *Magyar könyvszemlét* csak 1892 óta ismeri, a *Magyar Történeli Életrajzoknak* meg csak 1884—1894 között megjelent köteteit. A *Budapesti Szemlét* csak 1840-ből idézi, a *Magyar Történelmi Tár* mellől elhagyja a *Történelmi Tár* köteteit. Folytathatnók még szépszámmal a hiányok és hibák felsorolását, de azt hisszük ez is elég. Bárki meggyőződhetik az összeállítás módszertelenségéről, hiányairól és tévedéseiről, aki csak rövid időt is szentel átnézésére. Ilyen pongyolán nem szabad a magyar tudomány eredményeit külföld elé vinni.

—H.

Husztai József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában.* Pécs, 1925 8. r. 106. l. (Minerva Könyvtár. I. kötet.)

Az immár ötvenesztendős *multra* visszatekintő Magyar Könyvszemlének aligha van egy kötete, amelyikben kisebb-nagyobb tanulmány vagy adatközlés, esetleg polemikus értekezés ne foglalkoznék a magyar szellemi élet egyik örökbecsű kincsének MÁTYÁS király könyvtárának történetével. Ma már a Corvina-kutatások, megszabadulva egyrészt fantasztikus, másrészt hiperkritikus túlzásoktól, helyes módszerrel körülhatárolt mederbe terelődtek. Azonban, ha kissé gondosabban vizsgáljuk, hogy minő irányban értek el jelentős eredményt e kutatások, akkor két tényt állapíthatunk meg könnyű szerrel. Az egyik, hogy a kutatások szinte elenyésző csekély kivétellel, vagy a könyvtár külső történetével, vagy pedig a hozzátartozó könyvek leírásával, külsőségeinek tanulmányozásával foglalkoztak. Ellenben azok a problémák, hogy minő szellemi milieuban, minő szellemi áramlatok eredőjeképpen jött létre MÁTYÁS könyvtára, tulajdonképpen minő tartalmat jelenetnek és milyen irányzatot képviselnek a Corvina diszes kötetei, mind- eddig keveseket foglalkoztattak. Kétségkívül ezek a problémák épen összetettségük miatt nem közönséges képességű kutatóra vártak. Alapos történelmi tájékozottságon kívül, széleskörű könyvészeti (kódexirodalmi) ismeretek mellett, a CORVIN-könyvtár belső világának ismeretéhez nél-

külözhetetlen az alapos klasszika-filológiai és filozófiai felkészültség is, hogy egy-egy mű tartalmában a szerző sokszor igen sovány eredetije elvásztható legyen a renaissance-irodalomban túltengő bőségben átvett klasszikus irodalmi formáktól és reminiscenciáktól.

Ez a kívánatos széleskörű tudományos tájékozottság, épen a jelen munka bizonyítja, megvan HUSZTI Józsefben. Épen ezért örömmel fogadjuk gondos kutatásainak eredményét, azt, hogy MÁTYÁS udvarában a neoplatonizmus irodalmi vitáját élénk figyelemmel kísérték, s ez az irodalmi mozgalom először VITÉZ János, majd BEATRIX királyné idejében! vett erősebb lendületet a királyi udvarban, ahol a királyi könyvtárban, amint az Husztinak számunkra legértékesebb megállapítása, épen ez az eszmevilág volt leggazdagabban képviselve.

Egy szerencséskezű kutatónk eredményeiből (ZALÁN Menyhért: *Árpádkori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kéziratáiraiban*, Pannonhalmi Szemle, 1926, 46—60. ll.) tudtuk meg, hogy a görög (bizanci) irodalom útja már MÁTYÁS kora előtt is átvezetett Magyarországon nyugat felé, mintha csak az irodalom is a nagy közlekedési utakon haladt volna, de a klasszikus görög filozófiának szellemi életünkre is kiterjedő hatását MÁTYÁS korában, most HUSZTI József bizonyította be a Corvina-könyvtár anyagának gondos tartalmi értékelésével. Munkájában töretlen utakon haladt s valóban irányt jelöl a Corvina-kutatások történetében.

TÓTH LÁSZLÓ.

Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Budapest, 1926. 8-ad r. 27 l. (Különlenyomat a Magyar Bibliofil Szemle 1925/26. évfolyamából.)

Tudományos irodalmunkban az újabb időben örvendetesen tért hódít a bibliográfiai feljegyzések szellemtörténeti értékelése. Épen ZOLNAI Béla volt az, aki ilyen természetű emlékek felhasználásával szinte iránytjelzően kimutatta a jansenizmus útját és hatásait szellemi életünkben. Most ismét egy hasonló tárgyú tanulmánya van kezeink között. THALY Kálmán *De Saussure Caesar* iratainak függelékében közli a RÁKÓCZI Ferenc hagyatékában visszamaradt könyvek jegyzékét. ZOLNAI Béla most ezen jegyzék alapján, mely 112 műről 290 kötetben emlékezik meg, éles szemmel és biztos kézzel megvonja a rodostói RÁKÓCZI lelki életének horizontjait. Ügyes csoportosítással kimutatja, hogy RÁKÓCZI érdeklődése elsősorban a vallásos élet mélységei felé irányult, de épen a könyvtárban lévő könyvek bizonyítják, hogy felfogása erősen JANSENIUS szelle-

mében fogant. ZOLNAI dolgozatának legfőbb eredménye ennek az általa már egyebütt is hirdetett tételnek okmányyszerű bizonyítása. De sokkal hozzájárul ZOLNAI a MIKES-probléma megoldásához is, mert minden alkalommal reámutat, ha valahol a rodostói könyvtár könyveinek hatását felleli MIKES valamelyik munkájában. Szellemi életünk fejlődéstörténete hiányos volna annak az irodalmi látókörnek ismerete nélkül, amelynek határait az egykorú magán- és közkönyvtárak könyvei jelölik meg. Ezért oly kívánatos tudományos szempontból, hogy mentül többen haladjanak a ZOLNAI által széles látókörrrel és kitünő módszeres felkészültséggel kijelölt úton, szellemtörténeti szempontból értékelve bibliográfiai emlékeinket.

TÓTH LÁSZLÓ.

Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus juris keletkezése.* Budapest, 1926. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 8°. 2, 135 l.

A székfoglaló értekezés Mossóczynak, a *Corpus juris* első kiadásának életét és működését tárgyalja. Mossóczy alacsony sorsból emelkedett föl, családi leszármazását, iskoláztatását nem ismerjük. Kiváló szellemi tehetségekkel volt megáldva, már 20 éves kora előtt nyitrai kanonok, majd tinini püspök s királyi tanácsos lett. Az 1574: XVII. t.-c. a kir. helytartó mellé rendeli a fellebbezett perek felülvizsgálatára. IVÁNYI részletesen festi a XV—XVI. században uralkodott jogbizonytalanságot, Mossóczy is úgy nyilatkozik egyik 1585-iki levelében, hogy többnyire az igazságot osztó bírák sem ismerik a hazai jogot. Ily állapotok voltak a külföldön is. Azért mozgalom indul meg a törvények összegyűjtésére s közrebocsátására. Nálunk ezt a feladatot Mossóczy oldja meg kódexek alapján készült, a hibáktól lehetőleg megtisztított *Corpus juris*-ának nagyszombati 1584-iki kiadásával. Ennek szövege szolgált a későbbi kiadásoknak is alapjául. A műből 1586-ban TELBEDI hagyatékában még 400 példányt találtak, melyekből a kamara 200-at Mossóczynak engedte át. A Mossóczy halálakor fölvett leltár már csak 20 példányról számol be.

Mossóczy fiatalon, 45 éves korában hunyt el (1587), mint nyitrai püspök. Sokat betegeskedett s tán azért szeretett könyvei között tanulmányainak élni. Hatalmas könyvtára volt, mely 900-nál több művet tartalmazott, melyek A—K betűkkel jelzett tiz szekrényben voltak elhelyezve. Tartalmilag túlnyomó részök a theologiai szakra esett, a hazai és külföldi reformációs irodalom is képviselve van köztök, aztán következnek az ókori klasszikusok, a jogtudományi, történelmi, természeti

tudományi, orvosi művek. A magyar nyelvű művek száma 13, köztök — ha nem téves a cím — nehány ma már ismeretlen, pl. SAMBUCUS *De hecimba*, BORNEMISSZA *De re militari*, TELEGDI *De calendario*. A hagyatéki leltárban a nyomtatványok között 30 kézirat is szerepel, közte az ILOSVAY-kódex és más törvénygyűjtemények. A könyvtárhoz tekintélyes levéltári anyag is járult: a nyitrai egyházmegyére, szkalkai apátságra, felsőelefánti kolostorra stb. vonatkozó akták, oklevelek.

A hagyatéki leltár nem ad pontos címeket, sokszor csak a szerző nevét, a mű tartalmát kifejező vezérszavakat közli, hely és év megjelölése nélkül. A kamara fölbecsülteti a könyvtár értékét is, a kiszemelt MANTSKOVITH Bálint (IVÁNYI hibásan közli a nevét) galgóci nyomdász helyett PÉTER pozsonyi könyvkereskedő végzi el a munkát, de eredményét nem ismerjük.

A könyvtárat végrendeletileg sógorára, KECSKÉS Andrásra hagyta. Később KECSKÉS János pozsonyi kanonok tulajdonába jutott, ki 1639-ben a pozsonyi jezsuita kollégiumnak adományozta. Anyagából a rend felszólításakor készült jegyzék szerint még 65 mű megvolt, a maradványok a budapesti egyetemi könyvtár tulajdonába jutottak.

Kérdés, hogy a maga idejében tekintélyes s nagy értéket képviselő könyvtárat maga MOSSÓCZY gyűjtötte-e össze? Tekintve, hogy a nyitrai püspöki szék elnyeréséig állandóan nagy szegénységről panaszkodik, nem igen volt módjában sokat áldozni könyvek vásárlására. Nem lehetetlen, hogy az elég nagyszámú protestáns művek elkobzás útján jutottak birtokába. A hagyatéki leltár az ő jogos tulajdonául ismerte el.

Nagy érdeme IVÁNYINAK, hogy a könyvtárat részletesen ismertette s katalógusát közzétette, ezzel nemcsak MOSSÓCZY tudományszomját szemléltette, hanem a kor művelődéstörténetéhez is fontos adalékot szolgáltatott.

HAVRAN DÁNIEL.

Harsányi István: *Miskolczi Csulyak István élete és munkái*. Debrecen, 1926. (A debreceni Tisza István tudományos társaság I. oszt. kiadványai. II. köt. 4. sz.) 4°. 25 l.

Az életrajz Szerencsi NAGY István: *Bod Péter Athenás nevű könyvének toldaléka* c. kézírata alapján készült, melyet HARSÁNYI KERESZTESI József kisebb munkáinak egyik kötetében fedezett fel (megvan a kunszentmiklósi ref. gimn. könyvtárában). A *Toldalék* több ismeretlen adatot őrzött meg a 16. századi ref. papok és tanítók működéséről. M. CSULYAK István hazai tanulmányai befejezése után nevelői minőségben külföldre

kísérte THÖKÖLY Sebestyén fiát, Miklóst. 1601—2-ben Görlitzben, 1603—1607-ben Heidelbergben tartózkodnak. CSULYAK külföldi tartózkodásáról Diariumot vezetett, amely sajnós, most lappang valahol. Hazatérte után mint tarcali iskolaigazgató egy magyar nyelvtant szerkesztett, melyet 1608-ban Sz. MOLNÁRnak elküldött Marburgba. Aztán több helyen lelkészkedett. Hatszor nősült s tiz gyermeke közül kilenc pestisben elhunyt. Életben maradt fia Gáspár, *Egy jeles vadkert* c. mű kiadója. Meghalt 1645-ben 70 éves korában, mint liszkai pap és zempléni esperes. Élete folyását megírta deákversekben, melyeket fia Gáspár *Diegesis historica* c. alatt Nagyváradon két példányban kinyomatott. Esperesi működésének emlékét, két tartalmilag nagybecsű kézirat őrzi: *Liber redituum ecclesiasticorum Cottus Zempleniensis* (1621—22. évi egyházi vizitációk jegyzőkönyve) és *Diarium senioratus mei* (1629—45), mindakettő a sárospataki főiskola könyvtárának tulajdona. — HARSÁNYI az életrajz végén összeállítja CSULYAK irodalmi munkásságát, külön csoportban sorolva föl a nyomtatásban megjelent s külön a kéziratban fennmaradt műveket. Helyreigazítja SZINNYEI tévedését is, aki írói lexikonában kétszer szerepelteti, egyszer CSULYAK István, másodszer MISKOLCZI István neve alatt.

HAVRAN DÁNIEL.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von Robert Gragger. *Bücherschau.* Berlin, 1926. (W. de Gruyter.)

GRAGGER Róbertnek, a berlini egyetem kiváló magyar tanárának lapunk megjelenése előtt kevéssel váratlanul bekövetkezett tragikus halála alig pótolható ürt hagyott maga után a magyar tudományos életben. Sokoldalú tevékenységét — mindnyájan jól tudjuk — a magyar irodalom és tudomány külföldi megismertetése hatotta át, melyet egyetemi előadásai és a szépsikerű *Ungarische Bibliothek* mellett nemcsak a már hatodik évfolyamába lépett *Ungarische Rundschau* értekezéseiben és közleményeiben igyekezett kifejezésre juttatni, hanem külön terjedelmes könyvismertetésekben is. E külön is megjelent könyvszemlékből a folyó évről három jutott a kezünkbe.

E három füzetben 362 könyv ismertetését találjuk, tudományost és szépirodalmi, humanisztikust és természettudományit egyaránt. A csoportok megoszlanak a tudományszakok szerint, melyek csoportosítását néhány érdekessége miatt itt is adjuk: 1. Általános művek. 2. Nyelvtudomány. Irodalom. Irodalomtörténet. 3. Történelem és segédtudományai. 4. Föld- és néprajz. 5. Közgazdaság. Statisztika. Népesedéstan.

6. Politika. Jog és társadalom. 7. Művészet. 8. Neveléstudomány. Sport.
9. Természettudományok, orvostudomány, technika.

A könyvismertetések rövidck, de igen jellemzőek. Általában az egész kiadvány olyan szerencsés kézzel van szerkesztve, hogy nagy hézagot töltenének be megfelelő magyar kiadásban is. Szeretnénk, ha GRAGGER emléke továbbra is biztatást és erőt kölcsönözne annak, aki félbeszakadt munkáit folytatni fogja.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola könyvtárának címjegyzéke. 1913—1925. évi gyarapodás. Szerkesztette dr. Szőnyi László. Budapest, 1926. (XIV+366 l.)

Jogos érdeklődéssel vehetjük kézbe ezt a kötetet, hogy iparművészeti könyvtárunk, mely kötetszámát tekintve ugyan a kisebb magyar könyvtárak közé tartozik, de az utoljára 1913-ban megjelent összefoglaló nagy címtárának tanúsága szerint mintaszerű kerekdedséggel és áttekinthetőséggel gyűjti szakirodalmának anyagát, hogyan tudott fejlődni az utóbbi gondteljes évtizedben és beszerzéseiben lépést tarthatott-e a külföldi iparművészeti kiadványoknak ma hatványozott mértékben növekvő tömegével. A tekintélyes kötet azonban tanujele annak, hogy ha szerényen is, de tudott! Az utolsó 12 év, mely bizonyára a legnehezebb volt a könyvtár életének ötvenkét évében, mégsem mult el eredmény nélkül, mert habár rendes évi javadalma 7000 aranykoronáról 4307, majd 933, végül 1924-ben 86 aranykoronára csökkent, s csak az elmúlt évben emelkedett újra 1638 aranykoronára, tehát a háborúelőtti javadalom egyötödénél alig többre, a könyvtár állománya minden lehető eszköz felhasználásával több mint 25%-os gyarapodást ért el ezalatt. Ezt az eredményt még sokkal jobban méltányolhatjuk, ha arra a nagy állandó megterhelésre gondolunk, melyet a könyvtárra a sorozatos kiadványok és folyóiratok elsősorban megkövetel és megszakítás nélküli beszerzése ró, mely önző módon mindig felemészti a javadalom legnagyobb részét.

A könyvtár mai állománya 5882 mű 10.994 kötetben, továbbá 35.290 műlap, 3991 fényképnegatíva és 1496 diapozitíva.

A címjegyzék beosztásában az az alapelv érvényesült, hogy a szakirodalomban teljesen tájékozatlan olvasó is minden aprólékos részletkérdésre megkapja benne az azonnali útmutatást. Természetesen ehhez csak a könyvtár anyagának szűkebb korlátai adhatták meg annak a lehetőségét, hogy az utalásokat bőven véve, a gyarapodás 1346 műve (2255 kötetben) 366 oldalon kerüljön ismertetésre. A nagy könyvtárak bibliografusai, de

méginkább használói irigy szemmel nézhetik ezt a célszerű kényelmet, amit annál kevésbbé tudnak utánozni, mert ilyképen a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Könyvtárának címjegyzéke közel csekély kétszáz ezer oldal, azaz kb. 300 lexikonkötet terjedelmet igényelne.

A könyvtár szakrendszerét egységes szisztematikai szempontok szerint megbírálni nem a legkönnyebb, mert egy ilyen gyakorlati célú gyűjtemény, melyet alig iskolázott iparosok is használnak, joggal tehet nagyobb engedményeket a rendszeresség logikájának rovására. Azt hisszük azonban, hogy a szakrendszer némi átcsoportosításával és főleg továbbbrésztetésével sok utalást el lehetne kerülni, minthogy az összetartozó anyag összbe-kerülhetne. Így különösen az eléggé meg nem okolható szakszervezetek (pl. címerek, érmek, vésnői munkák . . .) válnának áttekinthetőbbé.

A bibliografiai leírásoknál meg tudjuk érteni az egyes fontosabb művek rövid tartalmi ismertetését, a címek magyaryelvű fordítását és az illusztrációk számának részletes feljegyzését, nem kevésbbé fontosnak tartanánk azonban az oldalszámok feltüntetését is, melyet épen fontosságának tudatában ma már a legszükszavúbb bibliográfiák sem hagynak ki. A könyvek számozásmódja (pl. G. 4r. 114.), mely komplikáltságával a régi felállítási rendszer egyre terhesebb emlékévé válik, még igen sok gondot fog okozni a könyvtár kezelőinek, ha majd a könyvanyag erősebben fog gyarapodni. Nem ártana a jövőben — sokkal nehezebben mozgó nagy könyvtárak példáját követve — áttérni az egyszerű folyószámozásra, mely kellő megosztással a szakszerű és különböző rétű felállításnak is megadja a lehetőségét, viszont kezelése oly sokkal egyszerűbb.

A gondosan összeállított címtárat, mely hasonló szakkönyvtárainknak joggal mutat követendő példát, részletes név- és rendszó-, valamint tárgy- és helymutató egészíti ki.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Magyar Sociographiai Intézet kiadványai 1—2. sz. 1. Magyar kormányzati bibliographia. Az 1924-ik évi törvények kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek, szabályrendeletek és birói döntvények alapján. 2. Társadalomtudományi bibliographia Budapest könyvtárainak 1924-ik évi szerzeményei alapján. Szerkesztette dr. Krisztics Sándor. Budapest, 1926. (VIII+375+946.)

A miniszterelnökség rendeletére 1924-ben létesített s a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alá helyezett Magyar Sociographiai Intézet e vaskos kötetben először jelenik meg kiadványával a közönség

előtt. Magának az intézetnek célját az előszó emeli ki, mely szerint «a magyar állam és a környező országok közérdekű viszonyaira vonatkozó adatok nyilvántartását végző iroda».

A most megjelent bibliografia azonban ennek a meglepően tág és nem is könnyen érthető feladatnak a magyar kormányzati irodalom összeállításával csak kis részben felel meg, viszont nagy terjedelemben lépi azt túl, midőn a szociológiai irodalom iránti érdeklődését az előbb jelzett földrajzi határokon, sőt még Európán túl is kiterjeszti. Mindkét kérdés feldolgozását kissé talán túlságosan is széles mederben mélyítette ki, ámde ha ez nem egyezik is meg teljesen a jelzett alapelvvel, a kötet használata ezáltal bizonyára sokoldalúbbá vált.

A kötet — melynek két össze nem tartozó részét véleményünk szerint célszerűbb lett volna külön-külön kibocsájtani — 21.000 címet, tehát jelentékeny mennyiségű adatot foglal magában. Ezeket az intézet alkalmazottai a hét legnagyobb budapesti könyvtár anyagából írták össze, és pedig az önálló művek mellett a folyóiratközleményekre is kiterjeszkedve. Igen érdekes, sőt kétségtelenül merész gyakorlati célú szempontnak igyekszik megfelelni ebben a munkájában az intézet, mert a magyarországi nyomtatványokon kívül felveszi a külföldi szakirodalom adatait is, amennyiben azok a feldolgozott hét budapesti könyvtárban megtalálhatók. Ilykép tehát ez a bibliografia egyrészt megelőzi a már régóta várt és minden tudományszakra kiterjedő évenkénti magyar folyóirat-, illetőleg általános bibliografiát, legalább is annak a társadalomtudományi részében, másrészt kiegészíti a magyar tudományos könyvtárak új (részben külföldi) szerzeményeinek a Bibliografiai Központ kiadásában a folyó évtől kezdve megjelenő nominális bibliografiáját, minthogy, ha csak egy tudományszakban is, de részletesen szakosztályozott és a folyóiratcikkekre is kiterjedő évenkénti összefoglalt bibliografiát ad. Feladatának sikeres megoldására hivatkozva ez alkalommal is hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar tudományos munkának mielőbb és feltétlenül szüksége van az összes tudományszakokra kiterjeszkedő évenkénti bibliografiára, melynek mintáját az előttünk fekvő és remélhetőleg a jövőben is rendszeresen megjelenő munka sok tekintetben megadhatja.

A kiadvány összeállítása sok tekintetben kétségtelenül nehéz feladat elé állította a szerkesztőket. Legnagyobb nehézséget bizonyára a DEWEY-féle illogikus s az európai viszonyoknak általában, a magyarnak pedig egyáltalában nem megfelelő szakrendszer hol fölöslegesen tág, hol meg-

bénítóan szűk korlátai okozták. A szerkesztő, aki az elsők között használta hazánkban évekkal ezelőtt az egyik nagyobb jogtudományi könyvtárunk rendezésénél ezt a rendszert, bizonyára a nemzetközi bibliografiai egységet tartotta szem előtt, mikor e mű beosztásánál is azt vette alapul. Szeretnénk azonban tudni, hogy valóban nemzetközinek érzi-e a szerkesztő a brüsszeli intézetnek kisebb-nagyobb részletekben már csaknem mindenütt módosítani kényszerült DEWEY rendszerét és nincsen-e meggyőződve maga is arról, hogy a decimális alapelv hasonlíthatatlan előnyeit a tudományok logikusabb beosztásával és a magyar viszonyoknak megfelelőbb alkalmazásával célszerűbben is lehetne kihasználni. Azt hisszük, hogy képzelt nemzetközi előnyök helyett nemzeti tudományos céljaink elérésének közvetlenebb útját kellene inkább keresnünk.

E megjegyzés azonban jobbra csak a következő kiadványokat tartotta szem előtt és nem érinti a jelen munka iránti komoly elismerést. Mert hogy egy ilyen kiadvány nem jelenhetik meg apróbb tévedések, sajtóhibák, névelírások, kihagyások nélkül, azzal mindenkinek tisztában kell lennie. Különösen akkor, ha, mint jelen esetben is, a kiadvány első kötete tulajdonképpen egy új intézmény segédmunkaerőinek betanulását jelenti. Reméljük, hogy a további kötetek rendszeren fognak következni utána és pedig mindenkor legkésőbb a feldolgozott évet követő év végéig. Ha az előbb említett megjegyzések értelmében szakcsoportosításuk is áttekinthetőbb, logikusabb lehetne, hasznavehetőségük bizonyára sokban növekednék.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője. 1923—1925, új évfolyam 3—5. kötet. Budapest, 1925—1926. Székesfővárosi háziyomda. (59; 85 + 17 m; 126.)

Szomorú aktualitást kölcsönöz a Fővárosi Könyvtár három évi beszámolójának, hogy a belőlük kicsillanó lendületes irányú fejlődésnek szervezője, lelke, dr. KREMMER Dezső, a Fővárosi Könyvtár igazgatója, nincs többé. Rokonszenves egyénisége sokunknak fog még soká hiányozni, hiszen talán épen ennek köszönhette maga is, hogy intézete számára oly nagy előnyöket tudott kivívni, melyeket az ő helyén az utóbbi évek sivár gazdasági viszonyai közepette más aligha tudott volna elérni. Legnagyobb állami könyvtáraink megbénító anyagi gondok közt vegetálni is alig voltak képesek, mikor KREMMER Dezső hosszas fáradozásokkal a fővárosnak nem a legáldozatkészebb tanácsánál ki tudta eszközölni, hogy a könyvtár évi kiadásait

1922-ben	2,584.519 K	azaz	8.956	arany K
1923-ban	22,376.000 K	«	10.345	« «
1924-ben	447,571.000 K	«	41.600	« «
1925-ben	7.384,520.000 K	«	473.340	« «-ra ¹ emelhetette,

mely összegekhez a könyvtár saját bevételeiből (könyvtárhasználat, kölcsön- és intésdíjakból) 1922-ben 306.570, 1923-ban 4.105,175, 1924-ben 41,140.609, és 1925-ben 154.068,400 koronával járult hozzá. Oly eredmények ezek, melyekből világosan kitűnik, hogy a könyvtár növekvő anyagi befektetéseit a használat fellendülése arányosan kamatoztatta.

Nem kevésbé érdekes a könyvanyag gyarapodásának mérlege is :

1922-ben a könyvtár központja és 8 fiókja	20.763	kötettel
1923-ban « « « « «	11.082	« ²
1924-ben « « « 10 «	11.602	«
1925-ben « « « « «	24.815	«

gyarapodott, mely összegből alig 4⁰/₀ esik az ajándékokra, csere- és kötelezpéldányokra. A könyvkötési kiadások ez idő alatt 804.600 koronáról 435,540.000 koronára emelkedtek. A gyarapodás nagyobb nevezetességei dr. JESZENSZKY István budapesti gyűjteményének és a Népszínházi Bizottmány színészet- és zenetörténeti könyvtárának megszerzése, melyek mellett — tekintettel a főváros jubileumi ünnepeire is — a törzsgyűjtemény budapesti vonatkozású része is hatalmasat fejlődött. A könyvtár fontosabb gyarapodásának részletes bibliográfiáját egyébként a jelentés három kötete hosszasan közli is.

A könyvtár használati statisztikája, melyet a jelentés különös szeretettel részletez, igen figyelemreméltó.

1923-ban 15.618 kölcsönző összesen	307.808	kötetet
1924-ben 16.442 « «	325.704	«
1925-ben 13.964 « «	405.667	« használt,

mely számokból a központra 40, illetőleg 13⁰/₀ jut. A szépirodalmi művek használatának arányszáma 60⁰/₀ a tudományos művek 40⁰/₀-ával szemben. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a fiókok használatának túlnyomó része is a középosztályból kerül ki. A tíz fiókkönyvtár berendezéséről az 1924. évi jelentés figyelemreméltó fényképfelvételeket közöl.

¹ A könyvtár 1912 évi összes kiadásai 142.281 arany koronát tettek ki.

² A feltűnő különbséget a német könyvek aránytalan megráglulása okozta.

A Könyvtár szervezeti szabályzata az elmúlt évben végleges megállapítást nyert, mellyel KREMMER Dezső a jövő fejlődésnek is megjelölte szabatos útját. Fáradságos munkával tette virágzóvá intézetét s ha a sors kegyetlensége nem engedte is meg neki, hogy a főváros könyvtárát a már utolsó szegig megtervezett s a Sándor-térre szánt hatalmas könyvtárpalotában helyezhesse el, a magyar könyvtárosok tudatában kétségtelenül maradandó, sőt példamutató emléket hagyott maga után.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Grafikai művészetek könyvtára. 3—4. kötet. Budapest, 1926. Világosság ny. (143+20 mell. és 135+18 mell.)

NOVÁK László szerkesztésében e hasznos szakkönyvtárnak újabb két kötete jelent meg, mindkettő egyedülálló még az eddigi szakirodalmunkban. A harmadik kötet a *betűművészettel* foglalkozik, folytatva a sorozat második kötetében eddig összefoglaltakat. A betűk formanyelvét az íróeszközök különféleségével indokolja meg és érdekesen vezet végig a betűvetésnek, betűtervezésnek az újabb időkben kialakult sokféle változatán. A negyedik kötet a *grafikai rajz és metszés* munkaterén ad útbaigazítást, külön foglalkozva a mértani szerkesztésekkel, szabadkézi rajzolással, ornamentális és figurális tervezésekkel, diszitőfestéssel, grafikus felvázolással és végül a grafikában használatos metszsmódokkal. Különösen érdekesen van ismertetve OSTWALD új formatani rendszere. A csinos kiállítású köteteket részletes index egészíti ki, mely azonban nem pótolja a nagyon is hiányzó tartalomjegyzéket.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Magyar Irodalmi Lexikon. *Fóris Miklós és dr. Tóth András közreműködésével szerkesztette Ványi Ferenc. Átnézték dr. Dézsi Lajos és dr. Pintér Jenő.* Budapest, 1926. A «Studium» kiadása. (VIII+864+8 mell.)

SZINNYEI úttörőnek tekinthető 14 kötetes nagy lexikális műve, a *Magyar írók élete és munkái*, melynek első kötete 1891-ben, utolsója pedig 1914-ben jelent meg, nagy feladatát általánosabb irodalmi célok helyett egyedül a magyar írók életrajzi bibliographiájára korlátozta és egyébként is sokkal monumentálisabb, mintsem akár a dr. GULYÁS Pál szerkesztésében folytatólagosan megindult részletes *Magyar Életrajzi Lexikon* köteteivel is nyomon követhetné a magyar irodalom újabb eseményeit, közölhetné újabb megállapításait. Ha elgondoljuk, hogy 1891 óta hány újabb író, mennyi régebbi adat vált ismertté, bizvást számítha-

tunk arra, hogy e kiegészítő kötetek számbelileg meg fogják közelíteni — ha felül nem haladják — SZINNYEI 14 kötetét, ami azt is jelenti, hogy megjelenésükre még egy-két évtizedig várunk kell. Minthogy azonban ez idő alatt remélhetőleg irodalmunk is további lépésekkel fog előrehaladni, nem nehéz megállapítanunk, hogy irodalmunknak igen nagy szüksége volt már egy kisebb terjedelmű mozgékonyabb, javított és kiegészített kiadásokban rövidebb időközökben megjelenő lexikonra, mondjuk is ki egész elfogulatlanul: egy épen ilyen irodalmi lexikonra.

A *Magyar Irodalmi Lexikon* bizonyára nélkülözhetetlen segédeszköze lesz mind az irodalomtörténet komoly munkásainak, mind az irodalomtörténet iránt érdeklődő nagyközönségnek. A bibliografusok szinte nagy hasznát fogják venni, már csak azért is, mert SZINNYEI munkája már régebben elfogyott s az esetleg piacra kerülő példányok ára meglehetősen magas. De vannak egyéb előnyei is a lexikonnak! A szerkesztők figyelme a magyar írók életrajza, álnevei és műveik bibliographiái mellett — igen helyesen — kiterjedt az összefoglaló szempontokra (pl. német, francia stb. hatások a magyar irodalomra, elbeszélőköltészet, drámai irodalom, hírlapirodalom stb.), az irodalomtudomány fogalmainak (műfajok, alakok stb.) megállapítására is, közli a nevezetesebb irodalmi művek tartalmi kivonatát, a szállóigéket, a remekírók közismertté vált idézeteit, az írók kézírásának, első kiadású műveiknek címlaphasonmását, a fontosabb magyar nyomtatóhelyek latin nevének magyar fordítását stb. Mind e hasznosan kamatoztató sokoldalúság mellett ki kell emelnünk, hogy ez a lexikon az első munka, mely az elszakított részek magyar irodalmát is kimerítően ismerteti egészen a mai napig.

E nagy feladatot a szerkesztők nem is oldhatták meg másképen, mint hogy abból mellettük, illetve a mű átnézői mellett, a szakembereknek egész kis társasága vette ki részét. Ki kell azonban emelnünk, hogy az egyes cikkek megírásánál a szerkesztőknek eléggé sikerült megtartaniok az érdemleges egyensúlyt s nagy elégtétellel láthatjuk, hogy egyes kisebb tehetségű, de felkapottabb új írók, azzal a más helyen elég gyakran hangoztatott hamis érveléssel, hogy az érdeklődés ma ezek iránt erősebben nyilvánul meg, nincsenek a korábbi értékeinket messze túlhaladó jogtalan méltánylásban részesítve. E tekintetben tehát a *Magyar Irodalmi Lexikon* egyedül áll a hasonló újabb kiadványok között.

A lexikon ma kétségtelenül hiányt pótol és ha a szerkesztők a következő kiadásban helyesbítik, illetőleg pótolják az első kiadás rendszeren elkerülhetetlen néhány tévedését és hiányát, végül ígéretéhez képest

a kiadóvállalat is kiegészíti a közeljövőben e tekintélyes kötetet a világ-irodalommal foglalkozó folytatólagos második kötettel, bizonyára mihamar oly tekintélyes irodalmi kézikönyvünk lesz, melynek nélkülözhetetlenségét mindenhol a gyakori használat fogja bebizonyítani.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete Könyvtárának Címjegyzéke. Összeállította: dr. *Pavel* Ágoston. Kiadja: Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete, 1925.

Ez a címjegyzék vaskos kötetet: 480 oldalt tesz ki és bemutatja a szombathelyi kultúregyesület könyvtárának szépszámú könyvállományát dr. PAVEL könyvtárőr összeállításában. A jegyzék 15 csoportba foglalja egybe a gyűjteményt, amelynek anyaga, mint örvendetesen látjuk, állandóan gyarapodik. Van a könyvtárnak néhány őnyomatványa és régi magyar könyve. A jegyzéket a könyvtárőr «rövid számadó írás»-a vezeti be, ahol beszámol a katalógus létrejöttéről, a nyomtatás nehézségeiről, amelyek még a nyomtatás ideje alatt is tartottak és hátráltatták a munka befejezését. A katalógus néhány, nem a megfelelő csoportba helyezett könyvclm leszámításával, biztos csoportosítást ad. A könyvtár használói számára szívesen vett és értékes segítség. Zs.

A SZERKESZTŐSÉGHEZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

Szent István-Társulat, Budapest: SZENT ISTVÁN KÖNYVEK: 42. sz. BABURA László: Nagy Szent Gergely élete. — 43—44. sz. KÜHÁR Flóris: A keresztény bölcsélet története. — 45. sz. WESZELY Ödön: Korszerű nevelési problémák. — 46. sz. SOMOGYI Antal: Vallás és modern művészet. — 47. sz. DIVALD Kornél: Magyar művészettörténet. — 48—49. sz. BIRKÁS Géza: A francia irodalom története. — 50. sz. WODETZKY József: A világegyetem szerkezete. — 51. sz. ZÁBORSZKY István: Rabindranath Tagore világnézete.

Sylvester-könyvkereskedés, Tahitótfalu: RAVASZ László: A magyar bánat. É. n. — Hegyaljai KISS Géza: Lélek és élet. I. köt. 1926.

Grill R. T., Budapest: FERENCZI, Zoltán: List of the translations of Jókai's works into foreign languages. (Bibliofil Könyvtár. Szerk. SIKABONYI Antal. I. sz.) Bp., 1926.

Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. (A debreceni Tisza István tud. társaság I. oszt. kiadványai. II. köt. 4. sz.) Debrecen, 1926.

Barcsai Károly: Költők, írók jellemrajza. Győr, 1926.

Verlagsbuchhandlung Felix Meiner, Leipzig: PHILOSOPHISCHER HANDBUCH. Herausg. von den deutschen Verlegern philos. Schrifttums. Leipzig, 1926.

Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete : PAVEL Ágoston : Vas vármegye és Szombathely város Kultúregyesülete Könyvtárának Címjegyzéke. Szombathely, 1925.

Studium R. T., Budapest : Magyar Irodalmi Lexikon. Szerk. VÁNYI Ferenc. Bp., 1926.

Fővárosi Nyilvános Könyvtár : A Főv. Nyilv. Könyvtár Értesítője. 1923—1925., új évfolyam 3—5. köt. Bp., 1925—1926.

Magyar Sociographiai Intézet, Budapest : M. Sociogr. Int. kiadványai 1—2. sz. (1. M. kormányzati bibliographia, 2. KRISZTICS Sándor : Társadalomtud. bibliographia.) Bp., 1926.

W. de Gruyter, Berlin : Bücherschau. (Rob. GRAGGER : Ung. Jahrbücher.) Berlin, 1926.

Grafikai Művészetek Könyvtára : 3—4. köt. Bp., 1926.

Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum, Budapest : SZŐNYI László : Az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum és Iskola könyvtárának címjegyzéke. 1913—1925. évi gyarapodás. Bp., 1926.

Szent István-Társulat, Budapest. BLASKÓ Mária : Pityu. II. kiad. — S. BOKOR Malvin : Árpádvér. — BORDEAUX Henri : Az ősi hajlék. — CRAWFORD Marion : Corleone. — GANGHOFER, Ludwig : Haymo. — HÁM Antal : Ifjú szentek élete. II. kiad. — D. JOVANOVICH Lea : Nem csak kenyérrel... — KELLER, Paul : Menekülés önmagunktól. — KRANNE Anna Freiin von : A jó Isten hegedőse. — LINTNERNÉ FITTLER Vilma : Jézuska pajtásai. — ORCZY Emma : Pimpernel Erdélyben. — P. PÁL Ödön : A bujdosó vagyon. — POHÁRNOK Jenő : Mesegyöngyök. — SCHMIDT Kristóf Meséi. — VAS Gereben : Nagy idők, nagy emberek. — ZSOLDOS László : Árnyékherceg. — KÖNYV-ALMANACH 1927.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1926. évf. 3—7. sz. O. CLEMEN: *Neuigkeiten Ende 1520 und Anfang 1521*. Újabb ismeretlen adalékok a reformáció kezdetének történetéhez. — W. K. ZÜLCH: *Eine Fehlforschung*. A frankfurti városi levéltárban 1489-től kezdve őrzött városi számadáskönyvek könyvtörténeti emlékei. — P. TROMMSDORFF: *Die Versorgung Niedersachsens mit technischer Literatur aus öffentlichen Bibliotheken*. A szász ipar általánosvonalú fejlődése megkívánja, hogy a nyilvános könyvtárakat tudományos és népszerű technikai művekkel egészítsék ki, illetve azok központi kölcsönzését lehetővé tegyék. A kérdés ma még kellőképpen nincsen megoldva. TROMMSDORFF szerint a hannoveri technikai főiskola könyvtára volna az összes német könyvtárak közt a legalkalmasabb, hogy bizonyos kiegészülésekkel, mint központi könyvtár a technikai könyvek szélesebbkörű forgalmát lehetővé tegye. — G. LEYH: *Noch einmal die Bibliotheksstatistik*. Az 1925. évi német könyvtárstatisztikai évkönyv előkészítő munkálatairól. — B. HILLIGER: *Die Manesse-Handschrift. Beobachtungen bei ihrer Auseinandernahme*. A német irodalomtörténetnek egyik legjelentősebb emléke a heidelbergi dalgyűjtemény (*Manesse-kézirat*) részletes bibliografiai jellemzése az INSEL-cégkiadásában készülő hasonmáskiadása alkalmával. — H. ENDRES: *Programmatisches zur deutschen Einbandforschung des XV. Jahrhunderts*. A német könyvkötés emlékeinek összegyűjtése és feldolgozása még sok kívánnivalót hagy maga után. ENDRES ezek megoldására tesz megfelelő javaslatot. — C. HAEBERLIN: *Zur Autorschaft alter Dissertationen*. Útmutatás a régi doktori értekezések szerzőinek bibliografiai megállapítására. — G. LEYH: *Richard Pietschmann zum Gedächtnis*. 1923 október 16-án halt meg 72 éves korában RICHARD PIETSCHMANN, a göttingeni egyetemi könyvtár élén a nagynevű DZIATZKO utóda. A német könyvtárosok régi típusát képviselte, ki tudományos működésében inkább egyiptologus volt talán, de könyvtörténeti munkássága, melyet egyetemi előadásain is kifejezésre juttatott, szintén eléggé számottevő. Ezirányu kutatásaival azonban jobban elmerült a részletekbe, mintsem a könyvtártudomány egészének egységét megérezte volna, ezért e munkássága szüdesőbb, mint lehetett volna. — O. LEUZE: *Weitere Bucheinbände von Joh. Richenbach*. Adalékok a 15. század második felének könyvkötéstörténetéhez. — F. KOCH: *Noch einmal Schlagwortkatalog*. FR. SCHMID utasításainak bírálata, melyeket két éve a bécsi Nationalbibliothek készülő tárgyszócímtárához adott ki. Igen jellemző a cikk arra, hogy e rendszer hívei is mily eltérő felfogást vallanak. — FERD. EICHLER: *Zur Vorgeschichte des Vereins Deutscher Bibliothekare*. A német könyvtárosok szervezkedésére még 1884-ben történt az első kezdeményező lépés, de sikertelen fáradozások után csak 1900-ban sikerült az egyesületet a Marburgba összehívott könyvtárosgyűlésen megalakítani. Az egyesület azóta feltűnő szépen fejlődött s

különösen 1920-ban az osztrák könyvtárosok csatlakozásával erősödött jelen-
tékenyen. ALBAN DOLD: *Die Halberstädter Palimpsestblätter mit Bruchstücken
aus dem Codex Theodosianus, dem Codex Justinianus und dem Herbarium
Pseudoapulei*. Újabb fényképezési módszerekkel sikerült egy régi kézirat-töredékből
három régóta keresett ókori mű töredékét kibetűzni. Az egyre tökéletesedő
fényképező eljárás véleményünk szerint még sok meglepetést hozhat az irodalom-
történészeknek. — A. MITTERWIESER: *Ein partenkirchener Buchführer in Böhmen*.
Adalék a 18. századi német könyvkereskedelem történetéhez. — H. LOUBIER:
Peter Jessen. A berlini Kunstgewerbemuseum idén elhalt könyvtárigazgatójának
jellemezése. — JORIS VORSTIUS: *Der 22. Bibliothekartag in Wien vom 25—29.
Mai 1926. Bericht über den äusseren Verlauf*. A német könyvtárosok ez évben
gyűltek össze először Ausztriában, bár hat éve már, hogy az osztrák könyv-
tárosok is a németek nagy szervezetébe olvadtak. A kongresszus öt napig tar-
tott 312 résztvevővel, tehát az előbbi 21 összejövetelnél is nagyobb érdeklődés
nyilvánult meg iránta. A kongresszus tárgyainak legfőbb pontja a National-
bibliothek ünnepe volt, mely ez alkalommal ülte meg fennállásának két-
százéves jubileumát. E kétszázéves multról a könyvtár főigazgatója, BRICK
udv. tan. tartott nagy beszámolót. Beszéde során kiemelte, hogy ha a berlini
és müncheni testvérintézmények az utolsó évtizedekben számbelileg túlszárnyal-
ták is nagyobb anyagi befektetés árán a bécsi Nationalbibliothekot, ezidőszert
értékes anyaga még kétségtelenül a leggazdagabbá teszi az összes német
könyvtárak között.

Zeitschrift für Bücherfreunde. 1926. Heft 1—3. H. v. MÜLLER: *Die
neueren Sammlungen von E. T. A. Hoffmanns Werken und Privataufzeichnungen
nach Inhalt und Anordnung untersucht*. E. T. A. HOFFMANN műveinek új cso-
portosítással előkészített összkiadásával kapcsolatban a korábbi kiadások alap-
gondolatainak összehasonlítása. — ADOLF SCHMIDT: *Lederschnittbände des XIV.
Jahrhunderts*. A könyvtábladisztésnek régi technikája a bőrmetszés, mely rend-
kívüli kezűgyességet kíván. Ennek dacára különösen a XIV. században nagyon
használatos volt. Az idevágó kötésemlékek ma még nincsenek kellőképen fel-
kutatva és feldolgozva. — M. ZOBEL VON ZABELTITZ: *Figurengedichte*. Nehány
jellemző adat a nyomdászati-verselgetési ügyeskedéseknek a múlt században nálunk
is divatos szokására. — M. J. HUSUNG: *Derome der jüngere, Madame de Montesson
und Prinz Heinrich von Preussen*. MADAME MONTESSON műveinek HEINRICH po-
rosz herceg, NAGY FRIGYES testvére által előkészített 1782. évi kiadásáról. —
H. BEENKEN: *Zur Kritik farbiger Gemäldeproduktion*. A monochrom nyom-
tatástechnikának határozott fölénye hosszú időn keresztül biztosított magának
egyeduralmat a színes nyomással szemben a képek sokszorosításánál. Aránylag
csak igen rövid ideje, hogy fényképi úton a háromszínnyomás színanalizáló
módszerével az eredeti színezést valóban visszaadó nyomdai eljárást dolgoztak
ki, mely most már mindjobban megközelíti a tökéletest. Eddig legjobban az
aquarellképek, másodsorban a régi festésmodorú miniált régi kéziratok, harmad-
sorban pedig a régi olajfestmények reprodukciója sikerült. Az újabb olajfestmé-
nyek sokszorosítása már nehezebb, mert azok felszíne a különleges színhatások
elérése miatt rendkívül egyenetlen. A sokszorosítandó eredetűl ma még min-

dig sok függ s ebben keresendő az ok, hogy nem mindenik hasonmás mondható ma még sikerültnek. A munka gondosságának fősúlya a helyes színanalízisen és a nyomdafestékek kémiai viselkedésének vizsgálatán nyugszik. Joggal bízhatunk azonban abban, hogy a kétségtelen fejlődés nemsokára egészen kiszorítja majd azokat a korábbi gyakran igen tetszetős reprodukciókat, melyeknél — mint például a színpompás chromolitografiánál is — a színek megválasztása nem optikai analízis, hanem úgyszólván csak szemmérték szerint készült. Ezeket több okunk van inkább színhamisítványoknak, mint reprodukcióknak nevezni. — V. HEYDEMANN: *Der Name «Mercur» zur Bezeichnung von Zeitschriften und Zeitungen*. Az eddig legkorábbinak ismert, MERKUR jegyében megjelent folyóirat francia és állítólag XIV. LAJOS korában 1672-ben jelent meg, legalább is a párisi *Mercure de France*, mely még ma is megjelenik, a lap alapítását erre az évre teszi. Voltaképen azonban csak 1724 óta ismerjük ezt az elnevezést, mely azóta a legváltozatosabb alakban vált világszerte használttá. — A. LOTZ: *Die Entstehung der Modelbücher*. A női kézimunka-mintakönyvek, melyekből a későbbi divatlapok fejlődtek ki, eredetüket a XVI. századig viszik vissza. A legelső 1525-ben Zwickauban jelent meg, címe *«Eyn Model Buchleyn darauf leyhlich das gewurck dises nach angezeygten Formen erlernt werden mag»* alakja kis negyedréti volt. Úgy ezt, mint a következő számos XVI. századi kiadást a szép fametszetek nagy száma jellemzi. A hasonló francia és angol kiadványok csak a század vége felé kezdenek megjelenni. — I. REINWALD: *Zwei weitere Einbände von Jakob Krausse in der Gymnasialbibliothek zu Zweibrücken*. A kiváló XVI. századi német könyvkötő művei közül, kiről a német könyvművészeti céh egyik legelőkelőbbje nevezte el nemrég magát, újabban két meglehetősen hasonló kötés került elő. Mindkettő százsz fejedelmi könyvtárakból származik. — M. SPETER: *Ein unbekannter Nachdruck der Erstausgabe des «Fliegenden Wandersmanns nach dem Mond»*. Az 1659-ben Wolfenbüttelben névtelenül megjelent röpiratról. — H. KLENZ: *Literarische Fälschungen und Mystificationen*. Az irodalmi megtévesztések irodalomtörténetét folytatva, KLENZ ez alkalommal a 19. századi írókról, többek között FR. BODENSTEDT, KARL MAY munkáinak körülményeiről közöl érdekes adatokat. A külföld bibliofil mozgalma — természetesen a magyar kivételével — ismertető amerikai, holland, párisi, angol és svéd levelek, továbbá terjedelmes könyvismertetésrovatok zárják be a füzeteket.

Archiv für Buchgewerbe. 1926. Heft 1—4. A folyóirat idej első füzete (20 íves kötet) LUDWIG VOLKMANN, a *Deutsche Buchgewerbeverein* elnökének tiszteletére készült. Életrajzát HARDENBERG gróf érdekesen írta meg. A mai német könyvpiar e kiváló vezérérfia, ki a béke és háború éveiben egyformán nagy feladatokat oldott meg, 1870-ben régi patricius családból született. A müncheni egyetemen végzett tanulmányai után, mint a művészettörténet doktora egyideig a tanári pálya felé hajlott, de 1893-ban mégis családi tradícióihoz híven könyvkereskedelmi térre lépett s előbb tisztviselője, majd apja halála után 1896-ban társtulajdonosa lett az 1542 körül alapított nagymultú és közismert BREITKOPF & HÄRTEL cégnek. Nagy szervezőképessége elismeréseként választották meg az 1914-ben Leipzigben megnyílt nemzetközi könyvpiari és grafikai kiállítás (BUGRA) elnökének, melyet feltűnő sikerrel szervezett meg. A világ-

háború hirtelen kitörése ezt a nagy alkotását derékba törte, de egyúttal új nagy feladatok elé is állította, előbb a megszállott Belgiumban, majd Bukarestben. A háború szerencsétlen befejezésekor hazatérve, a külföldi kapcsolatait elvesztett s a forradalom és pénzértéktelenedés miatt alapjában megingatott BREITKOFF & HÄRTEL céget kellett újjáépítenie, melyet épügy, mint a német könyvivar és könyvkereskedelem legfőbb intézményét, a *Deutsche Buchgewerbeverein*-t újra régi erejéhez segített. Kétségtelen, hogy VOLKMANN ma a német könyvtermelés leg-erősebb támasza. Irodalmi munkássága, művészet, családtörténeti, valamint könyvpolitikai iránya szintén nem kevésbé tekintélyes. — W. PINDER: *Lehren des frühen Kupferstiches für Geschichte der deutschen Plastik*. A régi metszetek oly erős hatással voltak a középkori plasztikai művekre, hogy azok fejlődéstörténetét csak összehasonlítható alapon írhatjuk meg. — R. KAUSCH: *Diebolt Lauber und seine Werkstatt*. Újabb adalékok a XV. századi német miniatürefestő ismeretéhez. — K. HAEBLER: *Aus der Geschichte des italienischen Frühdrucks*. A. PORTILIA bolognai és A. TORRESANUS velencei nyomdászok kiadványairól. — G. LEIDINGER: *Albrecht Dürer und der Hausbuchmeister*. DÜRER állítólagos mesterének, az ismeretlen nevű *«Meister des Hausbuches»*-nek érdekesen kimutatott hatása Dürer első műveire. — GRAF K. VON HARDENBERG: *Magie und schwarze Kunst*. Az írás és nyomtatással kapcsolatos misztikum történeti áttekintése. — H. H. BOCKWITZ: *Zur «Neuen Zeitung» aus dem Lande Jucatan von 1522*. A 15—16. századi *«Neue Zeitung»*-kiadványok egy újabb adaléka, mely az amerikai spanyol gyarmatosítókkal foglalkozik. — I. ZEITLER: *Historizismus und Konstruktivismus im Buchgewerbe*. A modern könyv esztétikájának sokat vitatott problémája, hogy ragaszkodjék-e a formák tradíciójához, vagy azoktól teljesen függetlenítse magát. — O. GLAUNING: *Der Buchbeutel in der bildenden Kunst*. A XV—XVI. század műemlékein ábrázolt könyvczacskók használati módjának és alakjának becses összefoglaló áttekintése. Használatuk ezek szerint igen elterjedt volt. — Heft 2. FR. SCHULZE: *Leipziger Schreibmeister und Schriftenmaler*. Az acéltollak feltalálása és elterjedése (1831) végét jelenti az írásmesterség korábbi művészi virágzásának, melynek az egyéni sokféleséggel metszett lúdtoll volt az eszköze. A szépírók igen nagy gondot fordítottak stílusuk fejlesztésére, általában megbecsültek voltak, egyes német városokban (Nürnberg, Frankfurt, Dresden, Freiburg) a XVII. században céhekbe is tömörültek. Az itt ismertetett leipzigi írásemlékek egyike-másika valóságos mestermű. — W. TEUPSER: *Dresdener Illustratoren*. A drezdai művészek kiállítását ismerteti, különös tekintettel LUDWIG HOFFMANN, O. HETTNER és I. HEGENBARTH művészetére. — O. SCHÜRER: *Von Buchgewerbe und Buchkunst der Tschechen*. Bármennyire is alacsony színvonalú a cseh könyvivarának általános színvonala, a bibliofil feladatok megoldásán több erős egyéniségű grafikusok működik, akik a kellő tradíciók hiányában különcködő irányt adtak a cseh könyvművészetnek. Az első volt ezek közt I. MÁNES. Az új grafikusok ismét új formákat kívánnak népszerűsíteni. Jó támaszuk e törekvésükben az 1908-ban alapított cseh bibliofilgyesület. — Heft 3. O. PELKA: *Die mittelalterliche Miniaturmalerei und die Reproduktionsverfahren der Gegenwart*. Érdekes példákkal megvilágított tanulmány a grafikai törekvések ma különös kedvvel megújult feladatairól. Csak mai technikai felkészültségünk

ad lehetőséget arra, hogy a pompás középkori kéziratokat valóságos hasonmásban sokszorosíthatjuk. — H. SCHMIDT: *Toni Lommer als Gebrauchsgraphiker*. A legújabb stílusfejlődés LOMMER művészetében ismét a fametszés régi emlékeinek gondolatvilágát tükrözi vissza. — *Die Gutenberg-Festschrift zur Feier des 25 Jährigen Bestehens des Gutenberg-Museums zu Mainz*. Az idén megjelent és lapunk előbbi fűzetében (181—21) ismertett nagy jubiláris kiadvány méltatása. A magyar vonatkozású adalékok közül két 17. századi könyvtábla fényképét ismételtelen leközli. VÉGH Gy. cikkéből. — G. A. E. BOGENG: *Büldenpapier*. A. RENKER: *Büldenpapier als Druckpapier*. Az ú. n. nemespapirosok között, a merített papirosok fogalma az új gyári eljárások során nagyon változott. A sok utánzat között nem könnyű a valódi eljárás szerint készültnek a megállapítása. A merített papiros nyomtatás közben is különleges módszereket kíván meg. — WEISS: *Papiergeschichte und Wasserzeichenkunde*. Alapos összefoglaló tanulmány a papirgyártás feltalálásáról és elterjedésének történetéről. A legkorábbi ismert adat a papirgyártásról Chinából, Csai-Lunból Kr. e. 105-ből való. Innen lassan származott át egyrészt Koreába és Japánba (Kr. u. 610 körül), másrészt *Turkesztan* (150—300), *Samarhand* (751), *Bagdad* (793), *Kairo* (900) és *Fez* (1100) érintésével az arab kultúra közvetítésével Európába, *Spanyolországba* (1150), ahonnan *Franciaország* (1189, illetve Troyesben 1350), *Északnémetország* (Köln 1320), *Anglia* (1491) és *Hollandia* (1586) ismerték meg. Az elterjedésnek egy másik irányvonala Kairo felől közvetlenül érintette *Itáliát* (Montefano 1272, Treviso 1340) és innét vált ismertté *Délnémetországban* (Ravensburg 1312, Nürnberg 1391) is. Hazánkban az első papirosmalmot 1547-ben létesítette Brassóban Honterus, bár külföldi papirost már csaknem másfélszáz évvel előbb is használtunk. A papiros történetében még sok felderítetlen rész maradt, amit csak a vízjegyek tüzetesebb vizsgálataival, gyűjtésével és rendszeres publikálásával lesz lehetséges világosabbá tenni.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

Minerva Zeitschrift. Nachrichten für die gelehrte Welt. Ez a határozatlan időközökben megjelenő folyóirat, mint alcíme is mutatja, figyelmét a tudományos élet minden jelenségére terjeszti ki. Az idei II-ik évfolyam 2/3. számát a német könyvtárnokgyűlés tiszteletére (22. Versammlung deutscher Bibliothekare in Wien) könyvtári s vele kapcsolatos kérdéseknek szentelte. — FRITZ MILKAU: *Bibliothekswissenschaft als Universitätslehrfach* címen írt kissé hosszúléleketű cikkében azt javasolja, hogy elevenítsék fel, ill. léptessék életbe az 1918. év derekán SCHMIDT-OTT, az akkori porosz közoktatásügyi miniszter által propagált tervet, mely a könyvtárnok- és múzeumi tisztviselő mesterségbeli kiképzését az egyetemen akarta megszervezni. Ha ez nem valósítható meg egészében, úgy legalább azzal kezdjek meg a terv megvalósítását, hogy a berlini egyetemen felállítják a könyvtártudományi szemináriumot. — C. A. CRÜWELL: *Die Wiener Universitätsbibliothek* cikke a címében viselt intézetet ismerteti, mely háború, rombolás (= Abbau), halálozás dacára jól működik, gyarapszik s többrendbeli lajstromot tud készíteni. — DR. H. A. KRÜSS, a porosz állami könyvtár főigazgatója, *Von der preussischen Staatsbibliothek* címen ismerteti az intéze munkásságát és állagát, minek kapcsán kimutatja, hogy javadalma a teljes egészében valorizált békebeli színvonalon áll. — DR. JÜRGENS: *Eine Zentral-*

arbeitsstelle der deutschen Bibliotheken feliratú cikkében főleg a Nothgemeinschaft hasznos munkásságáról ír. — GEORG SCHWIDNETZKY a British Museum könyvtárát, Hanny SIMONSTÖCKER az argentinai könyvtári viszonyokat, ERNST WITTICH pedig a mexikói nemzeti könyvtárát ismerteti. — A 4-ik számban TEICHL R. a Prágában tartott IV. nemzetközi könyvtárnoki- és bibliofil-kongresszusról, PRAESENT H. pedig a Bécsben lezajlott 22-ik német könyvtárnoki gyűlés lefolyásáról ír.

Le *Bibliographe Moderne* 1924/25. évi XXII. évf. 132. számában STEIN HENRI a levéltárakat a különféle háborúk folyamán ért veszteségekről ír. NIKODÉME MARIETTE folytatja a pecsétan általános bibliográfiáját, melyet egy harmadik közleménnyel befejezni szándékozik. (Joggal felmerül a kérdés, nem volna-e igen jó, ha valaki a hazai irodalmat a nagyszorgalmú szerzővel közölné. Ez néhány mázsa p propaganda-iratnál többet érne.) A folyóirat mintaszerű levéltári és könyvtári krónikáját, nemkülönbön körültekintő könyvszemléjét dicsérettel kell megemlítenünk.

La *Biblioflia*. XXVIII. évf. 1/2. szám. (1926. ápr. máj.) P. WAGNER: *Fragments liturgiques neumés du XII siècle*. Ez a cikk, mely a freiburgi egyetem nagynevű tanárának WAGNER PÉTERnek tollából ered, az «OLSCHKY-töredék»-nek nevezett 25 levélnyi neumázott egyházi szerkönyv töredéket ismer-teti úgy liturgikus, mint zenepaleográfiai szempontból. E töredék két szerkönyv romjaiból van összerakva. Az *A* rész 11 levélből, a *B* rész 14 levélből áll. Az *A* egy Graduale töredéke, a *B* egy Troparium maradványa. *A* érdekessége, hogy oly processió antifonákat is tartalmaz, melyek ma ismeretlenek. WAGNER e töredékből egy ismeretlen Szt. András szekvenciát (*Hodierna exultemus...*) közöl. E kézirat egy északitáliai bencéskolostor íróműhelyéből került ki s a XI. század második feléből való. A *B* töredék középitáliai (*Beneventum, Monte Cassino*) íróiskolából származik s a XII. század második felében vagy a XIII. század elején írták. Mindkét töredék liturgiátörténeti szempontból rendkívül érdekes. — GIOVANNI BRESCIANO: *Neapolitana II.* címen folytatja a 16-ik századi nápolyi könyvnyomtatás történetét szolgáló adatainak közlését. Ez s a még következő címsorozat tulajdonképen kiegészítése a *Recherche Bibliografiche* I., II. és a *Neapolitana* I. 1905)-nek. — GIUSEPPE CARACI befejezi a *Cimeli cartografici sconosciuti esistenti a Firenze* c. térkép hasonmásokkal díszített leírását. — Ugyancsak folytatás LODOVICO FRATI: *Catalogo dei Manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella Bibliotheca Universitaria di Bologna* című lajstroma, melyben a dolog természeténél fogva hemzsegnek a magyar vonatkozású darabok. — A *Courrier de France* rendkívül gazdag rovata, a hasonlóképen igen bő hírvovata, végül a tanulságos bibliográfia egészítik ki e kettős számot. — 3/4. szám (jún. júl.) GIOVANNI MERCATI: *Sopra Giovanni Clement e suoi manoscritti* címen e híres angol orvos és humanista életéről és munkásságáról meg-jelent művek tudósításait nagy apparátussal végzett tanulmányai alapján egészíti ki. — Dott. EDITH HOFFMANN: *Les restes de la bibliothèque de Pierre Váradí archevéque de Kalocsa* című dolgozat kitűnő munkatársunk tollából ered s becsületet hoz a magyar tudományosságra, megismertetvén a külföldet a magyar szellemi élet néhány jeles emlékével s néhány jeles tagjával, megragadja az

alkalmat, hogy bevezetődül általános képet adjon a szereplők életéről, majd három, VÁRADY PÉTER tulajdonában volt könyvet ír le szerzőnek ismert alaposágával és kiválóságával. — LEO S. OLSCHKI: *Le fiscalità a danno del libro italiano e del commercio librario antiquario in Italia* hosszú című cikkében az olasz vámkezelési nehézségekből származó s külföldi eladóval támadt súlyos konfliktusát ismerteti, mely természetesen még mindig nincs elintézve s mely úgy keletkezett, hogy a megtekintésre küldött könyvet nem lepecsételt csomagban, hanem keresztkötés alatt küldötték Olaszországba s így a szabályzat betűszerinti értelmezése folytán nincs ideiglenes behozatali engedély, hanem hosszas levélváltás, folyamodvány fűhöz-fához s több hasonló jó. (Mintha ilyen dolgokat nem is esnék nehezünkre «felette könnyen» megértenünk.) — *A Neapolitana II.* című jegyzék folytattatik. — 5/6. szám (aug.—szept.) MARIO AUGUSTO MARTINI: *La vita di S. Giovanni Gualberto in una antica laude inedita.* A firenzei Biblioteca Nazionale II. IV. 67 jelzésű kéziratos könyvében MARTINI megtalálta a DIEGO DE FRANCHI által megírt élettörténet eredeti forrását. Miután FRANCHI csak töredékesen vett át részleteket a régi elbeszélésből, MARTINI az egészest közli s megfelelő apparátussal kommentálja. — J. A. F. ORBÁN: *Bibliofilia documentatanak* hívja a szerző sokoldalú munkásságából a könyvekre, szerzőkre, nyomdászokra vonatkozó művelődéstörténeti adatait, melyeket a forrás megjelölésével egymásután közöl. Természetesen ezek mind ismeretlen adatok s levéltári kutatásokból származnak. — MARSILI kéziratainak katalógusát FRATI folytatja a 65—70. számú kéziratok részletes jegyzékét közli. — A rendkívül gazdag, nagy tárgyismerettel s körültekintéssel vezetett könyvszemleloverat minden e térre vonatkozó munkásságot szemmel tart. Bennünket közelebről érdekel, hogy DR. HOFFMANN EDITH-nek folyóiratunkban megjelent négy tanulmányáról s egy könyvismertetéséről, hat hasábon át a dolgozatok érdemét elismerő ismertetést ad CARLO FRATI bolognai könyvtári igazgató. — Újdonságként a szerkesztő bevezette a Corriere bibliografico d'Aeronautica rovatát. I. K.

Magyar Grafika. 1926. évf. 1—10. szám. *A Magyar Grafika és a szak kulturális fejlődés.* A folyóirat szakfejlesztési programja, tekintettel az elért eredményekre. — AUGENFELD A.: *A mai könyvnyomtatás eszközei és gépei.* A betűrendszer, szedőberendezések, szedő- és sajtógépek rövid fejlődéstörténete. — FREUND M.: *A könyvnyomdai munkák kalkulációja.* A különféle költségvetések számításmódja a szedésnél és nyomtatásnál. — WANKÓ V.: *A sokszorosítótechnika újabb haladásáról.* A nyomtatástechnika egy újabb sajtótípussal lett gazdagabb, mely alapján offsetnyomásra van berendezve, amellet azonban, hogy azt a kemigrafia széleskörűbb alkalmazásával nagymértékben egyszerűsíti, csekély változtatással mélynyomógéppé, sőt egy további új nyomtatóeljárás eszközzé is átalakítható. — LÁSZLÓ D.: *A szerkesztőségtől a modern gépteremig.* Apróságok a hirlapok előállításáról. — NÁDAI P.: *Idegenforgalom és a nyomdai művészet.* A sajtópropaganda könyvművészeti feltételei. — PÖR N.: *A németek modern műkönyvkötészet.* A mai német művészi könyvkötést két irány, KERSTEN harmonikus és WEISSE aktivista törekvései jellemzik. — HARASZTI J.: *A régi kéziratok, azok értéke és hamisítása.* Érdekes hamisítási esetek. — HERZOG S.: *Egyenbdny érdekes francia történeti adat.* A legkorábbi francia nyomdák, hirlapok és naptárak

történetéből. — Löwy L.: *Mélynyomástechnika és mélynyomógépek*. Sok évtizedes kísérletezés előzte meg a rézmetszetek sokszorosításmódját a tömeggyártás terére átvivő mélynyomóeljárást, mely ma már a fényképmásolatokkal versengő szépségű nyomatokat tud előállítani. Az eljárás a heliogravűrnyomásból fejlődött ki s rotációsgépeken is alkalmazható. Sok előnye van a magasnyomás felett s mivel egyre gazdaságosabbá válik, igen nagyjövőjű. — LAUPÁL A.: *A gyorsajtó fejlődése és jövője*. KÖNIG kiváló találmánya, a gyorsajtó, alighanem minden technikai fejlődése mellett is lemarad a rotációsgéppel való versenyében. — A többi inkább technikai vonatkozású, vagy művészetkritikai cikkek mellett meg kell még említenünk a *Magyar Grafika* figyelemreméltó törekvését, melylyel a szakirodalom fejlesztése végett, elég szép eredménnyel pályázatot hirdetett alkalmas szakközlemények díjazására. E téren még sokat fejlődhetne a különben szép kiállítású folyóirat, mely azóta is, hogy a f. évi harmadik számtól kezdve a Budapesti Hírlap nyomdájában jelenik meg, újra határozott fejlődést mutat.

DR. NYIREŐ ISTVÁN.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kremmer Dezső. A Fővárosi Könyvtár igazgatója néhány heti szenvedés után a hazai könyvtárügy nagy veszteségére ez évi június hó 17-én elhunyt. Csöndes szavú, a jót és a szépet szerető lélek volt, ki épen ezért mindenkinek, aki szakmájába vágó kérdésben hozzáfordult, önzetlen tanácsadója volt. DR. KREMMER DEZSŐ harmincéves korában (1909-ben) lépett a fővárosi szolgálatába, hol eleinte mint a művészi szépért lelkesedő fiatalember a Fővárosi Múzeumban fejtett ki eredményes tevékenységet. A fővárosi grafikai ábrázolásának történetével való foglalkozás útján, műtörténeti, valamint színészettörténeti kérdések tanulmányozása közepette terelődött át figyelme a nyomtatott könyvre, mely elhódította magának. 1915 szeptemberében átlépett a Fővárosi Könyvtár szolgálatába, ahol amaz eszmének lett leglelkesebb propagálója, hogy a Fővárosi Könyvtár van hivatva arra, hogy Budapest történetére vonatkozó nyomtatványokat külön csoportban gyűjtse, állítsa fel s tervszerűen fejlessze e speciális gyűjteményt.

A könyvnek szeretete jellemezte őt. Az ő szemében könyvön nem betűkkel telenyomtatott papírost kell értenünk, mely nagyobb vagy kisebb összetartozó ívszámokban teszen egy egészet, hanem oly élő valamit, amit szeretni kell, aminek lelke van s amit bajtól, kártól védeni kell. A könyvnek, minden könyvnek, szeretete vitte arra, hogy a Magyar Bibliofil Társulatban munkás részt vegyen. Az ő buzgólkodásának volt szép eredménye az 1922. évi «A régi Buda és Pest könyvekben, képekben», és az 1925. évi «Magyar szépliteratúra virágoskertje» c. két kiállítás. Ezeken a kiállításokon a látóivalók tömegén kívül, halk szóval a tárggyal kapcsolatban új eszméket vetett fel és új nézőpontokra hívta fel a figyelmet.

Nagy elismeréssel kell még DR. KREMMER DEZSŐRŐL a főtisztviselőről megemlékeznünk. A Fővárosi Könyvtár igazgatójává 1921 májusában választották meg. Ebben a különösen gazdaságilag súlyos időben vállalkozott arra, hogy az egyirányú könyvtárból, egyetemes tudományos és közművelődési könyvtárrá szervezze át a Fővárosi Könyvtárat s ezúton kapcsolja be a magyar kultúréletbe. Lelkesedésével, mellyel a fővárosi illetékes fórumait is megnyerte terveinek, szívós kitartásával, mellyel a megindított munkát nem engedte elpihenni, sorba leküzdötte programja keresztülvételének akadályait s e tulajdonságok képesítették arra, hogy terveinek alapjait szilárdan lerakva a munka zömét elvégezte. E munkája közben, újabb nagyarányú feladatok tervén dolgozott. Ő is, mint annyian, kik nagy munkát indítottak meg, a befejezést nem érte meg. Fáradt teste idővel tört össze, hiszen Kremmer csak 47 évet élt s csak messziről pillanthatta meg az ígéret földét, mely az ő esetében a naggyá, nemzeti értékűvé fejlesztett Fővárosi Könyvtár képe volt. ISOZ KÁLMÁN.

Új önk. gyakornok az Orsz. Széchényi-Könyvtárban. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, dr. KOZOCSA Sándort 1926 szept 24-étől kezdődőleg a M. Nemz. Múzeumnál önkéntes gyakornoki minőségben alkalmazta s szolgálattételre az Orsz. Széchényi-Könyvtárhoz osztotta be.

Az Orsz. Széchényi-Könyvtár hirlaposztályának költözködése. Könyvtárunk hirlaptárának elhelyezésére megfelelőbb mód kínálkozván, a nyár folyamán végre sor került az éveken át a FESTETICS hercegi palota istállóhelyiségében rongálódó anyag átszállítására, mely a központi épület első emeletén egy könyvtárunkhoz közvetlenül csatlakozó helyiségben fog felállítani. Az e célra szolgáló vasállványok elkészíttetése is folyamatban van.

G. Wells kódex-adománya. (Két hasonmással.) Értékes ajándékot nyújtott át f. évi szept. hó 27-én az Országos Széchényi Könyvtár számára GR. KLEBELSBERG KUNO vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ó Excellenciája jelenlétében HÓMAN BÁLINT-nak, a Magy. Nemz. Múzeum főigazgatójának SIKLÓSSY LÁSZLÓ magyar nemzetgyűlési osztálytanácsos, neves műgyűjtőnk. Elsőrangú, XV. századi flandriai művész kezéből származó, fényesen illuminált naptár az ajándék, mely a művészettörténeti irodalomban eddig nem épen szabatos meghatározással «*Corvin Mátyás Kalendáriuma*» néven volt ismeretes. Több évvel ezelőtt JOSEPH BAER und Co. ismert frankfurti könyvkereskedő cég kézirat-árjegyzékében bukkant fel a kódex. Tőle ROBERT FORRER német archaeologus birtoκάba került, kinek «*Collectio Forrer*» feliratú bélyegzőjét első és utolsó üres lapján láthatjuk, első terjedelmes ismertetését is neki köszönhetjük. A KARL W. HIERSEMANN kiadásában Lipcsében megjelenő «*Zeitschrift für hist. Waffenkunde*» 1920. jan. 15-iki VIII. k., 8-ik füzetében «*Ein Kalender für König Matthias Corvinus mit Darstellungen gotischer Büchschensützen. Ein Beitrag zur Kenntnis der ältesten ungarischen Handfeuerwaffen*» cím alatt írt róla 20 nagy, negyedréti oldalra terjedő részletes tanulmányt (221—40. l.). A tudóstól a párizsi könyvpiacra s innét 1000 angol font tekintélyes áron, épen magyarországi látogatásáról hazatérőben, GABRIEL WELLS balassagyarmati származású hazánkfia, nagy new-yorki könyvkiadó tulajdonába ment át. 1926. szept. 4-én Párizsban kelt leveléhez mellékelve, nagyúri ajándékként küldte meg régi ismerősének, SIKLÓSSY LÁSZLÓ DR.-nak azon felhatalmazással, hogy juttassa bármelyik budapesti közkönyvtárnak, amelyet erre legméltóbbnak tart. SIKLÓSSY választása könyvtárunkra esett s azóta szíves közvetítésével, G. WELLS nemeslelkű adományából kéziratárunk egyik kiváló díszé (*Cod. lat. medii aevi 396. 1926/46. szerzemény*).

A modern vörös bársonykötésbe kötött kódex 13 nyolcadrétű (13×20 cm) hártylevelből (2×3+3 leveles ternioból +1 betoldott levélből) áll. Tartalma teljes kalendárium. 1^a és 26^b lapja eredetileg üresen maradt, s mivel nyilván hosszú ideig hányódott eredeti kötésétől megfosztva, eléggé megbarnult és bepiszkolódott. Az utolsó lap dísztelen volta eléggé tanúsítja, hogy kódexünk teljes. Eredetileg is csak naptár volt s nem következett utána rendesen naptárral is ellátott breviárium vagy imakönyv (*livre d'heures, horae b. Mariae virg.*). Az első, üresen hagyott lapra egyik régi gazdája érdekes provenientia-kepen: «*Callendarium (!) Hungarensis (!). Jacob H... zeu... 1686.*» sza-

vakkal, a rossz latinsággal írt címhez méltóan, kevésbé sikerült cífrázatok kíséretében írta be nevét, melyet később bizonyos okokból nagyrészt olvahatatlanságig kivakart. A fennmaradó 24 illuminált lapra van írva a naptár úgy, hogy az év minden egyes hónapja a kinyitott kódex 2—2 szembenálló (b—a) lapját foglalja el. A lapok arannyal keretelt tükörmagysága 9,5—10×16,5 cm. Ezen belül dús lapszeldíszítés ismét aranykeretes, nagyobb, négyzetleges miniatűr képet és fekete alapon színes initialéval kezdődő, arany és már erősen oxidálódott ezüst frakturbetűkkel írt naptárszöveget ölel körül. A kívül-belül arannyal keretelt, élénk színezésű, arany pontozásoktól csillogó, kései gót lapszeldíszítések lomb-, gyümölcs- és virágfonadékaik közül apró ember- és állatalakok: kürtöt fuvó lándzsás vadász, bohócsapkás udvari bolond, térdelő vagy álló helyzetben primitív tűzi fegyverrel célozó, másutt lándzsás, görbe szablyás vagy lovas vitéz, solymár, furulyázó gyermek, szolga, kosarat vivő szolgáló, birkózó pár, természetű ugró szarvas, felkantározott medvére vagy kis menyétre szálló pillangó, páva, kakas, kacska, bogyót csipkedő madár, szitakötő, csiga, tükörbenéző vagy püspöki ornátusba öltözött majom, oroszlánnal birkózó medve stb. tűnnek elő. R. FORRER idézett értékes, de nem minden tekintetben helytálló tanulmánya és TÓTH ZOLTÁNNAK ehhez fűzött becses megjegyzései szerint¹ a keretdíszítés emberfigurái különösen fegyver-, de costume-tani szempontból is rendkívül becsesek. Az egyes levelek elő- és hátlapjának lapszeldíszítése a színezés és apró részletek némi megváltoztatását nem véve tekintetbe, megegyezik. A rectolapok díszét a versókra is átkopírozta az illuminátor művész.

A kitűnő távlati érzékkel megfestett, végtelenül finom miniatűrképek — melyeknek művészettörténeti értékét folyóiratunk jelen füzetének más helyén DR. HOFFMANN EDITH avatott tolla méltatja² — tárgya az egyes hónapok első felének megfelelő, baloldali (verso-) lapokon rendszeren az illető hónapra jellegzetes mezeti foglalatosság vagy időtöltés, megfelelő interieur vagy tájkép keretében: januárban kandalló mellett fűtődő öregember, februárban dús asztalnál lakmározó fejedelem, márciusban ágakat nyeseő paraszt, áprilisban gyalog, májusban lóháton solymászó úr, júniusban fűvet kaszáló, júliusban sarlóval arató, augusztusban csűrben cséplő, szeptemberben magvető, októberben szőlőtíprő földműves, novemberben bunkóval disznót leütő, decemberben erdőben makkoltató kanász. A hónapok második felének megfelelő, jobboldali (recto-) lapok miniatűrjei jó távlatú, tomyos, bástyás háttérű, hegyes-dombos, fás-bokros, zöldelő, levegős tájkép keretében a hó zodiákus jegyét: kos, bika, ikrek stb. ábrázolják. Az augusztust képviselő, zöld mezőben álló, aranyágot és botot tartó, vörösruhás szűz tévedésből a szeptemberi, kék égen aranycsillagos háttérű, arany mérleggel, ép úgy az októberi skorpió a novemberi nyilassal van elcserélve.³ December bakja helyett a miniatűrön félreismerhetetlen anyakecske látható.

A szöveget a baloldali lapokon a hónapnak többé-kevésbbé díszesen kifestett, initialés neve (kivéáon díszes a jan., febr. és júl.) után a hó napjainak és holdéjeinek

¹ TÓTH ZOLTÁN, Mátyás király idegen zsoldosserege, a fekete sereg. Bpest. 1925. 100—101.

² Magyar Könyvszemle 1926. III/IV. füz. 213—4. l.

³ DR. RÁDEY TIVADAR, igen tisztelt kollégám figyelmeztetése.

száma kezdi meg: «Januarius habet dies XXXI. Luna vero XXX. Februarius habet dies XXVIII. Luna vero XXIX.» stb. Ennek megfelelőleg a jobboldali lapokon nagyobb, erősen tördelt (fraktur) aranybetűkkel, hexameterben az illető hó 2 szerencsétlen napját (*dies Aegyptiaci*) olvashatjuk. Ezek közéjük a több hiba és elírás van, azért zárójelbe 1200 körüli naptárának csaknem azonos szavú versoraiból közöljük a javítást, illetőleg változatot: ¹

«Jani prima dies, set (*et*) septima fine tenetur (*timetur*). — Ast Februi quarta est tertia procedit fine (*precedit tertia finem*). — Marcius (*Martis*) prima necat, cuius in (*sic de*) cuspide quarta est. — Az áprilisének szövege naptárunkban teljesen kifakult (a Pray-kódexben: Aprilis decima est quindeno a fine minatur). — Tercius in Madio (*maio*) lupus est et septimus anguis. — Junius XI° (*in decimo*), quindeno ad finem salutem (*a fine salutem*). — Tredecimus Julii, decimo invicit (*innuit*) ante Kalendas. — Augustij (!) nepa prima fuga (*fugat*) de fine secunda. — Tercia Septembris vulpis ferit a pede dena (*denam*). — Tercijs (!) (*Tercius*) Octobrijs (!) (*Octobris*) gladius (*gladium*), decimus (*decimo*) ordine necit. — Quinta Novembris acus vix tertia mansit in urna. — A decemberinek csak a kezdete olvasható: Dat duodena cohors (*VII. inde decemque Decembris*).

Ezek után következnek a hó egyes napjaira eső ünnepek és szentek névsora, a baloldali lapokon 1-től 15, illetve többször 16-ikáig, a jobboldaliakon 15, illetve 16-ikától 30, illetve 31-ikéig, aszerint, hogy a hónap 30, vagy 31 napos. A névsortól balra arannyal írt római számjegyekkel a napoknak megfelelő aranszámok (*numeri aurei*) és a hetenként megújuló, ezüsttel írt vasárnapi betűk (*litterae dominicales*) olvashatók.

A középkori keresztény világ nagyobb ünnepeit, általánosan tisztelt szentjeinek, az apostoloknak és evangelistáknak névünnepeit természetesen megtaláljuk a naptár megfelelő helyén, mégpedig kiemelés céljából ezüst betűkkel írva. Az ezüst írás azonban több helyen az olvashatatlanságig oxydálódott. A többi szent neve aranybetűs. Nem évi, hanem öröknapta lévén kódexünk, a mozgó ünnepek és vasárnapok nevei hiányzanak belőle. De a naptár teljes, alig van az évnek oly napja, mely mellé ünnep vagy szent ne volna írva. E névsor azonban lényegesen eltér középkori hazai naptáraink szövegétől. Az ismert magyar szentek ünnepeit, Szt. Istvánéit, Szt. Lászlóéit, Imre hercegét, Gellért és Mór püspökéit, bold. Margitét stb. hiába keressük benne. Kivétel természetesen az egész keresztény világban nov. 19-én tisztelt magyar Szent Erzsébet. Ezzel szemben számos olyan szent van felvéve kalendáriumunkba, kiknek nevét hazai naptáraink nem ismerik. Nincsenek benne KNAUZ és SZENTPÉTERY hazai gyakorlathoz alkalmazott chronológiáiban, sőt némelyik még a martyrologiumban sem. E legutóbbi körülménynek okát részben abban kell keresnünk, hogy némely szent neve a felismerhetetlenségig el van torzítva a naptárban: ápr. 27. mellé pl. *annaycam p(a)p(e)-t* ír Anastasii pape helyett; dec. 11-hez *Dalmasci p(a)p(e)-t* Damasi pape helyett. A márc. 11-iki *Soupli martyris* talán Sulpicii akar lenni, február 11-éhez szt. Desiderius viennei püspök nevét *Disdiri epi(scopi)* alakban írja. De ezek a legfelismerhetőbbek.

¹ L. ZALÁN MENYHÉRT, A Pray-kódex forrásaihoz. Magyar Könyvszemle jelen 1926 III/IV. füz. 251—2. l.

Legfiatalabb szent a naptárban — mint ezt BARTONIEK EMMA igen tisztelt kollégánóm észrevette — a szept. 10-ike mellé jegyzett: *Nicolae de Tolentino*, T. Miklós, az 1446-ban kanonizált szt. ágostonrendi remete. Ez a *terminus, ante quem*, mely után bizonyára csak jó pár évvel venték fel ünnepét a naptárakba s igazolást nyer R. FORRER és HOFFMANN EDITH kormeghatározása, mely szerint kódexünk 1460—70 közt, illetőleg 1470 körül készült.¹

A naptár flandriai származását igazolja a benne felsorolt számos flandriai, brabanti, különösen pedig *Gent* (*Gand, Gandavia*, Keletflandria, ma Belgium) vidékén tisztelt szent: jan. 5.: *Pharahildis virg.* (szt. Pharailde szűz, Brabantban tisztelték); jan. 9.: *Gudule virg.* (szt. Gudila, Goële, Goule, Bruxelles patrónája); jan. 28.: *Aldegundis virg.* (a belgiumi Haynoóban, Hennegauban tiszt.); máj. 7.: *Gertrudis virg.* (Brabantban tiszt.); jún. 6.: *Landaldi epi (scopi)*, (Landoaldus archipresbyter, Gentben tiszt.). A júl. 7. mellé írt *Landradi epi.* szintén tévedés lesz a következő napon tisztelt *S. Landrade*, a belgiumi Liège mellett fekvő Bilsen monostor szent abbatissája helyett. Júl. 9.: *amelberge virg.* (Amelberga lobbesi szűz, Gentben tiszt.); okt. 1.: *Remigi et Bauonis* (az előbbi Galliában, az utóbbit «in portu Ganda» tisztelték a martyrologium szerint); okt. 17.: *Wulfrani episc.* (Wulfrannus sensi püspök); nov. 12.: *Liunij episc. et mart.* (S. Livin, Liwin, Brabant, Flandria és Gandavia apostola); nov. 15.: *Willebordi epi.* (S. Willibrod, Willbrod, utrechti püspök, a frízek apostola stb.). A szomszédság folytán természetesen érthető, hogy a franciaországi szentek is feles számban fellelhetők a naptárban.²

Ezzel szemben csekély, de tagadhatatlanul magyar vonatkozása a kalendárium eredeti szövegének az, hogy aug. 25.-hez IX. szt. Lajos francia király névünnepe mellé alig magyarázhatóan «*Ludouici regis ungarie*» textust ír. Nyilván Nagy Lajos magyar király commemoratiója, de ez a körülmény az 5^a l. lapszéli díszítésbe festett és az 5^b l.-ra is átkopirozott vitéz keleties szabályával együtt még legkevésbé sem igazolja R. FORRER azon feltevését, hogy a kalendáriumot flamand művész Magyarországon készítette volna. FORRER továbbfűzött vélekedését, hogy a diszkalendárium *kétségtelenül* Mátyás király számára készült és *Corvin-kódexnek* minősíthető, megcáfolja HOFFMANN EDITH annak bizonyításával,³ hogy a 2^a l. keretdíszén látható szürke, karcú, hosszú lábú madár bármi másnak, szarkának vagy még inkább seregélynek nézhető. csak épen hollónak nem, rövid csőrébe a gyűrűt halvány, bátortalan vonással pedig csak utólag rajzolták. Téves FORRER azon állítása is, hogy aug. 26. mellé Mátyás névünnepe kiemelt, ezüst betűkkel jegyzi a naptár. A naptárban aug. 26. mellett aranybetűkkel *Severin* pápa nevét találjuk, Mátyás apostolé rendes helyére, febr. 25-éhez van írva, ezüsttel mint a többi apostolé vagy evangelistáé. Ennél már csak a lapszéldíszítések telkantározott vagy oroszállannal birkózó medvéinek magyar szimbolummá avatása üresebb argumentuma FORRERnek.⁴

¹ L. id. helyek.

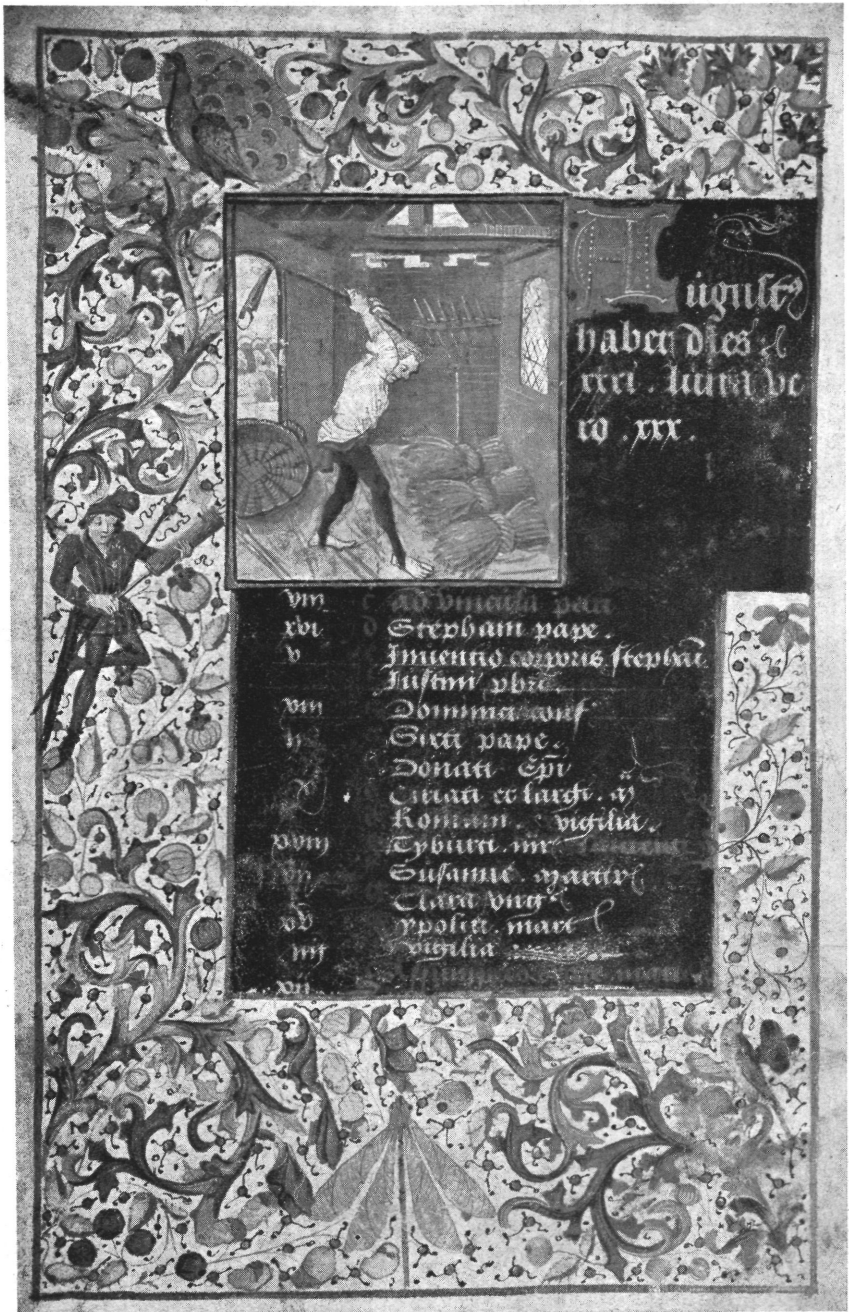
² M. le Cte de MAS LATRIE, Trésor de Chronologie, Páris 1889.; A. GIRY, Manuel de Diplomatique, Páris 1894.; Martyrologium Romanum, Venetiis 1759.

³ Magyar Könyvszemle id. h. 213. l.

⁴ Id. h. 224—225.

XV. sz. flandriai dísznaptár 4b lapja. (G.Wells ajándéka a M. N. Múzeumnak.)

Vigilia
 habet dies l
 xxi. luna de
 co xxx.

vm	ad vincta pax
xxi	Stephan pape.
v	Inuenio corpus stephan.
	Iustini vbr.
vm	Domina auf
ii	Sicut pape.
	Donati epv
	Conati et largi. v
	Roman. vigilia.
xxij	Cyburti m.
vi	Sufanie. martir.
	Chara vna
xx	ypolite. marc
iiii	vigilia
xx	

XV. sz. flandriai dísznaptár 8b lapja. (G. Wells ajándéka a M. N. Múzeumnak.)

Mindezeknél többet mond az üresen hagyott 1^a l. rossz latinságú, kezdetlegesen cifrázott, 1686. évi «*Callendartarium Hungarensis*» bejegyzése. Primitív írójáról nehéz feltételezni, hogy észrevette az aug. 25. mellé írt «*Ludouici regis ungarie*» kitétel fontosságát és csupán csak ez alapon minősítette magyarországi naptárnak kódexünket. Ha a kitételből szabad következtetnünk a kódex magyarországi rendeltetésére, a bejegyzésből még nagyobb valószínűséggel következtethetünk arra, hogy el is jutott Magyarországra s talán Buda várának 1686. évi visszafoglalása alkalmával jutott H... Jakabnak, a bejegyzés kétségkívül külföldi írójának zsákmányául, ha nem is feltétlenül Mátyás Corvinájából, esetleg valamelyik humanista főpap könyvtárának maradványai közül s ezért kapta «magyarországi» címét.¹ Abból, hogy a kódex — HOFFMANN EDITH meghatározása szerint — a Mátyás királlyal szövetségben levő Merész Károly burgundi fejedelem udvari festőjének, PHILIPPE DE MAZEROLLESnak műhelyéből került ki, még az előbbi feltevés kézenfekvőbbnek látszik. A Corvinában tehát esetleg helyet foglalhatott, de a Corvin-kódexek összes jellegzetes attributumát nélkülözvén, még feltételesen sem tartható annak. Mindazonáltal nagy művészettörténeti értéke, rendkívül szép, viselet- és fegyvertörténeti szempontból is becses miniatűrjei folytán gazdag gyarapodást jelent az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára számára, miért is kedves kötelességünket teljesítjük, midőn e helyütt is kifejezzük hálás köszönetünket régi hazájához való ragaszkodását az új világban is megőrző G. WELLS úrnak nagylelkű adományáért, DR. SIKLÓSSY LÁSZLÓnak pedig az ajándék közvetítéseért.

JAKUBOVICH EMIL.

Institut für Zeitungswissenschaft, München. Az időszaki sajtó történetének művelésére és az újságírói pályára való előkészítésre a német egyetemeken az utolsó tíz év alatt egymás után nyíltak meg intézetek. Az első 1916-ban Bücher vezetése alatt Lipcsében. Azóta Berlin, Hamburg, Freiburg, Köln, München és Münster követték e példát. A müncheni Institut für Zeitungswissenschaft angaga — mintegy húszévi gyűjtés eredménye — négy csoportra tagozódik: 1. Sajtótörténeti és hirlapbibliografiai kézikönyvtár, mintegy 5000 kötet. 2. Újságkivágatgyűjtemény, mintegy félmillió kivágat, a sajtótörténet szempontjából jelentős cikkek szisztematikusan rendezett gyűjteménye. 3. Hirlapok és folyóiratok teljes sorozatai, a legszegényebb csoport, ami az intézet rövid életét tekintve nem meglepő. 4. Fotografikus reprodukciók ritka és jelentős hirlapokról. Az intézet d'Ester Karl nyilv. rk. tanár vezetése alatt áll.

G. A.

Masnicius Tóbiás emlékkönyve. A közelmúltban egy német könyvkereskedő eladásra hirdette a magyar születésű MASNICIUS (MASZNYIK, v. ő. SZINNYESI: *Magyar Írók VIII. 776. hasáb*) Tóbiás XVII. századi lutheránus lelkész, utóbb gályarab kéziratosa «Stammbuch»-ját. Ez, a katalógus leírása szerint, 584 lapra terjed s 229 kézzelírt bejegyzés van benne a kor protestáns tudósaitól és lelké-

¹ A kódex 12b és 13a l. alsó szélére XVIII. századi írással írt női nevek: *Wilhelmina Fide, Friderica Walchin, geb. Hallbau Wittbe, Kunigunda Binderin* legfeljebb azt bizonyítják, hogy a kódex az utolsó két században német földön hányódott.

szeitől. Kötése fekete egész bőr, valódi bordákkal, gazdag hát- és fedéldíszsel és poncolt, díszített arany metszéssel. Alakja: harántoktáv.

A 229 bejegyzés mellett nagy mértékben lebilincselő a művészi címlap, csodálatosan finom, tollal rajzolt és kézzel átfestett szegéllyel; továbbá MASNICIUS fogságba jutása és kiszabadulása (lásd alább) 17 miniatűrképen, szintén nagyon művészi, tollal rajzolva és kifestve. Ehhez csatlakozik hat bizonyítványmásolat nagyon csinos iniciálékkal, a 151. lapon egy tussal rajzolt címer és az 577. lapon egy átfestett tollrajz, amely a Tóbiás-legendát ábrázolja. Hihetőleg maga MASNICIUS a készítője ezeknek a művészi tökélyről tanuskodó és a legapróbb részletekbe menő tollrajzoknak. Mindenesetre az emlékkönyvben sehol sem található olyan közlés, amely más művészre engedne következtetni.

MASNICIUS Tóbiás sorsa részese egy jelentős, egykor az összes hitsorsosait mélyen érintő mozgalomnak, amelyből mint jellemző példa emelkedik ki. MASNICIUS az 1665-ben alapított eperjesi lutheránus kollégiumban szerezte magasabb műveltségét és a trencsénmegyei Illava hitközségben volt diakonus, midőn 1670-ben, I. LIPÓT alatt kitört a magyar protestánsok leghevesebb üldözése, amely mindig megújuló lendülettel egészen 1681-ig tartott, amikor is lassanként elcsendesedett. (V. ö. BORBIS: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*, 1861. 66. s. k. II.) A még hátramaradt lutheránus lelkészek és tanítók második nagy megidézésekor Pozsonyban, 1674-ben MASNICIUSnak is meg kellett jelennie. Társaival együtt bebörtönözték, először 9 hónapra szigorú fogságban Leopoldstadtnban. Midőn ezektől a szerencsétlen, nagyrészt hithű foglyoktól meg akartak szabadulni, különböző utakon külföldre toloncolták őket. MASNICIUST és negyven társát egy katonai szállítmánnyal Nápolyba hurcolták, a szerencsétlenek közül nyolc útközben elpusztult, harmincat eladtak gályarabnak és ezek csak 1676-ban de RUYTER tengernagy közbenjárására szabadultak meg, hármuknak azonban sikerült megszökni, ezek között MASNICIUSnak is, Capuától nem messze. (Ez az eset másutt is meg van említve. V. ö. MERLE d'AUBIGNÉ: *Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn bis 1850*. 1854. 264. s. k. II.), MASNICIUST újra elfogták, azonban Nápolyban hitsorsosai kiváltották és Németországba küldték. (Nápolyi, római és velencei egészségi bizonyítványai még megvannak). Az egész prot. világ részvétellel volt akkor a magyar hitvallók borzalmas sorsa iránt. Talán

hathatósabb bizonyítéka ennek a szép részvétnak ez az emlékkönyv. Ebben a legnagyobb pontossággal követhetjük az utazásokat, melyeket MASNICIUS Németországban tett. 1675 okt. 6-án Zürichben kezdődnek az első bejegyzések. Innen Sváborországban és Nürnbergben át Szászországba utazott. Szászországban többnyire Zwickauban élt, hasonló módon előzőt honfitársaival együtt és innen többször meglátogatta Wittenbergát, Hamburgot, Boroszlót, Danzigot és más városokat; 1680-ban pedig még egyszer beutazta a lutheránus Délnémetországot. 1683 elején MASNICIUS visszatérhetett Magyarországra, ahol úgy látszik, régi Trencsén vármegyéjében Zay-Ugrócz plébániáját vette át. Magyarországról származnak az utolsó bejegyzések 1696-ig.

229 ember jegyezte be magát vigasztaló és felvidítő biztatásokkal az emlékkönyvbe, többnyire tekintélyes egyetemi tanárok és lelkészek, sőt egy-némely tiszteletreméltó polgár is. Csak a zürichiek 15 bejegyzéssel vannak

képviselve; ezek közt található Gaspar WASER, a püspök. J. H. HEIDEGGER ref. hittudós, aki különösen sokat tett a magyar száműzöttek és foglyok érdekében; az orientalista J. H. HOTTINGER, atyja a későbbi heidelbergi professzornak és végül két LAVATER, az egyik Johann Heinrich, matematika- és fizikatanár, GOETHE barátjának nagyatyja. Nürnbergből 19 név szerepel, ezek közt D. WÜSTFR, J. FABRICIUS és Chr. ARNOLD hittudósok, továbbá D. W. MOELER Pozsonyból, aki Altdorfban lett a történelem tanára és J. J. LEIBNITZ, egyik nagybátyja az idősebb LEIBNITZ filozófusnak, aki 1700 körül mint a német egyháznak svéd főfelügyelője Stockholmban halt meg. Két híres tübingai hittudós és kancellár is található itt, Tobias WAGNER, aki a jeligéjét: «innocenter, patienter et constanter» jegyezte be és J. A. OSIANDER, a «lutheránus egyház szeme», mellettük pedig e kornak más neves lutheránus hittudósai: Abraham CALOVIUS, a kizárólagos lutherizmus és a felekezeti vita képviselője és az ő utolsó (6.) apósa, J. A. QUENSTADT, «könyvvezetője és írnoka a lutheránus igazhítű egyháznak», mindketten Wittenbergában, úgyszintén a szelidebb érzésű wittenbergai Johann MEISNER és jenai Johan MUSÄUS, Danzigból a harcrakész Aegidius STRAUCH, Drezdából pedig az udvari főprédikátor, S. B. CARPZOV és még sokan Hamburgból (E. EZARDUS és mások), Jenából, Lipcseből és más városokból. A wittenbergai tanárok közül itt találjuk továbbá G. STRAUSS és W. M. MARTINI jogtudósokat, a polyhistor K. Sch. SCHURZFLEISCH, G. K. KIRCHMEYERT és a matematikus M. WALTHERT, Jenából H. B. ROTH jogtanárt és SAGITTARIUS-t, a történetíró, Lipcseből J. FELLER és M. G. SPITZEL polyhistorokat. Nem szabad megfeledkeznünk Chr. CELLARIUSRÓL, a nyelvészről sem (később Halleban). 1680 április 15-éről származnak két ismert weimari költőnek és írónak, Caspar STELERNEK és Georg NEUMARKNAK, a Gyümölcsöztető Társaság «ásó-jának és «hajtás»-ának bejegyzései. Az előbbi latinul ír a másik németül — egészen ismert dalának, «Wer nur den lieben Gott lässt walten» szellemében — «Durch Hoffnung und Geduld erlangt man Gottes Huld» és jeligeként: «Wie Gott es fügt, ich bin vergnügt». Még egy harmadik költőt is találunk, az epigrammairó Johannes GROBOT Herisauból. Magyar hitsorsosai és bajtársai közt szintén akadnak jelentős személyiségek. KALINKA szuperintendens († 1688 Zittauban), M. LIEFMANN, későbbi bautzeni prédikátor, Samuel POMARIUS, az eperjesi kollégium igazgatója, későbbi lübecki szuperintendens és Johann SINAPIUS, a genealógus és történetíró.

Andreas Pannonius «De Regiis Virtutibus» című munkájáról. A külföldi magyar intézetek megalapításáról és 1924/25. tanévi működéséről legutóbb megjelent értesítőnek (Bpest. 1926.) 21. lapjára, a FÖGEL JÓZSEF egy. tan. értékes római munkásságáról szóló beszámolóba, nyilván FÖGEL úr tudtán kívül, a következő megjegyzés csúszott: «Corvina felfedezéseit ezúttal egy újabb kódexszel gyarapította. Ugyanis Frater ANDREAS PANNONIUS *De Virtute c. művét*, a MÁTYÁS királynak felajánlott eredeti példányban sikerült felkutatnia». E téves állítás helyreigazítására legyen szabad megemlítenem, hogy e darab már B. DE MONTFAUCON *Bibliotheca Bibliothecarum Manuscriptorum nova* (Paris. 1739. I. k. 108. l.) c. könyvében, mint Mátyás királynak ajánlott munka van említve. A kellőleg figyelembe nem vett kéziratnak a Corvinába való tartozását pedig

először FRAKNÓI VILMOS állapította meg, ki e felfedezését a Magyar Könyvszemle 1879-iki évfolyamában (113—118. l.) ANDREAS PANNONIUS címen közre is bocsátotta. Utóbb e kézirat Corvin voltát a kivakart Corvin-címer fölé festett idegen címer miatt kétségbevonták s az a felfogás terjedt el, hogy a vaticani kódex a műnek nem eredeti példánya. Így A. de HEVESY *La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin*. Paris. 1923. c. kiadványába föl sem vette. Római tartózkodása idején, 1923-ban a kézirat tüzetes vizsgálata után, e sorok írójának sikerült megállapítania, hogy FRAKNÓI nézete helyes volt és a kézirat valóban az eredeti, felajánlási példány. Hogy a szép kézirat ismét tekintélyhez jusson, e kódexre vonatkozó jegyzeteimet a többi jegyzeteimmel együtt a FRAKNÓI Vilmos szerkesztésében tervezett nagy kiadványban közreműködő munkatársaimnak rendelkezésére bocsátottam és siettem e megállapításomat A. de HEVESY könyvéről szóló birálatomban közzétenni. (Magyar Könyvszemle. 1924. 140. l.) S e véleményemet 1925-ben nagyobb nyilvánosság előtt is megisméltetem, a bécsi Belvedere c. művészeti folyóirat hasábjain megjelent *Der Künstlerische Schmuck der Corvin-Codices* c. tanulmányomban.

Külföldi intézeteink említett évi jelentésében ezt is olvassuk: «A firenzei Biblioteca Nazionaleban pedig HUNYADI JÁNOS és KORVIN MÁTYÁS egy XVI. századi olasznyelvű életrajzát sikerült feltalálnia» (t. i. FÓGELNEK). Ez életrajzról azonban DÉCSÉNYI GYULA *Olaszországi történelmi kutatások* című dolgozatában, a Századok 1892-iki évf.-ban (473. l.) következőképen tesz említést: A fiórenci Biblioteca Nazionale-ban végzett kutatások eredményét valami túlságosan kielégítőnek nem mondhatjuk. Középkori kéziratot semmit, középkori vonatkozású későbbi kéziratot csupán kettőt találtam. Ezek egyike a 11. számú XVI. századi papirkézirat, *Vite d'uomini illustri antichi e moderni* cím alatt több más nevezetes ember között ATTILA, SCANDERBEG, HUNYADI JÁNOS, (GIOVANNI CORVINO) és MÁTYÁS király életrajzait tartalmazza.

DR. HOFFMANN EDITH.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1926. máj. 1-től 1926. okt. 31-ig.

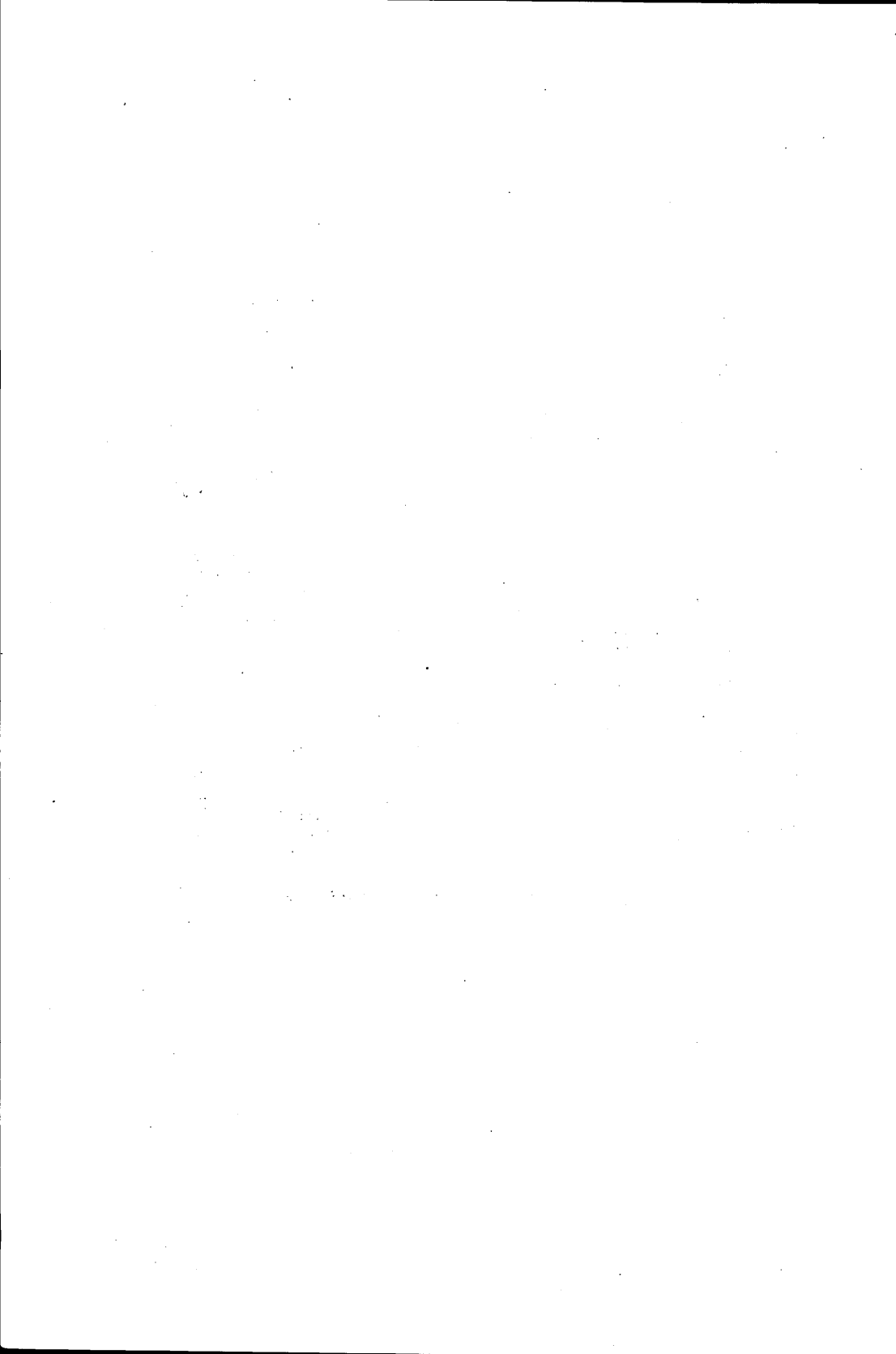
Budapesten.

- Abrahám József és Sugár József.* II., Székely-utca 2.
- ***«Bagó Márton és fia».* (Cégtulajdonosok: *Kozól Antal, Szalay Sándor és Abrahám József.*) II., Székely-u. 2/4.
- ***Barla Mór és Guth Jenő.* VII., Király-u. 19.
- ***Csarni József és özv. dr. Rózsa Elemérné.* VI., Paulay Ede-u. 5.
- Czrenner András, Pap Ferenc és Nyúl Gábor.* VII., Csengery-u. 30.
- ***Fénynyomda és grafikai műintézet.* V., Váci-út 4.
- ***Futura a Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi r.-t. nyomdája.* V., Szalay-utca 10.
- Gerő Henrik.* VII., Rombach-u. 8.
- ***Gertler Lajos (Leib).* VII., Szövetség-u. 2/c.
- Gertner Lajos (Leib) és Vig Sándor.* VII., Szövetség-u. 2/c.
- ***Gross Benjamin.* VI., Eötvös-u. 19.
- ***Heinrich József.* IV., Veress Pálné-u. 1.
- Özv. Krakauer Lajosné és Várnai Sándor.* VII., Dohány-u. 10.
- ***Mezőfi Vilmos.* VII., Ilka-u. 36.
- Pollák Sándor.* VI., Szív-u. 28.
- Schneider Viktor.* II., Batthyány-u. 61.
- ***Sichermann Mayer Léb.* VII., Wesselényi-utca 36.
- ***Sopusek Alajos Pál.* V., Szabadság-u. 6.
- Szabó Lajos.* VIII., Szeszgyár-u. 9.
- Szent László könyvnyomda, Hazslinszky és Társa.* (Cégtulajdonos: *Nagy Mór.*) VIII., Rökk Szilárd-u. 26.
- ***Terminus ny.* (Tulajdonos: *Vajda Károly.*) VIII., Főherceg Sándor-u. 30/b.
- ***Udvardy Béla.* IX., Ráday-u. 60.
- ***Ungár Gyula.* VIII., Futó-u. 40.
- **Vészti Gerzson.* VI., Podmaniczky-u. 13.

Vidéken.

- Balassagyarmat.* ***Halyák István* kny.
- Bonyhád.* «Pannonia» ny. (Tul.: *Deutsch Mária.*)
- Debrecen.* **Böhm Ferenc* kny. *Ferenc József*-út 7.
- Debrecen.* ***Thaisz és Harmathy* kny. *Ferenc József*-út 7.
- Hódmezővásárhely.* *Haladás* ny.
- «*Törekvés*» ny. (Tulajd. ifj. *Kuruc János.*)
- Kunszentmárton.* *Benke és Lakatos* kny.
- Székesfehérvár.* *Friedmann Adolf* kny.
- Szombathely.* *Petschauer Vilmos.* «*Merkur*» kny. *Szent Márton*-u. 2.

A két **-gal jelzett nyomdák megszűntek; az egy *-gal jelzett nyomdák változásáról magánúton értesültünk.

BULLETIN
DE LA
REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE
ANNÉE 1926. II. SEMESTRE.

Dr. Edith Hoffmann: Die diesseits der Alpen illuminierten Handschriften der Széchényi-Bibliothek des Nationalmuseums. (Mit 10 Abbildungen. Ss. 207—245.)

I. Französische Handschriften gibt es sechs in der Sammlung. Drei Bibeln aus dem XIII.—XIV. Jahrhundert, ein *Officium Beatae Mariae Virginis* (Cod. 227) um 1480 gefertigt und reich geschmückt, ein anderes *Gebetbuch* (Cod. 225) vom Ende des XV. Jahrhunderts mit sechs feinen Miniaturen, aus der Schule des BOURDICHON und ausserdem das Bruchstück eines *Gebetbuches* (Cod. 136) ebenfalls von einem Nachfolger des BOURDICHON von Ende des Jahrhunderts.

II. Von den acht flämischen Handschriften der Bibliothek sind besonders hervorzuheben ein sehr beschädigtes *Brevier* (Cod. 133), dessen Miniaturen mit Arbeiten süd- und ostflämischer Miniaturisten Verwandtschaft zeigen; ein kleines *Gebetbuch* aus der Werkstatt des *Meisters der Goldranken Gebetbücher* (Cod. 187) und ein anderes *Gebetbuch* (Cod. 190), welches seinen reichen Schmuck um 1470 in Brügge erhielt. Besonders fein ist ein *Kalender* (Cod. 396), welcher durch ein Geschenk Herrn Gabriel WELLS' jüngst in die Sammlung gelangte. FORRER, der das Stück in die Literatur einführte, hielt es für einen CORVINUS-Codex, erstens wegen einem angeblichen Raben mit einem goldenen Ring im Schnabel in der Randleiste eines Blattes, zweitens, weil seiner Ansicht nach der Name des Apostels MATTHIAS besonders hervorgehoben ist, drittens wegen den zwischen den Ranken vorkommenden Büchenschützen, die eine seit 1468 neue und auffallende Waffengattung in dem Heere König MATTHIAS' waren. Der Rabe ist aber kein Rabe, sondern ein Staar und der Ring scheint eine spätere Zutat zu sein. Der Name des Apostels ist nicht mehr hervorgehoben, als die der anderen Apostel. Die Büchenschützen und die ungarischen Säbel, die sie tragen, scheinen auch nicht auf eine corvinische, so doch auf ungarische Herkunft hinzuweisen, so auch das Fest des «LUDOVICI regis ungarie», welches am 25. August in den *Kalender* eingefügt ist. Einen solchen Heiligen gibt es zwar nicht, auf diesen Tag fällt das Fest des hlg. LUDWIG, Königs von Frankreich, aber das man überhaupt daran dachte, einen ungarischen Heiligen hervorzuheben, deutet auf eine ungarische Bestimmung hin. Der fein illuminierte *Kalender* wurde um 1470 in der Werkstatt des Philippe de

MAZEROLLES hergestellt. Vom Ende des XV. Jahrhunderts stammt ein kleines *Gebetbuch* (Cod. 205) aus dem Kreise der in Brügge und Gent arbeitenden Künstler, die sich um die *Meister des Dresdener Gebetbuches* und des *Hortulus-Meisters* scharten.

III. **Holländische Arbeiten** gibt es drei in der Sammlung, lauter Gebetbücher in holländischer Sprache, aus der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Die eine Handschrift (Cod. holl. 6) wurde von der Klosterschwester KUNNINGUNDE anspruchslos, aber hübsch illuminiert.

IV. **Von deutschen Arbeiten**, welche sich in ziemlicher Zahl in der Sammlung befinden, sind besonders hervorzuheben: das Werk *De feudis* des Antonius MINUCCIUS DE PRATO VETERI (Cod. 115), mit einem anspruchslosen Dedications-Bild, auf welchem der Autor dargestellt ist, wie er dem Kaiser SIGISMUND sein Werk überreicht. Nach HÄNEL soll dieser Codex das einzige Exemplar dieses Werkes sein und zugleich das Dedications-Exemplar. Das Letztere kann ich nicht unterschreiben, da der Text der einfachen Papierhandschrift wirr und schlecht kopiert zu sein scheint und der ganze Band nicht wie eine fürstliche Handschrift aussieht. — Aus den achtziger Jahren des XV. Jahrhunderts stammt ein grosses *Hymnarium* (Cod. 259), als dessen Miniaturistin sich *Margareta scheiffartx de Meirroete* vorstellt. Margareta war die Tochter des Baron Scheiffart vomme Roide «herre zo Bornhem» und war Nonne im Kloster Schillinxcapellen, in der Diöcese Köln. Die dekorativen Elemente der Miniaturen sind schön in den Farben und üppig in der Zeichnung. Die figuralen Kompositionen sind aus Stichen des *Meisters der Berliner Passion* (LEHR'S 105. und 111.), des *Meisters der Spielkarten* (LEHR'S 61.) und des *Meisters P. W.* (Geisberg. Meckenem 453.) entlehnt und klingen auch an Kompositionen des *Meisters E. S.* und SCHONGAUERS an. — Hübsch illuminiert ist auch das Gebetbuch des Grafen ERASMUS WERTHEIM († 1509), welches am Ende des Jahrhunderts in Bayern gefertigt wurde (Cod. 221.). — Künstlerisch unbedeutend, aber wegen dem Text und der Auffassung der Bildchen interessant ist ein Nonnengebetbuch aus der Gegend von Regensburg (Cod. germ. 33), mit Totentanzbildern. — Besonders hervorzuheben ist das Gebetbuch des Conrad MÖRLIN Abtes des Augsburger Benediktiner-Klosters St. Ulrich und Afra. (Cod. 309.) Der Codex wurde von Sixtus SCHENCK im Jahre 1505 geschrieben und von einem bedeutenden Augsburger Miniaturen illuminiert. — Vom Anfang des XVI. Jahrhunderts aus Schwaben stammt auch das *Gebetbuch* der Familien RECHBERG und DALBURG (Cod. germ. 16), geschrieben von Bernhard VENND und unter dem Einfluss DÜRERScher Holzschnitte (teilweise direkte Kopien) illuminiert. — Von ungarischem Standpunkt sehr bedeutend ist das Gebetbuch (Cod. 380) des Bischofs von Breslau, Johann von THURZÓ (1506—1520), mit dem Wappen des Bischofs versehen. Die Miniaturen sind wahrscheinlich in Breslau entstanden, weisen aber ganz entschieden darauf hin, dass der Breslauer Miniaturist die sehr bedeutenden Arbeiten der an italienischen Werken geschulerten Illuminatoren der ungarischen Renaissance kennen musste und unter ihrem Einfluss stand. Dieser ins Auge stechende Zusammenhang mit ungarischen Arbeiten und andere Umstände, so z. B. dass der Bischof Kelche aus unga-

rischer Drahtemail mit Renaissance-Ornamenten besass (Breslau. Domschatz.), seine verwandtschaftlichen und freundschaftlichen Beziehungen zu hervorragenden und kunstliebenden ungarischen Prälaten, seine Reise nach Ungarn im Jahre 1507 (nach welchem Zeitpunkt seine grösseren Bautätigkeiten und Bestellungen für Kunstschatze im Renaissancestil einsetzen), das Vorhandensein von CORVINUS-Codices in seiner Bibliothek und wichtige dokumentarische Aufzeichnungen, — beweisen, dass Bischof THURZÓ zur Liebe der Renaissance, welche Kunstrichtung er in Breslau einführte, nicht durch Polen — wie LANDSBERGER annimmt — sondern durch seine Heimat, Ungarn, gelangte. So wäre die Stadt Breslau die nordwestlichste Station der von König MATTHIAS begründeten — von Italien abgeleiteten — ungarischen Renaissance. Dass die Renaissance nach Polen aus Ungarn verpflanzt wurde, ist längst bekannt. Auch in Mähren und Böhmen können wir das Aufwärtsdringen dieser italienisch-ungarischen Kunstrichtung konstatieren.

V. Unter den österreichischen Arbeiten sind zwei nennenswerte Stücke. Erstens ein Exemplar der phantastischen, früher sogenannten HAGENschen Österreichischen Chronik (Cod. germ. 26), mit hübschen Wappenbildchen aus den dreissiger oder vierziger Jahren des XV. Jahrhunderts. Zweitens eine MONTIGNANI-Handschrift (Cod. 223), in den Jahren 1472—1473, von Paulus WENIGEL DE SCHROBENHAUS geschrieben und sehr unansehnlich, aber in charakteristischer Art von dem Salzburger Miniaturisten Ulrich SCHREIER illuminiert.

VI. Aus Böhmen besitzt die Bibliothek ein Rituale des Alten Prager Augustiner-Kanonikats vom Ende des XV. Jahrhunderts, mit sehr interessanten und anziehenden Miniaturen.

Dr. Melchior von Zalán. Zu den Quellen des Pray-Kodexes. (Ss. 246—278.)

Der Verfasser beschäftigt sich mit einer der schätzenswertesten Handschriften des Ungarischen Nationalmuseums, gewöhnlich PRAY-Kodex genannt. (Nyelvmélekek No 1; ältere Signatur: Quart. Hung. 387.) Diese Handschrift ist nicht nur dadurch berühmt, dass in ihr das älteste ungarische Sprachdenkmal enthalten ist (Leichenrede, *Halotti Beszéd*), sondern auch darum, weil sie das älteste ungarische Sacramentarium ist, das um die Wende des XII. und XIII. Jahrhunderts verfertigt wurde.

Melchior ZALÁN stellt betreff einzelner Teile dieses Sacramentariums folgendes fest: 1. Die Teile des *Kalenders* des Sacramentariums: die Gesundheitsregeln, Computus-Teile, und das kleine Fragment *De natura infantium* insofern sie auf die Werke des BEDA VENERABILIS zurückgehen, fremden Ursprunges. 2. Der *Cisioianus* von einer späteren Hand eingetragen, weist auf ähnliche, westliche Werke zurück und stimmt mit der HALTAUS-Formel darin überein, dass er weder den hl. FRANZISKUS, noch die hl. ELISABETH kennt. Die Ungarischen Heiligen hat jedoch der ungarische Bearbeiter da schon aufgenommen. Dieses Umarbeiten und Eintragen fand schon vor J. 1228 statt.

3. Eine fremde Hand hat auch jene allegorische *Messerklärung* eingetragen, welche gleichfalls auf westliche «expositiones missae» als Quelle zurückzuführen ist. 4. Das im Sacramentarium befindliche kleine ALCUINUS-Fragment lässt darauf schliessen, dass man in Ungarn während des Mittelalters im Schulunterricht ALCUIN gelehrt hatte, oder wenigstens, dass ihn der Einschreiber gelernt hatte. 5. Die wichtigsten und von liturgie-geschichtlichem Standpunkt nennenswertesten Teile des Sacramentariums sind die um 1100 entstandenen ungarischen *Synodalbeschlüsse* und der *Micrologus*. In den Synodalbeschlüssen steht: «Ordo diuinorum officiorum et ieuniorum secundum libellum, quem conlaudauimus ab omnibus teneatur». Nach den Synodalbeschlüssen folgt wirklich unter dem Titel *Libellus in ordine romano* der Text des Micrologus des BERNOLDUS von Konstanz. Der obgenannte Canon der Synode bezieht sich also auf den Micrologus. Die ungarischen Bischöfe haben also um 1100 den Gebrauch des Micrologus verordnet und schlossen sich mithin der liturgischen Reform an, deren Durchführung sich Papst GREGOR VII. zum Ziele gesetzt. Diese liturgische Reform GREGORS beförderte BERNOLDUS von Konstanz durch seinen einflussreich gewordenen Micrologus, als dessen Verfasser er mit ziemlicher Gewissheit nachgewiesen worden ist. Die ältesten ungarischen Missalien beweisen, dass die ungarische katholische Kirche von dem Micrologus Kenntnis hatte. Der Micrologustext des PRAY-Kodexes ist im allgemeinen mit dem Text in der Ausgabe von MIGNE identisch, bezüglich zweier Punkte weicht er doch ab von ihm. Die Einteilung der Kapitel ist eine andere, als in der Ausgabe des MIGNE, und das 23. Kapitel fehlt, wahrscheinlich weil eine ordo missae im Sacramentarium ohnehin schon enthalten ist.

Der PRAY-Kodex ist das älteste Denkmal der römischen Liturgie in Ungarn und ist nicht nur in liturgie-geschichtlicher Hinsicht, sondern auch vom Standpunkte der ungarischen Kulturgeschichte sehr wichtig. (Auf die Folio-nummern konnte der Verfasser sich deshalb nicht berufen, weil die Handschrift keine hat.)

Dr. Eméric Lukinich: Nouvelles dates sur le «Országgyűlési Tudósítások» de Louis Kossuth. (Pp. 279—289.)

L'édition d'un journal hongrois des événements de la diète fut déjà projetée lors de la diète de 1830. Dès l'ouverture de la prochaine diète (le 13 décembre 1832) on traita officiellement la nécessité d'un journal des débats. Ce projet ne se réalisa point, on en discuta trop, et ce qu'on manqua officiellement fut réalisé par Louis KOSSUTH, qui publia un journal de la diète paraissant dès le premier jour des débats. Ce journal était le «Országgyűlési Tudósítások» (= L'Informateur de la Diète) sous la direction de KOSSUTH et reproduit par manuscrits (afin d'éviter la censure). KOSSUTH redigait d'abord seul son journal, puis en compagnie de Joseph OROSZ. Le nombre des abonnés augmentant, les rédacteurs se servaient de la lithographie. Le gouvernement jugea bon, sous prétexte de la multiplication machinelle, d'interdire L'Informateur de la Diète. Au commencement de l'an 1834 KOSSUTH et OROSZ se séparèrent. OROSZ

fonda un nouveau journal et KOSSUTH continua le sien jusqu'à la fin de la diète. La publication de lettres inconnues jette lumière sur cette question.

Dr. Albert Gárdonyi: Die ältesten Buchhändler der Stadt Pest. (Ss. 290—308.)

Als Fortsetzung seiner, im vorigen Hefte der Zeitschrift begonnenen Studie über den Buchhandel der Stadt Pest, publiziert der Verfasser die Monographie der Buchhandlung WEINGAND und KÖPFF, welche zwischen den Jahren 1770—1786 blühte. Der eigentliche Begründer dieser Buchhandlung war der aus Köln stammende Gerhardt MAUS, im Jahre 1748, der unter den damaligen ungünstigen Verhältnissen des Büchermarktes nicht prosperieren konnte und daher im Jahre 1770 gezwungen war, das Geschäft dem aus Bayern stammenden Johann Michael WEINGAND zu verkaufen. WEINGAND nahm im Jahre 1774 den ebenfalls aus Bayern stammenden Johann Georg KÖPFF als Handelscompagnion zu sich und leitete das Geschäft mit so glücklicher Hand, dass sie im Jahre 1784 schon in Ofen und Kaschau Filial-Buchhandlungen besaßen. Im Jahre 1786 starb aber Johann Georg KÖPFF und seine Witwe forderte die Teilung des Geschäftes. Die Wittve verstand sich aber nicht zur Geschäftsführung, musste Fremde als Geschäftsführer anstellen und wurde endlich im Jahre 1789 gezwungen, das Geschäft an Ignaz STROHMAYER zu verkaufen. STROHMAYER starb im Jahre 1793 ganz verschuldet und nach seinem Tode wurde der Büchervorrat seines Geschäftes veräußert. Glücklicher war das Schicksal des WEINGAND'schen Teiles, welches im Jahre 1802 von Joseph EGGENBERGER übernommen wurde und noch heute unter derselben Firma fortbesteht.

Auf Grund der Geschäftsbücher der KÖPFF'schen Buchhandlung und der Konkursakten des STROHMAYER'schen Nachlasses schildert der Verfasser den Kundenkreis und den Geschäftsgang dieser Buchhandlungen, welche am Ende des XVIII. Jahrhunderts in Ungarn eine bedeutende Rolle spielten.

Dr. Coloman Isoz: Trois lettres inédites de François Liszt a Michel Mosonyi. (Pp. 309—315.)

Le Département de Musique de notre Bibliothèque vint récemment en possession de trois lettres autographes de LISZT adressées à Michel MOSONYI. Elles traitent la *Messe de Gran* et la *Légende de Ste Elisabeth*. MOSONYI s'appellait de naissance BRAND, mais son patriotisme ardent le faisait accepter en 1860 le nom hongrois MOSONYI, d'après son comitat natal. Il était très bon musicien, compositeur de renom et fervent admirateur de LISZT. Aussi jouait-il a contrebasse à l'exécution de la Messe ainsi à Esztergom (= Gran) qu'à Pest. LISZT dans sa lettre datée de Weymar du 29 avril 1857 fait communication des améliorations et additions qu'il ajouta à sa messe, dont la meilleure audition fut celle de Pest. Puisque la partition fut imprimée par ordre du ministre Bach à l'Imprimerie Impériale de Vienne — un in folio impraticable 55×39 cm. — l'éditeur de Pest, RÓZSAVÖLGYI et Cie pria MOSONYI d'en faire

une réduction pour piano à 4 ms. MOSONYI ne tarda pas et les Kyrie et Gloria terminés il les soumit au jugement de LISZT, qui dans sa lettre de Weymar du 28 septembre 1860 le félicitant de l'excellent et travail et l'autorisa à quelques facilitations en faveur des pianistes. Dans la troisième lettre qui date de Rome du 18 juin 1863 LISZT annonce d'avoir terminé la *Légende de Ste Élisabeth*. Il va sans dire que les trois lettres abondent en détails intéressants et inconnus.

Dr. Émile Haraszti: Les Monuments de la musique hongroise. (Pp. 316—329.)

Tandisque toutes les nations, qui contribuaient au développement de l'art musical ont déjà publié les monuments de leur musique: ceux de la musique hongroise sont encore inédits. C'est en vain qu'on attendait depuis plus d'un demi siècle la réalisation si importante du beau projet de nos grands musicologues d'antrefois: MÁTRAY, BARTALUS, PONORI THEWREWK qui ont eu l'idée de publier les monuments musicaux dans une édition critique. N'ayant pas ainsi une base solide, la musicologie hongroise ne fut pas capable de résoudre les problèmes de l'ancienne musique Hongroise. Pour sauver la matière musicale manuscrite et imprimée des diverses époques et dispersée dans la Hongrie et pour commencer les travaux fondémantaux musicologiques: il faut publier les sources musicales.

DOCUMENTS INÉDITS.

Dr. Joseph von Bajza: Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro. (Ss. 330—363.)

Der Verfasser hielt im I. Semester des Schuljahres 1925/26 an der Buda-pesther Universität Vorträge über die montenegrinische Frage. In Verbindung damit versuchte er all das zusammenstellen, was man in Ungarn in ungarischer oder irgend einer anderen Sprache über Montenegro geschrieben hat. Ferner all das, was ungarische Verfasser im Auslande über Montenegro veröffentlicht haben. Die Bibliographie von VALENTINELLI, DRAGOVIC und ŠOČ enthalten nur eine einzige ungarisch geschriebene Arbeit und nicht-ungarische aus Ungarn, oder von ungarischen Verfassern herrührende, im Ausland erschienene, auch nur in sehr geringer Zahl, deshalb glaubt der Verfasser mit der Zusammenstellung der Bibliographie keine überflüssige Arbeit getan zu haben.

Die Bibliographie umfasst insgesamt 308 Arbeiten. Hievon erschienen 103 selbständig, die übrigen in Zeitschriften und Tagesblättern. 33 davon sind in Versen geschrieben. Der Sprache nach sind 136 ungarisch (3 davon mit gleichlaufendem deutschen oder französischem Text und 2 mit deutschem, resp. französischem Auszug) 144 serbisch, 4 lateinisch, 15 deutsch, 2 italienisch, 2 slowakisch, 5 französisch.

Diese Arbeiten sind verschieden an Wert, doch gibt es sowohl unter den serbischen, wie auch den ungarischen Arbeiten von grundlegendem Wert.

Den ungarischen Geist zog etwas hin zu Montenegro: die Geschichte beider Völker ist nichts anderes, als ein beständiger Kampf um die Freiheit. Um die Bibliographie auch ungarisch nicht verstehenden zugänglich zu machen, hat der Verfasser die Ausländern am schwersten verständigen ungarischen Arbeiten mit deutschen Anmerkungen versehen.

Dr. Karl d'Ester: Eine deutsche Zeitung in Ungarn. (Ss. 363—367.)

MORITZ TRENK VON TONDER, ein ehemaliger österreichischer Offizier, gab in den Jahren 1787 bis 1810 in Neuwied am Rhein, später in Frankfurt a. M. die Zeitung *Reich der Todten* heraus, die an vielen Orten nachgedruckt wurde. Auch in Ungarn wurden solche Nachdrucke gemacht, fünf Zeitungen brachten das *Reich der Todten* oder kurz den *Neuwieder* als Beilage. Deutsche Nachdrucke brachten die *Pressburger Zeitung* von 1789—1810, der *Neue Courier aus Ungarn* von 1792—1797 und die *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* von 1800—1810. In lateinischer Übersetzung wurde der *Neuwieder* den *Ephemerides politico-statisticae* beigelegt in den Jahren 1804—1810, eine ungarische Übersetzung brachten die *Hazai's Külföldi Tudósítások* (In- und Ausländische Mitteilungen) im Jahre 1810. Als TONDER im Jahre 1810 starb, schrieb Johannes SZIKSZAY, Prediger von Fokszabad in dieselbe Zeitung ihm einen dankbar empfundenen Nachruf unter dem Titel «Dem Andenken des äusserst liebenswürdigen, doch schon verstorbenen Schriftleiters der Neuwieder Zeitung».

Der *Neuwieder* wurde auch in Wien für Ungarn nachgedruckt. Am 19. Januar 1808 wendete sich der königl. Hofagent Stefan ROSENMANN an die kaiserl. königl. Polizeihofstelle in Wien mit der Bitte, die *Neuwieder Zeitung* in Wien in ungarischer Übersetzung herauszugeben. Erst bewilligte man ihm eine lateinische Übersetzung, die er der Zeitschrift *Europa* und den *Pressburger Annalen* beigelegt hatte, nach mancherlei Bedenken erlaubte man ROSENMANN schliesslich doch die ungarische Übersetzung.

TONDER hat sich fortgesetzt gegen den Nachdruck seines Blattes in Wehr gesetzt. In seinen Artikeln über Ungarn zeigt er sich aber als ein begeisterter Freund des Landes.

Er ist in der Geschichte der Presse eine ziemlich vereinzelte Erscheinung, dass ein in Deutschland erscheinendes Blatt durch Jahrzehnte hindurch einen solchen Einfluss im Ungarlande verzeichnen durfte. Und sicher wird die genaue Erforschung der Verbreitung des *Neuwieders* auch für Ungarn noch manches neue Ergebnis bringen.

Dr. Ladislaus Tóth: Ungarische Beziehungen ind der Geschichte der römischen Presse. (Ss. 367—369.)

Kurz nach der Veröffentlichung des *Annuario Pontifico* 1926, erschien im halboffiziellen Blatte des Vatican, im *L'Osservatore Romano* ein Artikel welcher sich mit der mehr als zweihundertjährigen Geschichte dieses Jahrhunderts befasst, worin uns mehrere Feststellungen ungarischer Beziehungen interessieren.

Während die ungarländischen Religionskriege in Deutschland starken literarischen Widerhall fanden, erweckten die Ereignisse der türkischen Kriege besonders auf der italienischen Halbinsel ein reges Interesse, was auch die grosse Zahl der zeitgenössischen Zeitungen beweist.

Das Interesse Italiens für die türkischen Befreiungskriege hielt auch noch zur Zeit KARLS d. III. an, als er 1716 seinen letzten Krieg um den Temesvárer Besitz führte. Das Interesse für den Ausgang dieses Feldzuges war selbst im unbeteiligten Rom so gross, dass ein aus Böhmen eingewanderter Buchdrucker, Giovanni Francesco CHRACAS die Gründung einer periodischen Zeitung für notwendig und nutzbringend hielt. Die erste Nummer erschien am 5. August 1716, mit der Erlaubnis des Papstes KLEMENT XI, unter dem Titel *Diario ordinario d'Ungheria*. Zwei Jahre später endigte der Krieg mit dem Frieden von Passarowitz, aber CHRACAS setzte seine Zeitung unter dem Titel *Diario di Roma* fort, welche seit 1860 *L'Osservatore Romano* wurde.

In demselben Jahre, als CHRACAS den *Diario* gründete, stellte er auch die *Notizie per l'anno 1717* zusammen, seit 1860 *Annuario Pontificio* und von 1872 bis 1911 *Gerarchia cattolica*, centraler Schematismus der kath. Kirche.

Beide Ausgaben fungierten schon im vorigen Jahrhundert einfach unter dem Titel CHRACAS. Der *Diario* war auch bisher noch ganz unbekannt in unserer bibliographischen Kreisen. Die I. Nummer ist auch in der Bibliotheca Apponyiana vorhanden und die aus dem Jahre 1716—17 stammenden Nummern der Bibliothek, aus der CHRACASischen Druckerei, welche sich mit dem Türkenkrieg befassen, scheinen offensichtlich ebenfalls Nummern des *Diario* zu sein, obzwar ihre Titelblätter Abweichungen zeigen.

Auf den Umstand, dass die Entstehung der römischen Presse im heutigen Sinne auf die ungarischen Türkenkriege zurückzuführen sind, hat schon Giuseppe FUMAGALLI in seinem Werke: *Lexicon typographicum Italiae* 1905. hingewiesen. Doch sind die heimatlichen Beziehungen dem ungarischen Besprecher jenes Werkes entgangen. (*Magyar Könyvszemle*, 1906.).

Dr. B. O. Kelényi: Des données sur l'activité de Samuel Falka de Bikfalva, fondateur de lettres et graveur au burin. (Ss. 369—372.)

Les anciennes archives récemment retrouvées de l'Imprimerie Universitaire Roy. Hongr. fournissent sous plusieurs points de vue des données complètes mentaires à celles concernant l'activité de Samuel FALKA DE BIKFALVA, fondateur de lettres de l'imprimerie, dont j'avais donné un résumé au Nro 3 de 1925 de la *Revue Bibliophile Hongroise*.

Le dit FALKA a été engagé à l'imprimerie universitaire en vue de compléter le matériel en caractères d'imprimerie. Le contrat d'engagement y relatif fait voir en même temps que FALKA s'y était chargé d'élever des fondeurs de lettres pour l'imprimerie, laquelle tâchait, dès la fin du XVIII siècle, d'acclimater en Hongrie cette branche d'industrie. Les documents font preuve de ce que le Conseil de Lieutenance de même que l'Imprimerie n'étaient point satisfaits de l'activité de FALKA, dont ils s'attendaient selon toute probabilité

un rendement exagéré. Les stéréotypes faits par lui sur le modèle français n'ayant pas réussi, n'ont pas été introduits. En revanche il résulte des mêmes documents que durant son activité de service FALKA a instruit bon nombre d'apprentis, surtout d'apprentis forgerons, dans l'art de la fonderie de lettres.

Joseph Ernyey: Die Bücher eines Juristen aus Sárospatak aus d. J. 1764. (Ss. 372—375.)

Kaspar SIRMENSIS, Mitglied der heute lebenden Familie SZULYOVSKY, reiste von dem im Comitate Trentschin gelegenen Szulyó wegen seiner im Comitate Zemplén befindlichen Besitzungen nach Sárospatak um Jus zu studieren und entnahm bei dieser Gelegenheit gegen Reversal der Familienbibliothek die hier angeführten 46 Bücher. Vom Gesichtspunkte der ungarischen Bibliographie sind hiervon 2 Bücher interessant, sonst hat das Verzeichnis nur kulturhistorischen Wert.

BIBLIOTHÈQUE HONGROISE.

(Pp. 376—383.)

Dr. Jolán de Pukánszky-Kádár: Bibliothèque hongroise.

Contributions au III. volume de l' *Ancienne Bibliothèque Hongroise* de Charles SZABÓ.

INDICATEUR OFFICIEL.

Dr. Pierre Niklay: Congrès International des Bibliothécaires et des Amis du Livre, Prague 1926. (Pp. 384—388.)

L'inauguration du congrès avait lieu le 28 Juin à la salle du Panthéon du Musée National de Prague. Le discours d'ouverture a été prononcé par M. TILLO, Prof. de l'Université et président du congrès. Dans ce discours il a fourni des renseignements sur l'histoire et sur les causes de la convocation du congrès à Prague, ensuite il a expliqué les problèmes se rapportant aux bibliothèques qui seront discutés au cours du congrès, surtout ceux de la relation internationale des bibliothèques et la constitution d'un Comité Directeur International et Permanent pour l'organisation des congrès futurs et pour la discussion des problèmes internationaux des bibliothèques. L'oeuvre méritoire dura deux journées et toute la matière a été distribuée et discutée en six sections spéciales. Dans la deuxième section consacrée à la question de la rédaction des bibliographies fut présenté l'oeuvre de l'Institut Sociographique de la Hongrie: la «Bibliographie Gouvernementale de la Hongrie et des Sciences Sociales» comme un essai à rédiger une bibliographie de valeur internationale basée sur le système de DEWEY. Un rapport détaillé sur les travaux des sections sera communiqué dans le numéro le plus prochain de cette revue.

Le 1er Juillet après la fête consacrée à la commémoration de M. ŠAFAŘIK, qui a un grand nom comme slaviste et bibliothécaire, le congrès fut clos par une séance plénière, qui accepta unanimement les résolutions prises par les sections. A cette occasion M. MALY bibliothécaire et secrétaire général du congrès annonça la formation de l'Association Générale des Bibliothécaires Slaves. Parallèlement au congrès on a organisé une exposition démontrant la culture du livre surtout en Bohême Cette exposition était divisée en trois groupes principaux : le groupe historique, le groupe technique-plastique et le groupe de la propagation des livres renfermant aussi un groupe spécial pour les oeuvres littéraires et les objets d'art relatifs à la fondation du nouvel État tchécoslovaque et à l'histoire des légionnaires tchèques. Le succès du congrès est d'une grande importance, mais nous sommes obligés de remarquer quelques défauts dans l'organisation, ainsi la prépondérance des langues slaves dans les rapports et dans les discussions, la dispersion des parties différentes de l'exposition etc. Sans doute il est très regrettable que notre pays n'était pas représenté officiellement au congrès, principalement parce que de cette manière la description de l'état actuel des bibliothèques hongroises ne paraîtra pas dans le compte-rendu qui sera publié sur les travaux du congrès.

Kornel Divald : Begrabene Bücher. (Ss. 389—392.)

Verfasser berichtet in seinem Artikel über jene Erfahrungen, die er anlässlich seiner mit kunstgeschichtlichen Forschungen verbundenen Reisen in ländlichen Schlössern, Pfarrhäusern, Klöstern kleinerer Städtchen sammelte. Alte, sehr häufig wertvolle und seltene Werke liegen da vergraben und sind jeglicher Wartung entbehrend, den verschiedensten Eventualitäten ausgesetzt. Verfasser dringt auf ehestige Unterbringung dieses Buchmaterials in öffentliche Bibliotheken, die heute in Ungarn in stetig wachsender Zahl gegründet werden, besonders in den neuen Universitätsstädten. Die einfachste Art der Erwerbung dieser alten Bücher wäre die, wenn die zuständigen Kreise im Tauschwege neue Bücher ernstes Inhaltes anbieten würden und so auch die Entstehung kleinerer Bibliotheken an solchen Orten förderten, die gegenwärtig jedweden Bibliotheksverkehre ferne stehen.

LITTÉRATURE.

(Pp. 393—417.)

Angyal, David : *La correspondance saisie de Maximilien Falk et Aurélien Kecskeméthy. Avec préface et commentaire.* Budapest. Edition de la Société Historique Hongroise et de la Société du Lloyd de Pest. 1925. p. 735.

Dans ce volume le plus récent des recherches de sources de l'histoire de la Hongrie, Mr. David ANGYAL, professeur à l'université, publie les lettres saisies par la police viennoise à l'occasion d'une perquisition pratiquée le

3 mars 1860 au domicile de FALK et de KECSKEMÉTHY, partisans du comte Etienne SZÉCHENYI.

Les commentaires du professeur ANGYAL font éclater au grand jour le bévues du régime BACH et offrent un tableau de l'époque. L'auteur donne en même temps dans la première partie de son oeuvre, l'histoire du journalisme de l'époque, où les susdits FALK et KECSKEMÉTHY jouaient un rôle actif. Cette époque importante du journalisme hongrois s'était signalée par de grandes luttes. Nos journaux: le «*Figyelmező*», le «*Magyar Hírlap*», le «*Pesti Napló*» et le journal officiel dit «*Budapesti Hírlap*» passaient des crises nombreuses, mais leurs rédacteurs et collaborateurs, au nombre desquels se trouvent les notabilités de la vie publique, servaient pour la plupart la cause hongroise.

L'auteur fait dans la dernière partie de son oeuvre le résumé du résultat de la perquisition, dont on voit que ce fut en vain que la police cherchait à découvrir une conspiration quelconque de nature politique.

(B. O. KELÉNYI.)

Pukánszky, Béla: *Geschichte der ungarländischen deutschen Literatur* (Arbeiten zur deutschen Philologie XXXI.) Budapest, 1926. Ss. 607.

Seit Jahrzehnten suchten die führenden Germanisten Ungarns die Erforschung der ungarländischen deutschen Literatur planmässig so zu leiten, dass eine zusammenfassende Darstellung ihrer fast tausendjährigen Entwicklung ermöglicht werde. Das grundlegende Werk, die Frucht aufopfernden Gelehrtenfleisses vieler Jahre, musste immerhin für manche Probleme eine bahnbrechende Forschung leisten.

Die kulturellen Bestrebungen der mittelalterlichen Städte Ungarns, die unermüdliche Vermittlung westlicher Geistesströmungen unserer deutschen Gelehrten und Schriftsteller gereichten nicht nur dem deutschen Publikum, sondern auch dem ganzen ungarischen Volke zum Segen. Neben der gross-angelegten Schilderung des deutschen literarischen Lebens ist die umsichtige Bibliographie von besonderem Wert.

Ein deutscher Auszug fasst die wichtigsten Ergebnisse kurz zusammen. Es wäre erwünscht, das für alle Forschungen über osteuropäische deutsche Kultureinflüsse unentbehrliche Buch unverkürzt in deutscher Sprache erscheinen zu lassen.

(HEINRICH SCHMIDT.)

Végh, Julius: *Rariora et Curiosa aus der Sammlung des Grafen Alexander Apponyi*. 1925. 8° 99 S. (X. Bd. des Katalogs der Széchényi'schen Bibliothek des Ung. National-Museums).

Als Graf Alexander APPONYI sein Lebenswerk, die *Biblioteca Hungarica* dem Ungarischen National-Museum vermachte, kam als Anhang eine beachtenswerte Sammlung einiger seltener Druckwerke hinzu, die keine ungarischen Beziehungen haben (509 St.), ausserdem 24 Handschriften und 7, in ungarischen

Druckereien vor 1711 gedruckten Werke. Von diesen, noch nicht katalogisierten Werken stellte nun Julius VÉGH über Aufforderung und unter Leitung des Grafen APPONYI einen Katalog zusammen, der nicht bloss eine einfache Liste, sondern eine gute und notwendige Ergänzung der *Hungarica-Kataloge* ist.

(L. T.)

Neue österreichische Biographie 1815—1918. Zweite Abteilung: Bibliographie zur neuen österreichischen Biographie unter Mitarbeit von Dr. Jaroslav Sutner und Dr. Julius Stockinger, zusammengestellt von Hanns Bohatta. Zürich—Wien—Leipzig. 1925 Amalthea Verlag.

In dieser Sammlung wurde die Bibliographie der ungarischen biographischen Literatur von Dr. Julius STOCKINGER zusammengestellt. Seine Arbeit ist — nach Meinung des Verfassers — eine wenig sorgfältige; denn teils nimmt er mehrere nicht dahingehörende Werke in seine Zusammenstellung auf, andernteils fehlen Werke darin, welche aus biographischem Standpunkt von grosser Bedeutung sind.

(—H.)

Huszi, Joseph: Platonistische Bestrebungen am Hofe des Königs Matthias. Pécs, 1925. 8°, 10 S. Minerva-Könyvtár, I. Band.

Die Corvina-Forschungen haben sich mit wenig Ausnahmen eher mit der Beschreibung der Werke und dem Studium der äusseren Umstände befasst. Mit dem geistigen Milieu, den geistigen Strömungen der Bibliothek, auf welchem das ganze wissenschaftliche Leben beruht: mit Inhalt und Richtung der einzelnen Werke hat sich jetzt Joseph HUSZTI eingehender beschäftigt. Er stellte fest, dass man am Hofe MATTHIAS' die Dispute der neoplatonistischen Literatur mit regem Interesse verfolgte und dass diese literarische Bewegung zuerst für Zeit des Johannes VITÉZ und mit der Ankunft der Königin BEATRIX lebhaften Aufschwung nahm. Die griechische Literatur war zwar auch schon vor König MATTHIAS bekannt in Ungarn, was Melchior ZALÁN erst kürzlich nachwies (*Pannonhalmi Szemle*, 1926, 46—60. ll.) aber dass die klassisch-griechische Philosophie zur Zeit des MATTHIAS auch auf unser geistiges Leben eingewirkt hat, hat Joseph HUSZTI zuerst in eingehender Weise nachgewiesen.

(LADISLAUS TÓTH.)

Zolnai, Béla: Die Bibliothek Franz Rákóczi's II. Budapest. 1926. 8° S. 27. (Sonderabdruck aus der Magyar Bibliofil Szemle 1925/26.)

Koloman THALY teilt uns im Anhang seiner Übersetzung der Memoiren Caesar de Saussure's den Katalog der rodoschoer Bibliothek Franz RÁKÓCZI's II. mit. ZOLNAI stellt auf Grund dieses Kataloges fest, dass das Interesse RÁKÓCZI's sich damals schon ganz dem religiösen Leben zugewandt hatte, jedoch sowohl er, wie auch der in seiner Umgebung lebende Klemens MIKES offensichtlich unter dem Einfluss des Jansenismus stand.

(LADISLAUS TÓTH.)

Iványi, Béla: *La formation du Corpus Juris hongrois et Zacharie Mossóczy.* Budapest, 1926. Éd. de l'Acad. Hongr. des Sciences. in 8°. P. 135.

Mossóczy doué de grands talents fut nommé chanoine de Nyitra n'ayant pas encore atteint sa vingtième année, puis en 1572 il devint conseiller royal. La diète le délégua auprès du gouverneur pour la révision des procès en cour d'appellation. Mossóczy constate vite qu'au 15me et 16me siècles les juges n'étaient pas assez au fait concernant le droit hongrois. Afin d'y remédier il rassembla les lois hongroises et les publia à Nagyszombat en 1584. Mossóczy qui devint entretemps évêque de Nyitra mourut jeune en 1587 âgé de 45 ans. Il possédait une belle bibliothèque contenant plus de 900 oeuvres dont les travaux théologiques faisaient la partie majeure ; néanmoins il possédait aussi une belle série d'oeuvres classiques, juridiques, historiques, d'histoire naturelle et de médecine. Aussi possédait-il 30 codes manuscrits et un beau recueil de documents. La bibliothèque de Mossóczy fut transmise au Collège des Jésuites à Pozsony, puis après la dissolution de cet ordre, la Bibliothèque de l'Université entra en possession d'une partie de cette collection.

(DANIEL HAVRÁN.)

Harsányi, Etienne: *La vie et l'oeuvre de Étienne Miskolczi Sulyok.* Debrecen, 1926, in 4°, 25 p.

Cette bibliographie est fondée sur le travail renté manuscrit de Etienne Szerencsi NAGY, intitulé : Appendix de l'Athénas de Etienne BOD. MISKOLCZI ayant terminé ses études dans son pays natal, accompagnait Nicolas fils de Sébastien THÖKÖLY à son voyage à l'étranger. Ils passèrent les années 1601—02 à Görlitz, 1603—07 à Heidelberg. Malheureusement le journal écrit dans se temps est introuvable. De retour en Hongrie MISKOLCZI écrivait comme recteur de l'école à Tarcal une Grammaire Hongroise, qu'il envoya à Albert SZENCZI-MOLNÁR à Marbourg en 1608 afin qu'il s'en serve en écrivant sa Grammaire. MISKOLCZI quitta l'école pour la chaire et mourut âgé de 70 ans comme déchant de l'église réformée du Comitat de Zemplény. Deux manuscrits de grande valeur retiennent la mémoire de son travail, notamment : a) *Liber redituum ecclesiasticorum Comitatus Zemplensis*, et b) *Diarium senioratus mei* (1626 à 1645).

(DANIEL HAVRÁN.)

Ungarische Jahrbücher. Directeur : Robert GRAGGER. Bücher-schau. Berlin, 1926. W. de Gruyter.

Notre vie scientifique a perdu par la mort du prof. dr. Robert GRAGGER son plus noble représentant à l'étranger. Le défunt eut grand soin pendant ces quelques années qu'il travailla à l'étranger d'y faire connaître les récentes publications littéraires et scientifiques hongrois par de recensions approfondies

qu'il faisait paraître dans ses *Ungarische Jahrbücher*. Réunis en fascicules ces recensions paraissaient comme la *Bücherschau*. GRAGGER fit encore paraître à Berlin la *Ungarische Bibliothek* et la *Ungarische Rundschau*.

(ETIENNE DE NYIREŐ.)

Catalogue de la Bibliothèque du Musée des Arts Appliqués et de l'École de l'Art industriel. Accessions des années 1913. à 1925. Rédigé par M. le dr. Ladislav SZÖNYI. Budapest, 1926. (XIV, 366 p.)

Cette Bibliothèque ne se distingue pas par le grand nombre des œuvres qu'elle contient, mais par le choix de ses collections. Malgré les infortunes de ces dernières années qui la dérobèrent des revenus, la Bibliothèque continua son développement. Elle contient 5882 œuvres en 10, 994 tomes. Ce Catalogue se distingue par la description bibliographique soigneusement faite et le groupement bien ordonné des titres.

(ETIENNE DE NYIREŐ.)

Editions de l'Institut Sociographique Hongrois. No. 1—2. Directeur M. le dr. Alexandre KRISZTICS. Budapest, 1926. (VIII, 375, 946 p.)

Dans la deuxième année de son existence l'Institut ouvre la série de ses publications par un beau volume qui contient dans sa première partie la bibliographie des ordonnances, règlements ministériels, arrêts juridiques etc. de l'an 1924; dans sa seconde et bien plus grande partie, la bibliographie de l'accession des grandes Bibliothèques de Budapest en matière de sociologie, de la même année. La bibliographie gouvernementale, ainsi que celle de la sociologie est très bien faite, elle contient 21.000 titres classés d'après le principe, pas trop favorable, du système décimal de Bruxelles. Hors des titres de livres nous trouvons ceux des articles de périodiques. Le tout représente une valeur bibliographique. On compte sur la continuation de cette bibliographie.

(ETIENNE DE NYIREŐ.)

Bulletin de la Bibliothèque Municipale. 1923—1925. Budapest, 1925—1926. Impr. Mun. (59, 85, 126 pag.).

Le compte rendu de la Bibliothèque Municipale présente le tableau du travail qui se rattache au nom du directeur défunt Didier KREMMER, qui malgré les difficultés financières qui pèsent sur le pays, parvint par son activité infatigable de faire augmenter le budget de la Bibliothèque. (Le budget de l'an 1925 surpassa d'un demi million de couronnes d'or celui de la dernière année de paix.) Le nombre des lecteurs augmentant constamment la Bibliothèque se réorganisa et ouvrit dix succursales dispersées dans la capitale. La mort prématurée du directeur KREMMER est d'autant plus regrettable, qu'elle ne lui permettait pas la réalisation du grand projet de développement de la Bibliothèque et la construction d'un nouveau édifice d'après ses projets.

(ETIENNE DE NYIREŐ.)

Bibliothèque des arts graphiques. Tome 3—4. Budapest. Imprimerie Világosság. (143 p. 20 suppl., 135 p. 18 suppl.)

M. Ladislav NOVÁK a pour but de faire traiter les diverses questions de l'art graphique dans des monographies bien rédigées. Les 2 tomes récentes s'occupent des caractères et du dessin graphiques. Une traduction de ces deux tomes très bien faites comblerait la lacune qu'on rencontre aussi dans la littérature étrangère. (ETIENNE DE NYIREŐ.)

Dictionnaire littéraire hongrois. Rédigé en collaboration avec M. Nicolas FORIS et M. le dr. Andreas TÓTH, par François VÁNYI. Budapest, 1926. Studium. (VIII. 880 p. 11 suppl.)

Le directeur avait le but de présenter au public un Dictionnaire de la littérature hongroise qui avance jusqu'à nos jours, n'oubliant ni le passé, ni les auteurs vivant sur les territoires que la paix nous déroba. Traitant ce vaste terrain les auteurs tiennent juste mesure, ne déclinent jamais du but strictement scientifique. Ce Dictionnaire d'un tome fera de bons services, le Dictionnaire Bibliographique des Auteurs Hongrois du feu Joseph SZINNYEY père étant épuisé et dont le premier tome date de 1891. — Le second tome du Dictionnaire de M. VÁNYI traitera la littérature étrangère et va paraître prochainement. (ETIENNE DE NYIREŐ.)

Katalog der Bibliothek des Kulturvereines des Komitates Vas und der Stadt Szombathely. *Zusammengestellt von Dr. August Pavel. Herausgegeben von dem Kulturverein des Komitats Vas und der Stadt Szombathely, 1925.*

Der Katalog enthält 480 Seiten und teilt die Sammlung in 15 Gruppen ein. Die Bibliothek enthält auch einige Wiegendrucke und alte Hungarica. (Zs.)

REVUE DES REVUES.

(Pp. 418—425.)

Dieser Abschnitt enthält Auszüge aus den Mitteilungen folgender Zeitschriften des Jahres 1926: *Zentralblatt für Bibliothekswesen, Zeitschrift für Bücherfreunde, Archiv für Buchgewerbe, Minerva Zeitschrift, Le Bibliographe Moderne, La Bibliofilia, Magyar Grafika.*

NOTICES.

(Bp. 426—434.)

Didier Kremmer directeur de la Bibliothèque Municipale de Budapest décéda prématurément le 17 juin 1926. L'éminent confrère commença sa carrière au Musée Municipal de Budapest. L'amour du livre le menait à la Biblio-

thèque Municipale où il se distingua de sorte qu'il fut élu directeur au mois de mai 1921. KREMMER était aussi au rang des fondateurs de la Société Hongroise des Bibliophiles. (COLOMAN ISOZ.)

Nomination d'un volontaire à la Bibliothèque Széchényi. M. le directeur général du Musée National Hongrois nomma volontaire M. le dr. Alexandre KOZOCSA et l'incorpora au service de notre Bibliothèque le 24 septembre 1926.

Déménagement du Département des Journeaux de la Bibliothèque Széchényi. Grace aux efforts du directeur général du Musée National Hongrois le Département des Journeaux quitta son ancienne demeure : les écuries au palais du prince FESTETICS (où il fut transporté sous le régime soviétique en 1919) pour regagner son emplacement dans le palais du Musée National Hongrois. Le déménagement eut lieu aux mois d'été, et la construction des rayons en fer est en marche. Les locaux s'attachent aux dépôts de la Bibliothèque.

Die G. Wells-Codex-Schenkung. Unter Vermittlung Dr. Ladislaus SIKLÓSSY's hat unser Kompatriot, der aus Balassagyarmat stammende ausgezeichnete Newyorker Verleger, Herr Gabriel WELLS der SZÉCHÉNYISCHEN Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums eine wertvolle Schenkung gemacht. Das Geschenk bildet einen auf 12 Pergamentblättern prächtig illustrierten flandrischen Kalender von cc. 1470, welcher nach der Feststellung Dr. Edith HOFFMANN'S aus der Werkstatt Ph. de MAZEROLLES, des Hofmalers des Herzogs KARL des Kühnen von Burgund hervorging. Jedes Blatt schmückt eine grössere, viereckige, mit vorzüglichem perspektivischen Sinn gemachte, unendlich feine Miniatur und ein Initialbuchstaben. Den mit Gold- und Silberbuchstaben auf schwarzen Grund geschriebenen Text umschlingen reiche, spätgotische Obst-, Blatt- und Blumenguirlanden, aus welchen Menschen- und Tierköpfe hervorschauen. Über den kostüm-, besonders aber waffenkundlichen Wert der, die allzuprimitivsten Feuerwaffen schwingenden menschlichen Gestalten, hat der deutsche Archäolog R. FORRER im Jahre 1920 eine grössere Studie geschrieben. Er hat den Codex auf Grund irriger Argumente unter dem Titel: «Der Kalender Matthias CORVINUS'» in die Kunstliteratur eingeführt. Die Bezeichnung ist nicht berechtigt, denn der Kalender entbehrt sämtliche charakteristische Attribute der CORVIN-Codexe. Die Beziehung zu Ungarn ist jedoch wohl nicht zu bestreiten. Zu dem Namenstage LUDWIG IX., des Heiligen Königs von Frankreich, sagt er: «Ludovici regis Ungarie», was zu vielen Kritiken Anlass gegeben, die in ungarischen Kalendern angeführten wirklichen ungarischen Heiligen fehlen jedoch bei ihm. Auf das erste leere Blatt schrieb im 17. Jahrhundert eine Hand «Callendentarium Hungarensis... Jacobus H... 1686». Aus den zwei Texten lässt sich mit einiger Wahrscheinlichkeit folgern, dass der Codex für einen ungarischen Besitzer, eventuell König MATTHIAS selbst verfertigt wurde. Im Jahre 1686, bei der Rückeroberung Buda's fiel er dann aus der Bibliothek König MATTHIAS' oder irgend eines bischöflichen Humanisten zur Beute der reichsdeutschen Besatzung und kam so nach Deutschland.

(DR. EMIL JAKUBOVICH.)

Institut für Zeitungswissenschaft, München. Bekanntmachung des, unter der Leitung des Universitätsprofessors Karl d'ESTER stehenden Institutes und Aufzählung der einzelnen Gruppen der Sammlung. (A. G.)

Besprechung des Stammbuches Tobias Masnicious', eines lutheranischen Geistlichen ungarischer Herkunft aus dem XVII. Jahrhundert, in welchem 229 eigenhändige Einträge vorzufinden sind von berühmten ausländischen und ungarischen geistlichen und weltlichen Gelehrten. Dieses Stammbuch wurde zuletzt in dem Katalog eines münchener Buchhändlers erwähnt.

Über Andreas Pannonius' Werk «De Regiis Virtutibus». In dem Bericht über die Gründung und Wirksamkeit der ausländischen ungarischen Institute im Jahre 1924/25 (Bpest, 1926.) werden Herrn Universitätsprofessor FÓGEL irrtümlicherweise zwei Entdeckungen zugeschrieben: Erstens die Entdeckung des obengenannten Corvin-Codex im Vatican. Der Codex wird aber schon von MONTFAUCON erwähnt und wurde als Corvin-Codex von W. FRAKNÓI erkannt, der ihn als solchen publizierte. Von dem später wieder angezweifelt und von HEVESY auch nicht erwähnten Codex stellte auf Grund eingehender Prüfung Dr. Edith HOFFMANN neuestens fest, dass er tatsächlich der Bibliotheca Corvina angehörte. — Ebenso wurde auch schon die Handschrift der Laurenziana *Vite d'uomini illustri antichi e moderni* im Jahre 1892 von Julius DÉCSÉNYI erwähnt. (DR. EDITH HOFFMANN.)

CHANGEMENTS DANS L'ÉTAT DES IMPRIMERIES HONGROISES DU 1 MAI AU 31 OCTOBRE 1926.

(Page 435.)

Explication des signes: * imprimeries non avisées officiellement;
** imprimeries dissoutes.

